

**ÇAĞDAŞ VERGİ ANLAYIŞININ İSLAM HUKUKU
AÇISINDAN ELEŞTİRİSİ**

Prof. Dr. OSMAN ESKİCİOĞLU

**Dokuz Eylül Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi**

ÖNSÖZ	7
GİRİŞ	10
Vergi Kavramı	10
Vergi ve Devlet	14
Terimlerin Zulmü	23

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMDA VERGİ PRENSİPLERİ	30
Enflasyon.....	43
Kamu Maliyesinin İlkeleri	45
Vergileme İlkeleri..... Fehler! Textmarke nicht definiert.	
Zekatın Üstünlükleri	48
Sosyal Güvenlik.....	49
Toplumsal Yarar	52
Üretimdeki Gelişmeler.....	52
Bölüşümdeki İyileşmeler	52
İSLAMDA VERGİNİN ŞARTLARI	64
1- Mülkiyet	65
2- Nema-Üretim.....	68
3- Nisab.....	71
4- Malın Asli İhtiyaçlardan Fazla Olması	82
5- Malın Üzerinden Bir Yıl Geçmiş Olması	85
İSLAMDA ORANLARINA GÖRE VERGİLER	89
1- Beşte Bir (% 20) Vergiler	91
<i>Vergi Oranı</i>	94
<i>Maden Vergisinin Mahiyeti</i>	99
<i>Vergi Mükellefi</i>	102
<i>Vergi Tahsil Dönemi</i>	105
<i>Vergiye Tabi Olmayan Mallar</i>	106
<i>Vergiye Tabi Madenler</i>	109
2- Onda Bir (% 10) Vergiler	114
3- Yirmide bir (% 5) Vergiler	122
4- Kırkta bir (% 2,5) Vergiler	122
<i>Paranın vergisi</i>	123

<i>Hayvan Vergisi</i>	131
<i>Ticaret Mallarının Vergisi</i>	134
<i>Sanayi Mallarının Vergisi</i>	138

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK AÇIDAN TARİHTE VERGİ	142
Batıda Vergi	142
Vergi Kavramının Doğuşu ve Evrimi	144
İlk Çağda Vergi	151
Eski Yunanda Vergi	153
Roma'da Vergi	156
Batı Roma ve Bizans'ta Vergi	162
Orta Çağ Avrupasında Vergi	164
Almanyada Vergi	167
İngilterede Vergi	187
Fransa'da Vergi	193
DOĞUDA VE TÜRKLERDE VERGİ	199
ANLAYIŞI	199
Türklerde Vergi Anlayışı	199
İslam'dan Önce Arap Yarımadasında Vergi	202
İslam'da Vergi	206
Osmanlılarda Vergi	217

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ VERGİ ANLAYIŞININ İSLAM AÇISINDAN ELEŞTİRİSİ	228
Vergileme Anlayışının Eleştirisi	235
Vergileme Prensipleri	239
Vergileme Prensiplerinin Eleştirisi	240
İktidar Teorisi	242
İstifade Teorisi	245
İktidar ve İstifade Teorilerinin Eleştirisi	248
İhtiyari Mübadele Teorisi	254
Bu Teorinin Eleştirisi	255

Verginin Reddi.....	255
Bu Görüşün Eleştirisi.....	256
Verginin Yansıması.....	257
Bu Anlayışın Eleştirisi.....	259
Vergi Yüğü.....	263
Bu Anlayışın Eleştirisi.....	266
Vergi Oranı.....	271
Bu Usulün Eleştirisi.....	271
ÇAĞDAŞ VERGİ ÇEŞİTLERİNİN ELEŞTİRİSİ.....	274
Kurumlar Vergisi.....	274
Bu Verginin Eleştirisi.....	275
Gelir Vergisi.....	280
Bu verginin Eleştirisi.....	281
Gider Vergileri.....	287
Bu Verginin Eleştirisi.....	288
Harcama Vergisi.....	292
Bu Verginin Eleştirisi.....	293
Vasıtalı Vergiler.....	295
Bu Vergini Eleştirisi.....	297
Alım Vergisi.....	299
Bu Verginin Eleştirisi.....	300
İstihlak Vergileri.....	302
Bu Verginin Eleştirisi.....	304
İşletme Vergisi.....	305
Bu Verginin Eleştirisi.....	306
Katma Değer Vergisi.....	308
Bu Verginin Eleştirisi.....	309
Muamele Vergisi.....	311
Bu Verginin Eleştirisi.....	313
Satış Vergileri.....	314
Bu Verginin Eleştirisi.....	318
Emlak Alım Vergisi.....	321
Bu Verginin Eleştirisi.....	322
Emlak Vergisi.....	324
Bu Verginin Eleştirisi.....	326
Gümrük Vergileri.....	328

Bu Verginin Eleştirisi	330
İhracat Vergisi	341
Bu Verginin Eleştirisi	343
İthalattan Alınan Vergiler	345
Bu Verginin Eleştirisi	347
“Ad Valorem”	350
Bu Usulün Eleştirisi	351
Sermaye Kazançları Vergisi	356
Bu Verginin Eleştirisi	357
Servet Vergileri	360
Bu Verginin Eleştirisi	363
Adil Vergi ve Vergi Adaleti	366
Bu Anlayışın Eleştirisi	367
Vergi Ahlakı	372
Bu Anlayışın Eleştirisi	373
Arazi Vergisi	377
Arazi Vergisinin Eleştirisi	378
Bina Vergisi	380
Bu Verginin Eleştirisi	381
Hayvanlar Vergisi	385
Bu Verginin Eleştirisi	386
Artan ve Azalan Müterakkilik	389
Bu Usulün Eleştirisi	391
Çift Vergileme	395
Çift Vergilmenin Eleştirisi	397
Tarh	399
Bu Usulün Eleştirisi	401
Götürü Vergilendirme	405
Abone	406
Götürü Vergi ve Abone Usulünün Eleştirisi	406
İdari Takdir	408
Varlık Vergisi	408
İdari Takdir ve Varlık Vergisinin Eleştirisi	409
Dış Belirtiler Usulü	410
Bu Usulün Eleştirisi	411
Beyan Sistemi	412

Bu Sistemin Eleştirisi	413
Vergi İstisnaları	414
Vergi İstisnalarının Eleştirisi	415
Vergi Muafıkları	417
Bu Anlayışın Eleştirisi	418

EK 1

İSLAM TOPLUMUNDA VERGİ ve BAZI PROBLEMLERİN ÇÖZÜMÜ"	421
--	-----

EK 1

MODERN VERGİ ANLAYIŞI ve ZEKAT	465
---	-----

BİBLİYOGRAFYA	496
----------------------------	-----

ÖNSÖZ

İnsan hayatında gerek fert ve gerekse devlet açısından verginin çok önemli bir yere sahip olduğunu bilmekte fayda vardır. Onun için fertle devlet ya da devletle vatandaş arasındaki en önemli bağın vergi olduğunu söylersek herhalde aşırı gitmiş olmayız. Buna rağmen

çağımız anlayışında verginin tam anlamıyla bilindiğini söylemek mümkün değildir. Oysa vergi, bir toplumun mihenk taşıdır; vergide adaleti gözetmeyen devletlerin hukuk devleti olduğu söylenemez.

Hukuk bir ilimdir; ilim ise bilinen bir şeydir. Ama biz burada çağdaş anlayışın vergiyi bilmediğini ifade ettiğimiz zaman kimse şaşırılmamalıdır. Evet, tekrar ediyorum bugünkü Rönesans medeniyetinde vergi bilinmemektedir. Eğer bilinmiş olsaydı hem üretimden hem tüketimden; hem gelirden ve hem giderden; hem ithalattan ve hem de ihracattan vergi alınır mıydı? Verginin sebebi bilinmediği için, vergi alınmayacak yerde vergi alınmakta, aksine alınacak yerde ise vergi alınmamaktadır. Vergi vermemesi gereken bir kimseden vergi almak açık bir zulümden ibarettir. İşte bu zulüm sebebiyle bugün bireyle toplum, fertle devlet arasındaki sevgi, saygı ve bağlılık kalkmış; bunun yerini ayrılma, çözülme, uzaklaşma ve hatta kin, nefret ve düşmanlık almıştır, diyebiliriz.

İşte verginin böyle insanlık için adeta bir nirengi noktası olmasına karşılık, onun gerçek mahiyetinin bilinmemesi ve uygulamada bir takım yanlış ve haksızlıkların yapılması bizi bu konuda bir araştırma yapmaya sevk etti. Böylece vergiyi hem İslam ve hem de ekonomik açıdan araştırıp bir tahkik etmek istedik.

Birinci bölümde vergiyi İslam açısından inceleyip verginin sebebi ve şartları üzerinde durduk. Vergi kimlerden hangi şartlarda ve ne kadar alınması lazım geldiğini belirtmeye çalıştık. İslam, vergiye hangi

prensipleri getirmiştir ve İslam ekonomisinde vergi oranları nelerdir, bunları açıklamaya çalıştık.

İkinci bölümde ekonomik açıdan tarihteki vergileri, bu konuda doğu ve batıda nasıl bir tatbikat yapıldığını okuyuculara sunmaya gayret ettik.

Üçüncü bölümde de çağdaş vergi anlayışını ve vergi türlerini İslam açısından eleştirmeye çalıştık.

Para bir devletin namus ve karakterini gösteren bir belge olduğu gibi, vergi de yine bir devletin hak ve adalet anlayışını, hak ve hukuk uygulayışını aksettiren bir fotoğraftır. Verginin alınışı ve dağılışı hukuk ölçüleri çerçevesinde cereyan eden toplumlar, hukuk toplumlarıdır. Bu konuda hata eden ve yanlış yapan bir devlete hukuk devleti demek mümkün değildir.

Tüm ilgilileri bilimsellikten uzak olan bu vergileri yürürlükten kaldırmaya davet ederken, hukuk ve ekonominin siyasallaşmasını değil, siyasetin hukuksallaşmasını ve vergilerin de bilimsel düşünceye uygun olup ilmileşmesini temenni ediyorum.

İzmir - 16 Mart 2007

Prof. Dr. Osman Eskicioğlu

GİRİŞ

Vergi Kavramı

İslam âlimlerinin geleneğinde kitap yazarken bir tarif ve tanıtım ile işe başlanır. Bizim de konumuz vergi olduğuna göre, her şeyden önce vergiyi tanımamızda fayda vardır. Fayda vardır; zira bugünkü iktisat ilminin ve Rönesans medeniyetinin vergiyi tanıdığına kani değiliz. İleride daha geniş bir şekilde ele alacağımız gibi, çağımızda hem üretimden ve hem de tüketimden vergi alınmaktadır. Hâlbuki üretim ile tüketim birbirine tamamen zıt iki olaydır. Eşyanın tabiatında zıt iki şey, neticede aynı şeyi doğurmaz. Farklı sebeplerden farklı neticeler ortaya çıkar. Aynı sebepler aynı şartlar altında aynı şeyleri meydana getirir.

İnsan hayatını kuşatan hukuk, iktisat, sosyoloji ve siyaset, zincirin halkaları gibi, sebep netice bağıntısı şeklinde ortaya çıkan kurallardır. Mesela çalışan kazanır; ergenlik çağına gelen evlenir; üreten kimse ürettiği mala sahip olur. Bu hükümler insan hayatının eskimez ve değişmez kurallarıdır. Bu sebeple eğer bir toplumda çalışmadan kazanan ve üretmeden mülkiyet sahibi olan şahıs veya kurumlar var ise o toplum bozulmuş demektir. Böyle bir toplum bu hareketiyle normal dışı hareket ettiği için hasta kabul edilir. Tedavi edilmediği takdirde hasta bir şahsın ve hasta bir toplumun da ölmesinden ve yok olmasından daha tabii bir şey olamaz.

Bu girişten sonra şimdi vergiyi tanımaya çalışalım. Tabiatta mevcut bütün canlılar ihtiyaç sahibidirler.

Hayatlarını devam ettirebilmek için faaliyet gösterirler. İnsan, hayvan ve bitki gibi bütün canlı varlıklar, azından yemek ve içmek mecburiyetindedirler. Bunun için muhtaç oldukları şeyleri bulmak amacıyla çalışıp faaliyet gösterirler. Canlılar için bu çalışma ve yaşama işi ya bireysel olur veya toplumsal olur. Bitkiler tozlaşma ile üreyip çoğalırlar ve hayatlarını öyle devam ettirirler; ama onlarda toplum-aile hayatı yoktur. Hayvanlar ise aile hayatı yaşayan ve yaşamayan, bireysel hayat yaşayan veya toplumsal hayat yaşayan olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Kedi, köpek ve bu gibi hayvanlar bireysel yaşayıp aile hayatına sahip değildirler. Üreme zamanında yuva yapan kuşlarda bile aile hayatı vardır. Karınca ve arı gibi hayvanlarda da iş bölümü ve toplumsal hayat yaşanır.

İnsan hayatı ise aileye dayanmakla birlikte aynı zamanda hem bireysel ve hem de toplumsal bir yapıya sahiptir. Aile, toplumu meydana getiren en küçük birimdir. Ailede bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar bulunur. Bireylerin kendi özel ihtiyaçları bireysel, ailedeki bireylerin müşterek ihtiyaçları ise aile açısından toplumsal ihtiyaçlar olarak kabul edilebilir. Mesela bir çocuğun elbisesi kendisinin özel ihtiyacını karşılar. Bir dairenin oturma odası ise aile fertlerinden herhangi birisine ait değil, belki hepsine ait olduğu için bütün ailenin ihtiyaçlarını karşılar. Bu yönüyle oturma odası toplumsal olup herkesin ihtiyacını giderir.

Aile bireylerinden iş gücüne sahip olanlar çalışıp üretirler; hasta olup çalışamayanlar ise üretime bir katkıda bulunamazlar. Fakat herkesin yaşama hakkı olduğundan ailede bireyler birlikte yaşarlar. Aile, çalışanlar ve

çalışmayanlar; üretenler ve üretmeyenler diye ayrı ayrı sınıflara bölünmez ve aile dağılmaz. Öyleyse aile üretiyor, aile tüketiyor, aile bütün fertleriyle birlikte çalışıyor ve birlikte yaşıyorlar diyebiliriz.

Az önce aile ile toplumun birbirine benzediğini söylemiştik. Toplum ile devlet arasında da bir benzerlik vardır. O nedenle biz burada bireysel ve toplumsal olayı vergi açısından daha iyi anlayabilmek için fert ve devlet kelimelerini kullanalım. Toplumda üretimi bizzat fert ve fertler gerçekleştirmektedir. Fakat üretime devlet de katkıda bulunur. Devlet bir taraftan bireyin mülkiyet haklarını koruyup kollarken diğer taraftan da üretimin gerçekleşmesi için güvenliği sağlamaktadır. Üretime yardımcı olan yol ve ona benzer şeyleri kurup çalıştırmak da devletin görevleri arasındadır. Şu halde devlet, doğrudan veya dolaylı olarak üretime katkıda bulunmaktadır. İşte İslam literatüründe vergi, devletin üretime yaptığı bu katkıdan dolayı almakta olduğu bir hisse olarak anlaşılır. Yoksa vergi, bugün genellikle anlaşıldığı gibi, devletin yaptığı hizmetler karşılığında almış olduğu bir ücret değildir. Çünkü devlet, ücretle iş yapan ticari bir kuruluş veya ekonomik bir kurum değildir. Vergiye bu farklı açıdan bakış, devlet felsefesinden ve devlet anlayışından kaynaklanmaktadır. İlerideki sayfalarda bu konuyu daha geniş bir şekilde anlatmaya çalışacağız.

Vergi kelimesi, Türkçe'de aynı, kesmek mastarından türeterek keski dediğimiz gibi, vermek mastarından üretilmiş bir isimdir. Bunun karşılığında İngilizce de tax,

tribute ve duty kelimeleri kullanılmaktadır.¹ Arapçada ise vergi kelimesinin karşılığı olarak “daribe” sözcüğü kullanılır. Ancak İslam literatürü olarak vergi, vergiyi veren mükellef ve verginin alındığı malların çeşidine göre farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Mesela Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir zamanında İslam devletinin gelirleri olarak, zekât, ganimet... ve cizye gibi isimler kullanılırken daha sonra bunlara harac ve öşür kelimeleri de ilave edilmiştir.²

Burada vergi kavramı üzerinde dururken bir isim olarak vergi kelimesini biraz irdelememiz gerekiyor. Aslında kelimeler, kendilerine verilmiş olan manaları taşıyan ve o manaları aksettiren kalıplardır. Fakat bu kalıplar, herhangi bir anlamı taşıyıp dile getirirken, ifade edilmek istenen şey, amaca uygun gelmeli; ne maksadı aşmalı ve ne de geride kalmalıdır. İşte bu bakımdan Türkçemizdeki vergi kelimesi, bize göre kendisinden kastedilen manayı tam olarak ifade edememektedir. Vergi, verilen bir şeydir; vergi mükellefi, vergiyi devlet dairesine kadar gidip vergisini bizzat kendisi vermektedir. Bu ekonomik açıdan faydalı bir statü müdür, yoksa böyle değil de devlet memuru, mükellefin ayağına kadar gelip vergiyi bizzat almalı mıdır? Aslında bu her iki mesele de tartışılabilir bir konudur. Şimdi bu durumda vergiyi vermek mi gerekir yoksa almak mı gerekir diye soran bir şahsa verilecek cevap şudur: Bir defa vergi vatandaşın

¹ Bkz. Redhouse Türkçe-İngilizce sözlük, Ahmed Said Matbaası, İstanbul-1974, s. 1226

² Abdülaziz İvaz Bedevi, en-Nizamü'l-Mali el-İslami el-Mukarin, Ehlam Matbaası, Kahire-1972, s. 6

kendiliğinden verdiği bir şey değildir. Onu mükellef kendisi tesbit edip vermiyor. Vergiyi, kimin ne zaman ve ne kadar vereceğini devlet tesbit ediyor. Öyleyse vergi bizim tarafımızdan verilmiyor, devlet tarafından alınıyor. Bu nedenle vergi, vatandaş tarafından verilmemeli devlet tarafından tahsil edilip alınmalıdır diye bir neticeye varmamız mümkündür.

Konuyla ilgili olarak ayette “Onların mallarından bir vergi (sadaka) al,” buyrulmaktadır.³ Görüldüğü gibi ayette ver demeyip “al” buyrulmaktadır. Öyleyse vergi, verilmekten daha ziyade alınması gerekli olan bir mevzudur. Meselenin hukuki bir obje teşkil etmesi de bunu gerektirir. Buna göre vergi mükellefi, gidip bizzat verecek değil, vergi memurunun gelip mükelleften bizzat kendisinin alması ve düzenin buna göre kurulması gerekir. Nitekim geçmiş İslam toplumlarında da uygulama bu yönde olmuştur. Şu halde devlet gelirlerini ifade etmek üzere Türkçede vergi kelimesinin yerine “*algı*” kelimesini kullanırsak daha doğru bir söyleyiş tarzı getirmiş oluruz. Tabi bizim burada vergi kelimesinin yerine algı kelimesini teklif ederken bu sadece bir isim değişikliğinden ibaret bir olay değildir. Burada isimde bir değişiklik yapılırken aynı zamanda statüde de değişiklik yapılacaktır, vatandaş vergiyi devletin ayağına kadar gidip vermeyecek, aksine devlet, mükellefin yanına kadar gelip vergisini alacaktır.

Vergi ve Devlet

Verginin, devletin üretime yapmış olduğu katkıdan dolayı aldığı bir hak olduğu böylece anlaşıldıktan sonra

³ Tevbe 9/ 103

şimdi de devlet ile vergi arasındaki diğer ilişkilere gelebiliriz. Burada hemen söyleyelim ki, vatandaşla devlet arasındaki en önemli ilişki vergi meselesidir.

İnsanlar yaratılış itibariyle toplum halinde yaşamak mecburiyetindedirler. Aralarında yardımlaşarak ve gerektiğinde iş bölümü yaparak ihtiyacı olan malları birlikte üretirler. Mesela üzerimize giydiğimiz bir elbise o hale gelinceye kadar beş on çeşit merhaleden geçmektedir. Tarlaya pamuk ekmekten başlayıp toplanan pamukları tüccara satmak, iplik yapmak, kumaş ve terzi gibi birçok değişik kişilerin emeği ile ihtiyacımızı gideren bir elbise haline gelmiş olur. İşte ekonomik açıdan devlet demek çalışma ve yaşama, üretme ve tüketme düzenini kurarak insanların bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını tatmin imkânı sağlayan bir organizasyon demektir.

Toplumu bir otomobile benzetecek olursak ön tekerlekleri fert, arka tekerlekleri ise devlet olarak düşünebiliriz. Buna göre fert ile devlet, hem birbirinden farklı, hem de birbirine bağlıdır. Alanları farklı olduğu için fert devlete, devlet de ferde karışmaz. Birbirine bağlı olduğu için de ferdin faydası devletin faydası, ferdin zararı da devletin zararı demektir. Devlet, tüm vatandaşların ortak noktalarının bileşkesi olduğuna göre yol, su, elektrik, köprü, liman, para, güvenlik ve buna benzer şeyler devletin faaliyet alanına girer. Bu elamanlar ise üretime katkı yapan girdiler olarak görülebilir. İşte devlet, üretime yaptığı bu hizmetler karşılığı olarak vergisini almaktadır. Ekonomik açıdan şahıs, gelir ve gideri bulunan bir kimse olduğu gibi, devlet de gelir ve giderleri bulunan bir kurum

ve hükmi bir şahsiyettir. Vergiler devletin gelirlerini meydana getirir. Onun için kimin, ne zaman, nereden, nasıl, ne kadar ve hangi şartlar altında vergi verecek, bütün bunların esaslarını ancak devlet (ilim adamları) tesbit eder. Netice olarak şöyle söyleyebiliriz; bu vergi işleri, teori ve pratik bütün halleriyle, devlet, il ve bucaklarda kurulacak ekonomik şuralar tarafından yürütülür.

Vergi hadisesi bugünkü haliyle kabul edilebilecek mutlak bir olay değildir. Onun bir toplum gerçeği olarak tarihi bir tekâmülü vardır. Bu sebeple vergi kavramını aynı zamanda tarihi bir hadise olarak mütalaa etmek gerekir. Bu vergi hadisesi tarih boyunca devamlı değişmeler göstermiş ve dolayısıyla içeriği itibariyle, gerek vergiyi alan otorite bakımından ve gerekse vergiyi ödeyen mükellefler bakımından değişik anlamlar kazanmıştır.

Vergi başlangıçta her yerde dini-ahlaki-viddani ve ihtiyari bir mahiyet arz eder ve kapsamı da son derece dardır. Bu sıralarda vergi kabile başkanlarına veya devlet başkanlarına çeşitli sebeplerle verilen bir nevi hediyeden başka bir şey değildir. Bu arada verilen hediyeğin çeşidi ve miktarı tamamen verenin arzu ve iradesine tabidir. Zaten verginin dini-ahlaki-viddani ve ihtiyari özelliği de buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü vergi için bu zamanda töreden veya dini-ahlaki-viddani mecburiyetlerden başka bir müeyyide de mevcut değildir. Ayrıca inisiyatif de tamamen verenlerin elinde bulunmaktadır.

Ancak zamanla hükümdarlar bizzat bazı sosyal sınıflara müracaat ederek kendilerinden mali yardım

istemişlerdir. İlk zamanlarda bu yardım ihtiyari mahiyetini muhafaza etmiştir.

Tekâmülün son safhasında da vergi mecburi hale gelmiş olup vergi kanunlarının tatbikatı, siyasi cebir tehdidi ve gerektiğinde siyasi cebir uygulaması suretiyle güvence altına alınmıştır. Bu arada tabii olarak vergi kapsamı da oldukça genişletilmiştir. Artık İslam açısından bugün vergi, şeri-hukuki-kazai ve mecburi bir haktır. Kişilerin tamamen kendi istek ve arzuları ile yapmış oldukları hayır ve sadakalar ise vergiden başka bir şeydir. Onlarda devletin cebir ve zoru yoktur. O nedenle hayır ve sadaka, serbest olduğu için bir yönüyle verginin zıddı gibi gözükmektedir. Çünkü bunlar dini-ahlaki-vicdani ve ihtiyari bir yardımdır.

Muhammed Hamidullah, halkın bugün zekâtı her sene fakirlere verilecek belli bir yardım olarak gördüğünü, hâlbuki onun bir devlet vergisi olduğunu ifade ederek şöyle diyor: “Günümüzde halk, zekâtın, nakit olarak duran paradan her sene fakirlere verilecek olan muayyen bir yüzde diye anlar. Fakat gerek Kur’an ve hadiste ve gerekse İslam’ın ilk yıllarındaki tatbikatta zekât (sadaka ve hak da denir) İslam devleti tarafından müslüman tebaasından alınan her çeşit vergi demektir. Zirai mahsuller; madenler, ticari maddeler, umumi otlaklarda yetişen ehli hayvan sürüleri ve işletilmeyen nakit gibi şeylerin üzerine konan vergiler. Başlangıçta bütün vergiler doğrudan doğruya devlete ödeniyordu. Fakat daha sonra Hz. Osman hilafeti zamanında müslümanların paranın

zekâtını, devletin aracılığı olmadan, Kur'an'ı Kerim'de⁴ yazılı hak sahiplerine doğrudan doğruya verebileceğine karar verdi.

Hız. Peygamber (s.a.v.) ve Raşit Halifeler zamanında İslam devletinde müslümanlara zekâttan başka bir vergi yoktu. Zekât, bir sadaka olmaktan ziyade mecburi bir yardım, kafa tutanlara karşı müeyyidesiyle cebir vasıtaları kullanarak, toplanan, miktarı belli bir devlet vergisi idi. Bu ödemelerin ehemmiyetini müminin ruhuna daha iyi bir şekilde yerleştirmek maksadıyla İslam bunu dini bir vazife, Allah'ın birliğine iman, namaz, oruç ve hac gibi, Allah'ın bir emri olduğunu ilan etti. Eğer iman ruhani bir vazife; namaz, oruç ve hac bedeni vazifeler ise, zekâtın verilmesi de mali bir vazifedir.”⁵

İbn Haldun, Mukaddime adlı meşhur eserinde adeta devlet ile vergi arasında bir münasebet olduğunu söylemekte, kuruluş döneminde devletlerin az vergi aldığını, çöküş ve yıkılış dönemlerinde ise çok vergi alındığını iddia etmektedir.

İbn Haldun'un bu konudaki ifadesi aynen şöyledir: “Devletin ilk kuruluş çağında tebaa üzerine yüklenen vergilerin miktarı azdır. Fakat bu vergiler toplanırken çok mal ve para toplanır; devlet yıkılma çağına geldiğinde tebaaya ağır ve çok vergiler yükletilirse de, vergilerden az mal ve para elde edilir. Bunun sebebi şudur: Devlet, din ve şeriatın hükümlerine göre tebaayı idare ederse, tebaasına ancak haraç, kafa vergisi (cizye) ve sadaka yükletir.

⁴ Tevbe 9/ 60

⁵ Muhammed Hamidullah, İslama Giriş, s. 111–113

Bunlar ise hafif vergilerdir. Çünkü mal ve servetten alınan zekât az nispettedir ki, sen bunu biliyorsun. Hububattan ve hayvanlardan alınan zekâtlar da azdır. Kafa vergisi (cizye) ve haraç az nispettedir. Bütün şer’i vergiler bellidir, sınırları çizilmiştir; belli miktardan fazla alınmaz. Devlet zorla, güçle ve asabiyet kuvvetiyle kurulmuşsa ve bunlarla idare ediliyorsa, yukarıda anlattığımız gibi, o devletin göçebeler devleti olacağı tabiidir. Göçebelik ise, kolaylığı, saygı göstermeyi, ahalinin mal ve servetlerinden uzak bulunmayı, bazı az görülen haller hariç olmak üzere, vergiler tahsilinde gafil davranmayı icap ettirmektedir. Bundan dolayı tebaadan alınacak vergilerin çeşit ve miktarı az olur. Bir devlette tebaaya yükletilen vergilerin miktarı az olursa, tebaa çalışarak para ve servet kazanmaya heves ve rağbet eder, yurt bayındır hale gelir. Vergiler azalınca istihsal artar, mal ve para kazanmanın yolları çoğalır. Bir yurdun bayındırlığı artar, vergileri azalır, o devletin hâkimiyeti devamlı ve istikrarlı olur... Yurdu imar etmenin temeli, yurdu imar edenlere (müstahsillere-üreticilere) imkân dâhilinde az vergi yüklemektir. Bu takdirde üreticiler üretimlerinden faydalanacaklarına inanıp güvenirlere ve sevinerek üretimlerini artırmaya çalışırlar... Devlet yıkılmaya yüz tuttuğu dönemde pazarlarda satılan her şeyden vergi alınır.”⁶

Samuelson, eserinde verginin iktidarlar tarafından aynı zamanda çıkar koruma aracı olarak kullanıldığını

⁶ İbn Haldun, Mukaddime, çev: Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1970, II, 58-61

ifade ederek şöyle diyor: “Uzak geçmişte, vergiler salt bir çıkar koruma çaresi olarak, iktidarda bulunanlar tarafından, iktidar dışında bulunanlar üzerine konulurdu. Marsilya’daki bir tüccar, ya da Normandiya’daki bir köylü bezdirici bir yük altına sokulurken, XIV. Louis’in sarayındaki soylu bir kişi, vergiden muaf tutulabilirdi.”⁷

Bundan sonra devletin vergi ile münasebetini araştırırken meselenin siyaset boyutunu da ele almamız gerekir. Konuya olumsuz bir anlatımla başlayacak olursak hemen verginin siyasi bir olay olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü vergi, siyasetten daha çok ekonomik bir olaydır. Ancak bugün dünyanın birçok yerinde olduğu gibi ülkemizde de ekonomi maalesef siyasete feda edilmektedir. Bunun çok yanlış bir bilgi ve çok yanlış bir uygulama olduğunu söylemeye lüzum yoktur. Fakat şunu bilmeye kesinlikle ihtiyaç vardır: Batıda ortaya çıkan Rönesans, reform ve aydınlanma depremi toplumda büyük bir sarsıntı meydana getirmiş; apartmanın katlarını kitap yaprakları gibi birbirine bitştirmiştir. Artık birinci katla sonuncu kat, orta katla üst kat hep birbirinin içine girmiş durumdadır. Bu ifadelerimizi lütfen aşırı bulmayınız. Bir Avrupalı yazar Paul Hazard bile bizden çok daha fazlasını söylemiş; 17. Yüzyıl insanı ile 18. Yüzyıl insanı arasında tezat denilecek derecede bir fark olduğunu sanki birisinin ak dediğine diğlerinin kara; berikinın beyaz dediğine ötekinin siyah kabul ettiğini dile getirmek üzere şöyle yazıyor: “Ne bundan daha büyük bir tezat, ne de daha süratli bir değışim görülmüştür. Otoritenin teminatı altında

⁷ Paul A. Samuelson, İktisat, s. 186

bir meratip silsilesi, bir disiplin ve nizam; dogmatik prensiplere sıkı sıkıya bağlı bir hayat: İşte on yedinci yüzyıldaki insanların aziz tuttıkları şeyler. Ama onlardan hemen sonraki on sekizinci yüz yıl insanları bu tehditlerden, otoriteden ve dogmalardan şiddetle nefret ettiler. Evvelkiler Hıristiyanlığı tutan, berikiler de tutmayan kimselerdi. Evvelkiler ilahi hukuka; berikiler tabii hukuka inandılar. Evvelkiler eşitsiz sınıflara bölünmüş bir cemiyet içinde kaygısız yaşadılar; berikiler ise bir eşitlik rüyası içindeydiler.”⁸

İşte batıda görülen Rönesans, Reform ve Aydınlanmanın toplumda meydana getirdiği bu hızlı değişim bir takım çelişkiler ortaya koydu. O güne kadar kabul edilenler sanki reddedildi, yasaklar serbest; serbestler ise yasak oldu. Bu sebeple toplum binası bu zelzeleden fevkalade bir yara aldı diyebiliriz. Onun için biz bugün iki şey ile karşı karşıyayız; ya bu arızalı apartmanı düzeltmeye veya yepyeni bir toplum inşa etmeye mecburuz. Çünkü konumuzla ilgili olarak bir örnek verecek olursak, yer sarsıntısından dolayı apartmanın ekonomi katı ile siyaset katı sıkışıp birbirinin içine girmiştir. Hâlbuki siyaset başka; ekonomi başka bir şeydir. Çünkü siyaset, adalet ve zulümle uğraşır veya uğraşmalıdır, diyelim. Ekonominin konusu ise tamamen fayda ve zararlardır. Bir taraftan siyaset, adalet üretip adalet dağıtırken, zulümleri yok ederken, diğer taraftan ekonomi de faydalar üretip zararları def etmelidir. Hayvan

⁸ Paul Hazard, Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme, çev: Erol Güngör, Yüksel Matbaası, İstanbul-11981, s, 17

toplumlarında görünmeyen ve aranmayan bu özellikler, insan toplumlarına mahsus olan olaylardır.

İnsanın tanınıp bilinmediği bir toplumda; insanın, hayvan, bitki ve cansız maddeleri tanıdığı kadar kendisini tanımadığı bir toplumda ve insan cahili bir medeniyette bunları söylemek yadırganabilir. Hâlbuki asıl yadırganacak olan şey, adalet ve zulüm ile fayda ve zararın birbirine karıştırılmasıdır. Evet, tekrar edelim, Rönesans medeniyeti, eşya açısından değil, insan açısından elmalarla armutları birbirine karıştırmış bir medeniyettir.

Batıda ortaya çıkan bu üç hareket, yani Rönesans, Reform ve Aydınlanma eşyayı tanımaya; hayvan, bitki ve cansız daha yakından görmeye muvaffak olmuştur. Yalnız Rönesans felsefesi ilk olarak insan sorunu üzerinde durmuş ve insan nedir; insanın bu dünyadaki yeri ve anlamı nedir gibi sorulara cevap aramasına rağmen⁹ insanın yanına yaklaşıp onu tanıyamamış ve onu gözlem altına alıp iyice görememiştir. Bu medeniyette insan, etrafına ışık veren bir mum gibi, çevreyi aydınlatmış ama neticede kendisi yanmıştır. İşte bu yüzden netice olarak, bugün ateşler içinde kıvranan insan, iktisadi, siyasi ve sosyal bir takım sıkıntılar çekmektedir.

Vergi ekonomik bir olaydır. Ekonomik olaylar ekonomik kanun ve kurallarla meydana getirilir; arıza ve krizler ise yine ekonomik kanunlarla bir çözüme kavuşturulur. Vergi siyasi bir olay değildir.

⁹ Macit Gökberk, Felsefenin Evrimi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1979, s. 39

Vücudumuzdaki kan, kan fabrikaları diyebileceğimiz iliklerin yardımı ile üretildiği gibi ve bunun biyolojik ve fizyolojik bir takım kanun ve kuralları olduğu gibi, ekonomik hayatta da malların üretimi ve üretilen bu malların vergileri hep ekonomik kural ve kanunlarla, faydayı artıracak ve zararları uzaklaştıracak bir şekilde düzenlenir. Vergi, fayda ve zarar açısından ele alınarak, ekonomik kanunlara bağlanmayıp hep siyasete mahkûm edilirse kaybeden yine insan olur. Bugün insana düşen, felsefe, sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve aile gibi konularda eskimiş bulunan terim, tarif ve tasnifleri yeniden yapılandırıp ortaya koymak olmalıdır. Bilhassa insanla ilgili terminoloji, çelişkiler, karanlık ve karışıklıklar içersinde bırakarak ona zulmetmemelidir.

Terimlerin Zulmü

Avrupa'da meydana gelen değişimler sayesinde insan düşüncesinin de değiştiğini söylemeliyiz. Bir düşüncenin değişmesi demek, bilgi vasıtalarının ve dilin değişmesi demektir. Dil değişince düşüncenin, düşünce değişince de uygulamanın değişeceği bir gerçektir. Her ne kadar genelde teori ile pratik birbirine tam olarak tıpatıp uymasalar da pratik yani uygulama her zaman nazariyeden sonra gelmekte ve ona adeta tabi olmaktadır. Bu bakımdan düşünmenin, teori ve bilginin, uygulamanın doğru, iyi ve faydalı olmasını sağlama açısından çok büyük bir önemi vardır. Çünkü neticede doğru, iyi ve faydalı teori ve nazariyeler, doğru, iyi ve faydalı pratik ve tatbikatların ortaya çıkmasına sebep olurlar. Bunun tam tersi de geçerlidir: Çünkü yanlış teoriler de yanlış uygulamaların ortaya çıkmasına yardım ederler.

Her bilimin bir terminolojisi vardır. Her yeni gelen medeniyet de mutlaka yepyeni bir terminoloji ortaya koyar. Rönesans medeniyeti de hemen hemen hayatın her alanında yeni terimler getirmiştir. Sağlık alanında hizmet veren bir doktor, tarım toplumunda hastasının ateşini ve nabzını kendi eliyle kontrol ederken, sanayi toplumundaki doktor ise ısıölçer aleti (derece) ile meseleyi çözmektedir. Termometre, odanın sıcaklık derecesini bildiren bir alettir. Bu yeni bulunmuş terimler ve isimler, eğer insan değil de eşya ile ilgili ise, diyebiliriz ki, doğruyu yüzde yüze yakın bir derece ile aksettirmektedir. Fakat baştan beri hep söylediğimiz gibi, insan ile ilgili terim ve terminolojiler, gerçek bilgiyi verememektedirler. Mesela ekonomik alanda bu durum daha açık görülmektedir. Amerikalı bir iktisat profesörü olan Paul A. Samuelson, İktisat adlı eserinde terimlerin zulmünden bahsetmektedir.¹⁰ Terim doğru dürüst bir terim ise niçin zulmetsin ki? Tabi Rönesans medeniyeti hayvan, bitki ve cansız varlıklar alanında doğru, faydalı ve uygun terimler geliştirmiş, ama sosyal, siyasal ve ekonomik olaylarda buna güç yetirememiştir. Samuelson, bu kargaşadan kurtulmak gerektiğine işaret ederek şöyle demektedir:

“Özellikle sosyal ilimlerde “terimlerin zulmü”nden kendimizi korumamız lazımdır. Yaşadığımız dünyada zaten bol miktarda mudil (karmaşık) münasebetler mevcuttur; böylece (1) aynı kavram için iki ayrı terim kullanmakla, (2) birbirinden tamamen farklı iki hadiseyi

¹⁰ Paul Anthony Samoelson, İktisat, s. 10

bir tek terim ile göstermek suretiyle dünyamızı daha karışık bir hale sokmaktan kaçınmalıyız.”

Görüldüğü gibi Samuelson, terimleri kullanırken dikkatli olup hayatımızı karışık bir hale sokmayalım diyor. Bu yerinde bir tespit ve haklı bir istektir. Ancak ekonomide gerçekten yeni terimler üretilip bu alan, ilim haline getirilmiş midir? Bizim bu konuda şüphemiz vardır. Onun için biz Rönesans medeniyeti ekonomiyi ilim haline getirememiştir, diye iddia ediyoruz. Çünkü terimlerin ifadeleri, taşıdıkları anlamları anlayıp kavrama bakımından meçhuldür, yani içleri herkes tarafından bilinen bir mana ile doldurulamamıştır. Mesela mülkiyet nedir; mülkiyet konusunda, mülkiyet vardır veya yoktur diye ihtilaf edilmiştir. Kapitalizm ve komünizm bu mülkiyet konusunda ideolojik bir yaklaşımla aşırı uçları temsil etmişlerdir. Bu kavram kargaşası ve kavramların acizliği yalnız ideolojiler arasında değil, mesela sadece kapitalizmin terimleri, onun icat ettiği kelimeler için de söz konusudur. Söz gelimi, para, banka, kredi ve mal gibi terimlerin, içleri doğru ve faydalı bir şekilde doldurulmuş ve tarif edilmiş değildir. Bir iktisat profesörü olan Şükrü Baban, ne kadar iktisatçı varsa belki o kadar para tarifi vardır diyor.¹¹ Şükrü Baban’ın bu ifadesi, ekonomi ilminin henüz daha paranın bile doğru dürüst bir tarifini yapamamış ve onu terim haline getirememiş olduğunu gösterir. Çünkü bütün ilim adamlarının aynı manada kullandıkları söze terim adı verilir. Bir kelimedenden aynı kavram ve aynı mana anlaşılmazsa ona terim denilemez.

¹¹ Şükrü Baban, Üniversite Konferansları, Dünya Para Meseleleri, s. 327

Bizim zaten bütün iddiamız budur. Ekonomi ilmi, terminolojisini yerli yerine oturtamamıştır. Biz bunu söylediğimiz zaman, sosyal ilimler fen bilimleri gibi değildir; sosyal ilimler esnektir, fen bilimlerine benzemez gibi, ileri sürülen ve ilmi zihniyetle alakası olmayan bir takım iddiaları kabul etmemiz de mümkün değildir.

Parayı tarif edemeyen bir bilginin, ilim haline gelmiş olduğunu hiçbir kimse iddia edemez ve etmemelidir. Bugün iktisadi olayların sebepleri ve çözüm yolları hakkında ekonomistlerin ihtilaf ettikleri noktaların ittifak ettikleri noktalardan daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Ama fizik ilminde de aynı şeyin mevcut olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Çünkü fizik ilmi ile meşgul olan âlimlerin kullandıkları kelimeler hemen hemen herkes tarafından aynı şekilde anlaşılmaktadır. Fakat ekonomi için bunu söylemeye imkân yoktur. Çünkü ekonominin terimlerinde ittifaktan daha çok ihtilaf vardır. Mesela para kimin malı, para, kimi temsil ediyor, paranın fonksiyonu nedir, para maldan farklı bir şey midir, bütün bunlar bilinmedikçe para tarif edilemez. Para tanınmadığı için de banka bilinemez. İşte bunun için bugünkü ekonomi ilmi, banka hizmetleri devletin işi mi, yoksa bu hizmeti sivil, özel kuruluşlar da yapabilir mi, bunların hangisi doğrudur, bu soruya cevap verememektedir.

İslam ekonomisinde para, mübadele vasıtası ve kıymet ölçüsü diye tarif edilir. Bu paranın işlevi yönünden bir tariftir. Para, devleti temsil eder, toplumda mal ve hizmet üretenlerin yaptıkları bu etkinlik karşılığında devletten almış oldukları bu belgeye-senede para adı

verilir. Böylece para devletle ilgili olduğu için, bankaların da devletle alakalı olup dolayısıyla özel banka kurmanın bilimsel olmadığını söyleyebiliriz.

Terimleri oluşturamazsanız, terim yerine kullandığınız, fakat terimleştiremediğiniz kelimeler size zulmedebilir. Tasarruf, istihlak ve yatırım terimlerini kullanarak, kavram kargaşasına bir örnek verelim. Mesela Samuelson bu konuda ekonomik krizin sebebini araştıran üç kişinin sohbetini örnek olarak veriyor:

“Depresyonun meydana gelmesine sebep olan amilin aşırı tasarruf olduğunu iddia eden Robinson’a, Jones şu şekilde mukabelede bulunabilir: “Yalan söylüyorsun, hakiki sebep eksik istihlaktır.” Bu konuşmaları dinleyen Schwartz da işe karışarak, “İkiniz de saçmalıyorsunuz, hakiki sebep eksik yatırımdır.” diyebilir. Bu tartışma böylece devam edip gidebilir. Hâlbuki bir an için tartışmayı bırakıp kullandıkları terimleri tahlil ve mukayese etselerdi, şeklen farklı gözükse de bu üç iddianın da aynı olduğunu, farkın terim karışıklığından meydana geldiğini anlardı.”¹²

Bütün bu açıklamalardan iktisatçıların, ekonomiyi terimleriyle birlikte bir program ve bir proje gibi insanlığa sunamadıkları anlaşılmaktadır. Özel olarak vergi meselelerinin ise uzaktan ve yakından ilimle ve ilmi zihniyetle alakası yoktur. Kamu maliyesi ve vergiler hakkında getirilen kanunlar, iktisat kitaplarında vergi adına ortaya konan bilgiler, arapsaçı gibi karma karışık bir

¹² Paul Anthony Samuelson, İktisat, çev: Demir Demirgil, Mentş Kitabevi, İstanbul–1970, s. 10

görüntü arz etmektedir. Adam Smith'in vergi prensipleri diye ortaya koyduğu eşitlik, belirlilik, uygunluk ve iktisadilik gibi dört kural,¹³ çok genel olup hep havada kalmıştır. Çünkü ne işin teorisi bu prensiplere göre üretilmiş ve ne de uygulaması buna göre gerçekleştirilmiştir. Zira hem üretimden ve hem de tüketimden vergi alındığı gibi, hem gelirden ve hem giderden vergi alınmaktadır. Prensip veya ilke bunun neresinde vardır. Ak İktisat Ansiklopedisine “vergi adaleti” maddesini yazan Prof. Dr. Memduh Yaşa, her toplum ve her çağda geçerli bir adil vergi yükü dağılımı modeli tesbit etmenin mümkün olmadığını dile getirirken, gerçeği yakalamada insanın aciz kaldığını ifade etmiş oluyordu. Yaşa bu konuda şunları söylüyor:

“Vergi adaleti, bir toplumda vergi yükünün, halkın çoğunluğu tarafından haklı sayılan bir şekilde dağılması ve bunu sağlayacak prensiplerin tespitidir. Maliye ilmi ile meşgul olanların ve devletin fertlerden aldığı vergiler üzerinde durma gereğini duyan filozofların eskiden beri en çok araştırdıkları şey, vergi adaletinin sağlanması, bunun için de, bu adaleti gerçekleştirebilecek prensiplerin bulunmasıdır.

Adalet, genellikle, devletin mali tedbirlerini ve özellikle vergileme faaliyetini üstten idare eden yüksek bir prensip olarak görülmüştür. Ancak neyin adil sayılacağı, kültürel ve sosyal şartlara tabi olarak değişmekte, bu sebeple her toplum ve her çağda geçerli bir adil vergi yükü

¹³ Bkz. Feridun Ergin, Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 845, Selim A. Sıddıki, İslamda Mali Yapı, s. 28

dağılımı modeli tespiti de mümkün bulunmamaktadır. Bununla beraber, her toplum için uzunca bir dönemde geçerli ve az çok belirli bir adalet ve buna uygun bir gelir bölüşümü anlayışının mevcut olduğu kabul edilebilir. Bu itibarla mesele, yani vergi adaletinin gerçekleştirilmesi, vergi yükünün hâkim adalet anlayışına ve ona dayanan gelir bölüşümüne uygun tarzda dağıtılmasıdır.”¹⁴

Bu suretle her ne kadar vergi adaletinin sağlanması güç gibi görünse de bunun gerçekleştirilmesine ihtiyaç değil, zaruret vardır. Çünkü vatandaş topluma ve devlete bağlayan ve vatandaşlar arasında sevgi ve saygı meydana getiren en önemli faktör, vergilerin adil bir şekilde alınması ve yine o şekilde dağılması meselesidir. Vergide adalet öyle sağlanmalıdır ki, ne az ve ne de çok alınmalı, mükellefin kendi ihtiyacı olan mal veya para onun elinden alınmamalı, alınan vergi nispeti hem şahsa ve hem de ekonomiye zarar değil, fayda getirmeli, vergi prensipleri öyle belirlenmeli ve vatandaşlar tarafından öyle bilinmeli ki, vergi verecek her mükellef, kendi vereceği vergi miktarını bilmelidir. Biz, Kur’an ve Sünnet ışığında hukuk yapan İslam hukukçularının tespit ettikleri vergi prensiplerinin bütün bunları içerdiğine kanıyoruz. Vergide zekât prensibi diyebileceğimiz bu ilkeleri çok güzel bir şekilde topluma açıklamakta fayda vardır. Şimdi İslam’ın getirdiği bu vergi prensiplerini açıklamaya çalışalım.

¹⁴ Memduh Yaşa, Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 945–946

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMDA VERGİ PRENSİPLERİ

İslam hukukunda verilmesi kesinlikle mecburi olan zekâtın, onu İslam devletinin bir vergisi olarak kabul edenler için, hangi vergileme ilkelerine sahip olduğunu araştırmak bir görev olur. O nedenle batı ekonomilerinde gelişen vergi anlayışları ile zekât sisteminin ne kadar uyuşup uyuşmadığını tespit etmek gerekir. Fıkıh kitaplarında İslam hukukçularının bu husustaki görüşleri açıklanmıştır. Ancak bu hususlar farklı terimler ve farklı tasnifler ile dile getirildiği için, sanki zekât ile vergi birbirinden tamamen farklı dünyalarmış gibi görülmektedir. İşte bu sebeple İslam ekonomisi üzerine eser yazan çağdaş yazarlardan bir kısmı vergi ile zekât üzerinde durmuşlar ve zekâtın vergileme ilkelerini tespit etmeye çalışmışlardır. Bunlardan birisi de İslam Ekonomisi adlı kitabın yazarı M.A. Mannan'dır. Bu konuyu araştıran Mannan, mevzu ile ilgili olarak şunları söylemektedir:¹⁵

a) Çağımız insanı için zekâtın anlamı:

Zekâtın çağımız insanı için taşıdığı anlam şudur: Zekât sözcüğü arıtan ve büyüten anlamına gelir. Serveti

¹⁵ M.A. Mannan, İslam Ekonomisi, çev: Bahri Zengin, Özdemir Basımevi, İstanbul-1973, s. 400-426

doğuran bütün kaynaklar (güneş, ay, yıldızlar, dünya, yağmurları getiren bulutlar, bulutları süren ve çiçeklerin döllenmesini sağlayan rüzgârlar, tüm doğal olaylar) Allah'ın insanlığa bağışıdır. İnsanın geçimini ve rahatını sağlaması için Allah'ın bağışladığı kaynaklarla insan hünerinin ve emeğinin birleşmesi ile mallar üretilir. İslam'ın tanıdığı sınırlar çerçevesinde bu malları kullanma yetkisi de insana verilmiştir. Bu nedenle üretilen mallardan, kalifiye ya da düz işçinin sermayeyi sağlayan kişinin ve insanlığı temsil eden toplumun pay alma hakkı vardır. Toplumun, üretilen maldaki payı, zekâttır. Bu, toplumun yararı için ayrıldıktan sonra, geri kalan artırılmış olur ve maldan pay almaya hak kazananlar arasında bölüşülebilir.

Zekât, İslam kamu maliyesinin temeli ve özüdür. Ahlaksal, toplumsal ve ekonomik yönden önem taşır. Ahlaksal açıdan, insanı zenginlik hırsından ve cimrilikten kurtarır. Toplumsal açıdan, zengini toplumdaki yoksulluğu yok etme sorumluluğunun bilincine erdirir. Ekonomik açıdan zekât, servetin belli bir azınlığın elinde toplanmasını önler.

Zekât, din dışı vergilerde olduğu gibi, kötü niyetli bir yön de taşımaz. En azından Kuran'ın yirmi farklı yerinde, namazla birlikte yer almıştır. Kur'an açık bir biçimde İslam topluluğuna girmek isteyen bir kişinin düzenli olarak namazın kılınmasını ve zekâtın ödenmesini buyurur. İkisi de eşdeğer bir önem taşır. Zekât verme bencillikten uzak, ihlâslı bir davranış belirtmiyorsa anlamsızdır; namaz, toplum refahının gereklerine gönüllü

bir boyun eğiŒe yol açmıyorsa amacına ulaŒmıŒ sayılamaz. İslam toplumundaki bu iki farklı kurumun dinamik etkileŒimi, dinin ve ekonominin i içe girip, bütünlüşmesinin bir simgesidir. Zekâtın ardındaki ahlaki Œevk, namazın manevi etkisinden kaynak aldığından, ekonomik ve toplumsal etkisi geniŒtir. Böyle bir ortam içinde oluŒan toplum, kapitalizmin eziciliğinden uzaktır. Bu toplumsal uyum H.G.Wells'i ‘‘Tarih Taslağı’’ adlı alıŒmasında (s. 325) Œunları söylemeye yöneltmiŒtir:

‘‘İslam, dünya toplumlarının hiçbirisinde görölmemiŒ derecede sosyal baskı ve ezicilikten uzak bir toplum meydana getirmiŒtir.’’

Gerçekten zekâtın ve namazın aynı önemle ele alınıŒı, İslam toplumundaki gerçek gelişmeyi gösterir. Dr.R. R.Marett'in belirttiğı gibi ‘‘Gerçek gelişme iyilik ve yardım severlikte gelişmedir, tüm diğeri ilerlemeler ondan sonra gelir.’’ Aldoux Huxley Œöyle yazar: ‘‘İlerleme, benimsenen tek ölçü olmuŒtur dünyada. Bu açık bir gerilemedir. Teknolojik gelişme hızlıdır. Fakat iyilik ve yardımseverlikte bir ilerleme olmaksızın, teknolojik gelişme yararsızdır. Yararsız olmaktan da kötüdür. Teknolojik gelişmenin getirdiğı, sorumluluktan kaçmanın daha etkin araçlarıdır.’’ Bu nedenle zekâtın önemi açıktır.

Altı İlke:

Zekâta iliŒkin altı ilke saptayabiliriz.

- a) İnanç İlkesi,
- b) Adalet İlkesi,
- c) Üretkenlik ve Vade İlkesi,

- d) Mümeyyiz olma ilkesi,
- e) Uygunluk ilkesi,
- f) Serbestlik ilkesi.

Zekâta ilişkin ilk kural, İslam'a inanmaktır. Çünkü zekât ödeme, bir ibadettir. Ancak bir mümin onu gerçek anlamı ve özü ile yerine getirebilir. Yüce Kuran'ın birçok ayetinde Allah, maddi ve manevi gelişmeleri için İslam'a inanmış olanlara namaz ve zekâtı buyurur. Örneğin;

“Namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a güzel bir borç verin.”¹⁶ Ayetinde olduğu gibi.

Hazreti Ebu Bekir, zekât yükümlüğü ve onun namazdan ayrılmazlığı üzerine yaptığı bir konuşmada *“Vallahi! Namaz ve zekâtın arasında ayırım yapanlarla savaşıcağım.”* demiştir.

Zekâta yön veren adalet ilkesi, Hz. Peygamber'in şu sözünden çıkar: *“Yağmur ya da dere ile yerin üzerinden alınan su ile sulanan toprak ürünlerinde onda bir, kuyu ile sulananlarda ise yirmide birdir.”*¹⁷

Zekât tüm zorunlu yardımlara uygulanabilir genel bir terimdir. Define, dini savaşta sağlanan ganimetler, toprak ürünü gibi çeşitli gelirlerden alınan devlet payları, daha az emek ve sermaye kullanımı halinde yükümlülüğün oranının da daha düşük olacağını belirten adalet ilkesine uygun olarak alınır (yüzde olarak daha yüksek).

¹⁶ Müzzemmil 73/ 20

¹⁷ Buhari, Zekât, 55; Müslim, Zekât, 8; Ebu Davud, Zekât, 5

Üçüncü ilke, üretkenlik ya da olgunluk ilkesidir. İbn Ömer, Allah'ın Elçisinin şöyle buyurduğunu aktarmaktadır:

*“Kim servet elde ederse, zekât bir yılın geçmesiyle farz olur.”*¹⁸

Zekât, nisap hesaplandıktan sonra yıllık olarak ödenir. Nisap gerekli harcamaların dışında kalan kırk riyal ya da değerce eşit servettir. Nisabın zekâta tabi olması için üretken olması ve gereken sürenin dolması gerekir. Fakat nisap yıl boyunca satış tarihinde çözülmüş olacaktır. Zekâta tabi olan miktarın bir yıl süresince mevcut olmalıdır. Üzerinden on iki aylık bir sürenin geçmesi gereklidir. Çünkü bu süre üretkenliğin gerçekleşmesi için şarttır.

Bozulabilir nitelikte mallardan, kişisel kullanım ve tüketim konusu mallardan (oturulan ev, kullanılan alet ve giysi gibi) zekât alınmaz. Nisabın malların niteliğine göre değiştiğine ve farklı şekilde hesaplandığına dikkat edilmelidir. Örneğin: Sevaim (altı ay veya altı aydan daha fazla bir zaman için mera'larda otlayan hayvanlar) zekât satış halindeki ticari değerleri üzerinden değil, fiziksel varlıklarından alınır. Altın ve gümüşte zekât ağırlık ölçüsü ile belirlenir. Fakat servet ister görünür, ister görünmez nitelikte olsun, eğer nisap bir yılın geçmesinden sonra, fakat zekât fiilen ödenmeden önce kaza ile yok olsa zekât yükümlülüğü doğmayacaktır. Ölüm ve dinden çıkma halinde zekât sorumluluğu düşer. Servet sahibi yıl içinde

¹⁸ Tirmizi, Zekât, 10

ölürse, servet üzerinden zekât ödenmeden önce bir yıl geçmiş olmalıdır.

Dördüncü ilke mümeyyiz olma ilkesidir. Zekât ödeyecek kişi, akıllı ve sorumluluk bilinci olan bir kişi olmalıdır. Bir ibadet olarak kabul edilen ve bu nedenle yalnız temyiz gücü olanların yerine getirmek zorunda olduğu zekât yükümlülüğünden küçük ve delilerin muaf tutulmaları gerektiği görüşüne karşı Malikilere (özellikle sığır ve tahılda) ve Şafiilere göre küçük ve deliler de zekâtla yükümlüdür. Bu karşı görüşlerin temeli, zekâtın servet üzerinden alınan bir vergi olmasıdır. Bu nedenle servet, deli ya da küçüğe ait olmasına rağmen zekât ödenebilir. Kanımca, yalnız servet onu en iyi bir biçimde değerlendirebilecek bir vasi ya da velinin gözetiminde olması halinde küçük ve deliler de yükümlü tutulabilir. Dikkatsizlik nedeniyle servetin yitirilmesi ihtimali söz konusu ise, zekât yükümlülüğünün dışında tutulmalıdır. Bu konudaki gelenek belirgindir.

“Kim, servet sahibi bir yetimin velisi olursa, onun malı ile ticaret yapsın ve onu zekât vergisinin yiyip bitirmesine terk etmekten sakınsın.”¹⁹

Uygunluk ilkesi kısmen zekâtın toplanmasından, kısmen de İslami ahlak düzeninden çıkar. Zekâtın toplanması yönünden, yılsonunda ödemekten daha uygunu yoktur. Bunun yanında gayri Müslim bir ülkede oturan ve Müslümanlığa dönmüş bir kimse zekât ödemekle yükümlü değildir. Dininden dönüp İslam’a giren bir kimsenin ansızın tüm geçim araçlarından yoksun kalması

¹⁹ Tirmizi, Zekât, 15 Hadis No: 641; İmam Malik, Muvatta, Zekât, 13

muhtemeldir. Bu değişiklik, işini bozabilir, hayatını zor duruma sokabilir. Bu nedenle zekât ödemekten muaftır.

Zekâtla ilgili son ilke, serbestlik ilkesidir. Zekât ödeyecek kimse hür olmalıdır. Bu nedenle köle ve tutukluların zekât ödemeleri gerekmez. Çünkü bunların kendilerine ait servetleri olması düşünülemez. Gerçekten kölenin hürriyetini elde edebilmek için zekât parasından yardım alma hakkı vardır. Günümüzde kölelik kalktığından, hapse girenler, hür olmayanlar kategorisine sokulabilir ve onların masum ev halkı zekât gelirlerinden pay alabilirler.

Zekâtın ödenmesine ilişkin bu ilkeler, yalnızca zekât almanın geleneksel temelinde değil, modern temelinde de bulunması gereken ilkelere dir. Şimdi biraz bu geleneksel temel ve modern temel üzerinde duralım:

Geleneksel temel: Hukuk doktorları, zekâtın uygulanabileceği malları dört bölüme ayırırlar. İlk bölümü altın, gümüş ve ticari karlar oluşturur. Bu gruptan zekât % 2,5 oranında alınır. Vergilendirilebilir sınır, bir kişinin bir yıl süre ile sürekli olarak mülkiyetinde bulundurduğu 52,5 tola gümüş ve 7,5 tola altındır.²⁰ Nisap ve borçlar düştükten sonra, geriye kalan bütün atıl servet % 2,5 oranında vergilendirilir.

İkinci bölüm mallar, sığır ve diğer evcil hayvanlardır. Zekât yüzdesi aşığı yukarı ilk bölümdekiyle aynıdır.

Üçüncü bölümü, tarımsal ürünler ve çiftlik ürünleri oluşturur. Zekât oranı, sahibinin özel çabasına gerek

²⁰ 603,75 gram gümüş veya 86,25 gram altın

olmadan, yağmur gibi tabii araçlarla sulanan topraklarda onda bir, sahibinin özel çabasına gerek gösteren ve suni araçlarla sulanan topraklara yirmide birdir.

Dördüncü bölüm maden ve hazinelerdir. Bir Müslüman'ın toprağında bir maden, ya da define ortaya çıkarılırsa sahibinin devlet veya kişiler olmasına bakılmaksızın beşte biri Kur'an'da belirtilen alanlarda harcanmak üzere zekât gelirleri arasına katılır. Zekâta tabi olan servetin sahibinin temel gereksinmelerini ve geçimini sağlayacak miktarı aşması gerekir. Şimdi zekât gelirlerinin modern temelini ayrıntıları ile tartışalım.

Modern temel: Zekâta ilişkin günümüzdeki tartışma, Kur'an ayetlerinde belirtilen "servet" teriminin anlamı üzerindedir. Kur'an şöyle buyurur:

"Onların mallarından bir zekât al ki, onunla kendilerini temize çıkarmış (günahlarından kurtarmış) mallarına bereket vermiş olasın. Bir de onlara dua et; çünkü senin duan onlar için bir rahatlık ve huzurdur. Allah onların ihtiyaçlarını (senin de duanı) iştirici, kalplerindeki pişmanlığı bilicidir."²¹

"Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, her başağında yüz dane olmak üzere yedi başak veren bir danenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lütfü geniştir, O bilendir."²²

İslam'ın ilk dönemlerinde zekâtın uygulanabileceği belirtilen servet grupları, kanımca değişmez olarak kabul edilip aynen muhafaza edilmelidir. Zekât yüklemenin

²¹ Tevbe 9/ 103

²² Bakara 2/ 261

modern temeli büyük İslam hukukçuları tarafından özenle araştırılmıştır.

Arap Birliği konu üzerinde bir toplantı yaptı ve 1962 Aralık ayında Şam'da yapılan toplantıya Arap dünyasında uyum ve birlik sağlanması ile ilgili geniş bir rapor sunuldu. Rapor Kahire Üniversitesi Şeriat Fakültesinden Prof. Muhammed Ebu Zehra, Prof. Abdülvahhab Hallaf, Ezher Üniversitesi'nden Prof. Abdurrahman Hasan tarafından hazırlanmıştı.

Bu raporda İslam'ın ilk dönemlerinde bilinmeyen birçok servet türlerinin bugün zekâta tabi olacağı görüşüne yer verildi. Makineler, banknotlar, meslek kazançları ve ticari kazançlardan zekât ödenecektir.²³

b) Sanayi makineleri vb. üzerinden alınan zekât: Bu konuda raporda şu açıklamalar yer almaktadır:

“Bu ayırımın uygulaması bizi kaçınılmaz bir biçimde zekâta tabi olan mal grupları arasına müctehidlerin konu üzerindeki görüşlerini sistemleştirdikleri zaman üretken olmayan fakat günümüzde üretken bir nitelik kazanan malların da katılmasına götürecektir. Bu mal sahibi için bir işletme aracı ile veya büyük bir fabrikanın sahibi onu işletmek için işçiler çalıştırıyorsa, bu mallar zekât açısından üretken olarak kabul edilmeli ve bunlardan zekât alınmalıdır. Burada fabrika sahibinin sağladığı kazanç kullandığı makineden doğmaktadır. Bu makineler bir marangozun ya da demircinin kullandığı araçlarla bir

²³ Burada bir yanlışlık vardır. Çünkü makinelerin zekâta tabi olduğu söylenmektedir. Hâlbuki makine, sabit sermaye ve tesislerden zekât alınmaz.

tutulamaz. Çünkü marangoz ya da demirci bu araçlar olmaksızın bir şey üretmez. Bu nedenle bu tür sanayi malları üzerine zekât konmalıdır. Çünkü bunlar üretken mallardır. Sahibinin temel gereksinmelerinin karşılanması için gerekli olan mallar arasına sokulamaz. Müctehidlerin sanayi araçları üzerine zekât yükümlülüğü önermemelerinin nedeni bu araçların zamanla çok ilkel nitelikte olmaları, bugünkü gibi kendi başlarına bir üretken güç belirmemeleridir. Sanayi araçlarının üretim yapması yalnızca bir işçi tarafından kullanılması ile mümkündür. Bununla birlikte günümüzde makineler az çok kendi kendilerine üretim yapmaktadırlar. Bu nedenle de zekât yükümlülüğü açısından üretken mallar arasında yer almalıdır.²⁴

Modern fabrikalar sanayi araçlarını kendilerinin büyüyen aktifleri olarak kabul ederler. Fakat bir esnafın ya da sanatkârın sahip olduğu ve kullandığı araçlar (örneğin, yalnız çalışan bir berberin kullandığı araçlar) zekâtın dışında tutulmalıdır. Çünkü bunlar bir sanatkâr ya da esnaf için temel araç ve gereçlerdir. O bunlarsız hiçbir gelir sağlayamaz. Bu görüşlerin müctehidlerin görüşleri ile çeliştiği ileri sürülemez. Çünkü müctehidler böyle bir sorunla karşılaşmadılar. Bu nedenle de bu soruna ilişkin bir açıklamada bulunamazlardı...²⁵ Biz yalnızca

²⁴ Fabrikalarda üretilen mallar üzerine zekât konur. Fakat fabrikadaki makinelerin bizzat kendilerinden zekât alınmaz. Çünkü tarlanın bizzat kendi değerinden vergi alınmaz; onun üretip ortaya koyduğu mahsul üzerinden vergi alınır.

²⁵ Bu iddiaları kabul etmek mümkün değildir.

müctehidlerin konuyla ilgili temel ilkelerini günümüzün sorunlarına uyguluyoruz.”

Rapor sanayi makineleri ve benzeri mallar üzerine yüklenecek zekâtın oranını tartışmakta ve tarımsal ürünlere uygulanan zekâta kıyasla bu oranın da net ürünün % 10 olmasını kararlaştırmaktadır.

Sanayi makineleri ve fabrika üretimi üzerine zekât yüklenmesiyle ilgili olarak raporda yer alan görüşlere bütünüyle katılıyorum. Fakat sanayi makineleri v.b. üzerinden alınacak zekâtın oranıyla ilgili görüşe aşağıdaki nedenlerle katılamam.

İlkin, tarımsal ürün kıyaslaması tutarlı değildir. Çünkü sanayi makinelerinde aşınma ve eskime oranı tarımsal topraklarda olduğundan çok daha yüksektir. Aşınma ve eskime için gerekli pay ayrıldıktan sonra zekât oranı tespit edilmelidir. Bu durumda zekât oranının tarımsal üretim üzerine konandan daha düşük olacağı açıktır. İkinci olarak, burada zekât oranı sanayiden sanayiye değişen üretkenliğe bağlıdır. Bu nedenle sanayi makineleri ve fabrika üretimi üzerine konan zekâtın oranı esnek olmalıdır ki, zekâtın oranının tespit edilmesinde artan oranlılık ilkesi uygulanabilsin.

c) *Kâğıt para üzerinden zekât alma:* Rapor banknotlar, sermaye payları, hisse senetleri, tahviller gibi diğer değişim araçları ve paralarla ilgili zekât üzerine de görüşler ihtiva etmektedir. Bunlar İslam’ın başlangıç döneminde belirmemekteydiler. Rapora göre; “Sermaye payları, hisse senetleri ve tahviller eğer ticaret ve kazanç amacı ile alınmışsa zekâta tabi mallar gibi işlem görür. Bu

amaçla sermaye paylarının, hisse senetlerinin ve tahvillerin değeri yılın başlangıcında hesaplanır ve elde edilen kazanç ya da kar üzerine yüklenir.

Müctehidler de bu görüşe katılacaklardır. Sermaye payları, hisse senetleri ve tahviller yatırım amacı ile elde edilmişse, zekât, yatırımından elde edilen karlar ve kar payları üzerinden alınacaktır. Bu görüş sermaye payları ve hisse senetleri yıldan yıla değişen kar payı alır. Bu, Şeriatın izin verdiği bir kazançtır. Oysa tahviller Şeriata ters düşer. Çünkü faiz haramdır.

d) Kira, Kar v.b. üzerinden alınan zekât: Evlerden elde edilen kira üzerinden alınacak zekât konusunda raporda şu görüşler yer alır.

“Müctehidlerin çoğunluğu, evlerden zekât alınamayacağı görüşündedirler. Bunun nedeni, o zamanlar evlerin ticari amaçlarla işletilmemesi, esas olarak sahibi tarafından kullanılmasıydı. Temel ihtiyaçlardan sayılıyordu... Fakat durum şimdi farklıdır. Evler ve diğer binalar yatırım amacı ile yapılıyor ve başkalarına kiralanıyor. Evlerden elde edilen gelir, topraktan elde edilenin çok üstündedir. Değişen koşullar nedeniyle kamu yararı, toprağa olduğu gibi, evlere de zekât konmasını gerekli bulmuştur.

Toprağını kiraya veren ve evden gelir elde eden toprak sahibi ile evini kiraya verip ondan gelir elde eden ev sahibi arasında gerçekte bir fark yoktur. Bu durumda, toprağa vergi yükleyip, evleri bu yükümlülüğün dışında tutmanın mantıklı bir nedeni yoktur. Tarımsal toprak sahiplerine karşı haksızlık olacaktır. Bunun diğer bir

sonucu, halkın bina sahibi olmayı, tarımsal toprak sahibi olmaya tercih etmeleri olacaktır. Böyle bir kural tutarsız olur. Bizimle müctehidler arasındaki fark, ilkelere değil, ilkelerin uygulanmasına ilişkindir. Onların günlerinde binalar şimdi olduğu gibi kar amacıyla kullanılmıyordu.”

Bu görüşleri savunan hukuk bilginleri, bankalarda olduğu gibi kiralar üzerinde de zekât oranının % 2,5 olmasından yanadırlar. Bu durumlarda zekât oranı üretkenlik ve karlılık göz önüne alınarak farklılaştırılabilir.²⁶

²⁶ Kitabın son bölümünde çağdaş vergilerin eleştirisi yapılırken daha geniş bir şekilde açıklanacağı gibi, İslam zekât sisteminde gelir vergisi anlayışı yoktur. Toprak ürünlerinden zekât alınması, gelir elde edildiği için değil, üretim meydana getirildiği içindir. İslam’da asıl vergi, mal ve ticaret eşyasından, para ve para hükmünde olan vasitelerden alınır. Gelir, üretim demek değildir. Üretim, hem fert ve hem de toplum açısından üretim olup bir artma ve çoğalma meydana getirir. Gelir ise böyle değildir. Gelir, bir taraf için artma meydana getirirken karşı taraf için artma değil, azalma meydana getirir. Ev sahibi, kiraya verdiği evinden gelir elde edebilir. Ama bu bir üretim sayılamaz; bu bir gelirdir. Çünkü ev sahibi açısından bir artma ve bir çoğalma meydana gelmiştir; ancak toplum açısından bir artış meydana gelmemiştir. Çünkü kiracının sahip olduğu ekonomik değeri, yani para miktarı, verdiği kira kadar azalmıştır. Ev sahibinin varlığı artmış ise de kiracının varlığı azalmış ve küçülmüştür. Yani her üretim bir gelirdir; ancak her gelir üretim olamaz. Onun için her gelirden vergi almaya kalkmak yanlıştır. Yanlıştır demek yani faydalı değildir demektir. Çünkü yanlış doğru terimleri, ekonominin değil, bilimin kelimeleridir. Ekonomik konuları açıklarken olumlu işlemler için faydalı, olumsuz işlemler için ise zararlı kelimeleri kullanılmalıdır. Öyle ise gelirden vergi almak faydalı değil, zararlı bir uygulamadır demek daha doğru olur.

İslam’ın getirdiği vergi sisteminde beşte bir vergiler, mahdut olup tükenmeye mahkûm olan imkânlardan yararlanarak yapılan üretimden alınır. Bu beşte bir vergi üretimden devlet payı olarak alınır. Onda bir vergi ise mahdut olup kullanmakla tükenmeyen imkânlardan yararlanarak yapılan üretimden alınır. Bu onda bir vergi de üretimden il bütçesinin payı olarak alınır. % 2,5 vergi de mahdut olup tükenmeyen imkânlardan

Enflasyon

Şimdi hukukçuların dikkatini günümüzdeki enflasyon sorununa ve onun zekât oranı üzerindeki etkisine çekmek isterim. Enflasyon nedir? Enflasyon genellikle para oranındaki bir farkın ve bunu izleyen bir talep artışının sonucu olarak genel fiyat seviyesinin yükselmesidir. Prof. Pipou'ya göre, “parasal gelirin, gelir meydana getiren faaliyetlere oranla daha çok artması ve sonuç olarak fiyatların yükselmesi halinde enflasyon söz konusudur. Fiyatlar altın enflasyonundan, para oranının artışı nedeniyle yükselirse, para enflasyonundan; kredilerin olağanüstü genişlemesinden yükselirse kredi enflasyonundan söz edilir. Kısaca enflasyon bu nedenlerin biri ya da bütünü nedeni ile fiyatlardaki genel bir yükselmedir. Yüksek ya da düşük fiyatlar bir açıdan önemsizdir. Bütün fiyatlar, bir gecede iki katına çıksa ya da yarı yarıya düşse halkın ekonomik durumunda önemli bir değişme olmaması gerekir. Fakat gerçekte düşen ya da yükselen fiyatlar üretim sürecini ve gelir bölüşümünün farklı ve çoğu defa ters yönlerde etkilenir.

Günümüzde Müslüman dünyasının hemen hemen her yerinde, bütün dünyada olduğu gibi, yükselen fiyatlar sorunu ile karşılaşmaktayız. Nedenlerinin ayrıntılarına girmeksizin, zekât gelirlerinin satın alma gücünün fiyat yükselmeleri sırasında düştüğü ve zekât almaya hak kazanmış olan yoksulların güç durumda kalacağı

serbestçe mülkiyetinde olmaksızın yararlanıp yapılan üretim ve mübadele işlerinde de döner sermayeden alınır. Bu vergi, her yıl % 2,5 oranında köy ve belediye bütçeleri için alınır.

söylenbilir. Bu nedenle, vergilenen malların ve vergi oranlarının değişen koşullarla birlikte değişmeyeceğine inanmak için bir neden yoktur. Çünkü İslam'da içtihat kapısı kapanmamıştır. Bu düşünce okulu Allah tarafından tespit edilen zekât oranlarının değiştirilemeyeceği görüşündedir. Fakat zekâtın özünü ve anlamını göz önünde tutarak, dünyanın hemen hemen bütün Müslüman ülkelerinin ekonomisinde görülen enflasyonist eğilimler karşısında İslam devletinin zekâtın oranının saptanmasına esneklik getirebileceği kanısındayım. *Burada zekât oranının gerçek anlamda değil, parasal anlamda değişmesini amaçlıyorum.*

Yirmi yıl önce bir kişinin 2,5 riyale 10 kilo pirinç alabildiğini varsayalım. Eğer bugün aynı para ile 0,5 kilo pirinç alınabiliyorsa, bu ne demektir? Bu durumda paranın değerindeki % 50 oranındaki azalma, zekât oranının % 50 oranında arttırılmasını haklı kılar. Eğer buna izin verilmezse zekâtın alınma amacı, gerçekleşmemiş olur. Çünkü paranın kendisi bir değer taşımaz. Bir değişim değeri taşıdığı için değerlidir. Bu nedenle, eğer mevcut zekât oranının değişim değeri sıfıra inerse, zekâtın toplumsal adaleti sağlamak açısından taşıdığı önem yetecektir.

Gerçekten Hz. Ömer zekât sistemine birçok yenilikler getirmiştir. Daha önce zekâtın dışında tutulduğu halde, atlardan zekât almıştır. Zekât gelirlerinden pay alma hakkı olmayanlara, hasta ve işsiz gayri Müslimlere yardım etmiştir. Bu nedenle, önemli olan alınma oranı ya da biçimi değildir. Zekâtın kendisi bir amaç değil, bir araçtır.

Kamu Maliyesinin İlkeleri ²⁷

Şimdi günümüzün kamu maliyesinin ilkeleri ışığında zekâtın çeşitli yönlerini tartışalım. İlk olarak zekât ile günümüz maliyesinin kaynakları arasında farkı belirtmek gerekir. Zekâtın dinsel-ekonomik niteliği günümüz maliyesinin vergiler, borçlar, fiyatlar, mülk vergisi v.b. den oluşan din dışı gelir kaynakları ile bir karşılaştırma yapmayı güçleştirmektedir. Vergi ve zekâtın her ikisinde de esasında zorunluluk unsuru yer almasına rağmen, verginin (yani gelir vergisi) genellikle gelir üzerinden alınmasına karşı zekâtın yalnız tasarruflardan değil, aynı zamanda servetten de alınması nedeniyle zekât temelde vergiden farklıdır.

Zekât, bir harç ya da bedel değildir. Çünkü harçlar zorunlu bir ödemedir. Fakat belli hizmetlerin sağlanması karşılığında alınır. Zekâta ise, “belli bir karşılık” yoktur. Zekât, fiyattan da farklıdır. Bir kişi hizmeti satın almayarak bedeli ödemekten kaçabilir. Oysa zekât zorunlu bir vergidir.

Son olarak, zekât ne bir şerefiye, ne de bir mülk vergisidir. Çünkü Prof. Seligman’ın tanımı ile şerefiye servetin değerindeki belirli artışın mahiyetini karşılamak için meydana gelen kişisel yarar ölçüsünde alınan zorunlu bir yardımdır. Zekât, mülk vergilerinden de farklıdır. Çünkü mülk vergileri taşınmaz mallardan alınır ve bölgeden bölgeye değişir. Oysa zekât, sahibince kullanılan evlerden alınmaz ve aynılık ilkesi geçerlidir.

²⁷ Bkz. M.A. Mannan, a.g.e. s. 414

Vergileme İlkeleri

Zekâtla günümüz kamu maliyesi kaynaklarında temel bir farklılık olmasına rağmen, Adam Smith'in dört vergileme ilkesi (eşitlik, belirlilik, uygunluk ve tasarruf) açısından gözden geçirilebilir. İlk olarak eşitlik ilkesine göre, her yurttaş kendi ödeme gücü ölçüsünde yani devletin himayesi altında elde ettiği gelir oranında hükümeti desteklemeli, kamu hizmetlerinin finansmanına katılmalıdır. Ödeme gücü ile ödenen miktarın değil, fedakârlığın eşitliği amaçlanmaktadır. Her kişi ödeme gücüne göre devlet masraflarına katılmalıdır. Zengin yoksuldan daha fazla vergi ödemelidir. Bu kişinin gelirini vergileyen, günümüz vergi sistemi çerçevesinde doğrudur. Oysa zekât birikmiş tasarruflar üzerinden eşit fedakârlığı sağlayacak tek bir oranda alınır. Zekât devlet tarafından istendiği şekilde harcanamaz. Zekât yoksullar lehine çalışan bir kurumdur. Bundan zengin ya çok ya az yararlanır, ya da hiç yararlanmaz.

Belirlilik ilkesine göre her kişinin ödemek zorunda olduğu verginin belirli olması, keyfi olmaması gerekir. Ödeme zamanı, ödeme biçimi, ödenecek miktar, mükellef ve diğer kişiler için açık ve belirli olmalıdır. Mükellef ne miktar vergi ödeyeceğini bilmelidir ki, gelirini buna göre ayarlayabilsin. Mükellef ne zaman ve niçin ödeyeceğini de bilmelidir. Zekâtın belirliğine ilişkin bir karşılaştırma gereksizdir. Çünkü temel kuralları ilahi emirle, değişmez biçimde tespit edilmiştir. Vergi tarh etme ilkeleri, devletin zekâttan elde edeceği gelirin miktarını hesaplamasını mümkün kılacaktır.

Üçüncü olarak, uygunluk ilkesine göre vergi, mükellef için en uygun zamanda ve en uygun biçimde alınmalıdır. Toprak ürünlerinde zekât, hâsıllattan sonra ve ürün olarak alınır.

Son olarak, tasarruf ilkesine göre, “Her vergi, devlet hazinesine giren miktarla, yurttaşın cebinden çıkan miktar arasında mümkün olduğu kadar az fark olacak şekilde alınmalıdır.” Zekâtın toplanmasına ilişkin kurallar oldukça basittir; ayrıntılı bilgiyi gerektirir. Sonuç olarak maliyet kesinlikle düşük olur. Çünkü yüce Kuran’ın en azından yirmi yerinde zekâta işaret buyrulmuştur. Bu durum, zekâtı en yüce buyruğun dini yaptırım gücü ile donatır. Böylece zekâtın uygulanması kolay, ucuz ve gönüllü hale getirilir.

İktisatçılar yakınlarda iki ilke daha önermişlerdir: Üretkenlik ilkesi, esneklik ilkesi. Zekâtın üretkenlik ilkesine uygun düştüğü açıktır. Çünkü atıl paranın zekât biçiminde vergilendirilmesi kaçınılmaz olarak bu paranın ülkenin ulusal servetini artıran üretken alanlarda kullanılmasına yöneltecektir. Zekât terimi günümüzdeki anlamında esnek değildir. Fakat İslami bir toplumsal terime plan çerçevesinde, devlet başkanının değişen koşullara göre, yeni vergiler önermesi ve uygulaması mümkündür.

Hiçbir ülkede her vergi bu ilkelerin tümünü içermez. Günümüz vergileri bile bazı ilkeleri şu veya bu biçimde bozan nitelikler taşır. Bir vergileme sistemi olarak zekât, vergileme ilkelerinin çoğunu içermekle kalmaz, günümüz vergileri karşısında belirli üstünlükler de taşır.

Zekâtın Üstünlükleri²⁸

Günümüzdeki vergilerle karşılaştırsak zekât en azından üç yönden belirli üstünlükler taşır. İlk olarak, günümüzdeki vergilerin en önemli eksiği, vergi kaçakçılığına açık olmalarıdır. Birçok insanın yanlış bilgiler vererek, gelir vergisinden kaçmaya uğraştıkları herkesçe bilinmektedir. Zekâta ise, dinsel-ekonomik niteliği nedeniyle insanların doğruluk dışı davranışlara yönelmesi beklenemez. Zekât, İslam'ın beş temel inanç şartından biridir. Allah'ın arzusuna gönüllü bir teslimiyeti belirtir.

İkinci olarak, kullanılmayan birikmiş servetten alınan zekât, soylu bir amaca yöneliktir. Zekât aracılığı ile birikmiş servetin ekonomik akıma sokulması ve toplum yararına kullanılması mümkün olur. Zekât, ilahi bir buyruk olduğundan, kişi kendi isteği ile birikmiş servetini ortaya çıkaracaktır. Günümüzdeki vergi sistemlerinde bu istekli işbirliği sağlanamaz. Çünkü hiç kimse gizli servetlerini kendi isteği ile açıklamaz. Gerçekten zekât parayı yığmak eğilimini kontrol eder. Bu paraların üretken amaçlı yatırımlara yönelmesi için güçlü bir teşvik aracı olur. Çünkü İslam, ticarete-kara ve ortaklığa izin vermiştir. Son olarak, zekâtın amacı ve harcama alanları Kuran'da belirtilmiştir. Bu nedenle, hükümet zekâttan elde ettiği geliri istediği biçimde harcamaz. Oysa vergilerden sağlanan gelirler günümüz devletleri tarafından yararsızca kullanılabilir. Araştırmalar vergi gelirlerinin daima üretken alanlarda harcanmadığını göstermektedir. Öte

²⁸ Bkz. M.A. Mannan, a.g.e. s. 417

yandan zekât, gelir vergileri kadar “hissedilir” değildir. Çünkü zekâtın ödenmesi, ilahi bir buyruktur. Halk zekâtını isteyerek ödeyecektir.

Sosyal Güvenlik

Günümüzde tüm ekonomik açıdan ileri ülkelerde sosyal güvenlik programları istekleri artmıştır. Güvenliğin anlamı ve kapsamına ilişkin olarak Prof. F. Benham “İktisat” adlı kitabında şu gözlemlerde bulunmaktadır:

“Bütün yurttaşlar için asgari bir ekonomik güvenlik sağlama devletin ödevidir. Asgari ekonomik güvenlik karşılığı olarak yaygın şekilde kullanılan deyim, sosyal güveniktir. Bedava hasta tedavisi, tıbbi bakım, ilaç, ücretsiz eğitim, yiyecek yardımları, işçi evleri gibi eşitsizliği azaltan tedbirlerle sosyal güvenlik tedbirleri arasında genel kullanımla ortaya çıkmış belirli bir ayırım yoktur. Genel uygulamada sosyal güvenlik tedbirleri yalnızca ekonomik güçlüklerle karşılaşan kişilerin para yardımı yapma programlarından oluşmaktadır. Bu programlar işbirliği ve hastalık karşısında sigorta yardımı, iş kazalarına uğrayan işçilere tazminat, ailelere çocuk yardımları, yaşlılar, dullar, körler, savaşta yaralananlar için emeklilik maaşları verilmesini kapsamaktadır.

Zekâtın harcama alanlarını gözden geçirirsek günümüz sosyal güvenlik programlarının ve Prof. Pigou'nun refah devletlerinin yeni bir şey getirmediğini görmekte güçlük çekmeyiz.

Zekât gelirlerinin harcama alanları Kuran'da açıkça belirtilmiştir: Bu gelirler;

- 1- Yoksul ve güçsüzlere yardım için,

- 2- Yeni Müslüman olmuş olanlara yardım için,
- 3- Muhtaç durumda olanlara yardım için,
- 4- Borçlulara yardım için,
- 5- Kölelerin hürleştirilmesi için,
- 6- Yolda kalmış olan yoksullara yardım için,
- 7- Zekâtın toplanması ile görevli memurların ücretlerini ödemek için,
- 8- Ve Allah yolunda harcanır.

Sekiz kalemden altısı yoksulluğun yok edilmesine yöneliktir... Namaz zengin ve yoksul bütün toplumun eşitliği ve kardeşliği duygusunu geliştirir. Zekât, zenginlerde yoksulların geçiminden sorumlu oldukları fikrini uyandırır. Eğer kişi sosyal adaleti sağlamak, yoksulluğu yok etmek için bir şeyler yapmıyorsa namazın öğrettiği İslam'ın toplumsal ve ahlaki değerler anlamını ve önemini yitirecektir. Zekât en ileri, en çağdaş bir kurumdur. Çünkü yoksulluğun yenilmesi uğrunda ekonominin bütün bölümlerine belirli yükümlülükler getirmektedir. Atıl servetin üzerine konan % 2,5; tarımsal üretim üzerine konan onda bir ve yirmide bir, madenler üzerine konan beşte bir zekâtla toplumun bütün sermayesi vergilendirilerek yoksulların ve düşkünlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yolunmaktadır.

Bu nedenle W. C. Smith'in "Modern İslam in İndia" (s. 100) de yer alan zekâtla ilgili görüşleri yanlıştır. Zekâtı yanlış anlayan Bay Smith şu sonuca varmaktadır: "Modern devletlerde sosyal yardımlar geçimliliğin üstünde olmakla birlikte, birçok devlet bu tür bir kurum

geliştirmiştir.” Oysa zekât milli servetin tümünü kapsar. Bu nedenle günümüz devletlerinin yoksul için geçim önerisi sosyal refah düşüncesi açısından herhangi bir yenilik getirmemektedir.

Günümüzde sosyal güvenlik araçları ile ekonomik sıkıntıları gidermek sorumluluğunun devlete yüklenmesi ilk kez Rus’ yada olmuştur. İster zekâtın bir kopyası olsun, isterse bağımsız bir düşüncenin ürünü olsun, bu uygulama 14 yüz yıl önce örnek bir sosyal güvenlik sistemi getiren, İslam’ın büyüklüğünü ortaya koyar. Batı düşünürleri bilim ve gerçekten çok uzakken, zenginden zekât yolu ile yığının sosyal güvenliğinin sağlanmasını devletin ana görevlerinden biri olarak düzenlemiştir.

Zekâtın bazı harcama alanlarını burada açıklamak ilgiye değer. Halife Ömer “mesakin” in İslam devletindeki gayri Müslimlerin yoksullarını da kapsadığı görüşünü desteklemiştir. Kalpleri kazanılacaklarla ilgili şu cümle de aktarmaya değer niteliktedir. Kalpleri kazanılacak olanlar, müslümanlara yardımı dokunabilecekler, müslümanlara zarar vermektan kaçındırılması gerekenler, kabilelerini İslam’ı kabul etmeye ikna edebilecek olanlardır. Bu nedenle bu üç gruba mensup insanlara, ister müslüman ve isterse tanrı tanımaz olsun, zekâttan pay verilebilir. (Ebu Yala el-Ferra, Ahkamü’s Sultaniyye, s. 116) Burada zekâtın gayri Müslimlerin refahının sağlanması için de kullanılabileceğini belirtmek istiyorum. “Allah yolu” terimi de çok geniş bir kapsamı içermektedir. Gayri Müslim yoksulların ihtiyaçlarını gidermek için harcanacak bir para da Allah yolunda yapılan harcamalar kapsamına

alınabilir. Yolda kalmış deyimini içine de bedava yedirip yatırma ile birlikte turistik tesislerin, ulaşım araçlarının, yol güvenliğinin geliştirilmesi gibi çalışmalar da sokulabilir. Bundan da hem Müslümanlar ve hem de gayri Müslimler faydalanabilir.

Toplumsal Yarar

Günümüz iktisatçılara göre, bir vergi sistemi toplum üzerindeki etkilerine bakılarak değerlendirilebilir. Toplumsal yararı maksimize eden bir vergi sistemi en iyi vergi sistemidir. Doktor Dalton, Principles of Public Finance adlı kitabında şu yargıda bulunur: *“Bir toplumda ekonomik refahı artırmanın iki yolu vardır. İlki üretimdeki gelişmeler, ikinci olarak üretilenin bölüşümünde iyileşmelerdir.”*

Üretimdeki Gelişmeler

1- Üretken güçlerin artışı bir kişi başına daha büyük bir ürünün daha az çaba ile elde edilmesini sağlar.

2- Üretimin örgütlenmesindeki gelişmeler ki, işsizlik ve başka nedenlerle ekonomik kaynakların israfını asgariye indirir.

3- Toplum ihtiyaçlarını karşılayacak malların çeşit ve bileşimindeki iyileşmelerdir.

Bölüşümdeki İyileşmeler

1- Günümüzün birçok toplumlarında görülen aileler ve kişiler arasındaki büyük eşitsizlikteki azalma,

2- Farklı zamanlarda belirli kişilerin ve ailelerin özellikle toplumun yoksul kesimlerinin gelirlerindeki büyük dalgalanmaların azalması şeklinde otaya çıkar.

Zekât, İslam toplumunun tüketim, üretim ve bölüşüm kalıplarının iyileşme yönünde değiştirir. Kapitalizmin en büyük sakıncalarından biri üretim araçlarının büyük çoğunluğu yararlarını hiçe sayan küçük bir mutlu azınlığın elinde olmasıdır. Bu ülkede sanayi ve ticaretin gelişmesine set çeken büyük bir gelir eşitliği doğurmaktadır. Çünkü ekonomik düzene hâkim olan bir tekel daima ülkenin ekonomik kaynaklarının tam kullanımını önlemektedir.

Zekât servet yığmanın uzlaşmaz bir düşmanı ve kapitalizmi yok edicidir. Zengin müslümanlara yüklenen zorunlu bir vergi olarak zekâtın amacı gelir eşitsizliğini yok etmek, satın alma gücünün yoksullara verilmesini sağlamaktır. Kur'an'a göre para kazanmanın hiçbir sakıncası yoktur. Fakat bir tek yurttaşının bile hayatın asgari gereksinmelerinden yoksun kalmamasını sağlamak da İslam devletinin kutsal bir ödevidir.

Bu amaç, zekât gelirinin yoksul ve muhtaçlar arasında uygun bir dağılımıyla gerçekleştirilebilir. Zekât onlara satın alma gücünü aktararak, mal arz ve talepleri arasında denge kurar, ülkede üretimi destekler, gelişme ve refahı sağlar. Elllerinde satın alma gücü olan bu insanlar daha fazla mal talep edecekler; müteşebbisler daha fazla üretmeye çalışacak; iş alanları çoğalacak, böylece ulusal gelir artacaktır. Bu nedenle zekât, hem zengin ve hem de yoksulun yararına işleyecektir. Bu, Kuran'da şöyle belirtilmiştir:

“O -zekât- hem ödeyene, hem de onu alana iyilik getirir.”²⁹

Zekât, kendisi bir amaç değildir. Amaca götüren bir araçtır. Bu nedenle zekâtın özü, ayrıntılı kuralların da değil, var oluş amaçlarıdır.

e) Zekât ve günümüzün Müslüman devletleri:

Zekâtın insanlığın önemli sorunlarını çözebilecek bir potansiyel güç taşıdığını görmüş bulunmaktayız. Günümüzün Müslüman devletleri eğitim, sağlık, emek ve sosyal refahla ilgili çeşitli kalkınma programlarının finansmanı için kendi kaynaklarını zekât yolu ile harekete geçirebilirler. Bu nedenle, yalnızca zekât gelirini toplamakla kalmamalı, aynı zamanda zekât müessesesini denetlemelidir. Öncelikle devletin genel yönetimi altında İslam hukukçularınca yöneltilen “Halk Zekât Yardım sandıkları” kurulmalıdır. Gelişen bir ekonomideki enflasyonist baskılar ve halkın istekleri göz önüne alınarak zekât oranının tespit edilmesine bir esneklik unsuru getirilip getirilemeyeceği araştırılmalıdır. Zekât planının uygulanmasının ilk safhasında Peygamber tarafından tespit edilmiş oranlar değiştirilmemelidir. Zaman kaybetmeksizin, Pakistan Milli Yatırım Sandığı paralelinde “Zekât Tasarruf Senetleri” programının uygulamaya konabileceği bir ortam yaratılmalıdır. Önerilen “sandık” bu tasarruf senetlerini Pakistan M.Y. S. gibi

²⁹ Yazarın ayet diye nitelediği bu metnin, hangi surede olduğu belirtilmemiştir. Bizim bilebildiğimiz kadarıyla mealî tıpatıp buna tam anlamıyla uyan bir ayet yoktur. Fakat Kuran’da zekât, sadaka, hak ve infak kelimeleriyle ifade edilen verginin hayır ve iyilik olduğu çok yerde ifade edilmiştir. Bkz. Bakara 2/ 271; 280; Tevbe 9/ 103; Teğabün 64/ 16

yatırımda kullanılabilir. Kar paylarından zekât düşürülür. Bu senetleri satın alacak kişiler gelir vergisinden muaf tutulabilir. Bunun mali açıdan yeterli bir teşvik olacağı kanısındayım. Günümüz programlarından bir önemli üstünlüğü bu programın maddi olduğu kadar manevi bir teşvik unsuru da taşımasıdır. Yazdıklarım programın genel bir taslağıdır. Ayrıntılı bir planlama ve düzenlemenin gerekliliği açıktır.³⁰

Sonuç

Birçok batılı bilginin yanlış olarak savunduğu gibi, İslam'ın başlangıç dönemlerindeki vergi yapısı dini ve din dışı vergi sınıflaması içinde düşünülemez. Sistemin basitliğine rağmen, ilk İslam devletinde çok sayıda vergi alınmaktadır. Genel olarak bunlar:

- a) Zekât,
- b) Cizye,
- c) Harac ya da toprak vergisi,
- d) Savaş ganimetleri,
- e) Maden ve defineden alınan vergiler,
- f) Gümrük vergileri.³¹

³⁰ M.A. Mannan, İslam Ekonomisi, s. 424

³¹ İslam'da (İslam ekonomisinde veya İslam hukukunda) gümrük vergisi diye bir vergi ve böyle bir terim yoktur. İslam'da ticaret vergisi vardır. Hz. Ömer'in sınırlardan geçerken Müslüman tüccara 1/40, zimmi tüccara 2/40 ve müstemen tüccara da 4/40 oranında koymuş olduğu ticaret vergisi yanlış olarak gümrük vergisi gibi anlaşılmaktadır. Hâlbuki gümrük vergisi ile bu ticaret vergisi bir birinden çok farklıdır. *Ticaret öşrü* adı verilen bu vergi, sadece nisabın üzerinde bir miktara sahip olan ticari mallardan alınmaktadır. Yani İslam'da kişilerin bizzat kendileri kullanmak ve tüketmek üzere sınırdan geçirmiş oldukları mallarından herhangi bir vergi

İslam'ın ilk dönemlerindeki vergi sistemi esnek ve dinamik bir nitelik taşır.

Zekât bugün bile toplumsal refah açısından büyük bir potansiyel imkân taşımaktadır. Zekâtan yoksul evleri, bedava tıbbi tedavi merkezleri, ilk, orta ve teknik öğretim kurumları, işsiz, yaşlı, dul, yetim aylıkları, tutukluların aileleri ve çocuklarına verilecek aylıkları ile ilgili sosyal güvenlik ve sosyal refah programlarının finansmanında sistemli bir şekilde yararlanılabilir.

İslam'ın ilk günlerinde zekâtın konusu içine alınan servet türlerinin aynen korunmasının mutlaka gerekli olduğu kanısında değilim. Sanayi makineleri, kâğıt para, hisse senetleri, stoklar vb. şeylerin zekât kapsamı içine alınıp alınamayacağı kararlaştırılabilir.

Müslüman devletlerin hemen tümünün ekonomilerinde görülen enflasyonist eğilimlerin önlenmesi için zekât oranının daha esnek bir çerçeve içinde düzenlenebileceği kanısındayım. Fiyatların yükseldiği dönemlerde zekât gelirlerinin satın alma gücü düşer. Zekâtan pay alan yoksullara daha sınırlı bir gerçek gelir aktarımı söz konusu olur. Hz. Ömer, zekât sistemine birçok değişiklikler getirdi. Çünkü zekât, amaca götüren bir araçtır. Amacın kendisi değildir.³²

alınmaz. Ticaret Öşrü vergisi de yalnız ticaret mallarından alınır. Gümrük vergisi ise, ister ticari mal, ister kişinin kendi yiyeceği, içeceği ya da kullanacağı bir mal olsun, her türlü maldan alınan bir vergi türüdür. Onun için İslam ekonomisinde gümrük vergisi var dersek büyük bir yanlış yapmış oluruz. Yani batı menşeli gümrük vergisi ifadesini, İslam hukuku terimi olan Ticaret Öşrü yerine kullanamayız.

³² M.A. Mannan, İslam Ekonomisi, s. 426

Samuelson, İktisat adlı kitabında eskiden iktidarların vergileri bir çıkar koruma aracı olarak kullandıklarını söylüyor. Ancak zamanla bilim adamlarının vergileme ilkelerini koyduktan sonra bu gibi uygulamanın ortadan kalktığını kastederek şöyle diyor: “Uzak geçmişte, vergiler salt bir çıkar koruma çaresi olarak, iktidarda bulunanlar tarafından, iktidar dışında bulunanlar üzerine konulurdu. Marsilya’daki bir tüccar, ya da Normandiya’daki bir köylü bezdirici bir yük altına sokulurken, XIV. Louis’in sarayındaki soylu bir kişi vergiden muaf tutulabilirdi. Bilim adamları ne zaman, daha akılcı vergileme ilkeleri meydana getirmeye çalıştılar ve sonuç olarak ne gibi ilkeler ortaya çıktı?”³³

Daha önce Adam Smith’in vergi ilke ve prensiplerinden bahsettik. Şimdi İslam Devletinde Mali Yapı adlı eserin yazarı Selim A. Sıddıki’nin bu husustaki görüşlerini ele alalım. Sıddıki, eşitlik, belirlilik, uygunluk ve iktisadilik diye isimlendirilen bu dört kural üzerinde durmakta ve bunları zekât vergi sistemi ile mukayese ederek aradaki farkları ortaya koymaktadır. Zekât sistemi belki ilk planda basit ve sade, ekonomi içerisinde de başka işlevi olmayan, yalnız bir vergi olarak görülebilir. Ancak bu zekât için çok kısa, kısır ve yüzeysel bir bakış açısı olur. Biz, zekât vergi sisteminde verginin kimlerden alınır, hangi mallardan ne kadar ve nasıl alınır, bunların ölçüleri nelerdir ve devletin bu gelirleri nasıl harcanır ve nerelere dağılır diye biraz üzerinde durup düşündüğümüz zaman, zekâtın (verginin) İslam ekonomisinin beş temel esastan

³³ Poul A. Samuelson, İktisat, s. 186

birini teşkil ettiğini görürüz. Çünkü zekât ekonomik alanda vergi fonksiyonunun dışında birçok etkilere sahip bir sistemdir. Zira zekât, maldan (ticari eşya ve paradan) alındığı için, sermayeleri yatırımlara sevk eder. Böylece piyasada eksik ve yok olan malların üretimi sağlanmış olur. Zekât ticari mallardan alındığı için, sermayesine % 2,5dan daha az kar sağlayan kimseler, ticari malının % 2,5 oranında bir meblağını vergi olarak vereceği için, sermayesini küçülmüş olur. Bu küçülme böyle her yıl devam ederse, bu tüccar bir gün sermaye yetersizliği yüzünden ticari hayattan çekilecek ve işgal ettiği yeri, ticari kabiliyeti daha fazla olanlara terk edecektir. Bu kuralı toplumun bütün katmanlarına teşmil edecek olursak ticaret, siyaset, memuriyet ve diğer bütün alanlarda ehil kimseler iş başına gelmiş olur. Zaten kanaatimizce toplumun refah ve mutluluğu burada yatmaktadır.

Sıddıki, Adam Smith'in bu dört vergi kuralını zekât ile karşılaştırarak şöylece eleştirmektedir.

Eşitlik kuralı, her vatandaşın kendi kabiliyetine göre devleti mali açıdan desteklemesi gerektiğini bildirir. Kapitalizm düzeninde vergi gelirlerden alınır. Buna göre vatandaşlar, devletin himayesi altında elde ettikleri gelir oranında katkıda bulunurlar. Az kazananın az, çok kazananın çok vergi alma anlamına gelen müterakki veya artan oranlı vergi usulü uygulandığından, bu yöntem daha adil gibi gözükmemektedir. Çünkü artan oranlı vergi, zenginlikten fakirden daha çok fedakârlık etmesi sonucunu doğurur. Bu, ferdin gelirinden vergi alan bugünkü vergi sistemi açısından doğrudur.

Oysa zekât sistemi, vergiyi sermayeden aldığı için, yani vergi, bir yıl boyunca tasarruf edilen miktar üzerine tarh edilir, böylelikle de, mükellefler arasında eşit fedakârlık temin edilmiş olur. Zekât, şahsın yıllık geliri üzerinden % 2,5 oranında alınmış olsaydı, bu, yoksulların zenginlerden daha çok fedakârlık etmesi sonucunu doğururdu. Fakat aslında tasarruflar üzerinden alındığı için, küçük tasarruf sahiplerinden daha ziyade büyük tasarruf sahiplerine yük olmaktadır.

Zekât, ne degressif, ne de regressiftir. Degressiften murat, yüksek gelirleri vergiye tabi tutmaktır; bu yüksek gelirler, yüksek nispette vergilendirildiği halde, eşit fedakârlık halinden daha az bir yüke katlanırlar; regressif vergi ise, basit bir tarzda, belirli bir nispet üzerinden vergi almak suretiyle eşit fedakârlığı sağlar. Böylece zekât, bugünkü ülkelerde revaçta olan karışık vergi sistemlerinin başaramadıkları şeyi yapmış olur.

Belirlilik prensibi olan ikinci kural, her ferдин ödemek zorunda olduğu verginin belirli ve kesin olması gerektiği düşüncesini ifade eder. Ödeme zamanı, ödeme tarzı, ödenecek miktar, hep açık ve kesin olmalıdır. “Belirlilik” kuralı, yalnız vergi mükellefini değil, Devleti de göz önünde tutar, böylece Devlet de elde edeceği geliri, yeteri kadar bir kesinlik içinde tahmin eder.

Şimdi, nispetin kesinliği bakımından, önceden hesaplanabilmesi ve ilahi bir buyruk olması dolayısıyla değiştirilememesi hasebiyle, hiçbir vergi zekâtla mukayese edilemez. Devlet ne zekâtın nispetini, ne de onun sarf yerlerini değiştiremez. Bin yılı aşkın tarihi boyunca, hiçbir

İslam devleti, zekâtın elde edilen gelirleri, onun amacı dışındaki bir alanda kullanmamıştır.

Bunun gibi zekât vergisini ödeyecek mükellefler de bunu ne kadar, ne zaman ve hangi usulde ödeyeceklerini tam anlamıyla bilirler. Fert böylece, gelirinde gerekli ayarlamaları yapar ve zekâtını, belirli zamanda öder.

Elde edeceği gelirleri bilen devlet, bunun toplanması için, belli bir yöntemle hareket eder. Milli gelirdeki bir artış, aynı zamanda ferdi gelirdeki bir artışı yansıtır ve onun daha çok zekât ödemesi sonucunu doğurur. Belirsiz, karışık, doğal afetler gibi durumlar, şüphe yok ki, gelire ters orantılı bir etki yapar, istikrarlı bir ilerleme ise gelirin artması sonucunu doğurur. Buradan, birkaç yılın ortalaması alınmak ve kamu gelirlerine yansıyan öteki amiller de hesaba katılmak suretiyle -bu günkü devletlerde gelir vergisi vs. gibi- zekâtın elde edilecek muhtemel hasılayı da, belli bir kesinlikle tahmin etmek mümkündür.

Üçüncü kural uygunluk prensibi, verginin, mükellef için en uygun zamanda ve en uygun tarzda tahsilini gerektirir. Toprak ürünlerinde zekât, hasattan sonra ve aynen tahsil edilir. Eğer mükellef, aynı değil, nakdi olarak vermek isterse kabul edilir. Öteki kalem mallarda ise gene aynen fakat yılsonunda tahsil edilir. Bu, ilahi bir buyruktur. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: “Gökleri ve yeri yarattığı göndeki yazısına göre Allah'ın katında ayların sayısı on ikidir.”³⁴ Burada temel fikir, mükellef için uygunluktur, çünkü toprak ürünleri bakımından mükellefin, mahsulünün onda

³⁴ Tevbe 9/ 36

birini ödemesi, ödeyecek hale geldiği zamandır, yani hemen hasattan sonra, diğer durumlarda, milletlerarası uygulama, mali muamelelerin net sonuçları alınmadan önce o yılın muamelelerini hesaplamak geleneğindedir. İslam da bu usulü uygular. Üzerinden zekât tahsil edilen sürü bakımından, yavrulama dönemi en çok 12 aydır ve bu vakayı göz önünde tutmak gerekir.

Bilindiği üzere zekât, gerek toprak ürünlerinden, gerek hayvan sürülerinden, gerekse nakit veya ticaret malları üzerinden aynı olarak tahsil edilir. Bu durum, vergi verecek mükellefe kolay ve uygun gelsin diyedir. Bununla birlikte mükellef, nakit olarak ödemek isterse, bu değişikliğe de itiraz edilmez. Böylece bu temel fikir, hem mükellefe ve hem de ödeme tarzına kolaylık getirmektedir.

Başlıca, mükellefe atıfta bulunan uygunluk ve kolaylık kuralı, normal ödeme dönemleri dışında, belirli zamanlarda yeteri kadar gelirlerin elde bulundurulması istendiğinde, Hazine için de elverişli bir kuraldır. Bununla birlikte, Hazine için uygunluk ve kolaylık, tek bir vergi ile sağlanamaz; çünkü çeşitli vergilerin tahsilât zamanı zaruri olarak farklıdır ve ancak bütün tahsilâtın toplam etkisi doğru olarak tahmin edilebilir. Bundan başka, bu güne kadar, hiçbir devlette kısa vadeli borçlanma gereğinden ve hazine tahvillerinden vazgeçebilecek bir vergi sistemi geliştirilememiştir. Fakat dikkat edilecektir ki, zekât, yalnız mükellef için değil, hazine için de kolaylık sağlamaktadır. Bu kolaylık her hasat sonunda tahsil edilen muayyen meblağ için olduğu kadar, tahsilâtı bütün bir yıla

yaymış bulunan öteki bütün meblağlar için de geçerlidir. Böylece hazinenin tediye ihtiyacı zekâta, bugünkü devletlerin uyguladığı, bilinen herhangi bir vergi sisteminden çok daha hayranlık verici bir sistemle karşılanmaktadır.

Dördüncü kural olan iktisadilik prensibi, her verginin, devlet hazinesine getireceği hâsılat üzerinden mümkün olduğu kadar az masrafı gerektirecek biçimde tahsil edilmesi lazım geldiğini ifade eder. Başka bir deyişle, zekâtın yönetimi ve toplanmasıyla ilgili harcamalar, mümkün olan en düşük seviyede olmalıdır. Yine bu usul, hiçbir üçüncü şahsın mükellefle devlet arasına girerek, zekâttan yararlanmamasını da gerektirir. Zekâtın dini-iktisadi karakteri, bir Müslüman'a yükletilen beş temel görev arasında önem bakımından ikinci sırada yer alması, onun toplanmasını çok kolay ve ucuz bir metoda da bağlamaktadır.

Zekât tahsildarı genellikle mallar üzerinden aynı olarak vergi alır. Hesaplama tabii olarak çok basittir; oranların anlaşılması ve uygulanması kolaydır. Gerçekte kurallar öylesine basittir ki, hiçbir uzmanın bilgisine başvurmaya ihtiyaç yoktur ve sonuç olarak tahsilâtın maliyeti, çok belirgin bir biçimde, bu günkü devletlerce bilinen her hangi bir başka vergininkinden çok daha düşüktür.

Nihayet mükellef ile devlet arasında zekâttan yararlanabilecek üçüncü şahısların ortaya çıkması mümkün değildir. Çünkü tahsilât doğrudan doğrudur ve ileride açıklanacağı üzere, zekât gelir üzerinden değil,

sermaye üzerinden alındığından, yükümlülüğün yansımaları kaydırmaya da imkân yoktur.³⁵

Daha önce söylediğimiz gibi vergi, insan hayatında en önemli hadiselerden biridir. Çünkü iyi bir vergi devleti yüceltir ve yükseltir. Kötü vergi ise toplumları çökertir ve hatta tarih sahnesinden silinmelerine bile sebep olabilir. Biz, adalete ve ekonomik kanunlara uygun olan vergiye iyi vergi, uygun olmayanı da kötü vergi adını veriyoruz. Bir verginin iyi veya kötü olduğunu anlayabilmek için elde bir takım ölçü ve prensiplerin mevcut olması lazımdır. İslam hukukçuları, ayet ve hadislere dayanarak, zekât vergi sisteminde bir takım prensipler koymuşlardır. Bu prensip ve esaslar temelde adalete uygun olan ve ekonomik kanunlarla tamamen örtüşen kurallardır. Adalete ve ekonomik kanunlara tamamen uygun olarak alınan ve dağılan vergi, bir milleti en ileri ülkelerin seviyesine yükseltir. Adaletin bulunmadığı yerde zulüm var demektir. Bu sebeple adalete uymayan vergiler zulüm aracı olurlar. Hukukta, ekonomide ve nerede olursa olsun, insanlara zulüm yapmak, devletleri yıkar ve milletleri çökertir. Bu kötü akıbeti uğramamak için İslam, vergi prensiplerini de getirmiştir. Şimdi İslam'ın getirmiş olduğu bu vergi esaslarını incelemeye çalışalım. İslam hukukçuları, vergilemede nisap, nema ve yıllama gibi esaslar getirmişlerdir.³⁶ Başka bir görüşe göre bu üç

³⁵ Bkz. Selim A. Sıddiki, İslam Devletinde Mali Yapı, çev: Rasim Özdenören, İstanbul-1972, s. 28-34

³⁶ Bkz. Bürhanüddin el-Merğani, el-Hidaye, I, 68

prensibe tam mülkiyet, borçlu olmamak ve ihtiyaç fazlası olmak gibi bazı esasları da ilave etmişlerdir.³⁷

Bu saydığımız prensipler aslında fıkıh Terimleriyle ifade edilmiş adalet prensipleridir. Bu adalet esaslarını şu şekilde ifade etmek de mümkündür.

a) Vergi eşit şartlarda ve eşit olarak alınmalıdır.
b) Vatandaşların asgari geçim için elde ettikleri hâsıla vergiden muaf tutulmalıdır.

c) Vergi, artırılan gelirin kamu ile paylaşılması şeklinde uygulanmalıdır.

d) Verginin ödenmesi, bireysel ve toplumsal sıkıntılar meydana getirmemelidir. Bu dört prensibe uygun olarak alınmış olan vergilerin adalete uygun olduğunu söyleyebiliriz.

İSLAMDA VERGİNİN ŞARTLARI

İster vergileme prensipleri, ister vergileme esasları ya da verginin şartları deyin bunlar, aynı şeyler olup devletin hangi şartlarda vergi alacağını gösteren amillerdir. Vergi denildiği zaman burada ilk akla gelecek şey, vergiyi alacak devlet, verecek mükellef ve kendisinden vergi alınacak mal olmak üzere üç konudur. Kasani ise vergilemeyi gerekli kılan şartları, mükellefle ilgili şartlar ve mal ile ilgili şartlar olmak üzere iki kısımda incelemektedir. Devlet hakkındaki açıklamalar daha sonraki bölümlerde gelecektir; vergi mükelleflerinin özellikleri de kitabın nihayetindeki “Modern Vergi Anlayışı ve Zekât” adlı makalede ele alınmıştır. Öyleyse

³⁷ Bkz. Yusuf el-Karadavi, İslam Hukukunda Zekât, I, 131-171

burada Şimdi sadece mal ile ilgili olan esaslar ele alınacaktır. Kimi İslam hukukçuları bu esasları üç dört maddede toplarken, kimi hukukçular da beş altı maddede anlatmışlardır. Şimdi bunları sıra ile teker teker ele alıp inceleyelim.

1- Mülkiyet

Vergi verilecek malın tam bir mülkiyet altında olması gerekir. Bundan maksat, kişinin malı üzerinde hemen Şimdi tasarruf edebilme yetkisine sahip olmasıdır. Kendi tasarrufu altında bulunmayan bir mal üzerinde tam mülkiyetin mevcut olduğu söylenemez. O nedenle bir tüccarın satın aldığı fakat belli bir müddet sonra teslim alacağı maldan vergi almak gerekmez. Şahıs bu mülkiyet hakkı ile her an malı üzerinde bir işlem yapma potansiyeline sahip olduğu gibi, onu bu tasarrufundan engelleyebilecek hiÇbir sebep bulunmamalıdır. Kamil bir mülkiyet bulunmadığı işin alacaklardan zekât vermek gerekmez. İslam hukukunda *dımar* adı verilen,³⁸ ele geŐirilmesi mümkün olmayan kayıp ve batık mallardan, sahibinin elinden alınan ve geri gelmesi düŐünülemeyen, gasp edilen ve inkâr edilen alacak mallardan da bu Şart bulunmadığı işin vergi alınmaz. Bir mükellefin mülkiyet sınırları iÇersinde olmayan maldan vergi alınmaz. Bu sebepten dolayı mesela kimsenin mlk olmayan vakıf mallarından vergi alınmaz. Kasani, zekâtta temlik manası bulunduğunu, hâlbuki mülk olmayan bir malda bu anlamın mevcut olduğunun dŐnlemeyeceĐini söylemektedir.³⁹

³⁸ Bkz. Mehmet Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, s. 78

³⁹ Kasani, Bedayi, II, 9

Buradaki tam mülkiyet ifadesinden, mutlak mülkiyet anlaşılmalıdır. Çünkü insan için mutlak mülkiyet yok, ancak tasarruf ve kullanma mülkiyeti, aidiyet mülkiyeti vardır. Mutlak malik ve mutlak mülkiyet sahibi sadece Allah'tır. Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette "Göklerde olanlar ve yerde bulunanlar Allah'a aittir"⁴⁰ buyrulmaktadır.

Allah'ın insanlara fitri olarak mallar üzerinde tasarruf etme yetkisi vermesi O'nun bir ihsanıdır. Ayetlerde malın gerçek sahibine izafe edildiğini görüyoruz. Mesela "Allah'ın size verdiği maldan onlara verin."⁴¹ "Size rızık olarak verdiklerimizden infak edip harcayın."⁴² "Allah'ın lütfünden kendilerine verdiği şeylerde cimrilik ederler."⁴³

Bununla beraber yüce Allah, malın gerçek sahibi ve maliki olmasına rağmen, insanları şereflendirmek, kendilerine ihsanda bulunmak ve Allah'ın yanındaki itibarlarını kavramaları, yeryüzünde O'nun halifesi olduklarını bilmeleri, kendilerine emanet olarak bıraktığı ve mülkiyetlerine verdiği malda sorumluluklarını duymaları için verdiği nimetlerde denemeye tabi tutmak amacıyla malları kullarına nispet ve izafe etmiştir. Tıpkı şahsiyetini kendisine haber vermek, tasarrufta bağımsız davranmaya alıştırmak ve bütün bunlardan sonra kendi istediği gibi davranıp davranmadığını, güzelce tasarruf ettiği veya sapıtıp kötü yolda kullandığı ortaya çıkması için oğluna mal ve mülkünden bir parça bağışlayan bir

⁴⁰ Bakara 2/ 284; Al-i Imran 3/ 109; Nisa 4/ 131; Enam 6/ 12; Yunus 10/ 55

⁴¹ Nur 24/ 33

⁴² Bakara 2/ 254

⁴³ Al-i Imran 3/ 180

baba gibi, Allah insanlara malı ve onda tasarruf etme yetkisini vermiştir.⁴⁴

Şu ayetlerde de mallar insanlara izafe edilmiş ve sanki onların tasarrufu altında bulduklarına işaret edilmiştir: “Ey inananlar! Mallarınız ve evlatlarınız sizi Allah’ı anmaktan alıkoymasın.”⁴⁵ “Gerçekten mallarınız ve çocuklarınız bir imtihandır.”⁴⁶ “İnsan, malının kendisini ebedi kılacağını sanıyor.”⁴⁷ “Ebu Leheb’e ne malı ve ne de kazandığı fayda vermedi.”⁴⁸ “Onların mallarında yoksul ve dilenen için bir hak vardır.”⁴⁹ “Onların ne malları ve ne de evlatları seni imrendirmesin.”⁵⁰ “Rüşte ermiş yetimlere mallarını geri verin.”⁵¹ “Ey inananlar, mallarınızı aranızda batıl sebeplerle yemeyin.”⁵²

Özel mülkiyet hakkı, insan fitrat ve yaratılışına uygun gelen bir olaydır. Varlıklar arasında mülkiyet sahibi olan sadece insandır. Hayvan, bitki ve cansız varlıkların mülkiyeti söz konusu değildir. Mülkiyet, insana kuvvet ve hâkimiyet duygusunu yaşatmaktadır. İnsan sahip olduğu mülkiyet sayesinde elindeki maldan faydalanır, onun üreyip çoğalmasına imkân verir.

⁴⁴ Yusuf Karadavi, a.g.e. I, 135

⁴⁵ Münafikun 63/ 9

⁴⁶ Teğabün 64/ 15

⁴⁷ HÜmeze 104/ 3

⁴⁸ Leheb 111/ 2

⁴⁹ Zariyat 51/ 19

⁵⁰ Tebe 9/ 55

⁵¹ Nisa 4/ 6

⁵² Nisa 4/ 29

2- Nema-Üretim

İslam hukukçuları bir maldan vergi alınabilmesi için o malın nami olmasını yani malın üreyen ve üretken olmasını şart koşmuşlardır.⁵³ Malın nami olması demek, onun üreyip artması demektir. Nema veya nami, malın artmasına denir.⁵⁴ Kasani, bu nema şartını şöyle açıklamaktadır: “Zekâtın farz olma şartlarından birisi de malın nami olmasıdır. Çünkü zekât kelimesi, artıp üreme manasına gelir. Artıp üreme özelliği de ancak nami olan (artan, üreyen ve çoğalan) mallarda meydana gelir. Yalnız biz burada malın artıp çoğalmasını söylerken hakiki ve gerçek artma ve çoğalmayı kastetmiyoruz. Çünkü (vergi konusunda) bunun bir değeri ve önemi yoktur. Bizim asıl bununla demek istediğimiz, ticaret vasıtasıyla veya hayvanları meralarda otlatmak suretiyle, malın artıp üremeye hazır ve elverişli olmasıdır. Çünkü hayvanları otlatmak, onların üreyip çoğalmasına ve gelişip semirmesine sebep olur. Malları alıp satarak ticaret yapmak da kar elde etmeye sebep olur. Böylece, aynı seferilik konusunda olduğu gibi, burada da sebep müsebbebin yerine geçmekte ve hüküm ona dayanmaktadır.”⁵⁵ Şu halde Kasani’ye göre maldan vergi alınabilmesi için o malın, üremeye, artıp çoğalmaya ve gelir getirmeye elverişli bir özelliğe sahip olması lazımdır.

Bu vergi alınacak malın nami olması, üreyen mal olması düşüncesi nereden çıkıyor, niçin üreyen maldan

⁵³ Kemalüddin İbn Hümam, Şerh-u Fethu’l-Kadir, I, 481

⁵⁴ Bkz. Mehmet Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, Rağbet Yayınları, İstanbul-1998, s. 362, 366

⁵⁵ Kasani, Bedayi, II, 11

vergi alınmıyor da tüketimden ve tükenen maldan vergi alınmıyor. Ekonomik açıdan bunun cevabı, üretim fayda yaratır, üretim ekonomik değer meydana getirir ve üretim bir artı değer ortaya koyar olacaktır. Tüketimde ise fayda meydana gelmez, aksine mal ve faydalar harcanır, değer ve artı değer meydana gelmez; üstelik ortada mevcut olan mal ve değerler yok edilir.

Vergi verilecek malın nami olması şartı, zekât kelimesinin kök manası olan artma ve çoğalma manasından kaynaklanmaktadır. Çünkü zekât kelimesi sözlük olarak birisi artma, diğeri ise temizleme anlamına gelmektedir.⁵⁶ Kur’anda zekât kelimesi hem artma ve hem de temizleme manasında kullanılmıştır. Serahsi, zekâta zekât denildi, çünkü zekât dünyada halef yoluyla malın artmasına, ahirette de sevaba sebep olur, diyerek zekâtın dünya ve ahiret fonksiyonunu açıklamakta ve delil getirdiği ayetleri zikretmektedir. Zira ayette de ifade edildiği gibi toplumda bir mal harcanırsa onun yerine başka mallar gelir. Ayette “De ki, Rabbim kullarından dilediğine bol rızık, dilediğine de dar rızık verir. Ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir”⁵⁷ buyrulmaktadır. Zekât kelimesinin temizleme anlamında geçtiği ayet de şudur: “Tezekki eden (temizlenen) kimse kurtuldu.”⁵⁸

Serahsi’nin ifadesine göre, zekât, sahibini günahlardan temizlediği için bu ismi almıştır. Ayette

⁵⁶ Mütercim Asım Efendi, Kamus, IV, 995–996

⁵⁷ Sebe 34/ 39

⁵⁸ A’lâ 87/ 14

“Onların mallarından bir vergi al ki, bununla kendilerini tathir ve tezkiye etmiş (temizlemiş) olursun”⁵⁹ buyrulmaktadır.

Ayrıca Peygamber’in hadislerinden de üretim mallarından vergi alınacağı, tüketim mallarından vergi alınmayacağı anlaşılmaktadır. Nesai’de rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber, “Müslüman bir adamın atından ve kölesinden dolayı zekât vermesi lazım gelmez”⁶⁰ buyurmuşlardır. Müslim’de de aynı hadis geçmekte, Nevevi, buna dayanarak, kişinin kendi şahsı için kullandığı mallarda zekât olmaz demiştir.⁶¹ Buna göre Allah Rasulü, zekâtı sadece üreyen, artan ve gelir getiren mallarda farz kılmış bulunmaktadır.

İslam hukukçularının, vergi verilmesi için şart olarak kabul ettikleri bu malın üremesi, Hz. Peygamber’in sünnetinden ve Reşid Halifelerin uygulamalarından çıkarılmıştır. Daha öce de ifade ettiğimiz gibi bu anlam aynı zamanda zekât kelimesinin manasına da uygun düşmektedir.

Hayreddin Karaman İslam Ansiklopedisine yazdığı zekât maddesinde nema şartı ile ilgili olarak şunları söylemektedir: İkinci şart (yani nema), malın artan gelir ve kazanç sağlayan bir mal olmasıdır; hayvanların üremesinde ve ticarete olduğu gibi, fiilen artma (*hakiki nema*) yanında, gerçekleşmesi mümkün olanlar, böyle *takdiri nema* da dikkate alınmaktadır. Hayvan, nakit, altın,

⁵⁹ Tevbe 9/ 103

⁶⁰ Nesai, Zekât, 16

⁶¹ Nevevi, VII, 55

gümüş, ticaret eşyası, artan ve gelir getiren örnektir; zirai mahsuller, bal v.b. ise, bizzat bir malın geliri (nema) dir. Bu şartın mesnedi, Peygamber ve ashabin fiil ve sözleridir; ancak bir ata ve köleye sahip olan müslüman bunların zekâtından muafır.⁶² İbn Hazm ve tabilerinin, ilk tatbikata bakarak zekâta tabi malları deve, sığır, koyun, keçi, buğday, arpa, hurma, altın ve gümüşe inhisar ettirmeleri,⁶³ lafza bağılı dar bir görüş olarak vasıflandırılmış ve nema vasfı taşıyan malların zekâta tabi olacağı, nasların ruh ve manası icabı telakki edilmiştir.⁶⁴

Müslümanlar daha ilk asırlardan beri bu nema şartını tatbik ederek, üreyen mallardan vergi almışlar; binek hayvanları, şahısların kendi oturdukları evler, sanatkârların aletleri, ev eşyası ve buna benzer tüketim mallarından ise zekât almamışlardır.⁶⁵

3- Nisap

İslam hukukçularının vergilemede tespit ettikleri prensiplerden birisi de nisaptır. Nisap, kişinin vergi mükellefi sayılmasına sebep olan belli miktardaki mala verilen addır. Mütercim Asım Efendi, nisap hakkında “ve nisap, örf-ü şeride maldan şol miktara ıtlak olunur ki, mal ona baliğ oldukça zekâtı vacip olur. Mesela gümüş 200 dirheme ve deve 5 adede erişikte zekâtları vacip olur.” şeklinde bir açıklama yapmaktadır.⁶⁶

⁶² Müslim, Zekât, 9; Ebu Davud, Zekât, II; Nesai, Zekât, 16

⁶³ Bkz. İbn Hazm, el-Muhalla, I, 209

⁶⁴ Hayreddin Karaman, İslam Ansiklopedisi, Zekât maddesi.

⁶⁵ Bkz. Yusuf el-Karadavi, a.g.e. I, 150

⁶⁶ Mütercim Asım Efendi, Kamus, I, 508

Nisap, bugünkü ekonomi literatüründe kullanılan *asgari geçim indirimi* ifadesi yerine geçebilecek bir terimdir. Çünkü nisap, mükelleflerin sahip oldukları malların belli bir miktarına işaret eder.

Serahsi, zekât vergisinin sebebini araştırırken şu açıklamaları yapıyor: Ayette “Onların mallarından al”⁶⁷ denildiği için, kanun koyucu (şari) verginin sebebini mal olarak belirlemiştir. İşte bunun için vergi verme görevi (vücubiyet) mala izafe edilmiştir. Bu sebeple “malın zekâtı denilir.” denilir. Vacipler, sebeplerine izafe edilirler. Fakat malın sebep oluşu sahibinin zenginliği itibariyledir. Çünkü Hz. Peygamber, Muaz’a şöyle buyurdu: “Onlara, Allah’ın kendilerine zekât vermeyi farz kıldığını bildir. Zekâtı zenginlerinden alır, fakir olanlarına verirsin.”⁶⁸ Zenginlik ise belli miktardaki bir malla meydana gelir ki, o da şeriat sahibinin beyanı ile sabit olan nisaptır. Nisap, ancak malın nema sıfatı itibariyle sebep olmaktadır. Çünkü verilmesi vacip olan şey, fazla malın bir cüzünden ibarettir. Bu konuda Allah, Kuran’da şöyle buyuruyor: “Sana ne infak edeceklerini soruyorlar. De ki ihtiyacımızdan fazla olanı.”⁶⁹ Yani fazla olanı demektir. İşte böylece verginin sebebi nami olan nisap olmaktadır.⁷⁰ Buradaki fazla, yani ihtiyaç fazlası mal derken Elmalılı’nın dediği gibi zaruri ihtiyaç değil, asli ihtiyaçtır. Elmalılı, “afvi infak ediniz, yani malınızın havaici zaruriyenizden fazlasını infak

⁶⁷ Tevbe 9/ 103

⁶⁸ Buhari, Zekât, 63; Müslim, İman, 29, 31; Nesai, Zekât, 1

⁶⁹ Bakara 2/ 219

⁷⁰ Serahsi, el-Mebsut, II, 149–150

ediniz.” demektedir.⁷¹ Hâlbuki bu fıkihta asli ihtiyaç olarak geçmektedir.⁷²

Molla Hüsrev Mirat adlı eserinde nisap ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Zekât vergisinin sebebi, nisaptır. Çünkü Hz. Peygamber’in hadisinde zekât o nisaba (yani mala) izafe edilmiştir. Hz. Peygamber “Mallarınızın onda birinin dörtte birini veriniz.” buyurmaktadır.⁷³ Bir vakitte nisaplar çoğalıp katlandıkça fazla zekât verme görevi de çoğalıp katlanmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber, “Vergi ancak zenginlikten dolayı vardır”⁷⁴ buyurdu. Hâlbuki zenginlik konusunda insanlar farklı farklıdır. İşte bu sebeple Şari, zenginliğin ölçüsünü nisap ile belirledi. Ancak değişen ve gelişen ihtiyaçlara harcama yapılabilmesi için zenginliğin, üreme ve çoğalma yardımı ile gelişip tekâmül etmesi gerekir. Bu suretle asıl mal, olduğu gibi sabit kalır; üreme ile zenginlik meydana gelir ve vergiyi ödeme kolaylaştırır. Bu anlayışa göre, zenginliğin gerçekleşmesi ve ödemenin kolay hale gelmesiyle, edanın vacib olması için nema-üreme şart olmaktadır. Ancak nema ve üreme denilen şey, gizli ve belirsiz bir şeydir. O nedenle nemanın yerine, nemaya götüren sebep konulmuştur ki, o da üremeyi etkileyen dört mevsimi içinde barındıran yıldır. Mevsimler sayesinde meydana gelen üreme ve çoğalma ile malların artışı gerçekleşir. Her mevsimin kendisine özgü farklı farklı ihtiyaç ve talepleri bulunmasıyla malların kıymeti yükselir

⁷¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, I, 767

⁷² Bkz. Vehbe Zuhayli, İslam Fıkhı, III, 263

⁷³ İbn Mace, Zekât, 4

⁷⁴ Buhari, Zekât, 19

ve fiyatlar artar. Bu suretle yıl şart olmakta ve yılın yenilenmesi, nema-üremenin yenilenmesine, üremenin yenilenmesi de malın yenilenmesini gerçekleştirmektedir ki, mal, vergi vermenin asıl sebebidir. Böylece vergi verme görevi, yılların tekrarı ile tekerrür etmektedir. Hüküm de yani vergi verme görevi de şartın tekerrürü yüzünden değil, sebebin tekrarı nedeniyle yenilenmektedir.⁷⁵

Muhammed Necatullah Sıddıki, “İslam Ekonomi Düşüncesi” adlı eserinde nisap ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Öte yandan, nisap miktarının tayini yani, Şeriat tarafından takdir edilmiş olan muafiyet sınırlarının belirlenmesi noktasında sürdürülen tartışmalar, ekonomik açıdan bakacak olursak, işimizi daha da zorlaştırmaktadır. Ekrem, nisabın günümüzdeki yapısına göre istisnailik arz eden durumlara dikkat çekmektedir⁷⁶ ve Rafiullah tarafından da nisap miktarında bir değişiklik söz konusu olabileceği ileri sürülmektedir.⁷⁷ Zeyas,⁷⁸ Osman⁷⁹ ve Fancari⁸⁰ de aynı görüşe sahip çıkanlar arasında sayılması gerekenlerdir. Hasanüzzaman ise değişmez bir nisap

⁷⁵ Molla Hüsrev, Mirat, s. 298

⁷⁶ Muhammed Ekrem Khan, A Survey of Contemporary Economic Thought in İslam, mimeo, s. 103

⁷⁷ Rafiullah, Nisab-e Zekât par ek tahqıqi nazar, s. 349–362

⁷⁸ Farishta G. de Zayas, The Law and Philosophy of Zekat, s. 74-76

⁷⁹ Shaik Muhammad Uthman, Qur’an ka ma’ashi rujhan

⁸⁰ el-Fancari, Muhammed Şevki: “el-Mezheb el-Iktisadi fi’l-İslam,” s. 38. Birinci Uluslararası İslam Ekonomisi Konferansı’na sunulmuş bir rapor. Teksir, s. 74

anlayışından çıkararak konu üzerinde yeniden düşünülmesinin yararlı olacağını belirtmektedir.⁸¹

Vakar Hüseyini de, “Peygamber Muhammed zamanında uygulanan vergi tiplerinin ve oranlarının aynıyla günümüzde de uygulanmaya kalkılması gereksizdir” diyerek bu konudaki tavrını belirtmektedir.⁸² Bu görüşün ekonomik gerekçesi ana çizgileriyle şöylece özetlenmekte-dir:

“Mantıken ve pratikte, mali planlamanın üç ana bölümünü birbirinden kesin olarak ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu üç ana bölüm malumdur: kaynakların kullanımı, ekonomik denge, gelir ve servet dağılımı. Hiçbir tikanıklık göstermeden tıkr tıkr işleyen bir İslami ekonomi sisteminde, *yeniden dağılım* işlevi, giderek artan vergilerle yerine getirilemez olacaktır. Bir noktada, geride bıraktığı tek şey ise belli oranlarla çalışan vergilendirmeye dayalı eşitlikçi bir ekonomik sistemin ille de korunması için girilecek risk olacaktır. Bütün mesele böylesi bir eşitlikçi sistemin kurulması ve yaşatılması ise bunu yapmanın yolu, fiziksel ve ruhsal durumları itibariyle çalışıp kazanmaya imkânları bulunmayan düşkünlere yapılacak doğrudan aktarımlı ödemelerin konumuz dışında tutulması kaydıyla, Zekât/Sadaka/İnfak türünden vergi gelirlerinin büyük oranda kaynakların işletilmesinden ve denge kollarına kaydırılmasından geçmektedir. Kimsenin

⁸¹ Hasaüzzaman, S.M. :”Zekât ve Mali Politika”, s. 27–28, Birinci Uluslararası İslam Ekonomisi Konferansı’na sunulmuş bir rapor, Mekke, 1976. Teksir.

⁸² S. Waqar Ahmad Husaini, Principles of Environmental Engineering Systems Planning in İslamic Culture, Law Politics, s. 204

itibarını zedelemeksizin geçim tahminini, gelir eldesini ve servete kavuşmayı gerçekleştirmesi ve toplumda tamgün çalışma imkânları hazırlaması nedeniyle bu uygulama, Kuran'da söz konusu edilen tüm lehtarların haklarına kavuşma imkânı hazırlamaktadır, dolayısıyla da İslam ekonomisi sisteminin çok yönlü amaçlarıyla sıkı sıkıya bir uyum arz etmektedir.”⁸³

Hüseyini'nin bu tutumu, konuyla ilgili hükümler incelendiğinde görülecektir ki, ittifakla kabul edilmiş görüşlerle çelişmektedir. Peygamber tarafından belirlenmiş olan oranların kutsallığı üzerinde ittifak vakidir. Bu değişmezlik esas olarak bir erdem kabul edilmektedir; çünkü kimileri varsılların mallarında yoksulların sahip oldukları sehimlerin arttırılması gerekirse durum ne olacak peki? O takdirde devlet ek vergi yükümlülükleri getirme yetkisine sahiptir. Bu durum, Zekât fonlarının harcanmasındaki esneklik birlikte düşünülünce görülür ki, sistemde mali planlamanın şartlara göre değişen ihtiyaçlarına cevap vermeye yetecek esneklik bulunmaktadır zaten. Çağdaş ekonomide kademeli vergilendirmeye itibar etmenin başrollerinden birisi de, devletin sürgit artan gelir yükünün altından haktanır bir paylaştırmayla kalkmasını sağlamasıdır. Kademeli vergilendirme, bu gelir yükünü haktanır bir şekilde dağıtmayı kolaylaştırır. Gelire duyulan ihtiyaç sürekli olarak artış göstereceğe benzediğine göre,

⁸³ İbid, s. 205

kademeli vergilendirmeden kaçmanın da yolu yok gibidir adeta.”⁸⁴

Sıddıki'nin de açıkladığı gibi bugün nisap hakkında Müslümanlar arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bizce bunun başlıca iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi Emeviler'den başlamak üzere bugüne kadar devletler zekât vergi sistemini tam olarak uygulamamışlardır. Eğer İslam devletleri vergide zekât sistemini uygulamış olsalardı, değişsin veya değişmesin, uygulama zinciri zamanımıza kadar gelecek, çağımızın halkası da zincire eklenecekti. Bu böyle olmayıp arada kopukluk meydana geldiği için bugün fikri ayrılıklar ortaya çıkmakta ve tabii bu yüzden de sıkıntı çekilmektedir.

İkinci sebep ise zamanın geçmesi ile mal ve para üzerinde çok değişiklikler olmuş, yukarıda Molla Hüsrev'in ifade ettiği gibi, insan ihtiyaçları ve talepler malların fiyatlarını değiştirmiştir. Bazı malların mübadele değeri düşerken bazı malların mübadele değeri de yükselmiştir. Ekonomik kıymet olarak malların değerlerinde düşme veya yükselme meydana gelince de Hz. Peygamber'in tespit ettiği vergi verme oranları (nisaplar) da otomatik olarak değişir. Nisapları Hz. Peygamberin belirlediğinde icma ve ittifak olduğu, bunun kutsallığı üzerinde görüş birliğinin bulunduğu ifade ediliyor. Bu kesinlikle doğrudur; ancak Hz. Peygamber'in o günün şartlarına göre, nisap olarak tesbit ettiği malların ekonomik değerlerinde eşitlik bulunuyordu. Yani çeşitli

⁸⁴ Muhammed Necatullah Sıddıki, İslam Ekonomi Düşüncesi, çev: Yaşar Kaplan, Zafer Matbaası, İstanbul-1984, s. 78-80

malların ve paraların nisapları birbiriyle değiştirilebiliyor ve biri diğerine bedel teşkil ediyordu.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber koyun, keçi, sığır, deve, altın ve gümüş gibi mal ve paraların nisaplarını bizzat tayin ve tesbit etmiştir. 5 deve, 30 sığır, 40 koyun ve keçi, 20 miskal (96 gram) altın ve 200 dirhem (640 gram) gümüş, bu mal ve paraların nisaplarıdır. Hz. Peygamber zamanında bu nisapların ekonomik değerleri birbirine eşit idi. Yani 5 deve 30 sığır ile, 30 sığır da 5 deve ile değiştirilebiliyordu. 20 miskal altın ile 5 deve alabiliyordunuz veya 30 sığır satın alabiliyordunuz, ya da 40 koyun alabiliyordunuz. 20 miskal altın 200 dirhem gümüş; 200 dirhem gümüş de 20 miskal altın ediyordu. Yani Hz. Peygamberin nisapları tayin ettiği zamanda bu nisapların mallarının fiyatları birbirine eşit idi. Bugün ise durum çok değişmiştir. Mesela altın ve gümüş çok ucuzlamıştır. Bu nisaplar tayin ve tespit edildiği zaman 20 miskal yani 96 gram altın ile 30 sığır alınabiliyordu. Bugün bu kadar altın Türk lirası olarak 500 milyon lira kadar bir şey yapar ki, bu para ile en çok iki dana alabilirsiniz. şu halde altın fiyatları o zamandan bugüne sığıra göre on beş kat gerilemiştir diyebiliriz. Bu durumda elinde 96 gram altın bulunan bir Müslüman zekât verecek denilebilir mi? Gümüş ise altına nispetle daha fazla değer kaybetmiştir.

şah Veliyullah ed-Dehlevi,⁸⁵ nisap ölçülerinin hikmetini açıklarken bunu karı, koca ve bir de hizmetçi olmak üzere üç kişiden meydana gelen küçük bir aileye

⁸⁵ şah Veliyullah, Huccetü'llahi'l-Baliğa, I, 506

yetecek nispette olmasına bağlamaktadır. Buna göre 500 milyon liranın bugün bir aileye yetmeyeceği çok açıktır. Bir tarafta 30 sığır yaklaşık olarak 7, 8 milyar lira ederken, bu meblağa sahip olan kimse ancak vergi verir denilecek, diğer tarafta ise 96 gram altına yani 500 milyon liraya sahip olan şahıs vergi verecek denilecek, burada bir dengesizliğin mevcut olduğu açıktır. Bu durumda ne gibi bir işlem yapılacağı ortaya konmalıdır. Çünkü hukuk eşitliği gerektirdiği gibi, meseleyi kişilerin yardımsever duygularına bırakmaz. Hukuk, iyi niyete, merhamet ve sefkate dayanmaz.

Bugün nisap hususunda üç farklı görüş bulunmaktadır: Birinci görüş, Hz. Peygamber'in koymuş oldukları nisaplar olduğu gibi uygulanır. Yani 96 gram altını bulunan veya 640 gram miktarında bir gümüşe ya da bu kadar bir paraya sahip olan bir Müslüman bunun zekâtını verir.

İkinci görüş, Peygamber zamanında belirlenmiş olan nisaplar, ekonomik değer bakımından eşit kıymete sahip idiler. Fakat zamanla bunlar arasındaki eşitlik bozuldu; bazıları değer düşüklüğüne uğrarken, diğerlerinin de kıymetleri yükseldi. Öyleyse bunların ortalarını almakta fayda vardır. Buna göre mesela on kalem nisabın değerlerini toplar sonra çıkan bu miktarı ona bölerseniz gerçek nisap ortaya çıkar.

Üçüncü görüş, herhangi bir kalem malın nisabı, o malı elinde bulunduran vatandaşların sayı bakımından en çok olan şahısların sahip oldukları miktardır. Mesela bir bölgede bulunan sarraflar, en zenginden en fakire doğru,

sıralandığı zaman en zengin olanlar üç beş kişidir, en fakir olanlar ise beş on kişi olsun. İşte ortalarda bir yerde en çok sarrafın bulunduğu nokta nisabı meydana getirir; bunun altındakiler zekât vermez; bunlar ve bunun üstündekiler ise zekât vergilerini verirler.

Bu zekât nisabı veya vergi vermesi gereken mükellefler ya da gerekmeyen kimselerin durumu, bütün bu ihtilaflar veya farklı farklı düşünce ve uygulamalar müslümanların sahip olduğu sistemden kaynaklanmaktadır. Bu çelişkiler, tezatlar ve zıtlıklar sosyal yapının bir gereği olarak ortada durmaktadır. Kural koyan ve koyduğu bu kuralları uygulayan bir toplumun düzeni bozuk düzen olamaz. Toplumda kanun diye ortaya konan kuralların tabii ki, eşyanın tabiatına uygun olması lazımdır. Bu, zaruret derecesinde değişmez bir kanundur.

Zekât meselesi İslam'da devlet işidir. Zekât vergisini tesbit etmek, miktarını tayin etmek yani kimlerin ne zaman ne kadar, nasıl ve hangi mallarından zekât vereceğini bildirmek devletin işidir. İslam düzeninde devlet işleri şura ile yürütüldüğüne göre, vergi meselesi de ekonomik bir mesele olduğundan, vergi ile ilgili bütün bu problemleri çözecek, soruları cevaplayacak şahıs ve makam, ekonomik şuralar olacaktır. İslam'a göre toplumda bulunması zaruri olan beş temel esas vardır. Bugünkü ifade ile bunlar toplumun olmazsa olmaz koşullarıdır. Bunlar, dinin korunması, aklın korunması, neslin korunması, canın korunması ve malın korunması şartlarıdır. Bunları yine bugünkü dile aktaracak olursak aile, düzen, eğitim-öğretim ve ekonomi gibi kurumlar

ortaya çıkar. Bu kurumlar toplumsal olduğu için bunların bütün meseleleri şura yolu ile yani danışma kurulu ile çözümlenmesi şarttır. Çünkü Kuran’da “Onların işleri, aralarında şura, danışma ile yürütülür”⁸⁶ buyrulmaktadır. Buna göre bir toplumda o toplumun evlenme, boşanma ve her türlü aile mesele ve problemlerini çözecek bir şura oluşturulacaktır. Aynı şekilde toplumun para, kredi, üretim, tüketim ve vergi meselelerini üslenen ve bu konularda karar alıp bir neticeye kavuşturan ekonomik şuralar bulunacaktır. İşte bir belde veya bölgenin ekonomik şurası, vergi hakkında, mesela nisabın nispeti hakkında bir karar verdiği zaman bütün ihtilaflar son bulur. Nisap hakkında Hz. Peygamber’in tatbikatına aynen uyulacak mı, yoksa malların fiyatlarında ekonomik değer açısından farklılıklar meydana geldiği için, nisapların ortalaması mı alınacak ya da daha başka ve farklı bir metot mu uygulanacak bütün bu meseleler şuranın yetki ve sorumluluğu içersine girer. Bu durumda bin tane görüş var; bunların hangisi doğru diye sormaya lüzum yoktur. Vergi bir toplum-devlet işi olduğuna göre nisap hakkındaki doğru, ekonomik şuranın verdiği karardır.

Netice olarak vergide nisap şartı bize fakirden vergi alınmayacağını, vergiyi ancak mali bakımdan belli bir seviyeye gelmiş olan kimselerin vereceğini bize göstermektedir. Buna göre kendi ihtiyaçlarını zar-zor karşılayan birinden dolaylı veya dolaysız olarak vergi almak, İslam’ın ekonomi anlayışına ve vergi mantığına ters düşmektedir.

⁸⁶ Şura 42/ 38

4- Malın Asli İhtiyaçlardan Fazla Olması

İslam'ın koyduğu vergileme ilkelerinden birisi de malın asli ihtiyaçlardan fazla olmasıdır. Yani vergi, asıl ihtiyaçlardan artan, onların dışında kalan, fazla mallardan alınır. Bu ifade Türkçemizde *hacet-i asliye* veya *havaici asliye* olarak kullanılmaktadır. Ahmet Hamdi Akseki, bu konuda şu açıklamayı yapmaktadır: “*Hacet-i asliye* demek, hayatta oldukça insanın muhtaç olduğu şeyler demektir. Binaenaleyh, mesken, ev (dükkâna, mağazaya şamildir); nafaka (yani işleri üzerine vacib olanların bir senelik masrafları, ev eşyası, yazlık, kışlık elbise -velev ki kifayetten ziyade olsa bile- avadanlık, binek hayvanları, ticaret için olmayan kitapları, silahları hep *hacet-i asliyeden*dir. İşte borcundan ve bunlardan artan ve nisap miktarına veya daha ziyadeye balığ olan maldan zekât vermek lazımdır.”⁸⁷

Bu asli ihtiyaç, bazı kaynaklarda zaruri ihtiyaç olarak geçmektedir.⁸⁸ Bu yanlış bir terminolojidir. Çünkü zaruri ihtiyaç demek, o olmazsa olmaz demektir. Mesela hayatımızı devam ettirecek kadar yemek bir zarurettir. Üzerimizi örtecek kadar bir elbiseye sahip olmak bir zarurettir. Hâlbuki iki elbise ya da yazlık kışlık elbise bulunması, zaruri değildir, ama asli ihtiyaçtır. Asli ihtiyaç anlayışı toplumun ve bölgenin zenginlik seviyesine göre değişebilir. Mesela bugün buzdolabı asli bir ihtiyaçtır; ama zaruri değildir. Buzdolabı olmadan da hayat devam

⁸⁷ Ahmet Hamdi Akseki, İslam Dini, s. 215

⁸⁸ Bkz. Yusuf el-Karadavi, İslam Hukukunda Zekât, I, 158

edebilir. Onun için vergide zaruri ihtiyaç değil, asli ihtiyaçlar nazar-ı itibara alınır.

Hanefiler, zekât verilecek malın hem borçtan, hem de sahibinin asli ihtiyaçlarından fazla olmasını şart koşmuşlardır. Çünkü borç karşılığı olan ve kişinin kendi ihtiyacı ile ilgili olan bir mal, sanki yok gibidir. Zira bu malın harcanacak yeri vardır. İbn Melek, asli ihtiyacı şöyle açıklamıştır: Asli ihtiyaç, nafaka, mesken, savaş atları, sıcak veya soğuğa engel olmak için ihtiyaç olan elbiseler gibi, ya gerçekten insanın ölmesini önleyen ihtiyaçlardır yahut borç gibi farazi olarak insanı yok olmaktan kurtaran şeylerdir. Çünkü borçlu kişi elindeki nisap miktarı mal ile borcunu ödemeye muhtaçtır. Böyle yapmakla kendisini hapsolmaktan kurtarır. Sanatkârların aletleri, ev eşyası, binek atları ve ilim ehli olan kimselerin ilmi kitapları da böyledir. Çünkü Hanefilere göre, cehalet helak olmak gibidir. Bir kimsenin bu sayılan ihtiyaçlara sarf edilmek üzere dirhem veya başka türden paraları olsa, yok hükmünde olur. Bu, suyu bulunan yolcunun, susuzluk sebebiyle suyunu kullanmayıp teyemmüm etmesine benzer. Bu durumda su yok hükmünde olduğu için, teyemmüm caizdir.⁸⁹

Bu malların ihtiyaç fazlası veya artığı ifadesi aynı toprak arıklarda akan suya benzer. Toprak suyollarında bir takım delikler ve çukurlar bulunur. Suyu bıraktığınız zaman bu delikler ve çukurlar dolmadan su öbür tarafa geçemez. Bu çukurlar, kendilerine yetecek kadar suyu alırlar; ondan sonra artanını devamlı surette bırakırlar.

⁸⁹ Vehbe Zuhayli, a.g.e. III, 263–264

Daha önce de söylediğimiz gibi, ayette de aynı şey ifade edilmektedir. Ayette şöyle buyruluyor: “Sana Allah yolunda ne vereceklerini soruyorlar. De ki, “*afvi*”⁹⁰ (yani ihtiyaçlarımızdan fazlasını verin demektir.

İbn Kesir, bu afvi yani artanı, şöyle açıklamaktadır: Aile fertlerinin ihtiyaçlarından arta kalandır. Arta kalanın, ihtiyaçtan fazla olan demek olduğu İbn Ömer, Mücahid, Ata, İkrime Said b. Cübeyr, Muhammed b. Ka’b, Hasan, Katade, Kasım, Salim, Ataü’l-Horasani, Rabi b. Enes ve başkalarından da rivayet edilmiştir.⁹¹

Sıddıki, ihtiyaç fazlası bu malları, on iki kalemde toplamış ve şöyle nitelemiştir: Üretken bir amacı olmayan veya hayatın zaruri ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılan aşağıdaki maddeler, zekâtтан muafırlar:

- 1- Oturulan evler,
- 2- Giyilen elbiseler,
- 3- Mutfak takımları,
- 4- Hizmetçi olarak kullanılan köleler,
- 5- Binek hayvanları,
- 6- Kullanılan silahlar,
- 7- Kendisinin veya ailesinin kullandığı yiyecekler,
- 8- Altın ve gümüşten yapılmamış olan süs eşyası,
- 9- İnci, yakut, zümrüt gibi kıymetli taşlar,
- 10- Şahsi harcamalarda kullanılan, altın ve gümüşten yapılmamış madeni paralar,

⁹⁰ Bakara 2/ 219

⁹¹ İbn Kesir, I, 256

11- Kitaplar,

12- Aletler.

Bütün bu maddeler, ticarete kullanılmamak şartıyla, zekâttan muaftırlar. Her ne kadar zaruri ihtiyaçları tatmin etseler de, üretkenlik niteliğinden yoksun bulduklarından, ticaret amacıyla kullanılmadıkça, bütün bu çeşit eşyalar, miktarları ne olursa olsun, zekâttan muaftırlar.⁹²

Netice olarak kişilerin kendi, aileleri ve yakınları için ihtiyaç olan bir malı veya parayı topluma vermesi elbette uygun olmaz. Bu insan fitratına uygun düşmez; çünkü insan kendisini herkesten önce düşünür. Öyleyse insanın kendi ihtiyaçları ile ilgili olan mallarını vergi adı altında topluma aktarmak, ekonomik ve psikolojik açıdan faydalı bir davranış olamaz.

5-Malın Üzerinden Bir Yıl Geçmiş Olması

Bir maldan vergi alınabilmesi için o malın üzerinden tam bir yıl geçmiş olması şarttır. Nisaba ulaşılmış bir mal üzerinden bir yıl geçmedikçe o maldan vergi alınmaz. Mesela bir kişi 1 Ramazan 1999 yılında zengin olmuş, nisaba ulaşılmış bir mala sahip olmuş, işte böyle bir kimsenin malından zekât vergisi alınabilmesi için tam bir yıl geçmesi gerekir. Yani bu kimseden ancak 1 Ramazan 2000 yılında vergi alınabilir.

Bir yıl geçmek demek, sahibinin mülkiyeti altındaki mal üzerinden on iki aylık bir sürenin geçmesi demektir. Bu şart hayvanlar, para ve anapara kapsamına girebilen

⁹² Selim A. Sıddıki, İslam Devletinde Mali Yapı, s. 42-43

ticaret malları için söz konusudur. Tahıl, meyve, bal, maden ürünleri ve toprak altındaki hazinelerden çıkarılan şeyler için ise böyle bir şart yoktur. Bunlarda gelir, mahsul ismi kapsamına girebilen mallardır.

Üzerinden bir yıl geçmesi şart olan mallar ile şart olmayan mallar arasındaki fark, hukukçular arasında araştırma konusu olmuştur. İbn Kudame bunu şöyle açıklamaktadır: Üzerinden bir yıl geçmesi şart koşulan mallar, gelişmesi, üremesi ve gelir getirmesi için bulundurulup korunan mallardır. Mesela hayvanlar eti, sütü kılı-yünü ve yavru olması için edinilir. Ticaret, kar amacıyla yapılır. Tüccar için kar bir nema, artma ve bir gelirdir. Para da mübadele aracı olması dolayısıyla kendisinde kar-ticaret potansiyeli bulunmakla, hükmen nami sayılmış ve gelir getiren kabul edilmiştir. İşte bu çeşit mallar gelir getirdikleri için, gelirin teşekkülü de mevsimlere, mevsimler de yılda gerçekleştiği için, bu çeşit mallar üzerinden bir yıl geçmesi şart koşulmuştur. Bir yıl geçmekle gelir, kar ve kazan elde edilir; vergi-zekât da bu kar ve kazançtan verilmiş olur; asıl mal ise olduğu gibi kalır. Bu kar, kazanç ve gelir çok değişik ve farklı olacağı için kendisine itibar edilmeyip zaman içinde oluştuğu için zamana itibar edilerek, bir yıl bekledikten sonra üzerlerine vergi yüklenir.

Tahıl ve meyveler ise bizzat kendileri üreyip çoğalarak gelir getiren mallardır. Bu mallardan vergi alındığı zaman fazlası alınmış olur, artık bu mal artmaya değil, eksilmeye başlar. Bu çeşit mallar elde artsın ve çoğalsın diye bulundurulmadığı için kendilerinden ikinci

defa vergi alınmaz. Madenler de aynı tahıl ürünleri gibi olup yeraltından elde edilen bir kazanç olması dolayısıyla aynı onların tabi olduğu ölçülere uyarlar.⁹³

İbn Mace'nin Hz. Aişe'den naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber, "Bir mal üzerinden bir yıl geçmedikçe onda zekât yoktur"⁹⁴ buyurmuşlardır. İbn Rüşd, Bidayetü'l-Müctehid adlı eserinde zekâtın vaktini, zekât vermenin ne zaman vacip olduğunu açıklarken şunları söylemektedir: İslam Hukuk bilginlerinin çoğunluğu altın, gümüş ve hayvanlara, bu mallar sahiplerinin elinde bir yıl kaldıktan sonra zekât vermek gerekir, demişlerdir. Zira bu bir yıl geçme şartının, dört halife tarafından konulduğu sabit olup sahabiler tarafından uygulanmış ve daha sonra da hep böyle amel edilmiştir. Sahabiler arasında hiçbir ihtilaf bulunmadan bu kadar şöhrete nail olan bu husus, başka türlü olmaz, olsa olsa ancak mevkuf bir hadise dayansa gerektir. İşte bu konuda Abdullah İbn Ömer'den merfu olarak rivayet edilen bir hadis mevcuttur: Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Her hangi bir mal üzerinden bir yıl geçmedikçe ona zekât düşmez." Bu hadis sebebiyle bölge fakihleri, bir yıl geçme şartı üzerinde ittifak etmişler ve bu konuda sahabiler arasında da herhangi bir ihtilaf meydana gelmemiştir. Ancak sadece İbn Abbas ile Muaviye'nin bu konuda herhangi bir hadis varit olmamıştır diye bir iddiaları mevcuttur.⁹⁵ Selef ve halef âlimleri yani eski ve yeni âlimler, hayvan, para ve ticaret malları ile sermayede zekâtın ancak yılda bir defa farz olduğunda ve bir maldan

⁹³ İbn Kudame, el-Muğni, I, 625

⁹⁴ İbn Mace, Zekât, 5; İmam Malik, Muvatta, Zekât, 4, 6

⁹⁵ İbn Rüşd, a.g.e. I, 270

yılda iki defa zekât vergisi alınmayacağı konusunda ittifak etmişlerdir.

İbn Ebi Şeybe, Zühri'nin şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Medine’de bulunan, ümmetin imamlarından Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın, zekâtı iki defa aldıklarına dair bize bir şey ulaşmış değildir. Fakat bolluk ve kıtlıkta her yıl zekâtın toplanması için görevli gönderirlerdi. Çünkü zekâtın toplanması, Hz. Peygamber’in bir sünnetidir.”⁹⁶

Buradan anlaşılıyor ki, İslam hukuku vergiyi, istedikleri zaman alsınlar, istemedikleri zaman almasınlar diye ne yöneticilerin keyfine bırakmış, ne de mala düşkün olan fertlerin istek ve arzularına bırakmıştır. Tam tersine verginin zamanı belli, ne kadar olduğu belli ve bir yıl geçmesi şartı konulmuş bir hukuk mevzuu kılmıştır.

Böylece İslam’ın vergiye getirmiş olduğu ilkeleri açıklamış bulunuyoruz. Bunlara dikkat edildiği zaman görülecektir ki, İslam zekât sistemi bu gün uygulanmakta olan vergi mevzuatına asla benzememektedir. Belki zekât ile vergi arasında yılda bir defa alınmaları bakımından bir benzerlik vardır. Ancak vergi alınan mallar ve verginin nasıl alındığı meselesinde arada çok fark vardır. Çağdaş verginin eleştirisi sırasında bu hususları gözden geçireceğiz. Şimdi İslam ekonomisinde alınış nispetlerine göre vergileri tanımaya çalışalım. Bilindiği gibi İslam hukukunda vergiler, beşte bir, onda bir, yirmide bir ve kırkta bir olmak üzere dört kategori ve sınıfta toplanmıştır.

⁹⁶ Yusuf el-Karadavi, a.g.e. I, 170

İSLAMDA ORANLARINA GÖRE VERGİLER

İslam, hangi mallardan ne kadar vergi alınacağını bildirmiştir. Para, altın, gümüş, ticari mallar ve kıymetli evraktan vergi alındığı gibi, bundan başka üretim neticesi ortaya çıkan bütün mallardan da vergi alınır. Vergiler, normal şartlar altında 1/5; 1/10; 1/20; ve 1/40 oranında alınır. Fakat memleket çapında zelzele, savaş ve benzer tabii afetler karşısında bu nispetler iki misline çıkarılabilir. Bu nispetler hadislerle belirlenmiştir. Kur'an-ı Kerim'de sadece ganimetlerin 1/5 inin, vergi olarak, belli şahıs ve kurumlara ait olduğu bildirilmektedir.⁹⁷ Bundan başka ayetlerde daha çok vergi felsefesiyle ilgili diyebileceğimiz, ihtiyaçtan arta kalan mallardan vergi verileceği ifade edilmektedir. Bu ayetler, sahabilerden Hz. Peygamber'e toplum için ne vereceklerini soranlara bir cevap olarak gelmiştir. Ayetlerde "Sana ne infak edeceklerini soruyorlar; 'ihtiyaç fazlasını infak edin' de"⁹⁸ ve "İhtiyaç fazlasını al"⁹⁹ buyrulmaktadır.

İslam'da vergi nispetleri hakkında Salih Tuğ, "Bu arz ettiğimiz ayetler haricinde, bu mevzuda kaide vazedicisi olarak Kuran'da başka bir ayete rastlamadık. Hangi mevzulardan ne nispetlerde vergi alınacağı bilhassa rakamlara dayanarak, kendini hadislerde göstermektedir. Bu husustaki tarihi malumatı daha ziyade yazılı resmi vesikalardan çıkarabilmekteyiz." demektedir.¹⁰⁰

⁹⁷ Enfal 8/ 41

⁹⁸ Bakara 2/ 219

⁹⁹ A'raf 7/ 199

¹⁰⁰ Salih Tuğ, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, A. Ü. Basımevi, Ankara-1963, s. 66

Şu halde vergi nispetleri ayet ve hadislerle bildirilmiş olup ilim adamlarının içtihadına bırakılmamıştır. Bu demektir ki, vergiler ve vergi nispetleri, hükümetlere bırakılmadan, kanunlarla değil, anayasa ile tespit edilir. Ancak ilim adamları, bazı malların oranlarının niçin düşük, bazı malların ise niçin yüksek olduğunun sebeplerini araştırabilirler. Mesela toprak üstü ürünlerden (tahıl, meyve ve sebzeler gibi) 1/10 oranında vergi alınırken, toprak altı ürünlerden (madenler, taş ocakları ve petrol gibi) 1/5 oranında vergi alınmaktadır. Bazıları bu oran farkını Hz. Peygamber'in “Yağmur, pınar ve kuyu sularıyla sulanan veya kendiliğinden sulu olan toprakların ürünlerinden onda bir; deve ve benzer hayvan ya da taşıma su ile sulanan topraklardan ise yirmide bir vergi vardır.”¹⁰¹ Hadisine dayanarak, az emek ve masrafla elde edilen mallardan büyük oranda bir vergi, çok emek ve masrafla elde edilen mallardan ise küçük oranda bir vergi alınacağını yorumlamışlardır. Biz ise vergi oranlarının bu küçük veya büyük olmasının sebebini emeğe, masrafa ya da üretilmiş mala dayanarak değil, kullanılan imkânların tükenen ve tükenmeyen özelliğini göz önünde tutarak açıklamak istiyoruz. Mesela madenler, taş ocakları ve petrol gibi imkânlar, mahdut olup tükenmeye mahkûm olan mallar olduğu için bunlardan beşte bir, buğday, arpa ve hurma gibi, mahdut olup kullanmakla tükenmeyen

¹⁰¹ Bkz. Buhari, Zekât, 55; Müslim, Zekât, 8; İbn Mace, Zekât, 17; Tirmizi, Zekât, 14; Ebu Davud, Zekât, 5, 12; Nesai, Zekât, 25; Ebu Yusuf, a.g.e. s. 96; Yahya b. Âdem, Kitabü'l-Harac, çev: Osman Eskicioğlu, Anadolu Matbaacılık, İzmir-1996, s. 265-275, No: 364-395

toprağın kullanılmasıyla elde edilen mallardan ise onda bir vergi alınır diyoruz.

Burada verginin toplanmasından daha çok verginin dağılımı ile ilgili bir meseleye de temas etmek istiyorum. Bu beşte bir, onda bir ve kırkta bir oranında toplanan vergiler, devlet, il ve bucak ihtiyaçları için harcanmalıdır. Toplanan vergilerin dağılımını gösteren ayette¹⁰² “sadakât” (sadakalar) buyrulur, bütçenin en az üç olmasına işaret edilmiştir. Çünkü sadakat kelimesi, çoğul olmakla en az üçe delalet eder. Şu halde bütçe üç kısma ayrılmalıdır. Muhammed Hamidullah da “Adem-i merkezîyet” ve “dolaylı idare” usulü, bir kaide gibi durmaktadır, diyor.¹⁰³ Buna dayanarak biz, beşte bir oranında toplanan vergilerin devlet bütçesine ait, onda bir oranında toplanan malların il bütçelerine, kırkta bir oranında toplanan malların da bucak bütçelerine ait olduğunu söylüyoruz.

Şimdi İslam ekonomisinde oranlarına göre alınan vergileri sırasıyla incelemeye çalışalım.

1- Beşte Bir (% 20) Vergiler

Beşte bir vergi oranı Kur'an-ı Kerim'de “humus” olarak geçer.¹⁰⁴ Bu ayette ganimetlerin beşte biri, Allah'a, Peygambere, yakınlar, yetimlere, yoksullara ve yolculara ait olmak üzere altı hissedara mahsus olduğu açıklanmaktadır. Yazır, bu beşte bir hissenin kamu

¹⁰² Tevbe 9/ 60

¹⁰³ Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, çev: Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul-1990, II, 912

¹⁰⁴ Enfal 8/ 41

yönetimi tarafından açıklandığı şekilde kamu harcamalarına sarf edilmesinin emredildiğini söylemektedir.¹⁰⁵ Böylece bu beşte bir vergilerin, devlet gelirlerini teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Madenlerden beşte bir oranında vergi alınır. Kuran'da maden vergisi için özel bir hüküm yoktur.¹⁰⁶ Ancak buna umumi bir hüküm ile işaret edilmiştir.¹⁰⁷ Ayette “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardığımız nimetlerin iyilerinden Allah yolunda harcayın”¹⁰⁸ buyrulmaktadır. Yerden çıkarılan şeyler denildiği zaman ilk akla gelen hiç şüphesiz zirai ürünlerdir. Ondan sonra rikaz denilen maden ve defineler hatıra gelir. Onun için madenlerden vergi almak bu ayetin şümulü dâhilindedir.¹⁰⁹ Fakat madenlerin vergi oranının ne kadar olacağını bu ayetten çıkarmak mümkün değildir.¹¹⁰ Maden vergisi ve maden vergi oranı açık bir şekilde hadislere dayanmaktadır. Ebu Hüreyre Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Hayvan yaraladığı veya öldürdüğü, kuyuda veya madende ölen kimseler için diyet talep edilemez. “*Rikaz*”da beşte bir vergi vardır.”¹¹¹ Hadisin metninde geçen *rikaz* kelimesi

¹⁰⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, a.g.e. III, 2406

¹⁰⁶ Hamza Aktan, İslamda Madenlerin Hukuki Statüsü, Atatürk Ü. Basımevi, Erzurum-1986, s. 20

¹⁰⁷ Salih Tuğ, a.g.e. s. 60

¹⁰⁸ Bakara 2/ 267

¹⁰⁹ Taberi, Camiu'l-Beyan, Kahire-1960, V, 557; Kurtubi, el-Cami, Kahire-1387/1967, III, 321-322; Yazır, a.g.e. I, 907

¹¹⁰ Hamza Aktan, a.g.e. s. 20

¹¹¹ Buhari, Musakat, 3, Zekât, 66; Müslim, Hudud, 45, 46; İbn Mace, Lukata, 4; Ebu Davud, İmaret, 40

bazı müellifler, özellikle hanefiler tarafından madenleri de içine aldığı söylenmektedir. Bu âlimlere göre madenlerin vergisi ve oranı bu hadiste açıkça ifade edilmiştir.¹¹²

Malik der ki: “Aramızda ihtilaf olmayan ve ilim ehlinde duyduğum gerçek şudur: Rikaz (define), ne bir külfet, ne büyük bir harcama ve ne de çalışmakla elde edilip ancak Cahiliyet devrinden kalma yeraltında bulunan gömülerdir.” Aramak için sermaye gerektiren, uğrunda büyük külfet sarf edilen, buna rağmen bazan bulunup bazan da bulunamayarak emek boşa giden definelere ise rikaz denir.¹¹³

Ayetteki bu genel ifadeye açıklık getirmesi gereken Hz. Peygamber, Medine’de bazı mevzularda ödenmesi icap eden vergilerin bulunduğunu, sahabiler topluluğuna sözlü olarak, yarımada’daki kabilelere de yazı ile bildirdi. Bu bakımdan hadislerde Hz. Peygamber’in maden vergisi ile ilgili tatbikatı hakkında bazı belgeler bulunmaktadır. Hendek savaşından önceki yıl içinde altın işletmeciliği ile şöhret kazanmış olan Süleym Oğulları altın madeninden bir miktar altın vergi olarak verilmiştir.¹¹⁴ Keza Hz. Peygamber’in Bilal İbnü’l-Haris’e ikta ettiği Kabeiliyye altın madeninden de vergi alınmıştır.¹¹⁵

Serahsi eserinde madenleri üç kısma ayırır. a) Eriyebilen ve darp edilebilen katı madenler; altın, gümüş,

¹¹² Hamza Aktan, a.g.e. s. 21

¹¹³ Muhammed b. Muhammed er-Rudani, Büyük Hadis Külliyyatı, çev: Naim Erdoğan, II, 18

¹¹⁴ Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, Kitabü’l-Emval, Kahire-1388/1968, s. 467-485, No: 856-894; Hamza Aktan, a.g.e. s. 45

¹¹⁵ Hamza Aktan, a.g.e. s. 45

demir, bakır ve kurşun gibi. b) Erimeyen ve darp edilmeyen katı madenler; alçı taşı, kireç, arsenik ve kömür gibi. c) Sıvı olup katılaşmayan madenler; su, yağ, cıva ve petrol gibi. Serahsi, birinci kısım madenlerden hanefilere göre beşte bir vergi olduğunu, Şafilere göre ise sadece altın ve gümüşten kırkta bir oranında vergi alındığını açıklamaktadır.¹¹⁶

Vergi Oranı

Hamza Aktan madenlerin vergi oranı hakkında şunları yazmaktadır. Sözüünü ettiğimiz Kabeliye altın madenlerinden alınan vergi nispetinin ne olduğunu kaynaklar kesin olarak ortaya koymamaktadır. Bazı kaynaklar, söz konusu madenlerden kırkta bir nispetinde zekât vergisi alına geldiğini rivayet etmişlerdir.¹¹⁷ Ebu Ubeyd, bu konuda şu kaydı koymuştur. “Eğer bu hususun Peygamber’den rivayeti sabit olsaydı, kabul etmemek mümkün olmazdı.”¹¹⁸ Keza Süleym Oğullarının vergi olarak getirmiş oldukları madenin, çıkardıkları madenin kaçta kaç olduğu da geçen rivayetten anlaşılmamaktadır. Ancak Ebu Hüreyre’nin Hz. Peygamber’den rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber’in “Rikaz, beşte bir oranında vergiye tabidir.” dediği de sabittir.¹¹⁹ Hadiste rikaz hakkında bir oran belirtilmekte ise de müellifler arasında rikazın ne anlama geldiği tartışma konusu olmuştur. İbn

¹¹⁶ Serahsi, Mebsut, II, 211

¹¹⁷ Ebu Davud, İmaret, 35; Ebu Ubeyd, a.g.e. s. 470, No: 863–864

¹¹⁸ Ebu Ubeyd, a.g.e. s. 475, No: 872

¹¹⁹ Bkz. Malik b. Enes, Muvatta, Zekât, 9; Buhari, Zekât, 66; Müslim, Hudud, 45–46; Ebu Davud, İmaret, 40; Tirmizi, Ahkâm, 37

Şihab¹²⁰ Ebu Hanife ve O'nun ekolüne mensup müellifler, rikaz kelimesinin hem define hem de madenlere şamil bir isim olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla bu hadiste belirtilen vergi oranının aynı zamanda madenlere ait olduğu telakki edilmiştir.¹²¹ Bu görüşü teyit etmek için, sonraki devirlerde uzun etimolojik münakaşalar yapılmıştır. Ancak bütün bunların ikna edici olmaktan uzak olduğunu söyleyebiliriz. Hanefi müellifler kendi görüşlerini teyit etmek üzere, ganimetlerin beşte birinin Allah'a ve Resulü'ne ait olduğunu beyan eden ayeti¹²² delil olarak ileri sürmüşlerdir. Zira madenler, yatağın bulunduğu arazi ile birlikte ganimet olarak müslümanların eline geçmiştir. Dolayısıyla ganimetler için tayin edilen beşte bir vergi oranının, madenler için de geçerli olduğu savunulmuştur.¹²³ Ne var ki beşte bir oranı için bu ayet delil olarak gösterilirse, bunun tabii sonucu olarak fethedilen topraklarla, Müslümanlığı barış şartları içinde kabul edenlerin topraklarındaki madenler arasında bir ayırım yapmak gerekirdi. Belki de bu sebeple Hasan-ı al-Basri bu ayırımı yapmış, Yarımada'daki madenler için

¹²⁰ Ebu Ubeyd, a.g.e. s. 475, No: 872

¹²¹ Yahya b. Âdem, Kitabü'l-Harac, 166, No: 68–72; Ebu Ubeyd, a.g.e. s. 473–474, No: 871–872; Buhari, Zekât, 66; Kasani, Bedayi, II, 67; İbn Rüşd, Bidayetü'l-Müctehid, I, 219; Kurtubi, a.g.e. III, 321; İbn Hüمام, Fethu'l-Kadir, II, 179; Hasan İbrahim Hasan, en-Nüzümü'l-İslamiyye, Kahire–1959, s. 205

¹²² Enfal 8/ 41

¹²³ İbn Hüمام, a.g.e. II, 179; İbn Nüceym, el-Bahru'r-Raik, Kahire 1310/1893, II, 252; Tuğ, a.g.e. s. 60

beşte bir oranında vergi icap ettiğini ileri sürmüştür.¹²⁴ Evzai ve Süfyanü's-Sevri de bu görüştedirler.¹²⁵

Bazı kaynaklarda Hz. Ali'nin madeni, rikaz olarak adlandırdığından söz edilmektedir.¹²⁶ Caferi hukukçular da madenlerin beşte bir oranında vergilendirilmesi gerektiği görüşündedirler.¹²⁷ Onların bu sonuca, madenlerin ganimet olduğu düşüncesinden hareket ederek vardıklarını görüyoruz.¹²⁸ Ebu Ubeyd de madenlerin ganimet olduğu kanaatindedir.¹²⁹ Keza Caferi hukukçular denizden çıkarılan bütün madenler ve inci gibi kıymetli şeylerin de beşte bir nispetinde vergiye tabi tutulması gerektiği görüşündedirler.¹³⁰

Malik, Şafii, Ahmet b. Hanbel ve bunların ekollerine mensup olan müellifler ise, madenlerin kırkta bir nispetinde zekât vergisini tabi olduğu görüşündedirler.¹³¹ Delil olarak da Rabi'a b. Ebu Abdurrahman tarafından rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber'in, Bilal İbnü'l-Haris'e iktâ ettiği Kabeliyye altın madenlerinden kırkta bir nispetinde vergi alına geldiğinin belirtilmiş olmasını ileri

¹²⁴ Bedrüddin el-Ayni, Umdetü'l-Kari, Beyrut-T.Y. IX, 100; es-Seyyid Sabık, Fıkhu's-Sünne, Beyrut-1389/1969, I, 373; Hasan İbrahim Hasan, a.g.e. s. 205

¹²⁵ el-Ayni, a.g.e. IX, 100

¹²⁶ Ebu Ubeyd, a.g.e. s. 473-474, No: 871, 872

¹²⁷ Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Musa b. Babuya el-Kummi, Men La Yuhdiru el-Fakih, Tahran-1390, II, 21; et-Tusi, et-Tehzib, IV, 121-122

¹²⁸ et-Tusi, et-Tehzib, IV, 121

¹²⁹ Ebu Ubeyd, a.g.e. s. 476, No: 873

¹³⁰ et-Tusi, et-Tehzib, IV, 124

¹³¹ Malik b. Enes, el-Müdevvene, I, 287; Yahya b. Âdem, a.g.e. s. 166, No: 66-68; Kasani, Bedayi, II, 67; İbn Rüşd, a.g.e. I, 219; en-Nevevi, a.g.e. VI, 82-83; Sıddıki, a.g.e. s. 130

sürerler. Ancak bu tatbikatın, Hz. Peygamber'in emriyle sabit olmuş bir hadise dayanmadığı, dolayısıyla kesinlik ifade etmediği iddia edilmiştir. Örfi bir uygulamayı bildiren bu hadis, aslında hadisçiler tarafından kesin hüccet olarak kabul edilmeyen, munkatı bir isnat ile sabitse de Malik bu tatbikatı “Medinelilerin ameli“ olarak kabul etmekte ve bu hadisi delil olarak kabulde bir mahzur görmemektedir.¹³²

Doktrinde münakaşası yapılan bu oranlar Hz. Peygamber'en kavli ve fiili bir hadisle kesin olarak doğrulanmamaktadır. Az önce sözünü ettiğimiz hadisler üzerinde, muhtelif hukuk ekolleri tarafından ne tarzda münakaşa edildiğini kısaca açıklamaya çalışmıştık. Madenlerde vergi oranı konusundaki delillerin kesinlik ifade etmemesi sebebiyle bazı müellifler, vergi nispetini takdirde, serbesti fikrini savunmuşlardır. Büyük güçlüklerle az miktarda istihsal edilebilecek bir madenle, çok az bir emekle bol miktarda istihsal edilebilecek bir madeni ayrı oranda vergiye tabi tutmak Hz. Peygamber'in vergi tarhında ortaya koyduğu, emek arttıkça vergi oranının azaltılması prensibine aykırı bir tutum olur. Hz. Peygamber, valilere gönderdiği çeşitli mektuplarda tabii sularla kendiliğinden sulanan arazilerden onda bir, suni olarak sulanan arazilerden ise yirmide bir nispetinde vergi alınmasını emretmiştir.¹³³ Bazı kaynaklarda Malik b. Enes'in güçlükle istihsal edilen madenlerin beşte bir

¹³² Kurtubi, a.g.e. III, 325

¹³³ Ebu Ubeyd, a.g.e. s. 644, No: 1410–1418; Yahya b. Âdem, a.g.e. s. 265–267, No: 364–371; İbn Hazm Ali b. Ahmed b. Said, el-Muhalla, Beyrut-T.Y. IV, 2–12; M. Hamidullah, el-Vesaik, No: 66, 186; S. Tuğ, a.g.e. s. 69

nispetinde vergilendirilmesi görüşünde olduğu kaydedilmiştir.¹³⁴ O'na göre kolayca istihsal edilen madenler rikaza benzer. Madenler için kesin vergi nispeti koymaktan ziyade, istihsal güçlükleri dikkate alınarak kolay üretilebilen madenlerden beşte bir, üretimi zor olan madenlerden ise kırkta bir nispetinde vergi alınması fikri, müellifler arasında hayli taraftar bulmuştur.¹³⁵ Sonraki devirler tatbikatında vergi nispetleri emek, sermaye ve risk esas alınarak tespit edile gelmiştir.¹³⁶

Madenler hakkında, üretim ve karlılık nispeti arttıkça buna muvazi olarak vergi oranının artırılması, başka bir değişle artan oranlı vergi uygulamasının mümkün olabileceği tartışılabilir. Madenin tenörü, rezervi, cinsi, yatağın üst yapı tesislerine uzaklığı, tabiat şartları ve iklim koşulları, teknik işletmeye elverişli olup olmaması gibi sebeplerle işletmeler arasında emek ve karlılık bakımından çok farklılıklar bulunabilir.¹³⁷ Bu sebepten Hz. Peygamber'in tatbik ettiği veya etmek istediği vergi politikası ışığında, madenlerin değişen oranlı bir vergilendirmeye tabi tutulabileceği kanaatindeyiz.

¹³⁴ Malik b. Enes, el-Müdevvene, I, 287–288; Krş. es-San'ani, el-Musannaf, IV, 116; İbn Rüşd, a.g.e. I, 219

¹³⁵ el-Maverdi, a.g.e. s. 198; eş-Şirbini, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatib, Muğni'l-Muhtac, Mısır–1958, I, 394

¹³⁶ es-Sanani, a.g.e. IV, 116; el-Ayni, a.g.e. IX, 99–100; Krş. Ebu Yusuf, a.g.e. s. 23–25, 38–49, 57–58; Yahya b. Âdem, a.g.e. s. 154–155; Abdülkerim Zeydan, Ahkamü'z-Zimmiyyin ve'l-Müste'menin, Bağdat–1963, s. 162

¹³⁷ Güneş Caner, Madencilik Yatırımları ve Ekonomik Değerlendirme Teknikleri, MTAE Yayınları, Ankara–1976, s. 2–4

Maden vergisi oranıyla ilgili hadisler bir hüccet olarak kabul edilse bile, Peygamber'in koymuş olduğu nispet değiştirilebilir mi? Bu konu vergi hukukunu ilgilendiren bir husustur. Detaylı olarak bu konunun münakaşasına giremeyeceğiz.¹³⁸ Fakat kaynakların verdiği malumat ışığında bu oranların asgari hadler olduğu, ödeme gücü nispetinde vergi oranının artırılabilceği söylenebilir. Hatta Hz. Peygamber'in, Taif halkını, İslam'a girmelerine karşı zekât ödemekten muaf tutması,¹³⁹ dikkate alınarak, memleket ekonomisi için gerekli olduğu halde madenciler için işletilmesi cazip olmayan yatakların, üretim için teşvik tedbiri olarak vergiden muaf tutulabilecekleri tartışılabilir. Yine Hz. Ömer'in Sevad arazisi için uyguladığı "vazife"¹⁴⁰ usulü vergi tahsili dikkate alınarak, üretimi teşvik için bazı madenlere maktu vergi konulabileceği de tartışılabilir.

Maden Vergisinin Mahiyeti

Maden vergisinin, zekât niteliğinde bir vergi olup olmadığı yazarlar arasında tartışmalı bir konudur. Maden vergisinin kırkta bir nispetinde olduğunu kabul eden görüşe göre vergi zekât sayılır ve tahsil edilen maden vergileri zekâtın sarf yerlerine harcanır. Beşte bir oranında kabul edilirse, zekât statüsünde kabul etmek mümkün

¹³⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Salih Tuğ, a.g.e. s. 66–71; M.A. Mannan, İslam Ekonomisi, s. 346, 404–405

¹³⁹ M. Hamidullah, el-Vesaik, No: 181, 182; Tuğ, a.g.e. s. 52; Krş. M. Hamidullah, el-Vesaik, No: 34, 48, 84, 90, 94, 122, 137, 141, 189

¹⁴⁰ Bu tarz vergi için Bkz. Abdülkerim Zeydan, Ahkamu'z-Zimmiyyin, s. 161

olabildiği gibi, ganimetler statüsünde kabul etmek de mümkündür.¹⁴¹

Ebu Hanife maden vergisinin ganimet statüsünde olduğu görüşündedir. Bu görüşe göre kamu otoritesince tahsil edilen maden vergileri devletin zekât gelirleri için belirtilen sarf yerleri dışında diğer masrafları için harcanabilir.¹⁴²

Oranın kırkta bir olduğunu savunmalarına rağmen Malik, Ahmet b. Hanbel, Şafii hukukçulardan Müzeni ve Ebu Hafs b. Vekil de maden vergilerinin, zekâtın sarf yerleri dışında diğer kamu masrafları için harcanabileceği görüşündedirler.¹⁴³

Maden vergisi, eğer zekât niteliğinde bir vergi olarak kabul edilecek olursa, bu vergiyi ancak müslüman işletmeciler öderler. Gayrı müslimler ise, kamu otoritesiyle yapacakları mukavele icaplarına göre vergi ödemek zorunda kalacaklardır.¹⁴⁴

Bazı müelliflerin maden vergisini, zekât niteliğinde bir vergi olarak kabul etmelerinin diğer bir sonucu da, işletmecinin vergiye tabi olması için, ürettiği madenler toplamının, değer olarak nisap miktarına ulaşması gerekir.¹⁴⁵ Bu görüşe göre işletmeci, ürettiği madenden

¹⁴¹ en-Nevevi, el-Mecmu, VI, 82–83; M.A. Mannan, a.g.e. s. 387; Aghnides, s. 389, 390

¹⁴² en-Nevevi, a.g.e. VI, 83; M.A. Mannan, a.g.e. s. 387

¹⁴³ el-Ayni, a.g.e. IX, 104

¹⁴⁴ en-Nevevi, a.g.e. VI, 82; el-Şirbini, a.g.e. I, 395; Siddıki, s. 118; Krş. Salih Tuğ a.g.e. s. 51–52

¹⁴⁵ Malik, el-Müdevvene, I, 287; Ebu Ubeyd, a.g.e. No: 870; Ebu Yala, a.g.e. s. 127; İbn Rüşd, a.g.e. I, 219; el-Kurtubi, a.g.e. III, 323, 324; en-Nevevi,

elde ettiği kar toplamından, özel borçlarını ve işletme masraflarını çıkarmakta haklı sayılmıştır.¹⁴⁶ Maden vergisini ganimet vergisi niteliğinde kabul eden görüşe göre ise, üretilen madenin miktarı ne olursa olsun nispi vergiyi ödemek zorundadır. Değerin nisap miktarına ulaşması önemli olmadığı gibi borçların tenzil de düşünülemez.¹⁴⁷

İşletmeci müteaddit maden ocaklarına sahipse, vergiye zekât açısından bakan görüşe göre, nisap için, ocaklardan üretilen madenler bir bütün olarak düşünülür. Konuya ganimet açısından bakılırsa, her bir ocaktan üretilen madenlerin ayrı ayrı vergilendirileceği söylenebilir.¹⁴⁸

“Gizli Mallar” olarak tavsif edilen çeşitli menkul eşya (emtia) vergilerinin, Hz. Osman’ın şahadetinden itibaren bizzat mükellefler tarafından hak sahiplerine doğrudan ödenmeye başlandığını biliyoruz.¹⁴⁹ Tabii ki mükellefin, gerekli yerlere doğrudan ifa edebileceği vergi ancak zekâtlardır. Maden vergilerine, zekât olduğu açısından bakılsa bile madenlerin “açık mallar” statüsüne girmesi, dolayısıyla maden vergilerinin, mükellefler tarafından ancak devlete ödenmesi gerektiği söylenebilir.¹⁵⁰ Bazı

a.g.e. VI, 83; el-Şirbini, a.g.e. I, 394; el-Ayni, a.g.e. IX, 103; Aghnides, a.g.e. s. 392–393

¹⁴⁶ en-Nevevi, a.g.e. VI, 83; el-Ayni, IX, 104

¹⁴⁷ en-Nevevi, a.g.e. VI, 83; İbn Hazm, a.g.e. V, 212; Serahsi, Mebsut, II, 216; el-Şirbini, a.g.e. I, 394; el-Ayni, a.g.e. II, 113

¹⁴⁸ en-Nevevi, a.g.e. VI, 77–78; el-Şirbini, a.g.e. I, 395

¹⁴⁹ Ebu Ubeyd, a.g.e. s. 751–758, No: 1788–1819

¹⁵⁰ Ebu Ubeyd, a.g.e. No: 1818; Ebu Ya’la, a.g.e. s. 127; Zekât mükelleflerinin, zekâtlarını hak sahiplerine doğrudan ödeyebilip

yazarlar buna rağmen altın ve gümüş madenlerine tahakkuk eden vergileri nakde- paraya kıyas ederek, bizzat mükelleflerin, gerekli yerlere doğrudan ödeyebileceğini söylemişlerdir.¹⁵¹ Maden vergisini, ganimet üzerindeki devlet hakkı statüsünde bir vergi olarak mütalaa eden görüşe göre, bu vergi mutlaka devlete ödenmelidir. Ahmet b. Hanbel ve İbn Münzir'e göre mükellef, gerekli yere doğrudan ödemedede bulunursa kamu otoritesi bu ödemeyi geçerli kabul edebilir. Ebu Sevr'e göre ise fertlere ödenen vergi mükellefi devlete karşı olan yükümlülüğünden kurtarmaz.¹⁵² Hz. Peygamber ve dört halife devrindeki tatbikat dikkate alınacak olursa, maden vergilerinin, devlete ödenmesi gerekli olan vergi türünden olduğunu söyleyebiliriz.

Vergi Mükellefi

Şartlar elverdiği sürece Hz. Peygamber'in vergi politikasında, Müslüman zekât mükellefleri arasında kadın, erkek,¹⁵³ büyük, küçük¹⁵⁴ farkı gözetmediğini, mükellefiyet altına girebilecek mali imkâna sahip olan her Müslüman, zekâtını ödemeye davet ettiğini biliyoruz.¹⁵⁵ Maden vergisi eğer zekât olarak kabul edilirse, nisaba malik bütün Müslüman işletmecilerin, maden vergisini ödemekle mükellef tutulacakları tabiidir. Ancak bu görüşten hareket edilirse, gayri Müslimlerin bu vergiye

ödeyemeyecekleri sahabe fakihleri tarafından tartışılmıştır. Bilgi için bkz.

Ebu Ubeyd, a.g.e. No: 1788–1808

¹⁵¹ Ebu Ubeyd, a.g.e. No: 1818–1819

¹⁵² el-Ayni, a.g.e. IX, 104

¹⁵³ Ebu Davud, Zekât, 4; Salih Tuğ, a.g.e. s. 53

¹⁵⁴ Ebu Ubeyd, a.g.e. No: 1260; Ebu Davud, Zekât, 4; Salih Tuğ, a.g.e. s. 53

¹⁵⁵ Salih Tuğ, a.g.e. s. 53

tabi olmayacakları sonucuna varılır.¹⁵⁶ Tabii ki gayri Müslimler, kamu otoritesiyle yapacakları sözleşmede tespit edilen nispetler üzerinden vergilerini ödeyeceklerdir.¹⁵⁷ Maden vergisine ganimet statüsü tanıyan görüşe göre, Müslüman ve gayri Müslim azınlık ayırımı yapılmaz. Zimmîler de Müslümanlarla aynı oranda vergiye tabi tutulurlar.¹⁵⁸ Gayri Müslim yabancılar ise, ancak kamu otoritesiyle yapacakları sözleşme uyarınca vergilerini ödeyeceklerdir.¹⁵⁹

Maden vergisi zekât olarak mütalaa edilirse, nisap miktarının altındaki üretim için vergi muafiyeti tanınması gerektiği söylenebilir. Ganimet statüsünde olduğu kabul edilirse, üretim miktarı ne olursa olsun, işletmeci mükellef sayılacaktır.

Bir madenin işletme hakkı sahibi, bu hakkını bir başkasına bedel karşılığı devrederse, işletmeyi devralan, vergiyle mükellef sayılacak, fakat ödediği bedelin beşte biri için rücu hakkına sahip olacaktır.¹⁶⁰ Tabii ki işletme hakkı bedelsiz olarak devredilirse, işletmeyi devralan vergi mükellefi olacak fakat devredene rücu hakkı olmayacaktır.

Vergiye Ödeme Tarzı

Maden vergilerinin ne şekilde ödeneceği, başka bir deyişle, aynıyla mı veya kıymetiyle mi ödeneceği bir problem olarak ele alınabilir. Hz. Peygamber'in, tasfiye

¹⁵⁶ en-Nevevi, a.g.e. VI, 74; Aghnides, a.g.e. s. 393

¹⁵⁷ Sıddıki, a.g.e. s. 118

¹⁵⁸ İbn Hümam, a.g.e. II, 180; İbn Nüceym, a.g.e. VIII, 239

¹⁵⁹ Serahsi, a.g.e. II, 215–216

¹⁶⁰ İbn Nüceym, a.g.e. II, 252

edilmemiş madenlerle vergi ve borç ödeme isteklerine karşı takındığı menfi tavrı dikkate alarak, maden vergilerinin, izabe ve tasfiyeden sonra ortaya çıkan cevher üzerinden ödenmesi gerektiği tartışılabilir.¹⁶¹ Hz. Peygamber, kefilî olduğu bir borcun ham altın cevheri (tibr) ile ödenmek istenmesini uygun bulmamış, borcu bizzat kendisi ödemiştir.¹⁶² Keza Hz. Peygamber'e, vergisinin alınması için altın madeninden bir miktar cevher getirilmiş, fakat Rasûlüllah onu o haliyle almak istememiştir.¹⁶³ Hz. Peygamber bu tür ödeme arzularını, ödenmek istenen miktarın ve kıymetin, ödenmesi gereken vergiyi veya borcu tam karşılayıp karşılayamayacağını, izabe ve tasfiye edilmeden önce bilinmemesinden dolayı ve tasfiye için ayrıca masraf gerektirmesi bakımından tasvip etmemiş olabilir.¹⁶⁴ Belki de bu sebeple At'a, Şa'bi, Süfyanü's-Savri, Evzai, Şafii, Ahmet b. Hanbel, İshak b. Rahveyh gibi bazı müellifler madenin ham olarak satışını dahi uygun bulmamışlardır.¹⁶⁵ Tabii ki burada sözünü ettiğimiz madenler, izabe ve tasfiye edilmesi gereken madenlerdir. İzabe ve tasfiyeye gerek olmayan, ocaktan çıkarıldığı gibi kullanılabilen madenlerin vergilerinin aynıyla ödenmesi mümkündür. İzabe ve tasfiyeye gerek

¹⁶¹ Ebu Davud, Büyü, 2; İbn Mace, Sadakat, 9; İbn Sa'd, et-Tabakatü'l-Kübra, Beyrut-1388/1966, IV, 277

¹⁶² Ebu Davud, Büyü, 2; İbn Mace, Sadakat, 9; İbn Sa'd, a.g.e. IV, 277; es-San'ani, a.g.e. XI, 12

¹⁶³ es-San'ani, a.g.e. IV, 116, XI, 12

¹⁶⁴ el-Azimabadi, IX, 176. Osmanlı madenlerinde de tatbikatın böyle olduğunı ifade eden, divandan yazılmış hükümler mevcuttur. bkz. A.Refik Altınay, Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri, İstanbul-1931, s. 7

¹⁶⁵ el-Azimabadi, IX, 176

duyulmaksızın istimal edilebilen madenlerle, izabe ve tasfiyeden önce kıymeti doğru olarak tahmin edilebilen madenlerin vergilerinin, kıymetiyle ödenebileceğini söyleyebiliriz. Özellikle, aynıyla ödene vergiler gerekli yerlere ancak nakde tahvil edildikten sonra sarf edilecekse, nakden tahsilin daha uygun olacağı söylenebilir. Hz. Peygamber'in ve sahabenin tatbikatı dikkate alınırsa aynı ödemenin de mümkün olacağını söyleyebiliriz.

Vergi Tahsil Dönemi

Maden vergisinin ne zaman ödenmesi gerektiği müellifler arasında tartışmalı bir konudur. Hz. Peygamber'in bu konuda bize ışık tutacak bir tatbikatına veya sözlü bir beyanına tesadüf edemedik. Ancak Allah'ın, bizim için yerden çıkardığı şeylerden infak etmemizi emreden II. 268 inci ayeti ile Allah'ın bizim için yerden çıkardığı şeyler şumulüne giren hububat vergisinin hasat günü ödenmesini emreden VI. 141 inci ayeti dikkate alınarak maden vergilerinin, madenler peyderpey istihsal edildikçe, cevherin ocaktan imrarından önce ödenmesi gerektiği söylenebilir. Ebu Hanife, Malik ve müelliflerin büyük bir kısmı bu görüştedirler.¹⁶⁶ Ancak Malik, altın ve gümüş gibi izabe ve tasfiyeye tabi tutulması gereken madenlerin vergisinin ise, izabe ve tasfiyeden sonra ödenmesi gerektiğini savunmuştur ki, vergi miktarının, ancak izabe ve tasfiyeden sonra belli olacağı görüşüne dayanmaktadır.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Malik, el-Müdevvene, I, 288–289; Ebu Ubeyd, a.g.e. No: 870; İbn Rüşd, a.g.e. s. 266; en-Nevevi, a.g.e. VI, 80, 83; Aghnides, a.g.e. s. 393; Sıddiki, a.g.e. s. 134

¹⁶⁷ Malik, el-Müdevvene, I, 288

Madenleri altın ve gümüşe kıyas ederek, cevher varlığının üzerinden bir yıl geçmekle vergiye tabi olacağı da savunulmuştur. Şafii bu görüştedir diye rivayet edilmişse de¹⁶⁸ Şafii ekolüne mensup müellifler, cevherin ihracından hemen sonra vergisinin ödenmesi gerektiği kanaatindedir.¹⁶⁹ Bu yazarların ihraçtan maksatları, madenin tasfiye edildiği andır. Yoksa madenin tasfiyeden önceki haliyle vergisinin ödenmesi, mükellefi borçtan kurtarmaz.¹⁷⁰ Keza Caferi hukukçulardan bazıları da altın ve gümüş madenlerinin, ancak tasfiyeden sonra vergilendirilmesi taraftarıdır.¹⁷¹ Ahmed b. Hanbel ve Şafii ekolünün önde gelen hukukçusu Müzeni, Davud Zahiri, İshak b. Rahveyh, İbnü'l-Münzir, el-Büveyti bir yılın geçmesi gerektiği görüşündedirler.¹⁷² Şafii'nin, bir yılın geçmesi gerektiğini savunması kanaatimizce O'nun, sadece altın ve gümüş madenlerinin vergiye tabi olduğu görüşünden kaynaklanmaktadır. Bu konuya az sonra vergiye tabi olan madenler başlığı altında detaylı olarak temas edilecektir.¹⁷³

Vergiye Tabi Olmayan Mallar

Madenlerin kısımları üzerinde dururken, kısımlara ayırmaya sevk eden amilin vergi ve mülkiyet problemi olduğunu söylemiştik. Şafii ve Malik'e göre altın ve gümüş madenleri dışındaki diğer madenler vergiye tabi

¹⁶⁸ İbn Rüşd, a.g.e. I, 229; el-Şirbini, a.g.e. I, 394-395

¹⁶⁹ en-Nevevi, a.g.e. VI, 80-81; el-Şirbini, I, 394

¹⁷⁰ en-Nevevi, a.g.e. VI, 80-81; el-Şirbini, I, 395

¹⁷¹ et-Tusi, el-İstıbsar, II, 67

¹⁷² en-Nevevi, a.g.e. VI, 80; el-Ayni, a.g.e. IX, 109

¹⁷³ Vergi hukuku açısından, vergi tahsil dönemleri için, bkz. Dr. Salih Tuğ, a.g.e. s. 73-75

değildirler.¹⁷⁴ Şafii hukukçular, altın ve gümüş madenleri dışında maden vergisi alındığına dair. Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadis ve bir tatbikatın bulunmadığını dikkate almış olabilirler. Ne var ki, Şafii hukukçuların bazıları diğer madenlerin de vergiye tabi olması gerektiği görüşündedirler. Bu müellifler de diğer madenleri altın ve gümüşe kıyas etmişlerdir.

Ebu Hanife, sıvı madenlerin vergilendirilemeyeceği görüşündedir.¹⁷⁵ Zira sıvı madenler suya kıyas edilebilirler. Ebu Hanife'nin sıvı madenleri suya kıyas etmesinin sebebi kanaatimizce o devirde sözü edilen *nift*, *kar*, *zift* ve *mumiya* gibi nispeten sıvı madenlerden, ancak kendiliğinde satha çıktıktan sonra istifade edilebilir olmasından dolayıdır. Açık madenlerde olduğu gibi, toplumun ortak malı olduğu düşüncesinden hareketle suya kıyas edilmiş olabilir.

Yine Ebu Hanife'ye göre eritilemeyen ve tasfiye edilemeyen katı madenler de vergiye tabi değildirler. Bu görüşe göre taş ocakları, kömür madenleri ve kıymetli taşlar vergiye tabi değildirler. Bu görüşün temeli Hz. Peygamber'in "Taşlar, zekâta tabi değildir."¹⁷⁶ Hadisidir.¹⁷⁷ Bu hadisin sıhhati üzerinde hadis otoriteleri münakaşa etmişlerdir. Bu hadis muteber hadis kitaplarında mevcut değildir. Ebu Yusuf, mücevher olarak

¹⁷⁴ el-Maverdi, a.g.e. s. 198; Kasani, a.g.e. II, 67; Seyyid Sabık, a.g.e. I, 373

¹⁷⁵ Serahsi, Mabsut, II, 212

¹⁷⁶ ez-Zeylai, el-Hidaye, Beyrut-1973, II, 382-383

¹⁷⁷ Serahsi, a.g.e. II, 212; Maverdi, a.g.e. s. 198; Kasani, Bedayi, II, 67; Merğınani, a.g.e. I, 77, 109; Aghnides, a.g.e. s. 394

kullanılabilen taşların vergiye tabi olacağı görüşündedir.¹⁷⁸

Eritilebilen ve tasfiye edilebilen madenlerden olsa dahi, bir meskende veya müstemilatında zuhur eden madenler de Ebu Hanife'den rivayet edilen bir görüşe ve Ahmed b. Hanbel'e göre vergiden muaftır.¹⁷⁹ Zira mesken ve müstemilatı vergiye tabi değildir. Malik ve Şafii'ye göre maden, mesken ve müstemilatında zuhur etse bile vergiye tabi olmalıdır.¹⁸⁰

Ebu Yusuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybani ise rikazın vergiye tabi olduğunu belirten hadisin metnindeki rikaz kelimesini mutlak manada ve madenlere de şamil olarak kabul ettiklerinden, madenler nereden çıkarılmış olurlarsa olsunla, vergiye tabi olmalıdır demişlerdir.¹⁸¹

Ebu Hanife ve Malik, denizden çıkarılan şeylerin de vergiye tabi olmayacağı görüşündedirler. Ebu Yusuf aksi kanaattedir.¹⁸² Şafii, Ahmed b. Hanbel ve Caferi hukukçular da denizden çıkarılan madenlerin ve kıymetli şeylerin vergiye tabi olacağı düşüncesindedirler.¹⁸³

¹⁷⁸ el-Maverdi, a.g.e. s. 198 Bu hadise dayanarak, Hanefi hukukçuları taştan ve taş ocaklarından vergi alınmayacağını söylemişlerdir. Ancak bu demek değildir ki, hiçbir zaman alınmayacak Serahsi'nin de ifade ettiği gibi bu hadis, ticaret için olmayan taşlar için varit olmuştur. Bu durumda ticaret için olan yani para kazanmak için, satılmak için çıkarılan her taş ve her maddeden vergi alınır. Bkz. Serahsi, Mebsut, II, 212

¹⁷⁹ el-Ayni, a.g.e. IX, 103

¹⁸⁰ el-Ayni, a.g.e. IX, 103

¹⁸¹ Kasani, a.g.e. II, 68

¹⁸² Maverdi, a.g.e. s. 198; Kasani, a.g.e. II, 67; en-Nevvei, a.g.e. VI, 82; Seyyid Sabık, a.g.e. I, 373

¹⁸³ İbn Babuya, a.g.e. II, 21; et-Tusi, et-Tehzib, IV, 124; el-Ayni, a.g.e. IX, 104

“Madende ölen ve yaralanan için diyet istenmez. Rikaz beşte bir vergiye tabidir.”¹⁸⁴ Hadisinde, maden ocaklarındaki kazadan söz edildikten sonra rikazın beşte bir vergiye tabi olduğunun belirtilmesini dikkate alarak İbnü'l-Kayyim, bütün madenlerin vergiye tabi olmadıkları neticesini çıkarmak istemiştir.¹⁸⁵

Şafiiler ve bazı şia hukukçularına göre tasfiye edilmediği sürece madenler vergiye tabi değildirler.¹⁸⁶ Bu görüş altın ve gümüş madenlerinde verginin tam olarak tahsil edilmesini istihdaf eder.

Zahirilere göre ise nass ile sabit sekiz şey (altın, gümüş, arpa, buğday, hurma, deve, sığır, koyun ve keçi) dışında hiçbir mal zekâta tabi değildir. Dolayısıyla altın ve gümüş madenleri dışında hiçbir maden de zahirilere göre vergiye tabi olmamalıdır.

Vergiye Tabi Madenler

İslam hukukçuları, bütün madenlerin vergiye tabi tutulacağı konusunda hemfikir değildirlere. Ebu Ubeyd “madenlere rikaz nazarıyla bakılırsa hepsinin vergiye tabi tutulması, eğer maden vergisine zekât nazarıyla bakılırsa, ancak altın ve gümüş madenlerinin vergiye tabi tutulması gerektiği sonucuna varılır” demektedir.¹⁸⁷ Ancak İslam hukukunda ekol kurucusu bazı müçtehitler, maden

¹⁸⁴ Malik, Muvatta, Zekât, 9; Buhari, Zekât, 66; Müslim Hudud, 45–46; Ebu Davud, İmaret, 40; Tirmizi, Ahkâm, 37; İbn Mace, Diyat, 27; Nesai, Zekât, 28

¹⁸⁵ et-Tahavi, Ebu Cafer, Ahmed b. M., eş-Şurut es-Sağır, Tahkik Ruhi Özcan, Bağdat-1394/1974, I, 374

¹⁸⁶ eş-Şafii, a.g.e. II, 42; el-Maverdi, a.g.e. s. 198; İbn Hazm, a.g.e. V, 225; et-Tusi, el-İstıbsar, II, 6-7

¹⁸⁷ Ebu Ubeyd, a.g.e. No: 874

vergisine zekât nazarıyla baktıkları halde, sadece altın ve gümüş madenlerinin vergiye tabi tutulması gerektiği sonucuna varmamışlardır. Mesela Ahmed b. Hanbel, maden olarak yerden çıkan ve değeri olan her şey vergiye tabidir demektedir ve altın, gümüş, demir, bakır, kurşun, yakut, zümrüt, firuzec, cam, akik, kuhl, katran, petrol, kükürt vb. diye örnekler vermektedir.¹⁸⁸ Buna mukabil Ebu Hanife, madenlerle rikaz arasında vergi nispeti bakımından bir ayırım gözetmediği halde sadece tasfiye edilebilen ve eritilebilen katı madenlerin vergiye tabi tutulacağı görüşündedir.¹⁸⁹ Ebu Yusuf ise, eritilemeyen katı madenlerin vergiye tabi olmayacakları prensip ise de, mücevherat gibi süs eşyası olarak kullanılanların vergiye tabi olacağı kanaatinde-dir.¹⁹⁰ Said b. Cübeyr, ticari maksatla istihsal edilen her nevi kıymetli taşlar vergiye tabidir demiştir.¹⁹¹ Ebu Hanife'den, cıva madeninin vergiye tabi olup olmadığı konusunda birbirine zıt iki görüş rivayet edilmiştir. Bu tezat cıva madeninin katı ve sıvı madenler kategorisinden hangisine gireceği konusundaki tereddütten kaynaklanmaktadır.¹⁹²

Şafii'ye göre sadece altın ve gümüş madenleri vergiye tabidir. Altın ve gümüş madenleri, karışım halinde bulunduğu diğer madenlerden arılmadıkça vergilendirilemezler.¹⁹³ Şafii ekolü içinde dahi altın ve

¹⁸⁸ en-Nevevi, a.g.e. VI, 75; Seyyid Sabık, a.g.e I, 373

¹⁸⁹ Maverdi, a.g.e. s. 198; Kasani, a.g.e. II, 67; en-Nevevi, a.g.e. VI, 82; Seyyid Sabık, a.g.e. I, 373

¹⁹⁰ Maverdi, a.g.e. s. 198

¹⁹¹ Yahya b. Âdem, a.g.e. s. 30

¹⁹² Kasani, a.g.e. II, 67; Aghnides, a.g.e. s. 394

¹⁹³ eş-Şafii, a.g.e. II, 42; Maverdi, a.g.e. s. 198

gümüş madenleri dışında diğer madenlerin de vergilendirilebileceğini savunan müellifler mevcuttur.¹⁹⁴

Caferi hukukçulara göre, katı ve sıvı bütün madenler, hatta istihsali hafriyat ve arıtma gibi emek sarfını icap ettiren tuz madeni dahi vergiye tabi olur.¹⁹⁵ Zira emek sarfını icap ettiren tuzlalar, özel mülkiyetin mevzuu olabilirler. Keza Caferi hukukçulara göre, denizden çıkarılan madenler ve inci gibi kıymetli şeyler de vergiye tabidir.¹⁹⁶ Caferi hukukçulardan bir kısmı, Ebu Hanife ve İbn Ebi Leyla, inci ve amber dışında, denizden çıkan şeylerin vergiye tabi olmayacağı görüşündedirler. Ebu Yusuf, Ömer İbnü'l Hattab'ın, Ya'la b. Ümeyye'ye yazdığı mektupta "Allah'ın denizden çıkardığı şeyler beşte bir nispetinde vergiye tabidir." demiş olmasını dikkate alarak, denizden çıkarılacak bütün madenlerin vergiye tabi tutulacağı sonucuna varmıştır.¹⁹⁷

Bugün üretime mevzu olan bütün mallar, alınıp satılmakta ve ticarete konu olmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Serahsi, ticarete mevzu olup alınan ve satılan taşlarda vergi bulunduğunu söylemiştir. Ebu Yusuf'a göre süs eşyası ve amber gibi denizden çıkarılan mal ve kıymetlerden beşte bir vergi alınır. Ebu Yusuf bu konuda şöyle demektedir: "Bunların dışında kalan mallardan bir şey vermek gerekmez. Ebu Hanife ile İbn Ebi Leyla, 'Bunlardan bir şey lazım gelmez; çünkü bunlar

¹⁹⁴ Yahya b. Âdem, a.g.e. s. 30; en-Nevevi, a.g.e. VI, 75; eş-Şirbini, a.g.e. I, 394

¹⁹⁵ İbn Babuya, a.g.e. II, 21; et-Tusi, et-Tehzib, IV, 122

¹⁹⁶ İbn Babuya, a.g.e. II, 21; et-Tusi, et-Tehzib, IV, 124

¹⁹⁷ Ebu Yusuf, a.g.e. s.70; çev: Ali Özek, s. 123

denizden çıkarılan balık mesabesinde'dir.' derlerdi. Benim görüşüme göre, bunlardan 1/5'i vergi olarak alınır; geri kalan 4/5'ü çıkarana'lara aittir. Çünkü biz, bu mevzuda Hz. Ömer'den bir hadis rivayet ettik. İbn Abbas da O'na muvafakat etti.

Ebu Yusuf yine şu rivayeti nakletmektedir: Hz. Ömer, Ya'la b. Umeyye'yi deniz kıyılarına amil tayin etti. Ya'la, bir adam tarafından deniz kıyısında bulunan bir amber hakkında Hz. Ömer'e yazdı. Hz. Ömer, Ya'la'ya şöyle cevap verdi: "Şüphesiz o, Allah'ın nimetlerinden biridir. O amberde ve onun gibi denizden çıkarılan diğer eşyada beşte bir (1/5) vergi vardır." Abdullah b. Abbas da bu konuda 'Benim görüşüm de böyledir; denizden çıkarılan mallarda beşte bir vergi vardır' dedi."¹⁹⁸

Yahya b. Âdem de, ticaret için olmadıkça taştan vergi yoktur. Altın ve gümüş müstesna, değerli taş, yakut, inci ve bu gibi şeylerden de vergi yoktur; bakır, demir ve kurşun hakkında bazı hukukçular, bu ve bu gibi madenlerin, altın ve gümüşte olduğu gibi vergi bulunduğunu söylediler. Sürme taşı, antimon, zebercet (süs taşı) ve firuze (yüzük taşı) ise farklı taş ve çamur durumunda olup bunlardan vergi alınmaz, demektir. Ayrıca petrol, zift, cıva ve mumya gibi maddesi toprağın altında bulunan şeylerden de vergi alınmaz, demektir.¹⁹⁹

Netice olarak ticaret ve gelir getirmek için üretilen her türlü maldan, taş ocakları, madenler ve deniz ürünlerinden de 1/5 oranında vergi alınır diyebiliriz.

¹⁹⁸ Ebu Yusuf, Kitabü'l-Harac, s. 123

¹⁹⁹ Yahya b. Âdem, çev: O. Eskicioğlu, s. 166-167, No: 69, 74

Bu beşte bir vergiler, mahdud olup tükenmeye mahkûm olan imkânlardan faydalanarak yapılan üretimlerden alınır. Bu beşte bir vergi, devlet bütçesinin bir payı olarak alınmaktadır. İmkânların çok elverişli olması halinde bu oranı 1/2 ye yükseltebiliriz. O zaman üretici ile devlet ürünü yarı yarıya paylaşmış olurlar. İmkânların çok verimsiz olması halinde ise bu vergi nispetini 1/10 e veya 1/20 e düşürmek de mümkündür. Bu husustaki kararı, tarafların müracaatı halinde bağımsız hakemler verir. Devletin üretime etkili bir şekilde yardımcı olması halinde bu beşte bir vergi, 50/100 ye yükseltilebilir. Bu husustaki kararı devlet şurası verir. Buna razı olmayan üreticiler devlet imkânlarından faydalanamazlar.

Her bir mal ve madde için üretimin bitip imalatın veya mübadelenin başladığı yer ve sınırın tespiti yine hakemler tarafından yapılır. Termik santrallerinde üretilen elektriğin beşte biri yine devletin hissesi olarak ayrılır. İthal edilen ticaret mallarından alınan vergiler de devlet gelirleri arasındadır. Ayrıca askerlik hizmetine karşılık ödenen bedeller de devlet gelirlerinden sayılır. Bu vergilerin üçte birini devlet başkanı araştırma, yaşama, işletme ve koruma hizmetleri için harcar. Üçte birini ilmi, dini, mesleki ve siyasi teşekküller aralarında bölüşerek teşri, murakabe, icra va kaza hizmetleri ile tedris, irşat, terbiye ve talim işleri için harcarlar. Üçte biri yetimlere, yakınlarla, yoksullara ve seyyahlara dağıtılır.

2- Onda Bir (% 10) Vergiler

Teknik ifadesiyle *öşr* veya *uşr* yani *onda bir* vergi nispeti Kur'an-ı Kerim'de bulunmamaktadır. Ayetlerde bu vergi ile ilgili olarak, “Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurma(ları), ekin(ler)i, zeytinleri, narları birbirine benzer ve benzemez biçimde yaratan hep O’dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yeyin, hasat günü hakkını veri; fakat israf etmeyin; çünkü O, israf edenleri sevmez.”²⁰⁰ “Mallarında dilenci ve yoksul için hak vardır.”²⁰¹ Onların mallarında isteyici ve yoksul için belli bir hak vardır.”²⁰² “Ey inananlar, kazandıklarınızın ve yerden sizin için çıkardığımız malların iyilerinden (Allah için) verin”²⁰³ gibi, oran bildirilmeden genel ifadeler kullanılmıştır.

Onda bir vergi oranı hadislerle sabit olmuştur. Çünkü hadislerde yağmur ve pınar suları ile sulanan topraklarda öşür (onda bir), hayvan ve aletlerle sulanan yerlerde ise yarım öşür vergi vardır, buyrulmaktadır.²⁰⁴

Bu öşr yani onda bir vergi, daha çok toprak ürünleri için konulmuş olan bir vergidir. Toprak ürünleri vergisi, kitap, sünnet, icma ve kıyas ile sabittir. Ayetlerin metinlerini az önce verdik. Ebu Yusuf bu ayetlerin mesela “Hasat gününde mahsulün hakkını veriniz.” ayetinin²⁰⁵

²⁰⁰ En’am 6/ 141

²⁰¹ Zariyat 51/ 19

²⁰² Mearic 70/ 24–25

²⁰³ Bakara 2/ 267

²⁰⁴ Buhari, Zekât, 55; Müslim, Zekât, 8; Ebu Davud, Zekât, 5, 12; Tirmizi, Zekât, 14; Nesai, Zekât, 25; İbn Mace, Zekât, 17

²⁰⁵ En’am 6/ 141

Abdullah İbn Abbas, Hasan-ı Basri ve Said b. Cübeyr tarafından yapılan yorumları nakletmektedir. Abdullah b. Abbas, “Hasat gününde mahsulün hakkını veriniz.” ayetinin tefsirinde: “Buradaki haktan murat oşür ve yarım oşürdür.” dedi. “Hasat gününde mahsulün hakkını veriniz.” ayeti hakkında Hasan-ı Basri şöyle dedi: Bu, hububat ve meyvelerden alınan vergidir. Said b. Cübeyr de “Hasat gününde mahsulün hakkını veriniz.” ayeti hakkında şöyle bir yorum yapmıştır: Sana bir misafir gelirse onun hayvanını yemlersin. Bir isteyici gelirse ona verirsin. Sonra geri kalanda da oşür ve yarım oşür vardır.²⁰⁶

Bu onda bir vergi oranı hakkında ayet ve hadisten başka İslam hukukunda delil sayılan icma ve kıyas da bulunmaktadır. Toprak ürünlerinden onda bir oranında vergi alınması hususunda bütün İslam âlimleri icma ve ittifak etmişlerdir. Kıyas ve akli delil hakkında da Zuhayli şunları söylemektedir: “Zekâtın meşru olma hikmetleri bahsinde de zikrettiğimiz gibi, fakire oşür verme nimetin bir şükrüdür, aciz kimseleri güçlü kılmak, farzları yerine getirmeleri için onları takviye etmek, nefsi günahlardan temizlemektir. Bütün bu zikredilenler hem akıl yönünden, hem de dini yönden gereklidir.”²⁰⁷

Ebu Yusuf, toprak ürünleri hakkında ne kadar, nasıl ve ne zaman vergi alınacağı, hangi mahsulden alınıp hangi mahsulden alınmayacağı ve zirai ürünlerde en az geçim indirimi gibi bir istisnanın olup olmadığı hususlarda

²⁰⁶ Ebu Yusuf, Kitabü'l-Harac, s. 99–100

²⁰⁷ Vehbe Zuhayli, a.g.e. III, 306

şunları söylemektedir: “Devletin öşür için tahsis ettiği araziye gelince; bu arazilerden nehir, dere, kaynak sularıyla sulananlar için tam öşür (onda bir); kova, motor ve saire gibi, insan emeğine dayanan sularla sulananlar için, bu masraflara karşılık olmak üzere, yarım öşür ($1/2$. $1/10 = 1/20$) alınır. Öşür ve zekât ancak öşür arazisinden kalkan meyve ve hububat içindir. Bize kadar gelen hadisler ve ilk Müslümanların tatbikatından anlaşıldığına göre; nehir, dere ve kaynak sularıyla sulananlara tam öşür, insan gücüne dayanan aletlerle sulananlara yarım öşür olduğu anlaşılmaktadır. Bu esaslar, bizim kendilerine yetiştirdiğimiz âlimlerin sözleri ile hadis ve tatbikattan alınan ve üzerinde ittifak edilmiş bulunan hususlardır. Buna göre öşür, ancak insanların elinde kalabilen mahsuller içindir. Devamlı kalmayan sebzelere, hayvan yemlerine ve oduna öşür yoktur. İnsanların elinde devamlı kalmayan sebzeler; karpuz, kavun, salatalık, kabak, patlıcan, havuç, her çeşit yeşil otlar, çiçekler ve benzerleri gibi bitkilerdir. Bunlarda öşür yoktur. Ancak kile ile ölçülen ve terazi ile tartılan ve insanların elinde uzun müddet kalabilen meyve ve hububata gelince, bunlarda öşür vardır. Buğday, arpa, darı, pirinç, hububat, susam, keten tohumu, badem, fındık, ceviz, yer fıstığı, zağferan, zeytin, usfur tohumu, kişniş, kerevya, kemmun, soğan, sarımsak ve benzerleri gibi mahsuller öşre tabidir. Nehir ve deresuyu veya yağmur ile sulanan araziler, bu ürünlerden 5 vesk²⁰⁸ veya daha fazla ürettiği takdirde öşrü alınır. Kırba, dolap, kova ve benzeri

²⁰⁸ Vesk, bir ölçektir. Bir vesk, 60 sa’dır. Bir sa ise $5 \frac{1}{3}$ ritldir. Bir deve yüküne veya bir araba yüküne de vesk denir. Bir vesk 200 kilo civarında bir yüküdür. 5 vesk ise bir ton civarında bir ağırlıktır.

aletlerle sulanan arazinin mahsulü için yarım öşür (1/20) vardır. Eğer elde edilen mahsul 5 veskten az olursa, öşrü yoktur. Eğer bir arazi 2,5 vesk buğday ve 2,5 vesk arpa üretirse, ikisi 5 vesk ettiğinden ve aynı vasıfta hububat olduklarından öşür lazım gelir. Keza bir arazi 1 vesk arpa, 1 vesk pirinç, 1 vesk hurma ve 1 vesk üzüm üretse bunların hepsi 5 vesk ettiğinden tamamı bir araya getirilip öşürü alınır. Eğer ne miktar olursa olsun, 5 veskten az olursa -zaferan hariç- öşür lazım gelmez. Zağferana gelince, eğer bir arazide kıymeti en az olan toprak mahsullerinden 5 veskin kıymeti tutarında zağferan elde edilirse ve bu mahsul de nehir, dere ve yağmur sularıyla sulanıyorsa onda öşür vardır. Tabii bu mahsulün öşür arazisinden elde edilmesi ve öşür arazisi vasfını taşıması da şarttır.

Eğer elde edilen zağferan 5 vesk hububatın kıymetinden az bir miktarda ise o zaman bir şey lazım gelmez.

Ebu Hanife şöyle dedi:

“Zağferan eğer öşür arazisinden elde edilmişse, -arazi bir ratl’dan (rıtıldan) fazla vermemiş olsa dahi- onun öşrü vardır. Eğer haraç arazisinden elde edilirse haraca tabidir.”

Bizim arkadaşlarımız, topraktan elde edilen mahsul vergisinin ödenme vaktinde ve ödenecek miktar hakkında ihtilafa düştüler. Ebu Hanife, “Az veya çok, toprağın bitirip yetiştirdiği her şeyden öşür almak lazım gelir.” dedi. Başkaları ise, “Öşre tabi olması için toprağın yetiştirdiği mahsulün 5 veske baliğ olması lazımdır, 5 veske ulaşmayan miktardan öşür veya zekât almak lazım

gelmez,” dediler. Bu konuda Ebu Hanife, “Nehir ve dere suyu ile sulandığı takdirde, elde edilen mahsul az olsun çok olsun öşür gerekir. Eğer dolap, kırba ve diğer aletlerle sulanırsa yarım öşür (1/20) gerekir. Ölçülsün ölçülmesin kış ve yaz mahsullerinden buğday, arpa, hurma, üzüm, darı ve diğer hububat ve çeşitli baklalar eğer haraç arazisinden elde edilmişse, haraca tabidir. Bu saydığımız mahsullerden az olsun çok olsun, haraç alınır. Eğer bu mahsuller nehir, dere ve yağmur sularıyla sulanan araziden elde edilmişse, haraç konurken çalışanların ücreti, hayvanların masrafı düşülmez. Eğer dolap ve benzeri aletlerle sulanıyorsa onların mahsulünden yarım öşür (1/20) lazım gelir,” dedi.

Ebu Yusuf dedi: İbrahim Nehai'den bize nakledildiğine göre o şöyle demiştir:

—Az veya çok, toprağın yetiştirdiği mahsulün öşrü vardır; hatta bir deste bakla bile olsa. Bu görüşü benimseyen Ebu Hanife şöyle derdi:

—Haraç arazisi olup da ekilen bir arazi şeran vacip olan haraç alınmadan bırakılmaz. Eğer arazi, öşür arazisi ise, az veya çok öşrü alınmadan o da bırakılmaz. Başkaları ise, “Rasülüllah'dan naklolunan hadisler muvacehesinde 5 vesk'e ulaşmayan mahsul için haraç veya öşür yoktur,” dediler.²⁰⁹

Görüldüğü gibi toprak ürünlerinden olan sebze, meyve, baklagiller ve tahıllar gibi bütün mahsullerden onda bir oranında vergi alınır. Bu toprak ürünlerinden

²⁰⁹ Ebu Yusuf, Kitabü'l-Haraç, s. 93–95

vergi alınma sebebi genel manada üretim olduğunda şüphe yoktur. Ancak bunu yani verginin sebebini ürünü veren ve üretimi gerçekleştiren topraktır diyenler de vardır. Bu hususta Zuhayli şunları söylemektedir:

“Öşür vergisinin farz olmasının sebebi, ürün veren topraktır. Bu ürünün, öşür için gerçekten meydana gelmiş olması gerekir. Haraç hususunda ise takdiri olarak ürün verme kuvvetinin bulunması yeterlidir. Mesela, topraktan çıkan ürüne bir afat gelse ve ürün yok olsa öşür topraklarında bundan dolayı öşür vermek gerekmez. Bunun gibi haraç toprağı ise bu yerden haraç vermek de gerekmez. Çünkü hem gerçekten hem de takdiri olarak büyüme gelişme (yani üretim) yoktur. Eğer toprak öşür toprağı olur da bunu ekip biçme imkânı bulunduğu halde sahibi bunu işlemezse, gerçekten topraktan bir şey çıkmadığı için öşür vermek farz olmaz. Fakat toprak eğer haraç arazisi ise haracını vermek gerekir. Çünkü takdiri olarak bu toprakta nema, üretim yapabilmesi durumu var sayılır.”²¹⁰

Onda bir vergi alınan mallardan birisi de baldır. Baldan vergi verilmesi hadisle sabit olmuş bir konudur. Ebu Davud, Tirmizi ve İbn Mace gibi hadis kitapları bu konuya “Balın Zekâtı Babı” başlığı altında ayrı bir bölüm ayırmışlardır. Ebu Seyyare el-Mutai’nin rivayet ettiği bir hadise göre, “Ebu Seyyare şöyle demiştir: ‘Ya Rasülüllah dedim, benim arılarım vardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ‘Onun öşrünü ver’ buyurdu.”²¹¹

²¹⁰ Vehbe Zuhayli, III, 306

²¹¹ Bkz. İbn Mace, Zekât, 20; Ebu Davud, Zekât, 13; Tirmizi, Zekât, 9

Tirmizi’de Abdullah İbn Ömer’den Hz. Peygamber’in şöyle dediği nakledilmektedir: “Balda, her bir on tulumda bir tulum vergi vardır.”²¹² Aslında baldan vergi alınıp alınmayacağı konusunda İslam hukukçuları arasında ihtilaf bulunmaktadır. Hanefiler ile Hanbelîler baldan vergi alınır derken, Malikiler ile Şafiiler alınmaz demişlerdir.²¹³ Alınır diyenler az önce bahsettiğimiz hadislere dayanmaktadırlar. Alınmaz diyenler ise Tirmizi’nin zikrettiği bir görüşe dayanmaktadırlar. O, ‘Hz. Peygamber’den bu konuda önemli bir şey nakledilmemiştir. Bazı ilim ehli de ‘balda vergi yoktur, demişlerdir.’ demektedir.²¹⁴ Ayrıca baldan vergi verilmez görüşüne sahip olanlar, bal, aynı süt gibi, bir hayvandan elde edilen sıvı bir üründür; süttten vergi alınmadığı gibi, baldan da vergi alınmaz, düşüncesine sahip olmuşlardır.

Ebu Yusuf, bal, ceviz, badem ve benzer mallardan vergi alınacağı hususunda şunları söylemektedir: “Öşür arazisinden elde edilen balda öşür vardır. Eğer haraç arazisinden elde edilirse bir şey lazım gelmez. Keza vadilerde, dağlarda, ağaç kovuklarında, mağaralarda bulunan ve oralardan toplanan ballar için de bir şey lazım gelmez; bunlar tıpkı dağlardaki ağaçların meyvesi gibidir. Bunların ne haracı vardır, ne de öşrü.

Ebu Yusuf, bazı hocalarımız bize, Amr b. Şüayb’den naklen şöyle anlattılar dedi:

²¹² Tirmizî, Zekât, 9

²¹³ Vehbe Zuhayli, a.g.e. III, 311

²¹⁴ Tirmizî; Zekât, 9

“Taif emiri Hz. Ömer’e yolladığı mektupta şöyle yazmıştı: ‘Arı sahipleri vaktiyle Resulü Allah’a vermekte oldukları bal öşrünü bize vermekten imtina ediyorlar, buna mukabil bizden, vadilerini korumamızı istiyorlar. Bu husustaki görüşünüzü bana yazın ki, ona göre hareket edeyim.’” Hz. Ömer ona şöyle cevap verdi:

“Eğer onlar Allah Resulüne vermekte oldukları miktarı sana da verirlerse vadilerini koru, eğer vermezlerse vadilerini koruma.” Böylece onlar, Resulü Allah’a 10 kırba baldan 1 kırba veriyorlardı.”

Ebu Yusuf, Abdullah b. Mihver’in, kendisine Zühri’den naklen Hz. Muhammed’in şöyle dediğini haber verdi: “Balda öşür (onda bir nispetinde vergi) vardır.”

Badem, ceviz, fındık, fıstık ve benzerlerine gelince; eğer bunlar öşür arazisinde yetişiyorsa öşrü, haraç arazisinde yetişiyorsa haracı vardır. Çünkü bu mahsuller kile ile ölçülen, terazi ile tartılan ürünlerdir.²¹⁵

Bu onda bir vergiler il gelirlerini teşkil eder. Tarlalardan, ormanlardan, hidrolik santrallerinden, arazilerden alınan onda bir vergiler, il bütçesinin gelirlerini meydana getirir. Bu onda bir vergiler yani il gelirleri yöneticiler tarafından, yarısı devlet gelirleri gibi, yarısı da belde gelirleri gibi harcanır. Belde gelirlerini ve harcama şekillerini kırkta bir vergileri ele aldığımız zaman açıklayacağız.

²¹⁵ Ebu Yusuf, Kitabü’l-Haraç, s. 125

3- Yirmide bir (% 5) Vergiler

Daha önce geçtiği üzere onda bir vergiye tabi ürünlerin elde edilmesinde normalin üzerinde bir katkı ve harcama yapılmışsa o takdirde bu vergi nispeti onda birden yirmide bire düşürülür. Normal yağmur suları ve ırmak suları ile sulanan topraklardan onda bir, ancak suni sulama, alet ve hayvan yardımı ile sulanan arazilerden ise yirmide bir vergi alınacağı hususunda hadisler bulunmaktadır.²¹⁶

Bu yirmide bir vergiler aynı onda bir vergilerin hükümlerine tabi olup aynı onların harcandığı yerler için sarf edilir.

4- Kırkta bir (% 2,5) Vergiler

Bu kırkta bir veya yüzde iki buçuk vergiler, belde ya da bucak gelirlerini teşkil eder. Bu vergiler, para, altın, gümüş ve kıymetli evraktan; ticaret mallarından, meralarda yayılan hayvanlardan ve depo edilen yiyeceklerden alınan kırkta birler veya yüzde iki buçuklardır. Bu gelirlerin üçte biri, beldenin fakirlerine, yoksullarına, memurlarına ve münevverlerine dağıtılır. Üçte bir ile karz hizmetleri dediğimiz para, banka ve kredi hizmetleri görülür. Üçte biri ile de devletin umumi hizmetleri yerine getirilir.

Mahdut olmakla beraber kullanılmakla tükenmeyen sahalar herkese açık tutularak kimseye tahsis edilmez. Böyle olan yerlerden herkes eşit seviyede faydalanma hakkına sahiptir. Bu sebeple istihsal vasıtalarından kırkta

²¹⁶ Buhari, Zekât, 56; İbn Mace, Zekât, 17, No: 1816

bir vergi alınır. Bunlar, meralarda altı ay veya ondan daha fazla bir zaman için otlayan hayvanlar, ticari sermaye, para, para hükmünde olan kıymetli evrak ve depo edilen yiyeceklerdir. Bu ekonomik değerlerden vergi alınabilmesi için ikici bir şart vardır: Bu imkânlardan ortalamanın üstünde oldukları takdirde (nisap) vergi alınır; nisaba ulaşmayan imkânlardan vergi alınmaz. Bu kırkta bir vergiler yıllık olarak alınır. Bu vergiler, iktisadi devirle ihtizaza gelmemesi ve mevsimlik dalgalanmaların karşılanabilmesi için kameri yıla göre tahsil edilir. Bir ramazan boyu tahsil edilen vergiler, ramazan bayramından kurman bayramına kadar olan süreç içerisinde tahsil edilmiş bulunan mallar hak sahiplerine tevzi edilir. Nakil vasıtaları ile istihlak için kullanılan tesislerden vergi alınmaz. Sadece üretim tesislerinin işgal etmiş olduğu toprakların arsa kiralaları vardır ki bunlar, vakıf gelirlerine ait sayılır. Bundan başka herhangi bir verginin tarhi ve tahsili caiz değildir. Mahalle ve fertlerden alınan cizyeler de bucak gelirlerinden sayılır.

Yüzde iki buçuk vergi alınacak maddelerin altın, gümüş, para, kıymetli evrak, meralarda otlayan hayvanlar, ticaret sermaye ve malları ve son olarak depo edilmiş bulunan yiyeceklerdir dedik. Şimdi bunların İslam ekonomisindeki yerini ayet ve hadisler ışığında tespit etmeye çalışalım.

Paranın vergisi

Bir toplumda iki bakımdan vergiye ihtiyaç vardır: Vergi ile bir taraftan müşterek hizmetler görülür; mesela ortak yol, su ve elektrik tesisleri yapılır, muhabere

hizmetleri görülür. Böylece vergi, herkesin faydalanabileceği ortak tesisler kurmakta harcanmış olur. Bunun için gelirlerin bir kısmı, hiçbir karşılık beklemeden ve almadan, yani karşılığında bir para almadan bedelsiz olarak, topluma harcanır; vergiler, müşterek hizmetler için harcanır.

Vergi ile diğer taraftan ise, önceden harcama yapmış olan kimselerin bu harcamaları karşılanır. Mesela bir çocuk, hatta bir ihtiyar, bir fakir, bir yoksul çalışıp kazanma, kazanıp yaşama imkânına sahip değildirler. Oysa bunların da yaşama hakları vardır. O nedenle bunlara yardım edilmesi gerekir. İşsiz olup dolayısıyla geliri bulunmayan kimselere geçim yardımı yapılarak yaşama hakları sağlanmış olur. Hem böylece iş gücü sağlanmış ve çalışma hayatı yeni bir güç kazanmış olur.

Bu hususlarda ideolojiler arasında pek fark bulunduğu söylenemez. Burada önemli olan husus, verginin nereden ve nasıl alınacağı meselesidir. İşte burada izimler arasında çeşitli farklılıklar bulunduğunu söyleyebiliriz. İslam açısından şunu söylemek mümkündür: Vergi, iç fiyatlar arasında mevcut olan dengeyi bozmayacak bir şekilde alınmalıdır.

Bunun için her şeyden önce fiyatlara müdahale edilmemesi gerekir. Yani yoksul ve muhtaçlara yardım olsun diye veya bundan başka herhangi bir amaçla fiyatları düşürme meselesi fevkalade yanlış bir uygulamadır. Fiyatları düşürme yerine, fiyatlar tamamen serbest bırakılmalı ve bunun yerine fakir ve muhtaçlara devlet tarafından nakit olarak yardım yapılmalıdır.

Devlet alıcı ile satıcı arasına asla girmemeli; herhangi bir tarafı tutarak fiyatlara müdahale etmemelidir. Eğer üretici ile tüketiciden herhangi birisi desteklenecek ve korunacaksa, vergi gelirlerinden ayrılacak bir yardım ile korunabilir. Bunun için bütün alış veriş işlemleri serbest pazarlıkla yürütülür; üreticiler ile tüketicilere ve araçlara asla müdahale edilmez.

Bu anlattıklarımız İslam vergi sisteminin bazı esaslarını teşkil eder. Devlet vergi alır ve bu vergi ile bir taraftan halka hizmet eder, diğer taraftan da kendilerin yardım edilecek şahıslara yardım eder. Devlet, vergi dışında halktan herhangi bir fedakârlık beklemez.

İslam ekonomisinin ortaya koyduğu vergi anlayışı ile sermaye vergisi ile para arasındaki denge tam anlamıyla sağlanmış bulunmaktadır. Bunun için vergi, hem paradan ve hem de maldan alınmaktadır. Böylece hem mal ve hem de paradan vergi almakla, piyasada ne mal ve ne de para darlığı meydana gelir. Çünkü paradan ve piyasaya arz edilmiş mallardan aynı nispette vergi alınacaktır. Bu ise piyasadan aynı ölçüde para ve malların çekilmesi anlamına gelir. Bu da mal ile para arasındaki dengenin bozulmaması demektir.

Vergi sadece paradan alınsaydı, o zaman piyasadan ani olarak para çekilmesiyle finansman darlığı meydana gelir ve böylece işler kesada giderdi. Diğer taraftan vergi yalnız mallardan alınsaydı bu sefer de mal darlığı olur ve fiyat yükselerek enflasyon meydana gelirdi.

Verginin gelirden alınması, verginin yalnız paradan alınması manasını taşır. Zira bir toplumda üreticiler

ürettikleri malları piyasaya sürerler ve bunun karşılığını para olarak alırlar. İşte üretici şahısların geliri bu paradan ibarettir. Çünkü bir malı satmadan onun ne kadar gelir getireceğini kestirmek mümkün değildir.

Verginin, kişilerin biriktirmiş ve satışa arz etmiş oldukları mallardan alınması, her ferde biriktirme imkânı sağlama demektir. Buna karşılık çok fazla mal biriktirenler için ise, gelirlerinin büyük bir kısmını vergi olarak alıyoruz demektir. Böylece verginin paradan başka bir de maldan alınması ile genel dengenin daha da arttığı görülmektedir.

Paradan vergi alınmasını böylece bir yönüyle açıkladıktan sonra şimdi parayı daha yakından tanıyarak vergi sebebinin bulmaya çalışalım.

Mecelle'de “*Nükud, nakdin cemi olup altın ve gümüştten ibarettir.*” denilmektedir.²¹⁷ Buna göre İslam kültüründe para denildiği zaman altın ve gümüş akla gelir. İslam hukukçuları, fıkıh kitaplarında altın ve gümüşün paralık vazifesini görmek üzere yaratıldığını söylerler.²¹⁸ Kur'an-ı Kerim'de para ile ilgili olarak *dirhem* (çoğulu *derahim*),²¹⁹ *dinar* (çoğulu *denanir*),²²⁰ ve *varık* (çoğulu *evrak*)²²¹ kelimeleri kullanılıştır. Dirhem gümüş para birimi; dinar altın para birimi, varık da gümüştten basılmış para birimi olup dirhem demektir. İbn Abidin, dirhem ve

²¹⁷ Mecelle, Madde, 130

²¹⁸ Bkz. Serahsi, a.g.e. II, 191; Mevsili, a.g.e. I, 112; Kasani, a.g.e. II, 16; İbn Nüceym, a.g.e. VI, 143; İbn Abidin, a.g.e. II, 34; IV, 42, 115

²¹⁹ Yusuf 12/ 20

²²⁰ Al-i Imran 3/ 75

²²¹ Kehf 18/ 19

dinarın asıl yaratılış itibariyle ticaret için tayin edildiklerini; bu sebeple de hangi amaçla elde bulunurlarsa bulunsunlar, hatta kişinin kendi geçimi için olsa bile bundan zekât-vergi lazım gelir demiştir.²²² Dirhem ve dinar mutlak paradır; mutlak para ise altın ve gümüşür.²²³

Serahsi, dirhem, dinar, altın ve gümüş ne çeşit para olursa olsun, ister külçe, ister basılmış ve işlenmiş her türlü altın ve gümüşten vergi verileceğini söylemiş ve bunu da şu ayetle temellendirmiştir.²²⁴ “Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onları acı bir azabı müjdele!”²²⁵

Bir alış veriş muamelesinde para, her zaman satılan şeyin pahası ve bedeli olması dolayısıyla şöyle tarif edilmektedir: Semen, satılan şeyin pahasıdır ki, zimmete taalluk eden şeydir.²²⁶ Tabir caiz ise altın ve gümüş doğuştan para olup ticaret için kullanılır; diğer mallar ise sonradan, insanların niyet ve fiilleriyle ticaret için olmuşlardır.²²⁷ Altın ve gümüşün dışında herhangi bir mal para yerine kullanılabilir. Bilindiği gibi buna mal-para adı verilmektedir.

İktisatçılara göre paranın mübadele vasıtası, kıymet ölçüsü, müstakbel tediye aracı, müddehar kıymet ve bankalarda kredi karşılığı bulunma gibi görevleri vardır.

²²² Bkz. İbn Abidin, a.g.e. II, 10

²²³ Semerkandi, Tuhfetü'l-Fukaha, II, 3, 29; Kasani, a.g.e. II, 16

²²⁴ Serahsi, II, 191

²²⁵ Tevbe 9/ 34

²²⁶ Serahsi, a.g.e. XIV, 2, 3; Krş. Mecelle, Madde: 152

²²⁷ Molla Hüsrev, Dürer, I, 182; İbn Abidin, II, 34

İslam'da ise altın ve gümüş, kıymet ölçüsü, mübadele vasıtası ve tasarruf aracı gibi vasıflara sahip bir paradır.²²⁸

Aslında para, ekonomik hayatta bir belge özelliğine sahip, devlet tarafından teyit edilmiş bulunan bir senettir. Nitekim kâğıt paraların üzerinde maliyeden sorumlu yetkililerin imzasının bulunması bunun açık delilidir. Bu bakımdan paranın esası, senet olma özelliğini taşımasıdır.²²⁹ Çünkü bir üretici bir malı üretip topluma sunduğu zaman bunun karşılığında bir belge (para) almaktadır. Daha sonra aldığı bu belgeyi devletin bütün hudutları dâhilinde her yerde verip bunun karşılığında bir mal almada kullanabilir. Para devlet tarafından teyit edildiği için kamunun malı sayılır. Para, topluma ait bir araç olduğu için, “Prens kendi toprakları üzerinde tedavül eden paranın sahibi ve hâkimidir.” ve “Para hükümdara aittir. Hükümdar, para üzerinde bütün haklara sahiptir”²³⁰ gibi ifadeler kullanılmıştır. Toplumun temsil eden elbette hüküm sahipleri ve yöneticilerdir. Nasıl topraklar toplumun malı olup devlet tarafından tasarruf ediliyor, onun yönetim ve denetimi altında ise para da aynen öyledir. Topraktan üretim vergisi alındığı gibi paradan da tasarruf vergisi alınmalıdır. Bunun için İslam'da belli bir miktarın, nisabın üzerindeki bir parayı bir yıl kendi tasarrufunda bulunduranlardan % 2,5 vergi alınır.

Karadavi, paradan vergi alınmasının sebebinin açıklarken, paranın yaratılış gayesi ve varlık nedeni ile

²²⁸ Bkz. Serahsi, II, 191, 192; Mevsili, I, 112; İbn Nüveym, VI, 143

²²⁹ Bkz. Ali Erişen, Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli, İstanbul-1987, s. 169

²³⁰ Feridun Ergin, İktisat, s. 540

ilişki kurarak onun görevinin tedavül olduğu bu sebeple de biriktirilip saklanmaması gerektiğini, hapsedilip gizlendiği takdirde piyasanın ve işlerin durmasına, işsizliğin artmasına, ekonominin yavaşlamasına ve iktisadi faaliyetlerin krize girmesine sebep olacağını söylemektedir. İşte bu sebeplerden dolayı para sahibi elindeki parayı ister kullansın, ister ister kullanmayıp yastık altında saklasın, paranın varlık sebebi olan malı üreticiden alıp tüketiciye götürmek, satıcı ile alıcı arasında köprü kurmak ve malın değerini ölçmek olduğuna göre onu saklayarak bu vazifesinden uzaklaştırmak, biriktirip gizleyerek tedavülden çekmek bir takım haksızlıklara ve iktisadi krizlere sebep olur. İşte bunu önlemek için nisap miktarına ulaşan her çeşit para ve para hükmünde olan kıymetli evraka vergi koymak ve her yıl bu vergiyi almak bunun için en iyi çıkar yoldur.²³¹

Vergide esas olan üretimden vergi almaktır. O yüzden Merginani eserinde mal üretiminden vergi alınacağını, nami olmayan maldan yani tüketimden vergi alınmayacağını açık açık yazmaktadır.²³² Serahsi de altın ve gümüş madenlerinde ticaret niyeti bulunmasa bile bunlarda vergi gerektiği, hâlbuki diğer malların bizzat kendilerini kullanmakla faydalanabildiğimizi bu sebeple herhangi bir mal ticarete mevzu olmadan nami sayılamayacağı, hayvanlar da meralarda otlatılmadan üreyip çoğalmış kabul edilemez demektedir. Altın ve gümüşe gelince bunlar tabii olarak para vazifesi görüp

²³¹ Yusuf el-Karadavi, a.g.e. I, 253

²³² Merginani, Hidaye, I, 68-69

tedavül ve tasarruf ta vasıta olmak için kullanılırlar. Bu sebeple potansiyel ve hükmen nami olup hangi sıfatla bulunursa bulunsun bunlardan vergi gerekir.²³³ Şu halde para ve para yerine kullanılan her türlü mübadele vasıtası ve kıymetli evrak ticarete kullanılmakla ve alınıp satılmakla hükmen nami sayılır ve bu ekonomik kıymetlerden % 2,5 vergi alınır. Elmalılı Bakara Suresi'nin 275. ayetini tefsir ederken paranın hükmen nami sayıldığı ve bir kazanç vasıtası olduğu hususunda şunları söylemektedir: “Nakitlerin (paraların), her çeşit malın hızlı bir şekilde değişim aracı olması, alışveriş ve değişimin tekrarlanması ve sürüp gitmesi de sonuçta malların bir kar ve nema (artma) sebebi olması itibariyle; paralar durduğu yerde bilfiil nema yapmasa da takdiran bilkuvve nemaya sebep sayılır. Bu şeriat açısından da böyledir.”²³⁴

Hz. Ali'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber, “Gümüş paraların sadakasını (vergisini) veriniz; her 40 dirhemde 1 dirhem vergi vardır. 190 dirhemde bir vergi yoktur. Ancak bu 200 dirhem olunca 5 dirhem vergisi vardır.” buyurmuşlardır.²³⁵ Buradan anlaşıldığına göre paranın nisabı 200 dirhem gümüş olup bu değerde bir parayı elinde tutan kimse % 2,5 oranında vergi verecektir.

Bu % 2,5 vergiler, mahdut olup tükenmeyen imkânlardan serbestçe mülkiyetinde olmaksızın yararlanarak yapılan istihsal ve mübadele işlerinde de

²³³ Serahsi, Mebsut, II, 191-192

²³⁴ Muhammed Hamdi Yazır, a.g.e. II, 242

²³⁵ Tirmizi, Zekât,

döner sermayeden alınır. Bu % 2,5 oranında alınan vergiler, bucak merkezlerine bağlı köy ve belediye bütçelerini meydana getirir. Küçük sermayelerden vergi alınmaz. Bu küçük sermayenin nisabı ve haddinin sınırı bucak ekonomik şura tarafından tespit edilir. Bankalara yatırılmış olan mevduat ve paralar da sermaye sayılır. Yıl içinde azami mevduatın % 2,5'ği vergi olarak alınır. Bankalar, azami mevduatın miktarını ilgili bucak, köy ve belediyelere bildirir. Bir şahsın değişik bankalardaki hesapları puan tarihlerine bakılmaksızın birleştirir. Bir dükkân veya pazaryeri işgal edenler bir sermaye koymaya mecburdurlar. Meralarda ve devletin otlaklarında otlayan hayvanlar sermaye vergisine tabi tutulurlar. Ayrıca depo edilen yiyecekler de sermaye vergisine tabidirler.

Hayvan Vergisi

İslam geleneğinin, toprağa bağlı tarım toplumları ortamında oluştuğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Buna göre insan, hayvan, bitki ve her türlü canlı varlığın toprağa bağlı bir hayatı vardır. Tüm hayvanlar yiyeceklerini meralarda, otlaklarda gezerek elde ederler. Böyle altı ay ve altı aydan daha fazla bir zaman için devletin-toplumun otlaklarında otlayan hayvanlardan vergi almayı İslam hukuku hem teorik ve hem de pratik olarak uygulamıştır.

İslam ekonomisinde kendilerinden vergi alınan hayvanların teknik adı “*sevaim*”dir.²³⁶ Sevaim, saime kelimesinin çoğulu olup otlak hayvanları anlamına gelir.

²³⁶ Bkz. Serahsi, Mebcut, II, 171; Kasani, Bedayi, II, 26; Merğmani, Hidaye, I, 69

Şu halde kelime anlamında sevaim otlayan her çeşit hayvanı ifade eder.²³⁷

Binek veya yük taşımak için kullanılan hayvanlar, bu vergiye tabi değildirler ve böyle hayvanlar, sevaim deyimini ile ifade edilmezler. Bu deyim, daha sonra ticaret maksadıyla satılmak için otlatılan hayvanları da kapsamaz. Bu son zikredilen hayvanlar, ticaret malı sayılır ve birincilerle aralarındaki fark, çok büyüktür. Sevaim deyimini ile ifade edilen hayvanlar, sütlerinden ve nesillerinden istifade etmek için otlatılıp yetiştirilirler. Sadece, en az altı aydan fazla otlatılan hayvanlar sevaim sayılırlar. Bununla birlikte altı ay veya daha fazla yem ile beslenen hayvan, sevaim sayılmaz ve bunun için de vergiye tabi tutulmaz. Eğer bu hayvanlar ticaret malı ise ancak o takdirde vergiye tabi tutulurlar. Eğer bir kimse ticaret amacıyla hayvan satın alsa, sonra bu hayvanları sevaim olarak kullansa, yıl, onların sevaim olduğu tarihten itibaren işlemeye başlar.²³⁸

Hayvanlardan vergi alınması meselesi hadis ile sabit olmuş bir husustur. Kasani deve, sığır, koyun ve keçilerin vergilerinden bahsederken bu konudaki delilin, Hz. Peygamber'in Hz. Ebu Bekir'e yazdığı mektup olduğunu söylemektedir.²³⁹ Hz. Ebu Bekir, Resulüllah'ın takdir buyurduğu zekât-vergi miktarına dair Enes'e şunu yazmıştır: “Herhangi iki karışık sürüden oluşan ortak bir sürünün zekâtı hususunda, bu karışık sürünün iki sahibi, kendi aralarında adalet gereğince birbirlerine müracaat

²³⁷ Selim A. Siddıki, a.g.e. s. 63

²³⁸ Selim A. Siddıki, a.g.e. s. 63

²³⁹ Kasani, Bedayi, II, 26

ederler.”²⁴⁰ Hangi hayvanlardan ne kadar vergi alınacak ve hangi hayvanlardan alınmayacak hadis kitaplarında açıklanmıştır.²⁴¹

Hız. Peygamber, Muaz b. Cebel’i Yemen’e vergi memuru olarak gönderdiği zaman ona 30 sığırdan iki yaşında 1 dana almasını emretmiştir.²⁴² Hayvanlardan vergi alınması konusunda Zuhayli şunları söylemektedir:

“Hayvanların zekâtının farz oluşu Sünnette sahih yahut hasen hadislerle sabittir. Bunların en meşhurları şu iki hadistir:

1- Ebu Bekir hadisi. Bu hadis develerin nisabını, zekâtını, koyunların zekât miktarını, karışık hayvanların zekât keyfiyetini, koyunlardan verilecek zekâtın vasat olması, yaşlı, kör ve erkek hayvan alınmaması gerektiğini, ancak zekât veren kişinin (musaddık) dilediği takdirde bunları verebileceğini, develerde birinin diğeri yerine verebileceğini, gümüş para nisabının kırkta bir olduğu hususlarını açıklamaktadır.

2- Sığırların zekâtını açıklayan Muaz hadisi.

İlim adamları hayvanlardan zekât vermenin farz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bunlar da deve, sığır ve ehli koyunlardır. Atlardan, katır, eşek ve geyiklerden zekât vermek gerekmez. Ebu Hanife atlardan zekât verilmesi gerektiğini söylemiştir. İmam Muhammed ile Ebu Yusuf atlardan zekât verme mecburiyeti yoktur

²⁴⁰ Buhari, Zekât, 35–36

²⁴¹ Bkz. Buhari, Zekât, 34–46

²⁴² Ebu Davud, Zekât, 4

diyerek İmam Azama karşı çıkmışlardır. Neticede bunların görüşüne göre fetva verilmiştir.²⁴³

Şu halde devletin-toplumun toprağından faydalanarak hayvancılık yapan ve bu yolla üretim yapan kimselerin bu besledikleri hayvanlar üzerinden vergi alınması gerekir. Ancak bugünkü ifade ile besicilik yaparak, suni yemlerle, evinde, ahırında veya tarlasında hayvan besleyen kimseler bu vergiden muaftırlar.

Ticaret Mallarının Vergisi

Konumuz olan % 2,5 vergiye tabi bulunan mallardan birisi de ticaret mallarıdır. Bir tüccar, ticaret maksadıyla alıp sattığı mallar üzerinden vergi verir. Yalnız sahip olduğu malların kıymeti, nisabın üzerinde yani 200 dirhem gümüş²⁴⁴ ya da 20 miskal altın veya 40 koyun değerinde olması gerekir. Bu malın ticaret niyeti ile alınıp satılması ve üzerinden bir yıl geçmesi şarttır.²⁴⁵ Önceden ticaret niyeti ile değil, tüketim maksadıyla almış fakat daha sonra ticarete niyet etmiş ise böyle durumlarda yıl için tarih niyetin yapıldığı günden itibaren başlar.

İslam ekonomisinde ticaretin çok önemli bir yeri vardır. İslam'da ticaret tamamen serbest olup kişilerin serbest iradelerine bırakılmıştır. Piyasa ekonomisi esas olup fiyatlara devlet müdahalesi olmadığı fiyatlar, alıcı ile satıcıların anlaşmışları nokta olan arz ve talep çizgilerinin kesiştiği yerde teşekkül eder. Bu husustaki ayette insanların mallarını haksız yollarla yemenin

²⁴³ Vehbe Zuhayli, a.g.e. III, 329–330

²⁴⁴ Bkz. Merğımani, Hidaye, I, 74

²⁴⁵ Zuhayli, a.g.e. III, 295

yasaklanmasından sonra karşılıklı rızaya dayanan bir ticaret yolu önerilmektedir.²⁴⁶

İslam'da ticaretin serbest olduğunu söyledik. O nedenle bir Müslüman herkesle ticaret yapabilir. Müslüman, Yahudi, Hıristiyan ve hatta ateist kim olursa olsun herkesle ticaret yapılabilir. Onun için İslam anlayışında ticaret alanı olarak yeryüzü önerilmektedir. İlgili ayette “Ey inananlar, cuma günü namaz için çağrıldığı zaman, Allah’ı anmaya koşun, alış verişini bırakın. Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın” buyrulmaktadır.²⁴⁷ Yine aynı anlayışı takviye etmek üzere ayette²⁴⁸ dünyanın dört bir tarafından toplanıp gelen insanların hacda kendileri için bir takım dini, ilimi, içtimai, siyasi, iktisadi ve ticari faydalara tanık olacakları bildirilmektedir.²⁴⁹ Şu halde haccın bir çok dünyevi ve uhrevi faydaları arasında bir de ticaret için sağladığı ekonomik kazançlar da vardır. Böylece İslam dininin şartlarından birisi sayılan hac tüm dünya Müslümanlarına küresel bir fayda sağladığı ortaya çıkmaktadır

İslam ekonomisinde terim olarak ticaret malına *arz* çoğulu *uruz* denilmektedir.²⁵⁰ Bugün de hemen hemen aynı manaları ifade etmek üzere arz-talep kelimeleri kullanılmaktadır. İşte kendilerine uruz adı verilen ticaret mallarından kırkta bir yani % 2,5 vergi alınır.

²⁴⁶ Nisa 4/ 29

²⁴⁷ Cuma 62/ 9–10

²⁴⁸ Hac 22/ 27–28

²⁴⁹ Bkz. Fafruddin er-Razi, Tefsir-i Kebir, 23/ 28; Muhammed Hamdi Yazır, a.g.e. IV, 3398

²⁵⁰ Bkz. Merğımani, Hidaye, I, 74

Uruz kelimesi, hayvan ve gayrimenkul olmayan, ağırlığı veya hacmiyle ölçülmeyen her şeyi ifade eder. Aslında, bu, altın ve gümüşten başka her şeyi kapsar. Çünkü bu iki madenden başka her şey ticaret maddesi olabilir ve ticaret malından vergi ödenir. Hatta bir gayrimenkul toprak parçası bile, bir ev ve apartman da ticaret malı olabilir.²⁵¹

Peygamberler arasında sadece Hz. Peygamber'in ticaretle iştiğal ettiğini unutmamak gerekir. Muhammed Hamidullah bu konuda şöyle bir cümle kullanır: “Dini ve sosyal alanda bir ıslahatçı, bir reformatör olarak İlahi Tebliği insanlara bildirme vazifesi ile görevlendirilmesinden önce Muhammed A.S.S., bir ticaret adamıydı ve aynı mesleği icra eden hemşerileri arasında sonra derece hürmet gösterilen itibarlı bir kervan tüccarıydı.²⁵² Ayrıca Kureyş kelimesi de tüccar demektir. Kureyş kabilesi ticaret yapmak için etrafa dağılıp sonra gelip Kâbe'de toplandıklarından kendilerine bu ad verilmiştir veya kureyşliler, gelir sağlamak için mal alıp hac mevsimi gelince hacılara bu malları sattıklarından dolayı kendilerine bu isim verilmiştir.²⁵³ Elmalılı da eserinde bu bilgiler doğrultusunda şunları söylemektedir: Siyeri İbn Hişam'da der ki: Kureyş'e Kureyş denilmesi, tekarruştendir. Tekarruş, ticaret ve iktisap manasınadır. Ru'be b. Haccac şöyle demiştir. “Şuğuş bir nevi buğday, haşl, halhal ve bilezik başları, kuruş da ticaret ve iktisaptır.” Bu recezde (recez bahri denilen müstefilün-

²⁵¹ Selim A. Siddiki, a.g.e. s. 58-59

²⁵² Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, II, 957

²⁵³ Asım Efendi, Kamus, KRŞ maddesi, II, 1115

müstefilün-müstefilün vezniyle yazılan şiir) ticaret ve kazanç manasına olan kuruş, lisanımızda ticaret için mübadele vasıtası olan nukud (para) için vahidi kıyasi olarak kullandığımız guruş kelimesiyle açıktan ilgili görünür.”²⁵⁴

Buna göre kureyş kelimesi bir kabileyi ve soyu değil, bir mesleği yani ticaret mesleğini ifade eder. Mekkeliler sadece ticaretle meşgul oldukları için onlara tüccar anlamında kureyş adı verilmiştir diyebiliriz. Bilim ve teknoloji artıp mallar bir kıtadan diğer kıtaya aktarıldığı ve bu yolla yani ticaret yoluyla kazanç elde edildiği için İslam ticareti, nema getiren bir alan olarak kabul ettiğinden en düşük vergi miktarı olan % 2,5 gibi bir oranla vergilendirilmiş bulunmaktadır.

Kur’an-ı Kerimde ticaret yoluyla kazanılan mallardan vergi verileceğini gösteren ayetler vardır: Bu hususta Bakara Suresi’nin 267. ayetinde “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve yerden sizin için çıkardığımız nimetlerin iyilerinden (Allah için) veriniz.”²⁵⁵ Buhari, bu ayet-i kerimeyi yazarak, konuyu *kazanç ve ticaretten vergi vermek* başlığı altında incelemiştir.²⁵⁶

Ticaret mallarından vergi verileceği hakkında birçok hadis mevcut olduğu gibi bu hususta sahabe, tabiun ve geçmiş âlimler fikir birliği yapmışlardır.²⁵⁷

²⁵⁴ Muhammed Hamdi Yazır, a.g.e. VIII, 6152

²⁵⁵ Bakara 2/ 267

²⁵⁶ Bkz. Buhari, Zekât, 30

²⁵⁷ Bkz. Yusuf el-Karadavi, Zekât, I, 327

Sanayi Mallarının Vergisi

Tarım toplumundan sonra batı dünyasının çalışmaları sayesinde insanlık sanayi toplumu haline gelmiştir. Tarım toplumunda elleriyle ayakkabı diken bir kunduracı, az bir gelire sahip olduğu için vergi mükellefi sayılmazdı. Hâlbuki bugün iş hayatı makineleşmiş ve teknoloji sayesinde bir ayakkabı fabrikası, aynı toprakta olduğu gibi, büyük gelir getiren bir üretim vasıtası haline gelmiştir. Dün üretken olmayan o nedenle ayet ve hadislerde açıkça anılmayan ve âlimlerin de eserlerinde vergi verilip verilmeyeceğinden bahsetmedikleri bir takım mallar var ki, bugün gelir getiren ve üretken olmakla kendilerinden vergi verilmesi gerekecektir. İşte bu mallar kendilerinden sanayi üretimi veya fabrikasyon mallar diye bahsedilen üretim mallarıdır. Yani nisabın üzerinde mala sahip fabrikalar vergiye tabi tutulurlar.

Muhammed Hamidullah'a göre şu ayet, sınaî mamullerden, ticaretten ve zirai mahsullerden gelen gelir ve kazançlar üzerindeki vergilerden bahsetmektedir.²⁵⁸

“... Allah, kendisine yardım edenlere mutlaka yardımını ulaştırır; gerçekten de Allah, yeryüzünde kendilerine kuvvet ve kudret verdiğimiz takdirde namazlarını dosdoğru kılan, zekât vergilerini ödeyen ve herkes tarafından iyi kabul edilen şeyi emreden ve herkesçe kötü bilinen şeyden alıkoyup sakındıran kimselere karşı kavi ve sağlamdır. Her şeyin sonu Allah'a varacaktır.”²⁵⁹

²⁵⁸ Muhammed Hamidullah, İ. Peygamberi, II, 966

²⁵⁹ Hac 22/ 40-41

Mannan ile Zuhayli'nin de söylediği gibi, sanayi mamullerinden vergi alınıp alınmayacağı konusunda 1962 ve 1965 tarihlerinde iki toplantı yapılmış İslam âlimleri bu husustaki görüşlerini bildirmişlerdir. Bu âlimler, zekât vermenin farz olduğu hususunda bir ayet ve hadis bulunmayan, İslam hukukunda da söz konusu edilmeyen gelir getirici malların hükmü şu şekildedir diye karar vermişlerdir: Gelir getiren büyük binalar, sanayi tesisleri, gemiler, uçaklar ve benzeri malların bizzat kendilerinden vergi alınmaz; bunların safi gelirlerinden vergi alınır. Bu gelirler üzerinden bir yıl geçmiş ve bu değerler nisap miktarının üzerinde ise o takdirde vergi vermek gerekli olur.

Bu gibi mallardan verilecek vergi miktarı, yılsonu itibariyle kırkta bir oranında olmalıdır. Yani yılsonunda ticaret malları ile paralarda olduğu gibi, safi gelirin kırkta biri, % 2,5 u devlete vergi olarak verilir. Şirketlerde ise karın toplamına itibar edilmeyip her ortağın kendi başına sahip olduğu hisseye düşen kara bakarak vergisi verilir.²⁶⁰

Burada Vehbe Zuhayli kırkta bir yani % 2,5 vergiyi tercih ederek en düşük oranı seçmiş oldu. Ancak sanayi mallarından hangi oranda vergi alınacağı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bunu kimileri toprak ürünlerine benzeterek % 10, kimileri de para ve ticari mallara benzeterek % 2,5 oranında olmasını istemiştir. Mevdudî, sınaî birimlerin pazarlanabilen ürünlerine, tüm öteki emtiada olduğu gibi, % 2,5 yıllık vergi düşüğünü kabul etmektedir; ancak bu birimlerde kullanılan makineleri ve döner sermaye

²⁶⁰ Vehbe Zuhayli, a.g.e. III, 354

mallarını vergiden muaf tutmaktadır. Ebu Zehra ise bu yatırımlardan elde edilen net gelirin (karın) yüzde onundan vergi olarak verilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu konuda Karadavi'nin yazdıklarında da ilginç iki değişik tesbit bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, kiraya verilen binaları ve vasıtaları, bunların yanı sıra tavuk çiftlikleri ve mandıralar gibi sınaî olamayan girişimleri tasnife tabi tutmasıdır. İkincisi de bütün durumlarda *amortisman masrafları çıktıktan sonra* yüzde onluk bir vergi yükümlülüğü getirmesidir. M.A. Manan da amortisman için gerekli muafiyetin tanınmasının bir ihtiyaç olduğunu vurgular ve “alınacak zekatın (verginin) yüzdesini belirlemek, sanayiden sanayiye değişiklik gösterecek olan üretkenlikle doğrudan ilgili bir şey” olduğunu belirtir.²⁶¹

M.A. Mannan, sanayi ürünlerinin vergide % 10 gibi bir orana tabi tutulmasını kabul etmediğini bildirerek şunları söylemektedir:

İlkin, tarımsal ürün kıyaslaması tutarlı değildir. Çünkü sanayi makinelerinde aşınma ve eskime oranı tarımsal topraklarda olduğundan çok daha yüksektir. Aşınma ve eskime için gerekli pay ayrıldıktan sonra vergi oranı tespit edilmelidir. Bu durumda vergi oranının tarımsal üretim üzerine konandan daha düşük olacağı açıktır. İkinci olarak, burada vergi oranı sanayiden sanayiye değişen üretkenliğe bağlıdır. Bu nedenle sanayi makineleri ve fabrika üretimi üzerine konan verginin oranı

²⁶¹ Muhammed Necatullah Sıddıki, İslam Ekonomi Düşüncesi, s. 76

esnek olmalıdır ki, verginin oranının tespit edilmesinde artan oranlılık ilkesi uygulanabilsin.²⁶²

Bugün İslam vergi sistemi açısından bakıldığı zaman birçok üretici fabrikatörler, ceplerinde paraları ve üzerlerinde malları bulunmamakla belki vergi mükellefi değilmiş gibi gözükebilirler. Ancak böyle kimselerin potansiyel bir ekonomik güce sahip oldukları da bir gerçektir. Ayrıca bir üretim de yapılmaktadır. İşte devlet üretime imkân sağladığı için sanayide yapılan bu üretimden kendisine düşen payı yani vergiyi alacaktır. Bu verginin oranı da % 10 değil, % 2,5 oranında olmalıdır. Bizim tercih ettiğimiz görüş de budur.

Baştan beri görüldüğü üzere İslam Dini vergi sistemine bir takım sebep ve şartlar, ölçü ve kıstaslar getirmiştir. İslam anlayışında verginin sebebi üretimdir. Binaenaleyh bir yerde üretim varsa orada vergi var demektir. Bunun tersi olarak tüketimden vergi alınmaz. Siyaset başka, ekonomi başka bir şeydir felsefesine dayanan İslam, ekonomiyi siyasi sınırlar arasına hapsedmediği için gümrük vergisini kabul etmemiştir. Bu sebeple mal ithalat ve ihracatını kısıtlamak ve yasaklamak amacıyla vergi konulamaz.

²⁶² M.A. Mannan, İslam Ekonomisi, s. 410

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK AÇIDAN TARİHTE VERGİ²⁶³

Batıda Vergi

Batılı milletler gerek pagan devirlerde, gerekse Hıristiyan olduktan sonra vergi ödememek için devamlı olarak mukavemet göstermişlerdir. Bu direnmelerin temelinde idare edenlerle idare edilenlerin aynı ırktan değil, farklı kökten olmaları asıl etken olarak düşünülebilir.

Gerek Roma hâkimiyeti, gerekse Hun ve Cermen istilalarında, Avrupa'nın yerli halkı, yabancıların savaşlarını beslemek, kendilerine zulmedenlerin güçlerini emekleri ve paralarıyla artırmak zorunda kalmış oldukları için his ve fikir açısından vergi ödemeye karşı olmuşlar, imkân ve fırsat buldukça da vergi vermemeye çalışmışlardır.

Avrupa'da oldukça düzenli devletler kurulduktan sonra da bu direnme devam etmiş; derebeylik devirlerinde efendi (senyör) ile serf ve tebaa ayrı soydan olmaktan ötürü birbirine zıt düşmüşlerdir.

Efendiler için tebaa adi, aşağılık ve itaatle mükellef bir yaratıktır. Onun malı, emeği, hatta ırzı bile efendisine aittir ve helaldir. Buna mukabil tebaa için de senyör-efendi, gasıp, gaddar, zalim bir beladır. Kendisini emen,

²⁶³ Bu bölüm, maliye hakkında yazılmış bir kitabın fotokopisinden alınmıştır.

sömüren ve hor gören bir yabancıdır. Onun istediklerini yapmak, zalime kırbaç vermekle birdir.

Soya dayanan bu his ve menfaat karşıtlığı, vergi meselesini Avrupa devletleri için daima önemli bir problem haline getirmiştir. Bu meseleyi çözmek için uzun mücadeleler olmuş ve sonunda (Etat Genereaux) denen ve vergi koyma yetkisini taşıyan meclisler kurulmuştur. Bu meclisler vergi verip vermeme tartışmaları sonunda nihayet parlamentolar haline dönüşmüş ve bugünkü batı demokrasilerinin doğmasına sebep olmuştur.

Vergi meselesi bugün de batılı devletler için ciddiyetini hala muhafaza etmektedir. Buna karşılık bizim tarihimizin batınınkinden köklü farklılığı, bizim parlamentomuzda vergi tarhının o kadar kritik bir mesele haline gelmesini önlemiştir. Zira Türk Devleti tarih boyunca Türkler için, Türk'e göre ve Türkler tarafından yönetilmiş, idare edenle edilenin soy ve kültür birliği vergi ödeyenin vergi alanla eşit menfaat, görüş ve duyguya sahip olması vergi yüzünden anlaşmazlığa düşmelerine mani olmuştur. Bu geleneğin etkileri hala bu günkü meclislerimizde etkisini sürdürmektedir denilebilir.

Batı dünyasında vergi meselesi yüzünden büyük siyasi problemler çıkmış, devletler parçalanmış ve yenileri kurulmuştur.

Bütün bu direnmelere rağmen yine de vergi alınış ve bugünkü sanayi ve ticaret düzeni bu sayede kurulabilmiştir. Zira kalkınmanın temeli yatırım, yatırımın temeli tasarruf ve tasarrufun en güçlü aracı ise vergidir.

Vergi Kavramının Doğuşu ve Evrimi

Vergi olayı bugünkü haliyle kabul edilebilecek mutlak bir hadise değildir. Onun bir toplum gerçeği olarak tarihi bir tekâmülü vardır. Bunun için vergi kavramını aynı zamanda tarihi bir hadise olarak mütalaa etmek gerekir. Bu olay tarih boyunca devamlı değişiklikler göstermiş ve dolayısıyla içeriği itibariyle gerek vergiyi alan otorite bakımından gerekse vergiyi ödeyen mükellefler bakımından değişik anlamlar kazanmıştır.

Vergi başlangıçta her yerde ihtiyari bir mahiyet arz eder ve kapsamı dardır. Bu sıralarda vergi, kabile başkanlarına yahut devlet başkanlarına çeşitli sebeplerle verilen bir çeşit hediyeden başka bir şey değildir. Bu arada verilen hediye nevi ve miktarı tamamen verenin arzu ve iradesine tabidir. Töreden veya ahlaki ve dini-vidani mecburiyetlerden başka bir yaptırım mevcut değildir. Ayrıca inisiyatif tamamen verenlerin elindedir.

Ancak zamanla hükümdarlar bizzat bazı sosyal sınıflara başvurarak kendilerinden mali yardım istemişlerdir. İlk zamanlarda bu yardım ihtiyari mahiyetini muhafaza etmiştir.

Tekâmülün son safhasında da vergi mecburi hale gelmiş olup vergi kanunlarının tatbikatı, siyasi cebir tehdidi ve icabında siyasi cebir tatbiki suretiyle emniyete alınmıştır. Bu arada doğal olarak vergi kapsamı da oldukça genişletilmiştir.

Moğol istilası sırasında işgal komutanı adamlarını vergi toplamaları için için salmış. Halk zaten biçare, ağlaya sızlaya verebildikleri kadar vermişler. Bir zaman

sonra komutan tekrar vergi toplanmasını emretmiş. Gitmişler ki halkın şikâyeti göğe çıkmış. Vergi toplayanlar durumu anlatmışlar. Fakat bir zaman sonra komutan tekrar vergi toplanmalarını emretmiş. Vergi toplamaya gitmişler, halk ağlamış sızlamış. Vergi toplayanlar komutanın huzuruna çıktıklarında komutan halkın ne yaptığını sormuş onlar da halk ağlayıp sızlıyor demişler. Komutan bir zaman sonra yine vergi toplanmalarını emretmiş. Adamları geri döndüğü zaman halkın ne yaptığını sormuş, onlar da halk yoğun; saçını başını yoluyor diye cevap vermişler. Komutan bir zaman sonra yine vergi toplanmasını emretmiş. Memurlar geri döndüğünde halkın durumunu sormuş, onlar da şaşılacak bir şey vergi almaya gittiğimiz her topluluk gülüp oynuyordu, demişler. Artık komutan bundan sonra memurlarını vergi toplamaya göndermemiş.

Yine rivayet edilir ki, bir imparator çaresi bulunmayan bir hastalığa tutulmuş. Doktorlar ancak son derece mutlu olan bir adamın gömleğini giyerse bu hastalıktan kurtulabileceğini sağlık vermişler. Bütün ülke aranmış; sonunda mutlu olduğunu söyleyen bir adam bulunmuş. Niçin mutlusun diye sebebini sormuşlar; o da artık ben hükümdara vergi vermek mecburiyetinde değilim diye cevap vermiş. Olsun demişler, şu gömleğini ver de hükümdarımıza giydirelim. Adam cevap vermiş: “Fakat benim gömleğim de yok ki!..”

Aslında mutlu olmak gerçekten izafi bir şeydir. Bir zaman Diojen büyük bir mağazanın önünde durmuş,

mallara bakmış, sonra büyük bir rahatlıkla oh! demiş, benim ihtiyacım olmayan ne kadar da çok şey varmış.

Bütün bunlardan görülüyor ki, önemli olan her şeye iyi ve hoş tarafından bakabilmektir. Meşhur Alman şairi Goethe'nin şöyle bir beyti vardır:

Wer sich nicht selbst zum besten haben kann,
Der ist gewiss niht von den besten.

Türkçesi:

Kim ki bizzat kendini bir mükemmel alaya alamaz,
Bu kimse muhakkak mükemmeller arasında sayılamaz.

Bu anlayış benimsendiği takdirde, vergi gibi en ciddi konuların bile yumuşak bir şekilde takdim edilebileceği açıktır. Schopenhauer şöyle diyor: Bir kimse ne kadar ciddi şeyler yapma kabiliyetinde ise, o kadar gönülden gülebilir. Bu bakımdan Novalis'in “İnsan devlete vergilerini sevgilisine bir buket çiçek verir gibi ödemelidir”. Şeklindeki tavsiyesi son derece yerinde söylenmiş bir ifadedir.

“Vergi”yi ifade etmek üzere muhtelif zamanlarda kullanılmış olan tabirler, onun mahiyetindeki gelişmeyi de açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Verginin ilk zamanlardaki ihtiyari bir yardım mahiyetinde oluşu; petitio, precaria, bede, donum, benevolence, offrande gibi rica, hediye, lütuf, atıfet manasında kelimelerde de muhafaza edilmiştir. Devlet içtimai bir tezahür olarak ortaya çıkışından itibaren kendi fonksiyonlarını ifa için muhtelif mali kaynaklara muhtaç

olmuştur. Bu mali kaynaklar arasında vergi özellikle önemli bir yer işgal etmiş ve bilhassa İlk Çağlarda istisnasız bütün siyasi teşekküllerin müracaat ettikleri en önemli mali gelir kaynağı olmuştur. Milattan çok evvel yaşamış devletlerde meri vergi ahkâmı, kanun ve kurallarına dair köklü bir bilgiye sahip değilsek de bu cemiyetlerde verginin varlığını gösteren izler bulunmaktadır. Cemiyetten cemiyete değişik olarak, ister toplumun başında bulunan ferdin mutlak kuvvete dayanan, ister dini cemiyetlerde ruhani icaplardan, ister ödeyenin şahsi rızasına dayanmasından ileri gelsin, Babil, Mısır, İran, Arap Yarımadası, Yunanistan, Roma ve nihayet Çin gibi devletlerde tahsil olunan muhtelif vergilere rastlanmaktadır. Bunların ihtiyari, hediye veya lütuf mahiyetinde oluşu, bunların vergi mahiyetini, yani bir otoritenin kendi masraflarını karşılamak için, başkalarının gelirinden bir kısmını kendine tahsis ettirmesi hususunu değiştirmemektedir. Nitekim (les offrandes) ruhani-asker-hâkim vasıflarını kendisinde toplamış cemiyet başkanlarına, kamu yararına harcanmak amacıyla kullanılmak üzere verilen sunular olarak tesbit edilmiştir. Zira ilk çağlarda yaşamış olan devletlerin yapısı genellikle dini idi. Bu devletler, dine dayanır, bütün kuvvet ve hayatîyetlerini dinden alırlardı. Bu husus göz önünde tutulacak olursa gerek ilahlar, gerekse ilah adına mabet veya hükümdara yapılan muhtelif ödemelerin de dini gayelerde faaliyette bulunmayı kendine temel bir esas kabul eden devlete verilen vergiden başka başka bir şekilde yorumlanmasının yanlış olacağı açıktır. Her ne kadar bunlar, kurbanlar ve mabetlere verilen hediye ve

sunuşlar vasfında ise de, devletin o devirde sahip olduğu anılan dini yapı göz önüne alınıp, mesele siyasi yönden düşünülecek olursa, bunlar kolaylıkla vergi olarak adlandırılabilirler. Bu arada Mısır'da, Firavunlar devrinden sonra ve İskender'in işgali zamanında bu dini vergilerden ayrı birçok sivil vergilere de rastlanmaktadır. Bunlardan iltizam²⁶⁴ yolu ile toplanan zirai vergiler; bina vergisi, meslek ve sanat vergisi ve lüks vergileri bilinmektedir.

Zaten verginin mahiyetindeki, sözü geçen serbesti yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Gerçi şeklen, hükümdarın kendilerinden yardım (rica) ettiği (stand) lar bu yardımı yapıp yapmamakta serbestirler. Fakat maddeten bu yardımlar gittikçe mecburi bir mahiyet kazanmaya başlamıştır. Bu mecburiyet yalnız geleneğin etkisiyle değil, aynı zamanda harp hali veya diğer kolektif vazifelerin ifası gibi bazı harici zaruretlerin etkisi altında meydana gelmiştir. Bu devirde de vergilere verilen isimler, onların arz ettiği mahiyet bakımından manalıdır. Böylece, muayyen, (bilhassa harpten doğan) zaruretleri yenmek maksadıyla başvurulmuş vergilerin devlete veya hükümdarlara yapılan (yardım) mahiyetinde olduğunu gösteren (iane) ve (imjadiye), (Steuer), (aide), ait veya (subsidy) (aidiutorium) gibi tabirler kullanılmaktadır. Almanca (Steuer) kelimesi aslen (yardım) dan başka bir şey ifade etmemektedir. Bu da (Stütze) destek ve yardım kökünden gelmektedir. Memleketimizdeki ilk örfi

²⁶⁴ İltizam, devlete ait vergi gelirlerinin, toplanmasını şahıslara havale etme usulü.

vergilerden (iane) ve (imdadiye) seferberlik ve harpler dolayısıyla konulmuş olağanüstü mükellefiyetler mahiyetinde olup, (ianeı cihadiye) veya (imdadiyeı seferiye) gibi isimler taşımakta idiler.

Bu devrin sonuna doğru da vergi verenlerin kanunen değilse bile fiilen devlete karşı fedakârlıklarda bulunmaya mecbur oldukları anlayışı yayıldıkça, vergi mükellefiyetinin (vazife) ve (Fedakârlık) karakteri (contribution), (necessarium), (tributo), (gabelle), (Abgabe), (duty) (dazio) gibi terimlerde açıkça belirmektedir. Ancak bu gün (duty) kelimesinin (hiç değilse Amerika Birleşik Devletleri'nde) tıpkı İtalyanca (dazio) kelimesi gibi, tercihen tüketim vergileriyle gümrük vergileri hakkında kullanıldığını ilave etmek gerekir.

Nihayet bu tekâmülün son safhasında vergi şeklen (kanunen) de mecburi olup vergi kanunlarının tatbikatı siyasi cebir tehdidi ve icabında siyasi cebir tatbikiyle emniyete alınmıştır. Bu şekilde hareket etmeye sadece modern devletin muktedir olduğu açıktır. Bununla birlikte yukarıda geçtiği üzere devletin de salahiyetini bazen diğer kamu hükmi şahıslarına devrettiği olur. Zamanımızdaki verginin karakteristik vasıflarından biri olan cebri mahiyeti, bugün kullanılan bazı terimlerde de ifadesini bulmuştur. Bu mana bilhassa Fransızca (impot) ve İtalyanca (imposta) kelimelerinde görülmektedir. (İmposer) aslında (cebetmek) demektir. Keza (imposito), (taxe) ve (vergi) kelimelerinde de durum aynidir. (Vergi) kelimesinin kullanılmasından evvel cari olan (teklif) tabiri de modern verginin cebri-mecburi mahiyetine işaret eder.

Zira şer'î olsun örfî olsun, bütün mükellefiyetler için ilk zamanlarda kullanılan (teklif) tabirinin netice itibariyle (vermek) esasına dayandığı görülerek (vergi) tabiri bulunmuştur. Halk dilinden geldiği tahmin edilen bu kelime, gayet objektif bir şekilde verginin çaresiz verilecek bir şey olduğunu göstermektedir.

Ana hatlarını çizdiğimiz bu tekâmüle paralel olarak, verginin şekli ve tekniğinde de bazı değişmeler olmuştur. Vergi aslında (ayni) –hizmetler dâhil- iken, zamanımızda tamamen ve büyük çoğunluğu itibariyle nakdi-para şeklinde ödenmektedir. Önceleri memleketimizde yürürlükte olan köy bütçesi ile ilgili imece ve yol vergileri aynı şekilde alınmakta idi.

Keza eskiden vergi devletin fevkalade, tali ve bazan kullanılan mali bir vasıta iken zamanla başlıca normal ve daimi gelir kaynağı haline gelmiştir.

Son olarak eski vergilerde tahsis prensibi uygulanmakta ve buna göre belli bir amaç için harcanmakta iken, bugün adem-i tahsis prensibi geçerlidir. Bu kurala göre bütün vergi gelirleri ayrılmaksızın bir (gelir fonu) halinde birleştirilir ve bu (fon) yine bölünmeksizin bütün masrafların karşılanmasında kullanılır. Hâlbuki eskiden mesela bir derebeyi harpte esir düştüğü, oğlu şövalye unvanını elde ettiği veya kızı evlenirken çeyiz vermek zorunda kaldığı zaman alışıktır olarak toplanan vergilerin isimlerinden gelirlerin tahsis edileceği yer ve amaç açık olarak belirtilmekte idi. Mesela üçüncü Haçlı seferinde tahsil olunan (Decimae Saladinae-

Selahaddin Eyyubi öşürü) diye adlandırılan vergide olduğu gibi.

İlk Çağda Vergi

İlk çağlardaki devlet şekli Mısır'da orta kiralık ve Hitit kiralığı dışında mutlakiyet idaresidir. Ancak bu çağların bütün medeniyetlerinde ortak özellik, verginin devlete aynı olarak verilmesidir.

Ancak Elen medeniyeti çağında para iktisadı ortaya çıkmış ve devlet gelirleri para olarak tahsil olunmaya başlanmıştır.

Ahdi Atik'te, gerek mısır, bağlar, ekin gibi toprak mahsullerinden ve gerekse hayvan sürülerinden onda bir nispetinde olmak üzere İbranilerin muhtelif vergiler tahsil ettiklerine dair açık bilgiler vardır.²⁶⁵ Bunlardan ayrı olarak topraktan alınan ilk turfanda mahsul Yahova'nın evine aittir; mutlaka ona takdim edilir. Yine Ahdi Atik'te İbrahim Peygamber'in ganimetin onda birini galibe tahsis ettiği yer almaktadır. Musa Peygamber'in gerek ruhban sınıfının ihtiyaçları ve gerekse mabetlerde görülen hizmetlere mukabil onda bir nispetinde çeşitli mevzular üzerine vergiler emrettiğini görüyoruz. (doğum fidyesi, turfandalık, ilk doğan hayvan, öşür vs.). Esasen ilk İbrani kralları mısır tarlalarından, bağ ve sürülerden onda bir nispetinde vergi almaktaydılar. Mukaddes kitaplarda gösterilen bu hususlar muhtelif iktidarlarca da nazarı itibara alınmış ve uygulamaya konulmuştur.

²⁶⁵ Ahdi Atik, Tesniye 26/ 12

Milattan sonra kral Charlemagne tarafından kanunlaştırılan ve İngiltere, Almanya, Fransa ve İskandinav memleketleri tarafından da iktibas edilen bu onda bir nispetindeki dini vergiler 1789 Fransız ihtilaline kadar yürürlükte kalmıştır.

Eski Mısır vergileri hakkında papirüslerde yazılı oldukça geniş malumat vardır. Milattan önce takriben 3000–2060 yılları arasında hüküm süren Eski Krallık tam anlamıyla merkeziyetçi bir devlet idaresine sahipti. Büyük ölçüde angarya-imece ve aynı ödemeler şeklinde vergiler devlete ait büyük depoların hizmetine sunulmakta idi. Bu sıralarda kralın saray idaresi hâkim durumdaydı. Bu vergilerin çoğunluğu bu idare içinde toplanmaktaydı. Bu büyük topluluk idaresinde adeta kamu ve özel iktisat karakteristikleri bir araya gelmiş durumdaydı.

Önasya’da hâkim devlet Sümer, Akad, Elam gibi krallıkların çöküşünden sonra Babil krallığı olmuştur. Bu krallığın ön plana çıkması M.Ö. 2000 yıllarına rastlar. Bu devlet içinde kralın durumu kuvvetli olmakla birlikte Mısır krallarından farklı bir konuma sahipti. Çünkü Babil ve Asur krallıkları kuvvetli bir hükümdarın başkanlığında şehir-site devletleri şeklinde idi. Devlet idaresinin böyle kurulmuş olmasından dolayı maliye teşkilatı açısından bakıldığında bir mahalli idareler sisteminin varlığı görülür. Bundan başka önemli bir husus daha dış ticaretin büyük özel sektör tüccarlarının elinde bulunmasıdır. Bu durum sadece devleti bir ticaret hukuku tedvin etmeye zorlamamış aynı zamanda Mısır’da ileri vergi sisteminden daha mükemmel bir vergi sisteminin geliştirilmesini de

zorunlu kılmıştı. Ancak sistem önceleri aynı ödemeler şeklinde çalışıyordu. Buna ayrıca tabi kılınan haklardan alınan haraçlar ilave olunuyordu.

M. Ö. Yaklaşık olarak 1200 yıllarında Hititler'in yıkılmasından sonra Asurlular ön safa geçmişlerdi. Hititler Babilleri de kendi emirleri altına almışlardı. Asurlular da geniş ölçüde bir haraç sistemi geliştirmiş bulunuyorlardı. Buna ilaveten bir de angarya şeklinde çalıştırma usulleri vardı.

Yeni Babil Krallığı zamanında yavaş yavaş para ekonomisi ortaya çıkmaya başladı. Giderek artan bir ölçüde vergiler gümüş ile ödenmeye başladı. Gümüş olarak verilen vergiler, önceleri külçe gümüş halinde ödenirken sonraları gümüş sikke halinde ödenir oldu. Bu dönemde gelirlerin büyük bir kısmı hükümdarın saray giderleri, kara ordusunun masrafları ile bayındırlık işleri için harcanıyordu.

Met ve Perslerin hâkimiyetleri bu durumda pek az bir değişiklik yapmıştır. Asıl değişiklik bu yerlerin ancak Büyük İskender tarafından fethedildikten sonra yapılmıştır. Bu suretle bu yörelerin mali sistemi daha gelişmiş olan Elen medeniyeti ile birleşmiştir.

Eski Yunanda Vergi

Eski Yunana ait öşür ve aşara benzeyen bir ziraat vergisi yanında, bina vergisi, gümrük ve Pazar resimleri ve hatta lüks vergilerinin varlığını gösteren vesikalar bulunmaktadır. Bununla beraber ilk çağ devletleri arasında vergi sistemi en iyi bilinen Roma İmparatorluğu'dur.

Yunanistan'daki Homer zamanı kralları hiçbir zaman şark hükümdarlarına benzemez ve onların niteliğinde değillerdi. Bunlar daha ziyade (tarafatlar lideri) olarak adlandırılabilirler. Bunların iktisadi temelleri şahsa ait arazi ve bilhassa hayvan sürüsüne sahip olmadır. Bir toprağı başkalarına yasaklayıp kendisine tahsis eden kimse ile devletin otlaklarında kendi hayvanlarını güden vatandaşın vergi vermesinden daha doğal bir şey olamaz. Ancak bu iki yoldan elde edilen gelirlere alışkanlık, gelenek ve örf hukukundan doğan, muntazam ve ihtiyari bir surette şeref rüsumu şeklinde verilen gelirler ile arttırılmaktaydı. Bunların giderleri büyük ölçüde tarafatlarının yedirilip içirilmesi, bakılması ve misafirlerin masrafları oluyordu. Buna ilave edilen diğerk masraflar ise kurbanlar ve bayındırlık işleri sırasında ortaya çıkıyordu. M. Ö. 800 yılları civarında devlet şeklinde esaslı bir değışiklik ortaya çıktı. Bu yeni idare şekli şehir-burjuva-demokrasi tarzındaydı. Ancak buradaki demokrasi tahmin edileceğı gibi bugünkü manada herkesin eşit olması anlamında değildi. Bu idare şekli içinde serbest olmayan periöklar, metöklar vesaire olduğı gibi köy halkının büyük bir kısmı da vatandaşlık haklarının tümüne katılamıyorlardı.

Devlet hizmetlerinin bir kısmı memur veya asker olarak ücretsiz çalışan vatandaşlar tarafından yürütülürdü. Hatta yüksek derecedeki memurlar kendi alanları ile ilgili masrafları bile bizzat kendileri karşılamak zorunda bulunuyorlardı. Ayrıca bu yüksek memuriyetlere herkesin tayin edilmesi de mümkün değildi. Böylece en küçük memurdan en büyük memura kadar devlet hizmetinde

çalışan hiçbir memur çalışmasının karşılığı olarak bir ücret almıyordu. Öyleyse bu memurlar nereden ve nasıl geçiniyorlardı. Bunlar kendi maişetleri ve diğer masrafları için kendi özel gelirlerinden harcama yapıp finanse eder durumda idiler. Böylece bu idare şekli içinde bu memurlar adeta gelirlerini ve servetlerini vasıtalı olarak vergilemiş oluyorlardı. Bu memurların kamu yararını gerektiren bazı işleri hamiyet sahibi kimseler tarafından yapılmış gönüllü bağışlarla yapmak gibi görevleri de vardı. Donanma teşkili, mabetlerin inşası ve kültür hizmetleri gibi faaliyetler bu guruba giren konulardır. Bu gibi yapılan yardımlarda şeklen bir mecburiyet yoktu. Bu vergilerin zor kullanılarak alınması hâkim anlayışa göre insanların sahip oldukları hürriyete aykırı idi. Bunun için cebri vergiler ve zor kullanılarak alınan vergiler, metöklar gibi hür olmayan halk tabakalarından alınıyordu. Baskıcı yönetimler, ne kadar iyi bir idare şekli göstermiş olurlarsa olsunlar, zorla vergi almaya kalktıkları zaman bir takım hoşnutsuzlukların artmasına sebep oluyorlardı. Yukarıda zikrettiğimiz gibi bu konuda da bireylerin kendi serbest iradelerinin dışında vergi ödemeye zorlanmaları, hürriyetlerin kaybı ölçüğünde mütalaa ediliyordu. Buna karşı herhangi bir şehir tabiiyet altına alınmış ise o şehir halkından cebri vergi alınmıyor ve bu gelirler polisin işlerinin görülmesi için gerekli varidata ilave ediliyordu. Bu şekildeki vergilerin tahsilâtı vergi mültezimlerine veriliyor ve böylece polis bu işlerden uzak tutuluyordu.

Bu devirlerde bir bütçe tanzimi söz konusu değildir. Ancak bir masraf ve bir ihtiyaç ortaya çıktığı zaman buna karşılayacak vergi meseleleri ele alınıyordu. Merkezi bir

hazine idaresi de yoktu. Bu dönemde daha ziyade spesiyal kasalar yürürlükteydi. Para ekonomisinin ortaya çıkışı bile bu durum hakkında pek büyük bir değişiklik gerçekleştirmedi.

Hatta Yunan şehir devletlerinin M.Ö. 338 yılında Makedonya Kırallığına bağlanmasından sonra dahi sistemde büyük bir değişiklik olmuş değildir. Bu çağ prensip itibariyle Elen medeniyet çağının başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu çağda kıral, haraç şeklinde mükellefiyetler koyuyordu, fakat diğer taraftan da vakıf ve mali yardımlarla bunu geri vermekteydi. Bu sistem aşağı yukarı Romalıların hâkimiyetine kadar devam etmiştir.

Roma'da Vergi

Özet olarak söylemek gerekirse Yunanlılarda ve Romalılarda asil ve hür insanlardan meydana gelen idarecilerin, kamu işlerine ait alanlarda kullanılmak üzere esirler, köylüler, vasal ve mağlup milletlerden tahsil ettikleri bazı vergilere rastlanmaktadır. Yunanlılar mağlup milletlerden alınan tribut-haraç vergisini, bundan ayrı olarak gümrük ve ticari muamelelerden alınan diğer vergileri biliyorlardı. Ancak vergi sistemi en iyi ve en güzel bir şekilde bilinen devlet, ilk çağ devleti Roma İmparatorluğudur. Bu tarihi materyalin bize öğrettiğine göre, Yunandaki uygulamalardan daha geniş ve daha müttekâmil vergiler, Roma hukuki mevzuatında hayatiyet kazanabilmişlerdir. Romalılar İtalya arazisini (solum italicum), fethedilen topraklardan (colonie iuris italicum) ayırırlar, bunun üzerindeki fertlere mülkiyet hakkı tanıyıp arazi vergisinden muaf tutarlardı. İkinci çeşit arazideki

fertler sadece intifa hakkına sahip olup arazi vergisi (tributum soli) öderlerdi; bu araziler devlet mülkiyetinden sayılırlardı. Keza Roma'da gümrük (portoria, telonea), alım satım (entesime rerum venalium) ve baş vergileri (tributum capitis) tanınmakta idi. Böylece Roma İmparatorluğunda gerek vasıtalı ve gerekse vasıtasız vergiler tatbik edilmiş oluyordu. Vasıtalı vergilere (vectigalia), vasıtasız vergilere de (tributa) adı veriliyordu. Vasıtasız vergiler, biri (tributum capitis) yani şahsi veya baş vergisi, diğeri de (tributum soli) yani arazi vergisi olmak üzere iki çeşitti. Vasıtalı vergiler arasında ise hudud ve limanlarda (portoria) ve (tolonea) adıyla alınan gümrük resimleriyle, şehir kapılarında tahsil edilen oktruvalar ve (centesime rerum venalima) şeklindeki bir nevi Pazar ve panayır muamele vergisi şeklinde olan alım-satım vergisidir.

En eski zamanlardaki Roma maliye iktisadi ilk Yunan şehir devletlerindeki gibi benziyordu. (Ager publicus) un kullanılması sırasındaki cezalar ve kira bedelleri davar olarak itfa edilirler ve bu hayvanlar kurban maksadıyla müşterek yemeklerde kullanılırdı. Önce bakır şeklindeki metal paraya geçiş sırasında ve edimlerin, borç ödemelerinin nakit ödeme şekline gelişle maliye iktisadının rasyonalizasyonu zaruretini ve devlet hazinesinde sermaye birikimi imkânını ortaya çıkarmıştır. Bu arada vatandaşların sivil ve askeri hizmetlerinin de nakit olarak ödenmesi bir adet olmaya ve gelenek haline almaya başlamıştı. Fakat asıl önemli olan devletin gelirler bakımından kuvvetlenmesinde Kayserler devrine kadar ulaşan fetih çağlarında tabiiyet altına alınan ülkelerden

zorla alınan harp ganimetlerinin devletin başlıca gelir kaynağı haline gelmesidir.

Mağlup edilen ülkelerin mülkleri askerler tarafından yağma yoluyla alınıp aralarında paylaşılmasına karar verildi. Bu tutum bir manada daha ortaya konulmamış veya sonradan tesis edilen ücretli askerlerin eksik olan veya yeterli görülmeyen gelirlerini tamamlamaya yardım ederdi.

İşgal edilmiş memleketlerdeki araziler kısmen bir vergi karşılığı olarak, o zamana kadar yaşamış olan köylülere bırakılır veya अगर publicus haline getirilir ve bunlar sonra kira karşılığı faydalandırılırdı. Tabiiyet altına alınan topraklardaki vergilerin de kiralandığı olurdu. Vergi mültezimleri genellikle bir şirket şeklinde birleşmiş olurdu ve bunlar vergi toplanmasından başka yol yapımı ve su işleri gibi bayındırlık hizmetlerini de yerine getirirlerdi. Bunlar aynı zamanda harp müteahhitleri durumundaydılar. Böylece maliye idaresinin büyük kısmı bunların elinde bulunurdu. Bu anlamda maliye idaresinde bir desentralizasyonun söz konusu olduğu açıktır.

Roma Kartaca (Pön) savaşlarından sonraki Roma maliye idaresinin esaslı bir karakteristiği tribut ve ganimetlerden toplanan gelirlerin zafer anıtları, oyunlar, hububat bağışları gibi tüketim amaçları için kullanılmış olmasıdır. Bunlar böylece yatırımlarda veya bir başka deyişle produktif amaçlarda kullanılmamaktaydı. Böylece Roma bir gasp şehri olarak vasıflandırılır bir hale gelmişti.

Kayzer August'un gelişiyle bazı hususlarda değişiklikler meydana geldiği söylenebilir. Kayzer

August, taşradaki vergi toplama sistemini iltizam usulünden çıkarıp bugün olduğu gibi devlet memurları vasıtasıyla doğrudan vergi tahsili yoluna gitmiştir. Bu memurlar zamanımızdaki gibi devletin maaşlı memurları durumundaydılar. Bu Kayzer ayrıca tam anlamıyla bir devlet bütçesi tanzim etmeyi denemiş ve ayrıca bir kraliyet arazisi de tesis etmiştir. Bu arazi kendisini takip eden başkanlar tarafından devamlı olarak geliştirilip genişletilmiştir.

Bu suretle hazine idaresinde düalizm gibi bir durum ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bunlardan birisi devlet kasası (aerarium) olurken diğeri de kayzere ait olan kasa (fiscus) bulunuyordu. Fiscus'a kayzerin devler arazisinden kendisi için ayırdığı eyaletlerden elde edilen gelir tahsis ediliyordu. Ancak zaman içindeki gelişmelere göre kayzer bu devlete ait arazilerin tamamını kendi şahsi mali hükümranlığı içine dâhil etmiş ve böylece mali işlerde kayzerlerin elinde toplanan bir maliye birliği ihdas edilmişti.

Bundan sonraki gelişmelerde göze çarpan karakteristik husus vergilerin cebri hale getirilmesi olmuştur. Bu gelişme sırasında pek az istisnasıyla bütün vergi muafiyetleri kaldırılmış, bilhassa toprak ve araziden alınan vergi gelirleri artırılmış, bu vasıtalarla bütçe denklığı sağlanması amacı dahi güdülmüştür. Ancak vergi mükellefiyeti dışında Roma vatandaşı hakları ile (panem et circencees) prensibi yürürlükte kalmıştır. Bu prensibin kelime anlamı, büyük kitlenin dileğidir.

Milattan sonra 284–305 yıllarında hüküm süren Kayzer Diokletian, Roma vatandaşı üzerindeki vergi mecburiyetlerinin sınırını da genişletti. Bu kayzer zamanında ortaya çıkan enflasyon sebebiyle, uygulamada alışkanlık kazanmış olan para ile nakdi ödeme usulü yerine aynı vergi tahsili yani mal ile ödeme metodu getirilmiştir.

Roma İmparatorluğunun son zamanları toprağa bağlılık mecburiyeti, cebri meslek ve mecburi lonca sisteminin ithali ile karakterize olmuştur. Bunların büyük ölçüde vergi gelirlerini garanti altına alma amacıyla yapıldığında şüphe yoktur. Toprak sahipleri, belediye memurlarının ve cebri loncaların vergi meblağlarının kefaletini almakla yükümlüdürler. Vergi tahminleri ve bunların yerine getirilmesi olanakları bunların ellerine bırakılmıştı.

İmparatorluğun nihai sükûtuyla temelli bir ayrılık ortaya çıkmış bulunuyordu. Batıdan Cermenler gelmişler ve kısa bir zamanda hâkim olmuşlardı. Bunlar şahsa bağlı bir hükümdarlık idaresi getirmişlerdi. Buna mukabil Bizans devlet eliyle bir cebir sistemi kurmuşlardı. Bunların desteği kuvvetli bir bürokrasiydi.

Gördüğümüz gibi Roma İmparatorluğunda şahıs veya baş veya arazi vergileri ilk zamanlarda mağluplardan alınan bir haraç mahiyetindedir. Sonradan bunların mükellef kıldıkları sahalar genişletilmiştir. Bunlar bir bakıma tevzii vergilerdi. İmparatorluk devrinde İmparator, her on beş senede bir devlete lüzumlu olan yekûn vergi miktarını tayin ederdi. Yine on beş senede bir yapılan

umumi sayımlarda İmparatorluk içindeki insan, arazi, esir ve ehli hayvan mevcudu belirlenirdi. Bunların her biri birer vergi mevzuu durumunda olurdu.

Bu vergi mevzuları (capita) adı verilen gruplar halinde toplanıyordu. Ayrıca İmparatorluğun bir nevi kadastrosu yapılmakta; yani her kazada, her mıntıkada, her eyalette ve nihayet bütün imparatorlukta, söz konusu gruplardan kaç tane bulunduğu tespit edilmekteydi. Bu da yapıldıktan sonra yekûn olarak tespit olunan umum vergi miktarını, capita adedine bölmek ve her eyalette, mıntıkaya, ilh. capita'ların sayısına göre vergiyi dağıtmak zor bir iş olmuyordu. Vergiler, iltizam usulü ile ve para veya zahire olarak tahsil olunuyordu.

Eski Roma'da vergilerin dayandıkları hukuki mesnet olarak verginin esas itibariyle bir karşılık, bir bedel olarak telakki edilmesi gösterilebilir. Şahıs vergisi, mağlupların hayatını bağışlamak karşılığı, arazi vergisi de devletin mülkü olan arazinin işletme hakkının bedeli olarak görülüyordu.

Eski Roma'da solum italicum olan arazi ile sonradan bu mahiyette olarak kabul edilen eyaletlerde yani colonie iuris italicum arazisinde toprak hakiki mülkiyete mevzu teşkil ediyordu. Buradaki mülki arazi, dominiumu olmakla bu eyaletler halkı, toprağın mülkiyetine değil, sadece zilyetliğine sahip olabiliyorlar ve bunun ususfructus'u, yani intifai dolayısıyla devlete arazi vergisi ödeniyordu.

Bu telakki tarzı, diğer vergilerde de hâkimdi. Roma'da devlet gördüğü hizmetler karşılığı, idare

edilenlerden aynı mükellefiyetler ve vergiler talep etmekteydi.

Batı Roma ve Bizans'ta Vergi

Roma vergi sistemi esas itibariyle Bizans İmparatorluğunda da devam etmiştir. Başlıca Bizans vergileri, (capitatio) baş vergisi, (jugatio) arazi vergisi ve ticaret erbabı ve hususiyle bankerlerden alınan (chrysargyron) dan ibaret vasitasız vergiler ile gümrük resimleri ve oktruvarları ihtiva eden (portorio) ve (vectigalia) adını taşıyan diğer vasıtalı vergilerden teşkil olunuyordu. Bunlardan başka, (aerikon) yahut (kapnikon) –tütün resmi- ve (chartiatikon) –mukavele harcı- gibi müteferrik vergiler de vardı.

Bizans İmparatorluğu Batı Roma İmparatorluğunun harici hücumlarla tarihe mal edilmesinden sonra daha bin yıl kadar hayatiyetini muhafaza etmiş bulunuyordu. Yukarıda da zikredildiği gibi Bizans İmparatorluğunda rastlanan vergi mevzuatı, Roma İmparatorluğunda görülen vergilerden esas itibariyle pek farklı değildi.

En önemli vergi çeşitlerinden biri olan (jugatio) arazi vergisi muhtelif devirlerde girişilen ıslahata farklı görünüşler bürünmüş olarak ve muhtelif eyaletlerde de değişik mahiyetlerde rastlanmakta ise de esas aynı idi. Burada da her sene İmparator bütün eyaletler için ihtiyaçlara göre değişen topyekûn senelik bir vergi tahakkuk ettirir ve bu teşkilat hiyerarşisi içinde taksim olunarak neticede köye varıncaya kadar her idari mülki bölümün ödeyeceği nispet tespit edilirdi. Roma İmparatorluğunda Mısır dışında bütün eyaletlerde nakden

ödenen bu vergi III. Asırda Diokletiyen ıslahatı sırasında aynı şekilde ödenmeye başlanmıştı. Bu imparatorun ıslahatıyla bütün arazi, sulama tekniği bakımından muhtelif sınıflara ayrılmış ve her bir arazi sınıfından farklı vergiler tahsil edilmesi esası konulmuştu.

Öyle bir taksimata dayanmasına rağmen arazi vergisi muhtelif devir ve eyaletlerde değişik nispetlerde tahsil edilmiştir.

Mali hususlar itibariyle Roma idaresi altında bulunan Mısır, her devirde özellikle farklı bir eyalet olarak ele alınmış ve ayrı bir mevzuatın uygulamaya konulmasına alan teşkil etmiştir. Burada vergiler aynı olarak tahsil edilmekle birlikte bazı dönemlerde de nakdi olarak tahsil edildiği ve hatta bu iki şıktan biri vergi mükellefini kendi tercihine bıraktığı da olmuştur. Vergi eğer nakdi şekilde tahsil olunuyorsa bu işi özel memurlar (exactores) tedvir ederlerdi. Gerek vergilendirme ve gerekse tahsil için belirli bir hiyerarşiye dayanan sağlam bir vergi teşkilatına ancak bu devirde rastlanmaktadır.

Roma İmparatorluğunu zaptettiği topraklar halklarından tahsil ettiği önemli vergilerden biri olan baş vergisi (tributum capitis) 14 ila 65 yaş arasındaki erkek ve 12 ila 65 yaş arası kadın nüfus arasından alınırdı ve alınan bu vergi muhtelif asırlarda 16–20 dirhem arasında değişmişti.

Bu baş vergisini Bizans'ın kurucusu Kostantin'in ilga ettiği çeşitli yazarlar tarafından iddia edilmektedir. Ancak Ferdinand Lot-L'Impot Fonciér et la Capitatio Personelle (Paris 1928 sayfa 26–40) adlı eserinde bu verginin

Bizans'ta İslam fetihleri sırasında yaşamakta olduğunu tesbit etmiş bulunmaktadır.

Justinien'in yaptığı ıslahat sırasında bina vergisi adı altında yeni bir vergi ihdas edilmiştir. Bu vergi şehir dâhilinde bulunan evlerden tahsil edilmekteydi. Muayyen hayvanlardan (sığır, deve, koyun, keçi, merkep) alınan hayvan vergisi de bu ıslahat sırasında geliştirilen vergiler arasında bulunmaktadır.

Yine Bizans'ta bu günkü gelir vergisini andıran dikkat çekici bir vergi ile karşılaşmaktayız. Verginin adı (chrisorgyron) dur. Bu vergi sanat ve ticaret erbabından alınıyordu. Bu verginin alım-satım muamelelerine uygulanış nispeti onda bir oranında idi.

Bu gibi ticari muamelelerden alınan vergilerin yanında bir mültezimlere verilmekte olan gümrük vergisi (portoria, vectigalia) mahiyetinde gelen ve giden eşya, insan ve hatta hayvanlardan bile alınan vergiler de vardı. Bu vergilerin nispeti de yine onda bir dolaylarında idi.

Tamamen dini mahiyette olan ve mabetlere sunulan şeylerden yüzde dört nispetinde alınan kurban vergisi diyebileceğimiz bir vergi de burada anmaya değer bir vergi çeşidi olarak gözümüze çarpmaktadır.

Orta Çağ Avrupa'sında Vergi

Esas itibariyle Roma İmparatorluğunun yıkılmasıyla Avrupa'da başlayan Orta Çağ bilindiği gibi bir feodalite dönemidir. Bu çağda büyük imparatorluklar yerine küçük krallıklar ve feodal beylik kaim olmuştur. Bunların başlıca

gelir kaynağı malikâne gelirlerinden ibaretti. İlk zamanlarda kral ve beyler, geleneksel vergilerin yanında Roma vergi sistemini de devam ettirmek istemişlerdir. Ancak bu istek halktan gelen kuvvetli bir mukavemet ile karşılaşmıştı.

Mesela Franklar, kralın (droit du ban) yani emir hakkına karşı gelenlerden, barış ve asayiş bozanlardan aldığı para cezaları ve daha sonraları muayyen merasimlerde kabul edilen hediyeler yanında Roma vergi sistemini de idame ettirmeye muvaffak olamamıştı. Franklar, hür bir insan için şeref ve haysiyet kırıcı bir mükellefiyet saydıkları (tributum capitis) i ödemekten istinkâf ettiler. Eski Roma vergilerinden ancak belli bir ölçüde ve her arazi için maktu şekilde alınan (census) arazi vergisi ile (telonea) denilen gümrük-transit- vergisi devam edebildi.

Orta Çağ Avrupa'sında vergi kavramı da esaslı bir değişim geçirdi. Bu devirde vergi, Roma'da olduğu gibi, amme hizmetleri karşılığında devlet tarafından alınan bir bedel olma mahiyetinde idi.

Barbar kavimlerde özellikle Franklarda devlet kralın mülkü olarak kabul ediliyordu. Kral, araziye arzusuna göre dağıtabileceği gibi istediğini de vergiden muaf tutmak hakkına sahipti. Hatta kral, istediği bir şahsa vergi alma hakkını bile verebilirdi. Böylece mahalli vergiler halinde parçalanmış ve çoğunlukla özel şahıslar tarafından tarh ve tahsil edilen vergi ile kamu hizmeti arasında bir münasebet kalmamış oluyordu.

Orta Çağ yazarları da bu vaziyeti destekler durumda bulunurlar. Bunlara göre vergiler, devletin veya kralın normal gelirler kaynağı olamaz. Bunlar vergilere ancak fevkalade bir mecburiyet durumu hâsıl olduğu zaman başvurabilirler. Bu sebeple asıl varidat ve gelirler malikâne gelirleri olmalıdır düşünceleri hâkimdi.

Böylece Orta Çağ, devlet gelirlerine ve özel olarak vergi kurumunun ihdas edilmesine başka bir deyişle bir feodaliter mali sistemin meydana gelmesine damgasını vurmuştur diyebiliriz.

İsmail Fazıl Pelin'in dediği gibi²⁶⁶: “Orta Çağ Roma'nın mülkiyet anlayışını nasıl parçalamamışsa verginin yapısını da onun gibi değiştirmiş ve onu bir şey olmaktan çıkararak derebeyinin hususi bir geliri, bir malikâne varidatı haline sokmuştur.” Yavaş yavaş yalnız toprak geliri değil, şehir giriş kapılarında alınan duhuliyeler, bazı sanatlara ve tuz üzerine konan inhisarlar, adalet dağıtırken alınan harçlar, para cezaları vs. de bu (regalien) hak içinde bulunan vergi çeşitleridir.

Bununla birlikte Orta Çağda istisnai olarak alınan vergilere de rastlamak mümkündür. Bazı vesilelerle mesela savaş, kral ailesine veya saraya mensup kimselerin evlenmeleri vesaire için zaman zaman vergiye başvurulduğu; hatta bu vergilerin tahsil edilmesi için mesela İngiltere'de (commonue), Fransa'da (Etats Généraux) diye anılan halk meclislerinden de karar alındığı bir gerçektir. Bu vergilerden biri ve belki de en

²⁶⁶ Bkz. İsmail Fazıl Pelin, Finans İlmî, İstanbul-1937

meşhuru Haçlı Seferlerine katılmayanlardan alınan Selahaddin Eyyubi öşrüdür.

Avrupa Orta Çağındaki bu durum merkezi devletlerin kurulması ve kuvvetlenmeye başlamasıyla bazı yerlerde XVI. Asırdan diğer bazılarında ise XVII. Ve XVIII. Asırdan itibaren değişmeye yüz tutmuş ve kısmen eski Roma vergi sisteminden mülhem olarak yeni bir takım vergi rejimleri ortaya konulmuştur.

Almanya'da Vergi

Alman maliye iktisadının ve vergi mevzuatının gelişmesinde önemli bir husus, hemen İmparatorluk ile XIII. asrın sonuna doğru Almanya'da teşekkül eden müstakil devletler (Territorialstaaten) arasında bir rekabetin teessüs etmesidir. Bu durum İmparatorluğun siyasi bünyesi kadar iktisadi ve mali durumuna da damgasını vurmuştur. Esasen Alman İmparatorluğu, parçalanış tarihi olan 1806 senesine kadar bir satıl devleti olamamıştı. Bu sebeple devlet başından itibaren bir ferdi hükümdarlar birliği durumunda olmuştur. Buna bir anlamda şahıslar birliği devleti demek de mümkündür. Bu imparatorluğa Territoriastaaten bağlanmış bulunuyordu. Bunlar XIII. asırdan beri gelişme halinde idiler ve İmparatorluk içinde kuvvetli durumdaydılar.

Bu bakımdan İmparatorluk şahıslar birliği karakteristiğine uygun olarak başında bir siyasi otoritenin bulunduğu bir merkezîyetçilik tanımıyordu. İmparatorluğa hissedar olan tımar sahipleri, asiller, yüksek memurlar, imparatorluk belediyeleri gibi herkes devlet kuvvetlerine iştirak ediyorlardı. Bunlar gerçi krala sadakat ve itaat sözü

ile bağlı bulunuyorlar ve kral bunklara karşı koruma ve himaye vaadi veriyordu. Fakat aslında kendi sahalarında tam bir serbesti içinde bulunuyorlardı. Bilhassa görecekleri vazifeler bakımından zaman içinde büyük ölçüde artan bir serbesti içinde idiler.

İmparatorluğun mükellefiyetlerini ancak bir hissedarı olarak yerine getiriyorlardı. Yoksa onun bir tabisi durumunda değillerdi. Bilhassa bazı hudutları aşmadıkça bu salahiyetlerini istedikleri gibi kullanabiliyordu. Üzerinde anlaşılan hudutlar da öyle büyük ölçüde bu davranışları tahdidi edici ve sınırlayıcı mahiyette değildi. Bu kuruluş tarzı içinde eski Cermen taraftarlar birliği düşüncesi kooperatifçilik bünyesiyle de büyük bir beraberlik arz ediyordu. Prensip itibariyle de zaten böyleydi.

Kral imparatorluğun mükellefiyetlerini kendine ait mülklerden karşılıyordu. Bu gelirleri tamamlayıcı mahiyetteki varidat (regalien) diye adlandırılıyordu. Bunlar bir çeşit haklardı. İmparatora verilmiş sikke basımı, gümrükler, pazarlar, çiftlikler, arazi mülkiyeti, cezalar gibi haklardan doğuyordu.

Ancak bu hakların prenlere bahşedilmesi veya onlar tarafından gasp edilmesi neticesinde kralın gelirleri gittikçe artan ölçüde azalma tehlikesi ile karşı karşıyadı. Bu durumda da krallar daha başka gelir kaynakları düşünmek zorunda kalıyorlardı. Yavaş gelişen bir imparatorluk vergi teşkilatının kurulmasında da başlıca amillerden biri bu gelişme olmuştur. Ancak bunun mükemmel bir şekilde geliştirilebildiği de iddia edilemez.

Zira gelirlerin ancak giderlere yetmesi yine de kralın bizzat mülk sahibi olması ve bunlardan gelir elde etmesiyle mümkün oluyordu.

Sonraları imparatorluk içinde güçlü bir kuvvet olan Terriorial herren yanına kilise de karıştı. Bunlar bazı kamu hizmetlerini üzerlerine aldıkları gibi bazı gelir kaynaklarına da sahip çıktılar.

İmparatorluğun ilk yüzyıllarında varidat olarak ön planda gelen gelirler kral arazilerinden elde edilenlerdi. Bu sıralarda krallar belli bir kral şehrinde oturmazlar adeta saraydan saraya gezer durumdaydılar. Bunların başlıca sebepleri arasında o zamanki telakkiye göre krallık haklarının kralın bizzat orada bulunmasını icap ettirmesi ve o zamanki piyasa imkânlarının eksik oluşu bu mülklerden elde edilen hâsılanın ancak başında bulunmak suretiyle en iyi şekilde değerlendirme imkânı olmasıydı. Kralların sabit bir ikametleri bulunması ancak XIII. yüzyıldan sonra başlamıştır. Bunun belli başlı sebebi nüfus yoğunluğunun artması, şehirleşmenin başlaması, piyasa ekonomisi ve paralı iktisada geçilmeye başlamış olmasıydı. Artık bu şekilde ihtiyaç fazlası mamullerin piyasada değerlendirilmesine imkan hazırlanmış bulunuyordu.

Bu asırlarda kral mülkünden elde edilen gelirlerin yanında az bir ölçüde olsa da köylülerin, değirmen sahipleri ve sairenin aynı olarak ifa ettikleri ödemeler de yer alıyordu. Bu kişiler krallık mülküne yerleştirilmiş kimselerdi.

Bunların hepsi aynı olarak ödenen vergiler şeklindeki gelirlerdi. Ancak bu sıralarda nakit-para olarak gelen

vergiler de eksik değildi. Daha bu sıralarda serbest veya serbest olmayan kraliyet köylüleri nakit faiz tediyesiyle mükellef tutulmuş bulunuyorlardı. Ancak bunlara çağdaş anlamda vergi denmesi mümkün değildir. Bunlar daha çok arazi veya himaye esasına dayanan harçlar şeklindeydi.

Köylülerin ödedikleri bu nakit harçlar yanında krallık piskopos ve rahiplerin seçimleri sırasında ödedikleri meblağlar yer alıyordu. Kral bir piskoposluk şehrinde ikametini devam ettirdiği zaman Regalien gelirlerini toplama hakkı krala aitti. Bu yerler münhal ise dahi elde edilen gelirler yine kralındı. Bu gelirler XIII. asra kadar tamamen ve kati bir surette hesap edilip tespit edilmemekle beraber oldukça önemli bir yekûn tutuyorlardı. Bu gelirler ruhani paye sahiplerinin ruhani imparatorluk prensleri tertibine girmeleri ve dini olmayan büyük kişilerin de toprak asilzadeleri haline gelmesi neticesi ortadan kalkmıştır.

Bunların tamamlayıcı gelirler arasında bir defaya mahsus olarak krallık mülkiyetindeki memleketler rehin konması sonucu elde edilenler vardı.

Dar anlamıyla vergi diyebileceğimiz devamlı ödemelere ancak oldukça sonraları rastlıyoruz. Çok defa zikredilen (Bede) dahi bir kraliyet vergisi değildi. Bu toprak mülkiyetine dayanan bir vergiydi. Kralın bunu aldığı hallerde kralın kendisi de bir toprak sahibi durumundaydı. Bu bakımdan (Bede) ilk nakdi vergilerden olmakla beraber ilk imparator vergilerinden biri değildir. Zaman zaman (Hanse) olarak adlandırılan, deniz kontlarının, dışardan mal getiren tacirlerden, ticaret

merkezlerinden aldıkları rüsumlar da bu günkü manada vergi olarak adlandırılmaz. Bunlar daha ziyade bu şekilde bir ticareti yapabilmek için verilen bir rüsum mahiyetinde idiler. Ancak bunlar bir dereceye kadar XII/XIII. asırlardan beri kraliyet şehirlerinin krala ödedikleri vergilerin ilk safhası olarak kabul edilebilir. Yalnız bu şehir vergileri kısa bir uygulamadan sonra sabit hale getirdiler ve böylece gelişme imkânından mahrum bırakılmış oldular. Bu vergiler Yahudi vergilerini (Judensteuer) de ihtiva ediyorlardı. Bu vergi dahi aslı itibariyle kral himayesi harcı niteliğinde bulunuyordu.

Bütün bu gelirler zaman zaman başvuru olan fevkalade ödemeler ile tamamlanıyordu. Ancak bu imparatorluk arazisi gelirleri, gümrükler, mahkeme harçları gibi normal gelirler ve fevkalade gelirler tam manasıyla bir imparatorluk politikası uygulamak için gerekli giderleri karşılayacak ölçüde olmaktan çok uzak bulunuyordu. XIV/XV. Asırlarda imparatorluğun veya kralın gelirleri ancak on bin Gulden olarak tahmin olunuyordu. Ancak bu konuda kesin bir rakam vermek mümkün olmamıştır.

Fakat kısa bir zamanda bu gelirlerin yetmediği ortaya çıkmıştı. Böylece bunların ıslahı ve genişletilmesi planlandı. Bu arada asıl düşünülen vergi mevzuatının geliştirilmesi olarak görülmektedir. XV. Asırdan itibaren bazı arazi prensleri maden haklarından faydalanmaya başlamışlardı. Bilhassa gümüş madenlerinin gelirleri önemli bir yokün teşkil ediyordu.

Yalnız burada asırlar boyunca bir mali idare birliğinden bahsetmeye imkân yoktur. Bu durum XIX.

Asır başlarına kadar da sürer. Bu zamana kadar vergi ve diğer gelirler farklı daireler tarafından toplandığı gibi genel olarak imparatorluk içinde vergi idaresi bakımından bariz bir düalizmus hüküm sürmekte idi.

Bu durum her şeyden önce memleketin hükümdarı durumunda olan kimsenin hükümdarlığını olduğu kadar maliye idaresini de paylaşmak zorunda oluşunda görülmüyordu. XVII. ve XVIII. Asırda hükümdarın mutlakiyet idaresine rağmen bu esasta büyük bir değişiklik olmuş değildir. Sadece dualismus bir parça zayıflamış bulunmaktadır.

Bu uygulama sırasında hükümdar hazinesi (Camera-Gameral) yanında bir de halk mümessilleri meclisine ait (Contributionale-Ladnkasten) kasa bulunuyordu. Camera lehine tahakkuk eden gelirler münhasıran hükümdar mülkiyetindeki mallardan, miri araziden, mahkeme harçlarından ve Regalien haklarından elde ediyordu. Buna mukabil Landkasten gelirleri meclisler tarafından tasdiki gereken vergiler şeklinde idi.

Hükümdar gelirlerini sarayın ve sivil idarenin masraflarını finanse etmek için kullanırdı. Landkasten varidatı ise vergilerin alınmasını gerektiren maksatlar içindi. Zira vergilerin meclisler tarafından kabul edilmesi ancak bu şekilde mümkün oluyordu. Askeri amaçlar genellikle ön planda tutuluyordu.

Bu dualismus sonucunda ortaya çıkan bir gerçek de borç idaresi nokta-i nazarından idi. Prenslerin borçları kendilerinin ödeyemeyeceği bir seviyeye ulaştığı zaman

bunlar da halk meclislerine başvurup bu borçların ödenmesini üzerlerine almalarını talep ettiler.

Böyle bir davranış ilk olarak XIII. asırda görüldü. Fakat normal bir muamele haline ancak XVI. Asırdan sonra getirildiler. Bir zorlama olmadan bu işin yürümediğini söylemenin gereksiz olduğu açıktır.

Bu suretle ayrıca bazı hükümdar hakları, hatta bazı mali kaynakları bile halk meclislerinin eline geçmiştir.

Vergiler önceleri fevkalade ödemelerden sayılırdı. Daha sonraları bilhassa hükümlerlik hakkına sahip olanlar tarafından muntazam olarak toplanan gelirler halinde geliştirildiler. Ancak bunun genel bir mükellefiyet ve zorunluluk haline getirilmesi XVIII. Asrın başlarında gerçekleştirilebilmiştir.

Sonraki merhalede normal ve fevkalade vergiler arasında bir farklılık bariz bir şekilde ortaya çıktı. Bunların birincisinin karakteristiği muntazam aralıklarla toplanması, diğerininki ise bazı özel hallere inhisar etmesiydi.

Normal gelirlerin esas kısmı vasıtasız vergilerdi. Bunlar XIX ve XX. Asırlarda görülenlerden farksızdır. Bunlar önceleri arazi mülkiyetinden doğan arazi vergisi şeklindedir. Normal olarak da tevzii (Repartitionssteuer) tarzında idiler. Tarihi bakımdan gerek bu arazi gerekse bina vergisi XII. Asırda yavaş yavaş sisteme dâhil edilmeye başlanmış olan (Bede) ile birleştirilmesi mümkün olan vergilerdir. Zira bu vergide başlangıçta bir servet vergisi şeklinde düşünülmüştü, fakat sonradan değişerek bir arazi ve bina vergisi olarak tahsil edilmişti.

Ancak kısa bir uygulamadan sonra bu vergilerden şehirler istisna edildi. Böylece bu vergi sadece işlenen köy arazilerinden alınan bir vergi çeşidi haline gelmiş oldu.

Ancak arazi vergisinin getirdiği en önemli yeniliklerden biri, memleketin kadastrosunun çıkarılması zorunluluğunu ortaya çıkarmasıdır. Zira bu vergiyi muntazam bir şekilde toplamak için kadastro esastı. Kadastroişlerinin tarihi Avusturya'da XIV. Asra kadar uzanır. Fakat gelişmiş şekli ancak XVIII. Asırdan sonra görülür.

Arazi sahibi olmayanların da vergi mevzuu içine alınması için özel-servet vergisi, baş vergileri, meslek vergisi, veraset vergisi, mesken vergisi, hizmetkâr vergisi gibi vergiler de bu sıralarda ihdas edilmiştir.

Hususi bir öneme sahip olan vergiler (Akzise) adı altında toplanan tüketim vergileridir. Bunlar çok sayıda münferit vergiler manzumesi şeklinde idiler. Bunlar içki, hububat, kasaplık hayvan, besi hayvanı, tohum gibi matrahlardan tahsil olunuyordu. Akzise ile bilhassa şehir halkı vergi mevzuu içine alınmış oluyordu. Bu şekilde akzise önemi itibariyle eskiden bir arazi vergi şekli olan Kontributionen yerini almış oluyordu. Zira bu vergiler de şehir halkı tarafından ödenirdi.

Bazı hallerde devlet bu tüketim vergilerini şehirlerle paylaşırdı. Böylece devlet monopolu bu tüketim vergileriyle takviye edilmiş oluyordu. Bu monopol durumları bilhassa tuz, tütün, kahve, piyango monopolları şeklinde mevcuttu.

Ancak bu çağın karakteristiği gelir ve servet vergilerinin tam manasıyla geliştirilememiş olmasıdır.

Almanya'da maliye idaresinin gelişmesi sıkı bir şekilde siyasi gelişme ile ilişkisi vardı. Bu husus bilhassa Birlik veya İmparatorluk ile münferit devletlerin birbirleriyle nasıl bağlı buldukları ve dolayısıyla vazifelerin ve vergi gelirlerini aralarında nasıl paylaştıkları bakımından geçerlidir.

Bütün önemli siyasi hadiseler Bismark devri, Birinci Dünya Harbinin çıkışı, Nasyonal sosyalistlerin iktidara gelmeleri ve İkinci Dünya Harbi gibi, İmparatorluğun kuvvetlenmesi yönünde olmuş ve vergilerde ağırlığı onun lehine geliştirmiştir.

Ancak İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan Federal Cumhuriyet ile aksi yönde bir gelişme olmuş ve federal rejim kuvvetlenmiştir. Buna mukabil daha geçen senelere kadar Sovyet İşgal bölgesinde bulunan Doğu Almanya'da durum bunun aksi olmuştur.

Alman Birliği 08.06.1915 tarihinde hayatiyet kazanmış bulunuyordu. Ancak birliğin vazifelerinin vasati bakımdan kendine has bir maliye idaresi geliştirme ihtiyacı ortaya çıkmış değildi. Bu birlik sadece devletlerin birliği şeklindeydi. Münferit devletlerin her biri bağımsız hareket etme haklarını muhafaza etmişlerdi. Tek müşterek organ federal meclisti ve buna bir başkanlık kasası eklenmiş bulunuyordu.

1867 de Kuzey Almanya birliğinin ve 1871 de Alman İmparatorluğunun kurulması imparatorluk maliye idaresi yaratılması hususunu da ihtiva etmiş oluyordu. Ancak

münferit devletlerde var olduğundan bu durum imparatorluk maliye idarelerini icap ettiriyordu. Bu vaziyetin de ortaya koyduğu başlıca meselelerden biri de finansman denkliği, yani gelir ve giderlerin merkez ve münferit devletlerarasından nasıl paylaştırılacağıdır.

Bu sıralarda İmparatorluğun finansman ihtiyaçlarının başında kara ve deniz ordusunu kapsayan ordu bütçesiydi. Buna ilave olan diğer önemli bütçeler sömürgeler bütçesi ve 1880lerden sonra da sosyal sigorta bütçeleridir. Bütçe içinde borç ödemelerinin de önemli bir yeri vardı. İmparatorluk borçları 1877 den bu yana devamlı olarak bir artış halinde bulunuyordu. Birinci Dünya Harbinin çıkışında bu borçlar 5 milyar markı bulmuştu. Bu gerçeğin sonucu olarak ortaya çıkan durum İmparatorluğa tahsis edilen vergi gelirlerinin durmadan artan giderleri karşılamaktan çok uzak olduğudur.

İmparatorluğa gelir kaynağı olarak gümrükler ve ortak tüketim vergileriyle devlet işletmeleri gelirleri bırakılmıştı. Devlet işletmelerinde söz konusu olan posta ve telgraf hizmetleriydi. Giderlerin gelirlerin altında kaldığı zaman açığın (Matrikularbeitrage) ile kapanması gerekiyordu. Bunlar nüfusun hacmine göre federal devletlere federal kanzler tarafından yüklenirdi. Federal devletlerin bunu ciddiye alıp tediye ettikleri hallerde bu açık da kapanırdı. Fakat bu durum pratikte çoğunlukla olmazdı. Bu hallerde de açığın istikraz veya kredi yoluyla kapatılmasında başka çare kalmazdı.

Bu durum Bismark zamanındaki İmparatorluk maliyesinin reformu çabalarının başlıca sebeplerinden

birisidir. Bu reformlar önce vasıtasız imparatorluk vergilerinin ıslahı yolunda başlatıldı. Zira hâkim olan kanaate göre vasıtasız vergilerin federal devlet üyelerine bırakılması gerekiyordu.

Ancak ne imparatorluk tekeli yaratma ve ne de tüketim vergilerinin tamamen alınmasına dair planlar gerçekleştirilebildi. 1879 yılında yürürlüğe giren himaye gümrüklerinden beklenen yüksek gelirler de yanlış bir uygulama yüzünden gerçekleşemedi.

1906 da sisteme veraset vergisi ilave edildi. Fakat bunların hepsi yetersiz kaldı.

Tek başarılı sayılabilecek reform 1913 yılında konulan ordu yardımı faslı oldu. Bu yardım bir defaya mahsus olmak üzere 1 milyar marklık bir servet vergisi şeklinde idi. Bu vergi de devamlı bir servet artış vergisiyle devam ettirildi.

Ertesi yıl başlayan Birinci Dünya Savaşı ile başlayan şartlar tamamen değişmişti. Bundan sonra esaslı bir vergi reformu teşebbüsü için savaşın sona ermesine ihtiyaç duyulmuştur. Netice olarak görüldüğü gibi Bismark zamanında maliyede ağırlık açık bir şekilde münferit devletler üzerinde idi.

Gelirler arasında Devlet Demir yollarının kurulması sonucu bu işletmeden gelen gelirler önemli bir yer işgal etmeye başlamıştı. Buradan gelen gelirler, miri arazi, orman ve madenlerden gelen toplam gelirin üzerinde bulunuyordu. Hatta Prusya, Bavyera ve bazı diğer devletlerde Devlet Demir Yolları gelirlerinin vergi gelirlerini aştığı bile oluyordu.

1871 Anayasasında İmparatorluğa vasıtasız vergiler tahsis edilmiş bulunuyordu. Bu sebeple İmparatorluk vergi sistemini daha ziyade vasıtasız vergiler üzerine geliştirilmesi zaruri bir durum olarak ortaya çıkmış oldu. Burada ağırlık subjektif vergilerinde idi.

Genel olarak da bir dizi vergi reformları ele alındı. Bu şekilde eyalet devletleri sadece vergi sistemlerini ıslah etmekle kalmayıp, gerekli yeni vergileri sistematik olarak eskilerine ilave ettiler.

Özel bir önemi olan reform Prusya'da meydana geldi. Bu reform, 1891 ve 1893 yılları arasında yapıldı. Prensip olarak gelir vergileri devlete ve gayrimenkul vergileri de mahalli idarelere bırakıldı. Ancak bu kesin ayırım, mahalli idarelerin gelir vergisine ilave yapabilme hakkını elde etmeleri ile oldukça daraltılmış oldu.

Tesis edilmiş gelir vergisi ve bunun temelini teşkil eden serveti de buna dâhil etme hususundaki icabı yerine getirme konusu bir servet vergisi ithali ile tamamlanmış oldu. Bu reform ile bir gelişme yönü tespit edildi ve oldukça da başarılı bir şekilde uygulandı.

Arazi, bina ve meslek vergilerini kapsayan gayrimenkul vergileri 1863 yılı başlarında bir reforma tabi tutulmuştu. Artık bunlar şimdilerde mahalli idarelere bırakılıyordu.

Orta ve kuzey Almanya devletlerinin Prusya örneğini takip etmelerine karşılık, güney devletleri geliştirmiş oldukları üretim vergilerine bağlı kalıp, bunları gelir ve servet üzerine vergilerle tamamladılar.

Bu şekildeki gelişme gelir vergisinin mutlak ve nispi hızlı olarak vergi gelirleri içinde ağırlığının artması sonucunu doğurdu. 1913–1914 mali yılında bu vergiler federal devletlerin toplam vergi gelirlerinin % 64,2 sine ulaşmış bulunuyordu.

Almanya’da Birinci Dünya Savaşının finansmanını karakterize eden husus, savaş giderlerinin fevkalade bütçe içine alınıp istikrarla karşılanması çaresi aranmasındadır. Toplam olarak yüz milyar markı bulan savaş kredisi çekilmişti. Ancak bu miktar para ile savaş giderlerinin sadece yüzde altmışı karşılanabilmişti. Savaş istikrazlarının birinci gayesi Merkez Bankası (Reichsbank) ve yeni kurulan ödünç kasası (Darlehenskasse) tarafından büyük ölçüde çıkarılmış olan banknotların geri alınması ve konsolidasyonunu temin etmekte.

Ancak beşinci savaş istikrazından sonrakiler yeterli olmaktan çok uzaktır ve savaş sonunda devletin elli milyon markı bulan dalgalı borcu bulunuyordu. Bunlara bir de uzun vadeli istikrazlar ilavesi ile devletin toplam borcu, muazzam bir seviyeye ulaşıyordu.

Bunun üzerine bir savaş vergisi, bilhassa savaş kazançları vergisi ihdas edildi. Bu vergi gelirleri, bir de tütün vergisi ve damga resimlerinin yükseltilmesi ile tamamlandı.

Tarihi bir anlam taşıyan husus 1916 yılında uygulanan makbuz damgasıdır ki, sonradan bundan muamele vergisi geliştirilmiştir.

1917 ve 1918 yıllarında daha başka tüketim vergileri, kömür vergisi, nakliye vergisi ve muamele vergisi

geliştirilmişti. Ancak bu yıllarda esaslı vergi tedbirleri geliştirilmemişti. Bilhassa vasıtasız vergilerin devlet vergileri olarak ithal edilmesi büyük bir eksiklikti.

Gerçi devletin vergi gelirleri 1914 yılından 1918 yılına kadar 2,4 milyardan 6,22 milyar marka çıkmıştı. Fakat barış zamanında büyük bir artış olarak kabul edilebilecek bu gelişme savaş yılları için hiç de yeterli değildi.

Savaşın maliye alanındaki gelişmesine iki yönden bakılabilir: Bunun bir yönü para birimine göre düşünme alışkanlığının yerleşmesi, ikinci yönü de maliye idaresi bakımından ağırlığın devlet lehine gelişme zorunluluğunun açıkça görülmesidir.

Savaştan sonra gerek ordunun terhisi, gerekse çok sayıda sosyal hizmetlerin meydana çıkışı ve bunların genişlemesi devlete yeni ve büyük mali külfetler yüklemiş bulunuyordu. Hem de bunları başarmak zorunda olan devlet mekanizması ihtilaller, siyasi karışıklıklar ve ayrılıklar, partiler arası didişmeler ve grevlerle karşı karşıya kalmış ve dolayısıyla iktisadi açıdan son derece zayıf düşmüş bir durumda bulunuyordu. Bunun içindir ki ilk zamanlarda bütçe açığının kapatılması için banknot basımından başka bir yola başvurulmamasını haklı görmek lazım gelir. Belki Napolyon savaşlarında olduğu gibi enerjik tasarruf tedbirleri ve vergilerin yükseltilmesiyle devlet bütçesinin sağlamlştırılması mümkün olabilirdi. Ancak galiplerin tazminat politikası (Reperationspolitik) ve hükümet ile meclisin yetersiz karar alma durumu bunlara imkân vermemişti. Dolayısıyla de devlet

bütçesinin yeniden sağlamaştırılması sonraki bir tarihe 1923 ve 1924 yıllarına kalmıştı. Bu tarih Rentenmark ve Reichsmark'ın ortaya konmasına rastlar.

Enflasyonun bundan sonraki gelişmesinin Alman maliyesi bakımından önemi, devlet bütçesi içinde devlet borçlarının nispi önemini azaltması yönünde oynadığı roldür. Aksi takdirde savaştan önceki vergi gelirleri seviyesi, borç faizlerini dahi karşılamaktan uzak kalabilirdi.

11.08.1919 tarihli Weimar Anayasasıyla devlet maliye idaresinin temelleri atılmıştı. Bu idareye önceleri sadece gümrükler ve tüketim vergileri intikal etmişti. Bu idareye vergilerin de verilışı bunları takip etmişti.

Bu idarenin kuruluşuna paralel olarak mali reform çalışmaları da sürdürülüyordu. Bunların esasları da 13.12.1919 tarihli devlet gelirleri kanunu ve 31.03.1920 tarihli eyaletler vergi kanunları içine alınmıştı.

Bu mevzuatta ana temayül, mali idarenin devletin elinde toplanması istikametinde idi. Önceleri de merkezi idareye vasitasız vergiler, bilhassa gelir ve servet vergileri tahsis edilmişti. Eyalet ve mahalli idarelerin vergi hükümlerliği böylelikle oldukça daraltılmıştı.

Para ve maliye reformu tedbirleri 1923–1924 yıllarında geniş bir alanda yürürlüğe kondu. Tedbirlerin sonuçları kısa bir zamanda alındı ve 1924 yılında devlet bütçesi müspet bakiye ile bağlandı. Ancak bu başarıyı yalnızca sert tasarruf tedbirleri ve sadece vergilerin arttırılışında aramak doğru değildir. Zira ekonomik gelişme de tam bu yıllarda başlamış ve 1919 yılına kadar

sürmüştü. Bunun da vergi gelirlerini tabii olarak arttırdığı açık bir gerçektir.

Bu dönemde insanın nazarı dikkatini çeken bir vergi (Hauszinssteuer) veya (Gebaudeentschuldungssteuer) denilen bir vergidir. Bu verginin esası, eski ev sahibi olanların, enflasyon dolayısıyla borçlarının hafiflemiş olması görüşü idi. Bu bir eyalet vergisi idi. Eyalet maliye idareleri tarafından eski ev sahiplerinin bu yolla ek bir gelire sahip olmalarına dayanılarak tahsil ediliyordu. Bu vergi konut inşaatının finansmanında ve kriz sırasında eyalet bütçelerinin yeterli tutulmasında büyük destek olmuştur.

Krize kadar 1928–1929 Almanya’da önemli birçok vergi kanunları değişikliğe uğramıştır. Hatta bunların bir kısmında yapılan değişiklikler oldukça önemli olmuştur. Bu değişikliklerin bir kısmı vergi kanunlarının daha mükemmel bir şekilde mevzulandırılması ve bir kısmı da vergi indirimleri şeklinde olmuştur. Meydana gelen iktisadi gelişme buna imkân veriyordu.

1929 yılında başlayan dünya krizi yalnız iktisadi gelişmeyi sona erdirmekle kalmadı, diğer yandan bu zamana kadar konsolide edilmiş olan maliyenin bu durumunu tehlikeye düşürdü ve nihayet bozulmasına sebep oldu. Kısa bir zaman içinde 1921 den 1923 yılına kadarki durumla mukayese edilebilecek bir seviyeye ulaşıldı. Gelirler şiddetli bir şekilde düşerken giderler artıyordu. Bilhassa işsizler ve kısaltılan iş günlerinin yardım ihtiyacı devlet bütçesine büyük ölçüde yük

oluyordu. Ayrıca daha 1927 yılında yürürlüğe konulmuş olan işsizlik sigortasının büyük bir ihtiyacı yoktu.

İşsizlerin ve muhtaçların ihtiyacı için toplanan giderler krizin en yüksek olduğu sıralarda yıllık 2,5 ve 3 milyar arasında değişmiş ve böylece toplam giderlerin % 17–18 ini teşkil etmiştir.

1928–1929 yılında 14 milyar mark tutan devlet, eyaletler ve belediyeler toplam vergi tutarı 1932 yılında 14 milyar marka düşmüş bulunuyordu. Özellikle gelir ve servet vergilerinden toplanan yekûn hemen hemen yarıya inmişti.

Sonradan müşahede edenlerin anlamakta güçlük çektikleri bir gecikme sonunda nihayet radikal tedbirlere girişildi. Bu konuda ilk tedbirler ilki 01.12.1930 ve sonuncusu 08.12.1931 tarihini taşıyan dört fevkalade durum nizamnamesidir. Bu nizamnameler taile vergilerin artırılması ve masrafların kısılması yanında en son nizamnamede fiyat ve faizlerin düşürülmesini öngörüyordu. Vergi artışları bilhassa gelir, tütün, muamele vergilerini kapsıyordu. Ayrıca yeni vergiler de ihdas edilmişti. Gider tasarrufları maaşların kısılması, idare binalarının yapılmasının durdurulması şeklinde olmuştur.

Bu fevkalade durum politikası özellikle bir enflasyon politikasının karakteristiği durumunda idi. Diğer alternatif olan iyi planlanmış bir devalüasyon politikasına cesaret edilememiş ve bunun reddedilmesi kanaati hakim gelmiştir. Ayrıca eskiden çok kullanılmış olan konjoktrel fiyat artışlarına para ve kredi tedbirleriyle müdahale etme

yolu da tercih edilmemiş, bunun yerine cebri bir surette fiyat ve ücretlerin indirilmesi sayesinde (Restriktionpolitik) mücadelenin daha müspet olacağı kanaatine yer verilmiştir.

09.07.1932 tarihindeki Lozan Barışı ile tazminat probleminin hal yoluna girmeğe ve ekonominin kendine gelmeye başladığı bir sırada Alman halkının kuvvetli bir adama ihtiyacı olduğu ve bir mucizeye inandığı durumun en gelişmiş olduğu bir anda Nasyonal Sosyalistler iktidara gelmiş oldular. Bu idare kendilerinden önce başlatılmış olan birçok tedbirleri daha büyük bir kararlılıkla ele aldılar. Bunların başında istihdam yaratma konusundaki tedbirler geliyordu. Kapsamlı bir istihdam yaratma politikası yine kapsamlı bir borçlanma politikası ve vergi indirimleriyle desteklendi. Vergi indirimleri istihdam yaratıcı projelere yatırılan kazançlara tanınıyordu.

Daha 1934–1935 yıllarında silahlanma politikasına girilmişti. Bu durumla başlayan silahlanma giderleri 1934–1935 mali yılı ile 1938–1939 son barış mali yılı arasında 1 milyar 900 milyon Reichmark'tan 18 milyar 400 milyon Reichsmarka yükselmiş bulunuyordu. Ancak buna paralel olarak gelişen istihdam mevcudu ve vergi gelirlerini sadece buna bağlamak doğru değildir. Ekonominin diğer alanlarında da büyük gelişmeler kaydedilmiş bulunuyordu.

İkinci Dünya Savaşının başlaması para ve kredi politikası bakımından hazırlık yıllarında başlanan politikanın daha sertleşmesinden başka bir mana ifade etmemiştir. Yalnız savaş için gerekli malzemenin üretimi

sivil ihtiyaçlar için olanların aleyhine büyük ölçüde arttırılmış bulunuyordu. Bu arada ekonomide merkezi idare sistemi daha da genişletilmiş, kumanda kuvveti tamamen merkezin eline verilmiş ve nihayet merkez bankası da hükümet idaresinin siyasi iktidarına verilmiştir.

Birinci Dünya Savaşının aksine İkinci Dünya Savaşında savaş istikrazları politikasından uzak durulmuştur. Kredi ihtiyacı kredi kâğıtları ile karşılanmıştır. Bunların büyük bir kısmı kısa vadeli idi. Ancak küçük bir kısmı için orta vade söz konusuydu. Bu kâğıtların satışı genellikle kredi sistemi içinde olmuştu. Bir kısmı da doğrudan doğruya merkez bankası tarafından satın alınmıştı.

Maliye politikasının ikinci karakteristiği ise vergi gelirlerinde kaydedilen artışlardır. Bu artışlarda vergileri yükseltmek için derhal alınan tedbirlerin rolü büyüktür. Vergi artışları sayesinde savaş giderlerinin büyük bir kısmı vergi gelirleriyle karşılanabilmişti. Bu oran is Birinci Dünya Savaşındaki kadar üstündedir.

Savaşın kaybedilmesinden sonra para reformunu da içine alan 1948 yılında Almanya ikiye ayrıldı.

Federal Cumhuriyet batı ittifakı içinde yer alırken Doğu Almanya Rus hâkimiyeti altında kaldı. Bu durum her iki Almanya'nın siyasi ve iktisadi düzeninde başlıca etken oldu. Doğu Almanya'da merkeziyetçi bir idare gelişirken, Batı Almanya'da Weimar Hükümeti zamanındaki adem-i merkeziyetçiliği de geçen bir ölçüde federalizm temayülü gelişti.

Maliye idaresi alanındaki genel eğilim Birliğe tüketim vergilerini, gümrükleri, muamele vergilerini vesaire tahsis edip federe devletlere servet vergisini, veraset vergisini, motorlu araçlar ve yegâne tüketim vergisi, bina vergisini bırakmak olarak görünüyordu. Yerel yönetimlere de gayrimenkul vergileri bırakılmıştı.

Federal Cumhuriyet eski Reich'in aksine durumun icaplarının ortaya çıkardığı büyük bir yükümlülük altında bulunuyordu. Bu yükümlülükler savaşın tahribatından, demontaj meselelerinden, işgal kuvvetlerinin masraflarından, sürülenler ve kaçanların yerleştirilmeleri için gerekli giderlerden doğmuş bulunuyordu.

1948 yılında başlayan Marshall Planı yardımları Federal Cumhuriyetin ekonomisinin prodüktivitesinin artırılmasında ve genel olarak devletin yeniden kurulmasında en önemli ve itici faktörlerden birisi oldu. Bu durum doğal olarak finansman kaynaklarının verimliliğini artırıcı birer etken olarak mali durumun düzeltilmesinde ve cumhuriyete düşen vazifelerin kolaylaştırılmasından da büyük rol oynadı.

Bundan başka Para Reformunun yürürlüğe konulmasıyla devlet bütçesi borç yükünden tamamen kurtarılmıştı. Böylece borç hizmetleri bütçe içinde önemli bir yekûn tutmaktan uzaklaşmıştı. 1950 yılındaki bütçede devlet borçları 700 milyon Deutsche Mark'tı. Buna karşı savaş sonu yükümlülükleri ve sosyal giderler bütçenin üçte birini teşkil ediyordu.

Birliğin gelirleri arasında gelir ve kurumlar vergisi gelirleri aslında birinci sırayı işgal etmektedir. Yalnız bu

vergilerin gelirleri federal devletlere aktarılmaktadır. Bu miktar ise % 65 i bulmaktadır. Bundan dolayı da ancak üçüncü sırayı işgal etmektedir. Birinci sırayı muamele vergisi gelirleri ve ikinci sırayı da tüketim vergiler ve gümrük gelirleri varidatı almaktadır. Tüketim vergileri arasında en büyük pay tütün vergisindedir. Madeni yağlar vergisi de oldukça büyük bir yekûn tutmaktadır.

İngiltere’de Vergi

Gerek İngiltere’de ve gerekse Fransa’da feodal devletler üzerinde krallığın hâkimiyeti Almanya’dan çok eski tarihlerde vuku bulmuştu. Yalnız buralarda da ilk zamanlarda mali idare Almanya’ya benzer çizgiler göstermiştir. Bu devletlerde de Kral arazisi, Regalien hakları ve ancak sonraları vergi gelirleri Krallığın başlıca gelir kaynakları olmuştur.

İngiltere’de daha Magna Charta 1215 yılında vergilerin kabul edilmesi hakkını parlamentoya tanımış bulunuyordu. Zaman aralarında farklı görüşler hatta açıktan açığa tartışmalar görülmesine rağmen İngiltere siyasi tarihinde ve bilhassa maliye idaresinde Kral ve Parlamentonun beraber etkisi ağır basmıştır. Krallar kendi mülkleri ve Regalien haklarından elde ettikleri gelirler ve özellikle saray idaresinde tedbirli davranmak suretiyle tasarruf sağlayarak mali kudretlerini kuvvetlendirdikleri oranda parlamentonun vergi kanunlarını kabul etme mecburiyetinden uzak kalıyorlardı. Bu durum bilhassa Heinrich VII ve Elisabeth I. Devrinde çok belirgindir. Yalnız vergilerin önemi ve dolayısıyla parlamentonun kudreti zaman içinde devamlı olarak artmıştır. Bu bilhassa

Stuartların krallık arazilerini elden çıkardıkları zaman çok kritik bir duruma gelmiştir.

Bu durumda vasıtasız vergilerin eski formları birer (monthyl assesments) şekline dönüşürken diğer taraftan çok sayıda tüketim vergileri sistemin içine çekiliyordu. Montly assesment servet ve gelir vergisi karışımı bir vergiydi. Tüketim vergilerinin başında da içki vergileri geliyordu.

Bunların yanı sıra eski gümrük mevzuatı da muhafaza edilmişti.

Monarşinin restorasyonundan sonra bir takım yeni spesiyal vergilerin ortaya çıkmasına yardım edecek fırsatlar doğmuş oldu. Bu vergiler arasında mahkeme harçları da zikredilebilir.

Vergilerin kapsamının devamlı geliştirilmesi gerçeği bilhassa İngiltere'nin deniz hâkimiyeti ve bir sömürge imparatorluğu kurma devrine başladığı XVIII. Asır için geçerlidir. Bu sıralarda bilhassa tüketim vergileri geliştirilmiş bunların arasında özellikle lüks ve israf vergilerinin genişletilmesi kayda değer bir manzara arz eder. Vergilerdeki bu temelden alınan değişikliklere paralel olarak devlet borçları da devamlı surette bir artış eğilimi içinde görünmüşlerdir. Bu borçların alınması için gelecekteki vergi gelirlerinin önceden alınması veya bunların rehine verilmesi de bir gerçek olarak ortaya çıkmıştı. Ancak ülkenin refah düzeyinin devamlı yükselmesi bu borçlanmayı pek tehlikeli bir duruma sokmadan ödenmesine imkân verebiliyordu.

Devlet gelirlerinde ve borçlanma muamelelerinde deniz aşırı şirketlerin de rolü büyük olmuştur. Bunlar çok miktarda istikrazları, imtiyaz almak veya mevcut imtiyazlarının genişletilmesi karşılığı kolaylıkla satın alıyorlardı. Devlet borçlarının en yüksek seviyesine Fransa ile yapılan savaşlar sırasında varılmıştı. Bu sıralarda geliştirilen bir prensibe göre, ekonominin bütünü için tüm vatandaşların vergi verme kabiliyetleri, istikrazların garantisi olarak gösteriliyordu. Bu prensipten hareketle devlet borçları tutarı büyük ölçülere varmıştı. Ancak burada hemen kaydedilmesi gereken önemli bir nokta borçlara paralel olarak halkın refah seviyesinde de bir gelişmenin meydana gelmesiydi.

Genel olarak denilebilir ki, İngiltere’de gerek vergi mevzuatı ve gerekse devlet borçları idaresi oldukça erken çağlarda gelişmiş bir durumdaydı.

Vergilerin İngiltere’de de dağınık bir durumda olmadığı söylenemez. Yalnız bu dağınıklık Almanya ve Fransa’da olduğu ölçülerde değildir. Bunun yanı sıra ilgi çekici bir nokta İngiltere’de vasıtasız vergilerin diğer ülkeler göz önüne alındığı takdirde oldukça erken gelişmiş olmasıydı. Ayrıca diğer devletlerin aksine İngiltere’de yüksek seviyedeki memurlar da vergi mükellefiyeti içine sokulmuşlar, diğer ülkelerde olduğu gibi vergi muafiyet ve istisnalarından geniş ölçüde faydalanma yolunu tutmamışlardır.

İngiltere’nin modern maliye idaresinin esasları XVIII. Asrın ikinci yarısında belirli bir şekilde ortaya konulmuş olmakla beraber ekonomi ve bütçeye ağır yükler getiren

Napolyon savaşları sırasında da önemli gelişmeler kaydedildiğini unutmamak gerekir.

Ancak gelir vergisinin bir savaş vergisi şeklinde getirilmesi (income and property tax) 1799 yılına rastlamaktadır. Bu vergi 1802 yılındaki kısa bir aradan sonra savaş içinde devamlı olarak uygulanmıştır. Savaş içinde toplanan vergi gelirleriyle savaş masraflarının bir kısmını karşılamak bu suretle mümkün olmuştur. Yine de bu masrafların büyük bir kısmının finansmanı için borçlanma yoluna gidilmesi gerekmiştir.

1816 yılında gelir vergisi yine yürürlükten kaldırılmıştır. Gerçekten hâkim olan kanaate göre bu bir savaş vergisiydi ve sadece böyle durumlara aitti.

Bu vergi ancak 1842 yılında Robert Peel tarafından sisteme tekrar sokuldu ve sistemin belkemiği mesabesine yükseldi.

Savaştan sonraki 1815 yılını takip eden on yıl içinde tüketim vergilerinin bir çeşidi olan gümrük vergilerinde bir indirim mümkün olmuştur. Yalnız serbest ticaret idealindeki gelişme durmadan müdahaleci tedbirlerle birleştirildiğinden mamul mallar, yarı mamul ve ham madde ithalatının bir kaçı üstünde vergilendirildi. Bu durum İngiltere'ye mahsus tipik bir olay olarak algılanabilir.

1870 yılında bütçe idaresinde ve dolayısıyla vergi sisteminde devam eden gelişmede bir değişiklik meydana geldi. Sebepler aynı Almanya'da ileri sürülenler karakterinde idi. Bunlar artan sosyal giderler ve silahlanma giderlerinden doğan mükellefiyetlerdi.

Bunun neticesi olarak da planlanan vergi indirimleri yerine halkın vergi gücünün mümkün olduğu kadar istismar edilmesi oldu. Bunların başında progresif olarak uygulanan gelir ve veraset vergileri geliyordu. Ancak diğer reformlar Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla sonraya bırakılmak zorunda kaldı.

Bunun üzerine İngiltere hükümeti savaşın zannedildiğinden fazla süreceğini göz önünde tutarak büyük ölçüde vergi artışlarını ele aldı. Bilhassa gelir ve tüketim vergileri artırıldı ve bunlara bir de savaş kazançları vergisi (excess profits duty) konuldu. Savaş kazançları vergisinin oranının yüzde 80 e kadar yükseltildiği oldu.

Bu şekildeki vergi artışlarıyla vergi gelirleri 1913 ve 1914 yılları arasında 164 milyon Sterlinden 1milyar 34 milyon Sterline çıkartılmış oldu. Bu arada İngiliz parasının değerini yarı yarıya kaybettiği nazarı itibara alınsa bile bu oldukça büyük ölçüde bir artış demektir. Bu artış % 570 i bulmuştu. Almanya'nınki ise sadece % 160 oranında kaldı.

Böylece 6 milyar 560 milyon Sterlin olarak hesaplanan savaş giderlerinin büyük bir kısmı vergi gelirleriyle karşılanabilmişti. Geri kalan bakiyesi de kısa, orta ve uzun vadeli devlet tahvilleri gelirleriyle karşılanmıştı.

İngiltere'de vasıtasız vergiler 1913 yılında 78 milyon 100 bin Sterlin gelir sağlamıştı. Bu toplam vergi gelirlerinin % 47,5dir. 1918 yılında mutlak meblağ 609

milyon 700 bin Sterlin ve toplam vergi gelirleri içindeki payı % 77,2 ye yükselmiştir.

İngiliz maliyesinin güvenilirlik ve dayanıklılığı savaştan sonra alınan tedbirlerde de kendini göstermiştir. Hemen savaşın sonunda kısa vadeli borçların konsolide borçlar haline getirilmesi işi ele alındı. Daima planlanmış olan gelir vergilerinin yüksek oranının indirilmesi hususu ise yine gerçekleştirilemedi. Sosyal hizmetlerin özellikle sağlık işlerinin artışı, istikrazların ödenmesi ve bazı hallerde gıda maddeleri gümrüklerinin indirilmek zorunda kalınışı vergi mükelleflerinin yüklerinin bir dereceye kadar azaltılmasına imkân vermedi. Bunun aksine gelir vergisindeki progression daha da artırıldı.

Bu şekildeki veraset vergisiyle de bağlantılı, progression bu zamandan beri İngiliz vergi sisteminin karakteristiklerinden sayılır.

İkinci Dünya Savaşında sürdürülen mali politika vasıtaları hemen hemen aynı birincisinde olduğu gibiydi. Gelir vergileri ve tütün, bira ve muamele vergileri gibi bazı önemli tüketim vergileri artırıldı. Buna ilave olarak da yeni bir savaş kazançları vergisi de ihdas edildi. Gelir vergisi progresyonu o şekilde ayarlanmıştı ki, hemen kimsenin 7000 Sterlin geliri aşması imkânsızdı.

1938 ve 1945 yılları arasında vergi gelirleri mutlak olarak 840 milyondan 3 milyar 284 milyon Sterline çıkarken bu gelirlerin aynı dönem içinde milli gelire oranı % 16 dan % 39 a varmış oluyordu.

Yüksek derecede vergilendirme yöntemi savaşın sonunda da bir müddet muhafaza edildi. Bunda asıl

güdülen amaç savaş sırasında kaçınılmaz bir şekilde artan tedavüldeki enflasyonist para hacminin tehlikesini azaltmaktı.

Bu temayül içinde tütün ve eğlence vergileri gibi tüketim vergileri olduğu kadar yine savaş zamanından kalan tüketici-subsansiyonları (consumers subsidies) artırıldı.

Vergi indirimleri ancak 1947 den sonra yavaş yavaş başlamış oldu.

Sosyal bütçenin konut inşası, sosyal sigorta, sağlığın korunması ve eğitim öğretim işleri gibi yeni yükümlülüklerle ağırlaşması dolayısıyla alınan tedbirlerde vergi gelirlerinin toplam olarak milli gelir içindeki payının azaltılmaması prensibi getirildi. Devamlı artan bu payla gelirlerin devlet eliyle kullanılmasına gayret edilir oldu.

Fransa'da Vergi

Verginin tarihi tekâmülü Fransa'da biraz daha değişiktir. Çünkü Kral mülkiyeti başından beri Fransa'da nispeten daha az önemli bir rol oynamıştır. Bunun yerine feodal şef olarak krala tahsis edilen çok sayıda vergiler geliştirilmiştir. Bunlar kısmen arazi mülkiyetine, eğer bu yoksa ücret veya diğer gelirlere dayanıyordu. Yargılama hakkının da kralın elinde toplanması ona adaleti de mali bakımdan kullanabilme imkânı veriyordu. Arada sırada fevkalade vergiler de tahsil edilmiştir ve bunlar genellikle (aides) olarak adlandırılmıştır. Kilise ve ruhban sınıfı da bu çeşit fevkalade edimler içine dâhil edilmiştir.

Parlamento ancak geçici olarak XIV. Yüzyılda vergilerin kabulü konusunda müessir olabilmıştır. Ancak

1360 senesinden sonra önemi gerilemiş ve nihayet tamamen kaybolmuştur. Bu yıldan sonra vergi mevzuatında karar hakkı krala ait olmuştur. En önemli vasıtasız vergi (taile) denilen vergidir. Vergi servet ve baş vergilerinin elementlerini kendinde mezcetmiş karma bir vergi idi. Bunun yanı sıra vasıtalı vergiler de geliştirilmişti. Bu konuda sınır gümrükleri, iç gümrükler, tüketim vergileri başta geliyordu.

XVII. ve XVIII. Asırda artan giderlere paralel olarak vergi sistemi de devamlı bir gelişme gösterdi. (Taille) daha da geliştirildi. (Taille réelle) ve (taille personnelle) olarak ikiye ayrıldı. Prensipten olarak bunlardan birincisi gayrimenkul vergisi olarak arazi ve mesken mülkiyeti üzerine konulmuştu. İkincisi ise bir servet, veraset ve şahıs vergisi kombinasyonu şeklinde idi. Bu şekildeki muğlâk hesaplama metodu yüzünden vergi tarhi önemli ölçüde tarh edenin iradesine bırakılmış oluyordu. 1695 yılında buna (capitation) vergisi ilave edildi. Bu vergi, bir şahıs (baş) vergisi şeklinde idi.

Bu vasıtasız vergilerin yanında içeriği kapsamayacak sayıda da vasıtalı vergiler vardı. Bunlar genel olarak dâhili gümrükler, tüketim ve ulaşım vergileri şeklinde idi. Vuzuhsuzluk vergilerinin çok çeşitli oluşundan ve provinzler arasındaki farklılıktan ileri geliyordu.

Ancak Jean-Baptiste Colbert zamanında tarifelerde geniş ölçüde bir birlik sağlanabildi. Bilhassa önemli olanlar içki vergileri, tuz vergisi, damga vergileri, oyun kartları vergileri ve 1674 yılından sonra da tütün tekeli.

Bunların yanında mülkiyet intikali harçları, kayıt harçları gibi harçlar da yer alıyordu.

Gelir ve giderler arasındaki aleyhte farktan dolayı XVI. Asırdan itibaren devlet borçlarında devamlı bir artış kaydedilmeye başlandığı görüldü. Ayrıca kağıt para ihracı, memuriyetlerin satılması, miri arazinin rehine konulması, sikke tağşişi (Gümüş paraya demir karıştırarak değerini düşürmek suretiyle enflasyon yoluyla devletin gelir elde etmesi) gibi muamelelerde de fevkalade gelirler sağlandığı sık sık görülmeye başlandı.

Böylece 300 yıl süren kronik bir açık ekonomisi Fransız maliye tarihini karakterize eden bir durum olarak görüldü.

Fransız maliyesi için hususi bir hal de tüketim vergilerinin iltizama verilmesidir. 1720 yılında 40 hissedar bir şirket kurarak tüketim vergilerini sabit bir bedel karşılığı kiraladılar. Sonra bu vergileri kendileri toplamaya başladılar. Kira bedeli durmadan artırıldı. Bu (fermiers généraux) karları önemli meblağları bulmuştu. Yalnız tahsil metotları ve rüşvetler memnuniyetsizliği de devamlı surette artırılıyordu.

Fransa'da İngiltere'nin aksine vergiler üzerinde parlamentonun kontrolü kaldırılmıştı. Fakat bu Fransa'nın iyiliğine olmamıştı. Mali idarenin bir konsolidasyonu temin edilemediği gibi mali idaredeki kanunsuz işler Fransız tarihinin karanlık noktaları arasında sayılmıştır.

Fransa ihtilal sırasında ve hemen akabinde daha evvelki yıllardaki bazı mükellefiyetlerini ve kâğıt paraları annüle ederek maliyenin cebri bir yol ile yeniden

sağlamlaştırılmasını temin etmiş oldu. Gerçi Napolyon zamanında sert vergi tedbirleri getirilmişti; fakat Napolyon savaşı daha ziyade mağlup devletlerden aldığı savaş tazminatları ile karşılaşmış ve Napolyon'u mağlup eden galipler de Fransa'ya oldukça cömert davranmışlardı. Bütün bu sebeplerden dolayı savaş dönemi sonunda Fransa'nın mali durumu galip devletlerinkinden daha müsaitti.

Bu vaziyette Fransa, savaşın ardından gelen barış döneminde vergileri arttırmak veya istikraza gitmek gereğini duymamıştı. Bu dönemdeki vergilerin temeli üretim ve tüketim vergileri birleşimi şeklinde idi. Bunları tamamlayıcı vergi nevileri arasında şahıs, mesken ve kiraya dayanarak ölçülen gayrimenkul vergileriyle kapı ve pencere vergileri sayılabilir. Bunun yanında bazı lüks vergileri ve damga resimleri de vardı. Tüketim vergileri, içki, tütün ve tuz vergilerini kapsıyordu. Bunlara ithalat gümrükleri de ilave edilmişti.

Bu sistem tahsilât metotlarında bazı ıslahat ve damga resmindeki bir artış dışında 1870 tarihine kadar hiçbir değişikliğe uğramadı. En önemlisi de daha gelir vergisinin hatta sermaye hâsılasının vergilendirilmesi olarak bile sisteme ithal edilmemiş olmasıdır.

Bu dönemde değişen şey, devlet borçlarının tutarındaki artış olmuştur. Bu meblağ Napolyon savaşlarının sonunda 1 milyar 250 milyon civarındaydı. 1870 ve 1871 yılında ise 14 milyar Frank'ı bulmuştu. 1873 e kadar da bir 9 milyar Frank daha artış gösterdi. Böylece Birinci Dünya Savaşına 33 milyar Frank borç ile girmişti.

Bu zamana kadar geçen sürede devamlı olarak artan giderlerin borçlanma yolu ile karşılanmasına gidildiğinden vergilerin önemli ölçüde yükseltilmesi veya vergi sisteminin kendisinde esaslı reformlar yapılması ihtiyacı kendisini göstermedi. Ancak bazı küçük değişiklikler ele alındı Bu arada 1889 yılından 1907 yılına kadar geçici olarak bir savaş vergisi ihdas edildi. Bina ve sanayi vergisi reforma edildi. Savaştan sonra 1870 ile 1871 yıllarında sisteme ithal edilen bazı sermaye yatırımlarının kazançları üzerine vergi kondu, ancak bu vergi genel bir sermaye kazançları vergisi haline getirilemedi. Hükümetin üretimin vergilendirilmesini bir gelir vergisi ile tamamlama hususundaki devamlı çabaları 1914 yılına kadar bir sonuç vermedi.

Bunların dışında bir de tüketim vergilerindeki gelişmenin devamından söz edilebilir. Özellikle şarap ve bira ağır bir şekilde vergilendirildi. Tütün, konyak ve şeker vergileri varidatı ön plana geçti. Bu vergiler yüksek ithalat gümrükleri ile tamamlanmış oldu.

Görüldüğü gibi genel olarak Fransız vergi mevzuatı Napolyon savaşlarının başlangıcından Birinci Dünya savaşının başlangıcına kadar açık bir surette muhafazakâr karakteristiğini korumuştur denilebilir. Bu tespit bilhassa diğer ülkelerle karşılaştırma halinde daha da geçerlidir. Bunun eski liberal devlet anlayışına ilave olarak hemen bu dönemde sosyal hizmetler, ekonominin teşviki ve kültür işleri, sağlık işleri gibi yeni vazifelerin yüklenildiği bir döneme tesadüf dükkat çekici bir husustur. Ekonomik görüşteki bu değişiklik, sadece veraset vergisine intikal

ettirilmişti. Bu vergi servet sahiplerini daha büyük ölçüde vergilendirecek şekilde tesis edilmişti.

1914 yılında ele alınan gelir vergisi daima münakaşa edilen fakat durmadan tehir edilen reformların ilk adımı oldu. Bunun büyük bir kısmının savaş sırasında uygulamaya konulması da icrayı kolaylaştırdı. Zira Fransız halkı savaş psikolojisi içinde böyle bir yükü katlanmaya hazır bir durumda idi.

Savaşın zorunlulukları tüketim vergilerinin de artmasına sebep olmuştu. Bu tüketim vergileri, 1920 yılında muamele vergisi haline getirildi.

Bunların dışında Fransa'da Almanya gibi, savaşın finansmanı, banknot ihracı ve istikraz ile sağlanmıştı. Giderlerin azaltılması ve vergilerdeki artışa ancak 1920 yılından sonra enflasyonun tesirlerinin azalması neticesi olarak başvurulabilmiştir.

1929–1930daki dünya iktisadi krizini Fransa da Almanya gibi deflasyon politikası ile atlatmaya gayret göstermiştir. Ancak akabinde İkinci Dünya Savaşının başlaması özellikle giderlerde büyük indirimler yapılmasını önlemiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonra da Fransız maliyesinin istikrara kavuşturulması oldukça gecikmiştir. Ancak 1958 yılından sonra ekonominin konsolidasyonuna gidilebilmiş ve gelirlerdeki artış giderlerdeki artışı aşmaya başlamıştır.

DOĞUDA VE TÜRKLERDE VERGİ ANLAYIŞI

Türklerde Vergi Anlayışı

Tarih boyunca hâkimiyetler kurmuş ve yeryüzünde barış, adalet ve nizam sağlamış olan Türk milletinin vergi hakkındaki tutumunu ve vergiyi karşılama ve anlama tarzını da ciddi bir incelemeye tabi tutmak lazımdır. Devletin güçlenmesi, halkının huzur ve emniyet bulması, fertlerin hür ve müreffeh olması için canlarını bile vermeyi çok doğal bir görev sayan milletimiz, mal ve emeğinden bir kısmını devlete verirken nasıl davranmıştır. Emek ve servetinden hangi oranda ve ne miktarda bağışta bulunmuştur.

Türkler bütün diğer milletlere göre devlet şuur ve devletin görevleri hakkında çok erken idrak ve kanaat sahibi olmuşlar, bu idrak ve kanaat de kendilerine “*cihan hâkimiyeti*” imkânını sağlamıştır. Türklerle göre devlet aldığı kadar veren bir kurumdur. Kazan Beğ senede bir gün “*yağma şöleni*” tertipler ve hatununun elinden tutarak otağını terk eder, Kazan Beğ’in misafirleri de bütün varlığını bölüşürler. Buna karşılık her Türk’ün devlete “can borcu” vardır. Bu borç nasıl ciddi bir şekilde ödeniyorsa maldan ödenen vergi de o derecede kutsal bir görevdir. Bu görev aynı zamanda devlete olan iştirakin devlette hisse sahibi, hak sahibi olmanın da bir ifadesidir.

Osmanlıların ilk döneminde Anadolu’da hüküm süren bir kıtlık dolayısıyla İlhan tarafından o yılki vergisi bağışlanan Ertuğrul Bey, bu muafiyeti bir çeşit küçülme

saymış ve bu sebeple reddetmiştir. Kayı boyu büyük sıkıntılara rağmen her yılki vergiyi Tebriz Sarayına göndermiştir. Hala sürüp gelen ağalık hakkı, Şeyhlik hakkı gibi ödemelerin Türkmen aşiretleri arasında yürümesi bir çeşit vergi olan bu ödemelerin bağılılığı, söz ve hak sahipliğini temsil etmesindedir. Anadolu köylerinde köyün genel masrafları “Baş ev, orta ev, küçük ev” nispetlerine göre taksim edilir. Baş ev tabir edilenlerin ben orta veya küçük evim diye iddia edip az salma vermeye çabaladıkları görülmemiştir. Buna karşılık orta veya küçük ev sayılanların itiraz ettikleri ve daha fazla vermeye muktedir olduklarını ileri sürmeleri olağandır.

Köy salmaları, aşiret başkanlarına verilen hediyeler ve devlete ödenen vergiler Türk töresi icabı kutsal görevlerdir ve bunlarda kesinti yapmak, kaçırmak, bağışlanma isteğinde bulunmak izzeti nefis kırıcı, küçültücü, aşağılık bir davranış sayılmaktadır.

Batı milletlerinin vergiyi bir yük, bir zulüm, bir gasp saymalarına karşılık Türklerin bunu görevden de üstün bir hak bilmiş olmaları güçlerinin asıl kaynağı olmuştur.

Cumhuriyetten sonra ilga edilen “Aşar vergisi” ki, oldukça ağır bir vergi idi, mahsulden aynı olarak (1/8-1/10) oranında tahsil edilir. Hatta ektiği tohumdan daha az malsal alındığı hallerde bile tatbikatı devam ederdi. Bu kaldırmadan sonra yıllarca harmanların ölçüsünde dikkate alınmış, harmanlar ölçülüp “öşür” ayrılmış, gün batıncaya kadar bekletilmiş ve hükümetin yetkilisi gelip almadığı için ambarlara nakledilmiştir. Çiftçi vazifesini Tanrıya ve devlete karşı yapmış olmanın huzurunu duymak istemiştir.

Çünkü Türk milleti bütün ruhu ile şu duygu ve şuura ermiştir ki, asıl olan, birinci olan nizamdır ve düzendir. Kendi milletini yürüttüğü nizam, bu nizam kudret ve kuvvetle desteklenirse yürürlükte kalabilir; işte bu kudretin sağlanması ve devam etmesi için feda edilmeyecek hiçbir şey yoktur.

XVIII. Asırdan beri kaybettiğimiz ülkelerden Anadolu'ya olan göçlerin sebebi budur. Konağını, malikânesini, dükkânını, işini terk edip bayrağının gölgesini bu sebeple kovalamaktadır.

Rumeli'den öyle aileler gelmiştir ki, oralarda on binlerce dönüm çiftlikleri bırakmış ve Türkiye'de işportacılık, işçilik, tamircilik yapmışlar, böyle iken gene de kendilerini mutlu saymışlardır. Çünkü onlar için yabancı hâkimiyetinin müreffeh bir tebaası olmaktan kurtulmuş kendi milletinin fakir bir vatandaşı olmak daha iyidir. Böylece bu hal onun için bir düşüş değil, bir yükseliş manası taşımaktadır.

Diğer milletlerin masal ve destanlarında ağır vergilerden şikâyetin ciddi bir yer tutmasına karşılık, Türk masalları ve destanlarında böyle bir maziye rastlanmamaktadır. Kuzey Amerika'nın İngiltere'den, Güney Amerika'nın İspanya ve Portekiz'den ayrılma sebepleri hep vergi yüzündendir. Türk tarihi vergi sebebiyle vaki olmuş bir tek ayrılma kaydetmemektedir. Çünkü "devlete can borcu" olanın malını esirgeyip kıskanması düşünülemez.

Bu araştırmamızda vergiyi böyle anlayıp kabul eden bir milletin hangi çeşit vergiler ödediğini ilerdeki sayfalarda açıklamaya çalışacağız.

İslam'dan önce Arap Yarımadasında Vergi

Gerek İslam'dan asırlarca evvel Arap yarımadasında kurulmuş, ister devlet, ister şehir-devlet, ister kabile organizmalarında olsun, gerekse Müslümanların fethetmiş olduğu memleketlerde vergi, muhtelif şekil ve suretler altında bilinmekte idi.

Müslümanların fethetmiş olduğu İnan Sasani Devleti başlangıçtan itibaren kuvvetli bir devlet bürokrasisine sahip bulunuyordu. Kubaz'ın (487–531) kollektivist rejime son veren teşebbüsüyle mahsulün fertler arasında taksimi usulü kaldırılmış ve vergilendirme rejimine dönülmüştü. Özellikle oğlu Anuşirvan (531–578) devrinde hakikaten vergi rejimi çok sağlam esaslara bağlanmış bulunuyordu. Bu işin gerçekleşmesinde devletin kuvvetli bürokratik yapısı da önemli bir rol oynamıştı. Bu ıslahat sırasında arazi ölçülmüş, mahsul eşitleri tespit edilmiş, meyve veren ağaçlar sayılmış ve nüfus sayımı yapılmıştır. Bu tespit edilen duruma göre de arazi miktarı ve üzerinde ekili mahsulün çeşidine göre değişen oranlarda arazi vergisi tahakkuk ettirilmiştir.

Mesela buğday ve arpa mahsulünden cerib²⁶⁷ denen arazi miktarı başına bir dirhem, dört hurma ağacından bir dirhem, altı kök zeytin ağacından bir dirhem gibi... Bu vergi dörder aylık vadelerle  defada tahsil olunuyordu.

²⁶⁷ Cerib, Altmış arşın karelik (yaklaşık 80 metre kare) bir arazi ölçüsüne denir.

Arazi vergisi yanında 20 ila 50 yaş arası fertlerden tahsil edilen bir de baş vergisi vardı. Bu vergi mükellefleri tabakalara ayrılmıştı. Her bir tabaka 4 ila 12 dirhem arasında değişen oranlarda vergi öderlerdi.

Asiller sınıfı, ordu mensupları, din adamları, devlet memurları, şahın hizmetkârları baş vergisi vermekten muaf tutulmuşlardı.

Bu iki esas vergi yanında arazi mahiyette fertlere yüklenen bazı mali mükellefiyetler de vardı. Bunlar fevkalade günlerde alınan mecburi hediyeler, fevkalade devlet masraflarına halkın zorla iştirak ettirilmesi, karşılıklı anlaşmalarla tespit edilen gümrük vergileridir.

Arap yarımadasında İslam'dan evvel var olmuş devletlerde genellikle dini devletlerdir. Devlet başkanları aynı zamanda en yüksek dini otorite olup, halk ile tanrılar arasından mutavassıt rolü oynuyorlardı. Bu bakımdan bu devletlerde mevzu vergiler de daha ziyade dini mahiyette idiler.

Mabetlerde din adamlarının çok çeşitli şekillerde toplandıkları ve halkın ilahlara takarrub niyetiyle verdiği takdimleri, ister aynı ister nakdi olsun, bu çeşit vergilerden saymak gerekir. Bu şekilde ilahlara sunulmak üzere toplanan şeylerin neveleri altın, gümüş (mamul eşya veya heykel olarak) canlı hayvan (at, boğa), zirai mahsuller ve bunların turfandalıkları olmak üzere çok çeşitlidir.

Yarımada Arap Devletlerince Romalıların tribut diye adlandırdıkları galip devlet ve aşiretin, mağlup devlet ve aşiretten tahsil ettiği vergi de bilinmektedir.

Ayrıca kabile ve şehir devletlerinde, ticari malların getirildiği panayırlarda tahsil edilen onda bir nikbetindeki vergi de uygulama alanı bulmuş bir vergi çeşididir.

Kabilelerde de bazı vergi izlerine rastlanmaktadır. Toprak sahipleri arazilerinden elde ettikleri mahsulün muayyen bir parçasını topraksız muhtaçlara tahsis ederlerdi. Yine bu toprak sahiplerinin bir kısım toprak ürününü veya besledikleri sürülerden bir kısım hayvanı Allah'a, diğer bir kısmı ise putlara tahsis ettikleri bir gerçektir. Bu tarz dini vergi izleri muvacehesinde kendi bölgelerinde periyodik panayırlar tertip eden ve bunların emin bir şekilde işleyişini üzerine alan kabilelerde, bu pazarlara Yarımadanın ve hatta bunun haricindeki topluluklara mensup (Bizanslı, İranlı, Habeşi) tüccarların getirdiği ticari mallardan onda bir nispetinde vergi aldıkları sabittir.

Mekke şehir devletinde Curhum ve Katura klanları şehre ortaklaşa olarak hâkim oldukları sırada, birinciler şehrin Malat kısmında otururlar ve Kuzeyden gelen kervanlardan onda bir oranında gümrük vergisi diyebileceğimiz bir vergi toplarlardı. Katura klanı Masfala bölgesinde yerleşmiş olup Güneyden gelen kervanlardan söylediğimiz bu aynı vergiyi tahsil ederlerdi.

Sonradan zuhur eden hukuki durumlar neticesinde bu vergiye tam manası ile aynı mahiyette olmamakla birlikte kaybolmamış ve yeni bir anlayışa bürünmüş olarak İslam hukuku içinde devam ettiğini görmekteyiz.

Keza Kueyş kabilesi Milattan sonra VI. Asır sonlarına doğru Mekke'de iktidarı ele geçirdiklerinde giriştikleri islahat sırasında bazı mali teşebbüslerde bulunmuşlardır.

Her sene Hac münasebetiyle Yarımadanın her tarafından gelen hacılara ziyafet vermek ve fakir hacıların dönüş masraflarını karşılamak gayesiyle Mekke sakinlerine (rifada) adında aynı bir mükellefiyet vaz edilmiş bulunuyordu.

Bu nevi bilgiler dışında beledi mahiyette bazı vergiler de vardı. Bunlar doğrudan doğruya dini mahiyette idiler. Kâbe'yi ziyarete gelen yerli ve yabancı hacılar kendi zenginlikleri ile mütenasip bazı eşyaları Kâbe'ye takdim ederlerdi. Bunlar hususi bir kuyu içinde yine muhafızlar vasıtasıyla saklanıp biriktirilirdi. Bu hediyeler (adaklar) yanında ganimetten alınan bir miktar hisse, düşmandan alınan silahlar, turfanda mahsuller de bu beledi gelirleri arasında idi. Toplanan bu mallar şehri tehdit eden tehlikelere karşı kullanılmak üzere hazır bulundurulurdu.

Bundan başka gerek Zemzem kuyusu memurlarına ve gerekse putperest Mekke'de fal oklarını idare edenlere verilen ve hac elbisesi için gelen hacılardan alınan ücretler de beledi vergiler arasında sayılabilir.

İslam'ın doğuşu ile özellikle devletin ganimetten aldığı beşte bir hisseye değişik bir şekilde İslam'dan evvel de rastlamaktayız. Savaşlarda her savaşan asker hissesini kendi eliyle alır ve ganimetten elde ettiği bu paranın dörtte birini (mirba) İslam mevzuatından farklı olarak ordu kumandanının şahsına verirdi.

İslam'da Vergi

Kuran'da mali meselelere temas eden ayetler önce umumi ve sade manasıyla fakirlerin ihtiyaçlarını, yedirme (it'am)²⁶⁸ tabiri altında belirterek bunları karşılamaya müminleri teşvik ve harekete getirmek üzere meseleyi vaz'a başlamaktadır. Bunlar insanların fakir kimselere yardımda bulunmaları lazım geldiğini ve Allah'ın ancak bu gibi hareketleri kullarında görmekle onlardan razı geleceğini belirtmektedir. Bu ayetlerde umumi manada fakirlere yardım yapılması zarureti gösterilirken İslam'dan önceki durumlara da temas edilerek cahiliyet devrinde zihinlerde kalan bazı muavenete ve hatta dini mükellefiyet ve vergi esaslarının ıslah ve tekâmülü cihetine gidilmiş bulunması da nazarı dikkati çeken bir husustur. Mesela bunlardan birinde İslam'dan evvel Allah ve onun şeriklerinin rızası güdülerek yerine getirilen mali mükellefiyetlerin sadece Allah için olanları makul görülmekte ve fakat şeriklerin (putların) rızası için yapılan fedakârlıkların yanlışlığına işaret edilmektedir.²⁶⁹ Üzerinde dini gayelerle tahsisler yapılan mükellefiyet mevzuları arasında gerek toprak ve gerekse hayvan mahsullerinin bulunduğu dair ayetlerin muhtevası İslam'dan önceki Arap Yarımadasına yabancı olmayan şeylerdi. Denilebilir ki Kur'an, mali mükellefiyetler mevzuunu Mekke'de yepyeni bir mesele olarak ortaya atmamış, bilakis önce mevcut durumu ıslah ve doğru istikamette sevk yolunu tercih etmiştir. Bu suretle inen

²⁶⁸ Hacc 22/ 28; 36; İnsan 76/ 8; 9; Feccr 89/ 18

²⁶⁹ Enam 6/ 136

ayetler önce Mekke Müslümanları arasında Hicretten evvel Mekke’de oluşan siyasi birliğin müsaade ettiği nispette mükellef, mükellefiyet mevzuları, nispetler, teşkilat ve müeyyide gibi bazı teferruatı göstermeye başlamıştır.

Mükellefiyet mevzuları genel olarak (toprak mahsulleri) ve (hayvan sürüleridir). Bir hadiste hayvan sürüleri tabiri Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. Bu hadise göre deve, sığır, koyun sahibinin bunlarda mevcut olan toplum-devlet hakkının yerine getirilmesi lazım geldiği ifade edilmektedir.²⁷⁰ Ayetlerde²⁷¹ ise umumi olarak “emval” tabiri kullanılmaktadır ki, gerek zirai mahsulleri ve gerekse hayvan sürülerini içine alan geniş bir manadadır. Bu ayetlere göre Mekkeli bir Müslüman her ne mevzuda olursa olsun bütün mallarında yine Kuran’da gösterilen²⁷² yerlere sarf edilmek üzere bir hak olduğunu, yani ödenmesi gerekli bir mali mükellefiyet olduğunu hissedecek ve imanı icabı bunu yerine getirmeye çalışacaktır.

Nazil olan ayetlerin gösterdiği şekilde hareket eden Mekkeli müminler mükellef oldukları mali mevzularda evvel emirde tamamen ferdi olarak hareket ediyorlardı. Bu yüzden ödeme tarzını bir dereceye kadar mevzuu ve oranları, nihayet ödeme zamanlarını her mümin kendisi tayin ederdi. Mesela Ebu Bekir’in sahip olduğu cömert tabiat kendisini şöyle bir şeye sevk etmişti:

²⁷⁰ Bkz. Buhari, Zekât, 39; Ebu Davud, Zekât, 9; Tirmizi, Zekât, 4, 5

²⁷¹ Tevbe 9/ 103; Zariyat 51/ 19; Mearic 70/ 24

²⁷² Enfâl 8/ 41; Tevbe 9/ 60; Haşr 59/ 7

Medine'ye hicretin hemen arkasında henüz Sunuh semtinde ikamet ederken fakirlere tahsis etmeyi düşündüğü mallardan (toprak mahsulleri, nakit para gibi) bir kısmını kilitli bir yerde ayrıca topluyor, kendi şahsi kullanımlarından tamamen ayırarak ihtiyaç ve lüzum hissedildiğinde bunlar ayetlerde gösterildiği yerlere, kurum ve şahıslara tevzi ve tahsis ediyordu.²⁷³ Ebu Bekir'in Hicretin ilk yıllarında ferdi de olsa tahakkuk ettirdiği bu teşebbüs ileriki devirde (Beytülmal) ismi altında bir kamu kurumu haline gelecek ve nihayet Halife Ömer zamanında bürokratik esaslara dayanan (Divan) adıyla mükemmel bir teşkilata kavuşacaktır.²⁷⁴

İslamiyet'in Mekke safhasında hukuki konularda henüz maddi müeyyidenin ortaya çıkmamış olduğu görülür. Bu ancak Medine'de siyasi teşkilatın oluşup devletin ortaya çıkmasıyla, hukuki kaidelerin tatbikini sağlamak için devlet kuvvet ve hâkimiyetinin bilfiil ortaya çıkışı olan siyasi cebrin kullanılmaya başlandığında görülmektedir. Bu bakımdan Mekke'de mali mükellefiyetler vazedilirken bunların sadece manevi müeyyide ile teyidi yönüne gidildiği görülmektedir. Bunlar ise Allah'ın rızasını kazanmak veya Cehennem azabına uğrama şeklindedir.

Hz. Peygamber başkanlığında kurulmuş olan yeni toplumda İslam hukuku muhtevası içinde Müslim-gayri Müslim tefriki yapılmamıştır. Bu iki grup birbirine tedahül

²⁷³ Bkz. Mevlana Şibli, Asr-ı Saadet çev: Ömer Rıza Doğrul, İst-1974, IV, 158

²⁷⁴ Mevlana Şibli Asr-ı Saadet, IV, 371

etmeksizin kendi hukuk nizamları içinde ayrı ayrı mütalaa edilmişlerdir. Bu bakımdan vergi hukuku yönünden ayrıca Müslim-gayri Müslim vergi hukuku ayrımı Hicretin ilk yılına kadar yoktur. Bu ayrılık ancak Medine site devleti içinde Yahudilerin anayasaya riayetsizlikleri ile ortaya çıkan hasmane durum ve Medine'den çıkarılmaları; Peygamber'in başkanlığında bu şehir devletinin savaş ve barış yoluyla hudutlarını genişletip önce kabileleri, sonra şehirleri ve nihayet bütün Yarımada'da toplulukların Suriye ve Irak'ın güney kısımları da dâhil olmak üzere kendi hâkimiyeti altında toplanmasıyla ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Müslümanların İslam devleti içinde ödedikleri her çeşit vergi başlangıçta yani Mekke safhasında ve Medine'nin ilk yıllarında çeşitli isimler altında ifade edilmiş ise de Medine safhasının sonuna doğru yani hicri 7-10 yıllarında artık devlet içinde Müslümanların ödedikleri vergi şeklindeki mali mükellefiyetler zekât ve sadaka adı altında toplanmaktadır. Müslümanların ödedikleri her çeşit vergi hangi isim altında olursa olsun zekât veya sadaka mana ve mefhumu altında değerlendirilebilmesine rağmen gayri Müslimlerden tahsil edilen hiçbir verginin zekât hukuku müessesesi içinde mütalaa edilmediği müşahede edilmektedir.

Bu iki grup verginin sarf yerlerinde de açık bir fark mevcuttur. Kur'an-ı Kerim'de IX. Sure olan Tevbe suresinin 60. Ayetinde zekâtın müteradifi olarak alınmış olan sadaka tabiri altında bu vergilerin sarf yerleri açık bir şekilde sekiz madde halinde sayılmış bulunmaktadır.

Hâlbuki gayri Müslimlerden toplanan vergiler için Kuran'da bu tarzda topyekûn sarîh bir hükme rastlanmamaktadır. Hadislerden çıkarılan hükümlere göre bunların sarf yerleri devlet başkanının takdir ve salahiyetine bırakılmış bulunmaktadır.

Kuran'da nazil olan ayetler genel bir prensip olarak ilgili olan herhangi bir meseleyi kati ve nihai olarak vaz etmeden önce hitap ettiği insanların fikir âleminde evvela o meseleye dair bir mefhum ve kavram yaratmakta, konulmak istenen mesele ve hüküm üzerinde adeta bir ilk malumat sunmakta, bu fikri tanıtma zımında bazı ipuçları vermekte, zihinlerde bazı mefhumlar yaratmakta, hatta bazı meseleler, kıssalar dahi getirmektedir. Ancak bundan sonradır ki, bu ayetlerde asıl mesele açıkça ve kesin olarak vaz edilmektedir. Hadislerin muhtelif meseleleri ele alış tarzı aynı metoda uygun vaziyettedir. Vergi kurumu için de durum böyle olmuştur.

Medine'ye hicreti müteakip nazil olduğu genellikle kabul edilen Bakara Suresinin çeşitli ayetlerinde muhtelif isimler altında zekât, nafaka, sadaka olarak mali mükellefiyetler sahasında müslümanlara fedakârlıkta bulunmaları lazım geldiği hatırlatılmaktadır. Hatta bu ayetlerde umumi olarak bir teşvikle yetinilmemekte daha ileri gidilerek bu sahada bazı hukuki meseleler de ele alınmaktadır.

Yine aynı şekilde tabirler üzerinde ısrarla durulmakta ve zekât tabiri, ödenmesi gerekli olan mali bir mükellefiyet olarak fertlere vaz edilmektedir.²⁷⁵ Zekât

²⁷⁵ Bkz. Bakara 2/ 43, 83

tabiri daha sık olarak kullanılmakla beraber sadaka tabiri bunun müteradifi olarak alınmaktadır. Böylece zekât veya sadaka İslam'da vergi müessesesini ifade eden tabirler olmaktadır.²⁷⁶

Meseleye ilk temas eden ayetten başlamak üzere gerek ayet ve gerekse hadislerde zekât veya diğer bir umumi tabirle sadaka şeklinde mali mükellefiyetlerin mevzuları ele alınmış ve bilhassa resmi vesikalarda bunlar, yeni Müslüman olmuş toplumlara bir tekâmül prosedürü içinde vaz edilmiş bulunmaktadır. Özellikle Medine'de teşekkül eden siyasi camia içinde bu mükellefiyetler kısa zamanda devlet vergileri haline dönüşmüştür.

Zirai ürünleri üzerindeki mükellefiyetler Medine'de daha belirli ve daha çok vergi esasına uygun bir şekilde ele alınmıştır. Zirai mahsulden alınan sadaka içindeki vergiler vesikalarda (öşr) tabiri altında anılmaktadır.²⁷⁷ Bu tabir Kur'an ayetlerinde görülmemektedir. Umumi manada sadaka zirai mahsuller bahis konusu olduğu zaman öşür diye anılmaktadır. Bu kelime verginin mevzuundan değil, doğrudan doğruya vergi oranından neşet etmiş bulunmaktadır. Zaten öşür kelimesi onda bir anlamına gelmektedir.

²⁷⁶ İslam hukukçularından "Ahkâm-üs Sultaniye" adlı eserin Yazarı Ali b. Muhammed el-Maverdi kitabında bu konuda şunları söylemektedir: Sadaka zekât, zekât da sadaka demektir. Kelimeler farklı olsa bile manaları bir ve aynıdır. Bkz. Ahkâm-üs Sultaniye Mısır-1966, s. 113

²⁷⁷ İslam hukukçusu Serahsi, Mebcut adlı eserinde "Toprakların Öşürü" başlığını kullanmıştır. III, 2; Ebu Yusuf Kitab'ül-Haraç isimli kitabında yağmurla sulanan arazilerden öşür, dökme su ile sulanan arazilerden ise yarım öşür alınacağını söylemektedir. Bak. Kitabü'l-Haraç s, 96-100; yine bak. Şibli Asr-ı Saadet, IV, 359

Ancak zekât mefhumu içinde olan diğer bazı vergi mevzularına da bu ad verilmekte yani öşr denilmektedir. Mesela gümrük resmi veya başka bir deyişle Pazar resimlerinde aynı tabir kullanılmaktadır. Medine pazarına yabancıların getirdiği ticaret mallarından onda bir nispetinde (öşr) vergisi alındığını tarih kitaplarından ve birçok kabilelerle yapılan anlaşmalarda şart koşulan kural ve maddelerden anlaşılmaktadır.²⁷⁸ Bu vergi başlangıçta sadece vatandaş olmayan yabancı gayri Müslim tüccarlardan alınan bir mükellefiyeti gibi görünse de Halife Ömer zamanında Müslümanları da içine alacak şekilde genişletilmiştir. Bu Hz. Peygamber zamanında sadece gayri Müslimlerden alınan bir vergi durumunda idi. İslam'a girenler ise bu vergiyi ödemezlerdi. Fakat buna mukabil ticari bir mala sahip olmaları dolayısıyla kendilerinden sadece zekât kavramı içinde bir vergi alınırdı. Ayrıca Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Müslümanlardan alınan gümrük vergisi de kırkta bir olarak aynı zekât nispetinde uygulanmıştır.²⁷⁹

²⁷⁸ Bkz. Şibli, Asr-ı Saadet, IV, 360; Ebu Yusuf Kitabü'l-Haraç, s. 217-223

²⁷⁹ Burada yazarın ifadesini değiştirmemek için biz gümrük kelimesini aynen muhafaza ettik. Ancak hemen söyleyelim ki, daha önce de açıkladığımız gibi, İslam vergi hukukunda gümrük vergisi diye bir vergi yoktur. Bugünkü uygulanan gümrük vergisi ile İslam tarihinde uygulanmış olan ticaret öşrü vergisi birbirinden tamamen farklıdır. Çünkü gümrük vergisi memleketin iç ekonomisini korumak üzere o amaçla alınır; ticari öşür vergisi ise tüccarın malını devlet koruduğu için, o amaçla alınmaktadır. Dışarıdan ithal edilen veya ihraç edilen mal, ister ticaret malı, ister kişinin kendi tüketeceği mal veya başka çeşit bir mal olsun gümrük vergisi mutlaka alınmaktadır. Hâlbuki Müslümanların aldıkları ticaret öşrü vergisi isminden de anlaşılacağı üzere sadece ticaret mallarından alınır. Bunda bile her tüccardan değil, sadece malı nisap miktarını aşmış olan ithalatçı

Hayvan vergileri, devlet otoritesinin kuvvetlenmesine paralel olarak, Yarımadanın çeşitli bölgelerinde tahsil edilmiş bulunuyordu. Zirai vergilerde olduğu gibi, hayvan vergilerinin de çeşitli bölgelere çeşitli neviler olarak vaz ve tahsil edilmelerinde aynı gerektiren sebep söz konusu olmuştur. Resmi vesikalarda vaz edildiğine göre deve, sığır ve koyundan müştereken hayvan vergisi alınır. Ayrıca muhtelif sebep ve saiklerle çeşitli bölgelere bazen bu üç nevi hayvan üzerinden, ancak bazılarında vergi mecburiyeti konulduğu görülmektedir.

veya ihracatçı tüccardan alınır. Yani kişinin kendi yiyeceği bir mal, içeceği veya kullanacağı bir mal ise bu çeşit mallardan hiçbir suretle ticaret öşrü vergisi alınmaz. İşte bu sebeple Müslim, gayri Müslim veya yabancı kim olursa olsun, kişinin kendi ihtiyacı olan tüketim mallarının giriş veya çıkışından dolayı bir vergi alınmaz. Ticari amaç güdülen mallardan vergi alınır. Yalnız ithal ve ihraç edilen ticaret malları eğer nisap miktarının üzerinde bir meblağa ulaşmışsa onlardan vergi alınır. Nisap miktarının altında kalan ticaret mallarından bir vergi alınmaz. Onun için İslam'da uygulanmış olan ticaret öşrü vergisine gümrük vergisi demek mümkün değildir.

Bu ticaret öşrü vergisinin nispeti, tüccarın vatandaş olup olmamasına ve Müslüman olup olmamasına göre değişir. İslam tarihinde Hz. Ömer zamanında bu vergi Müslüman vatandaşlardan % 2,5, gayri Müslim vatandaşlardan % 5, ve vatandaş olmayan yabancı tüccarlardan ise % 10 nispetinde alınmıştır.

Buradan anlaşılıyor ki, İslam vergi hukukunda iki türlü öşür vergisi vardır. Birincisi zirai mahsullerden alınan onda bir vergi, ikincisi ise sınırdan dışarıya çıkan veya sınırdan içeriye giren ticaret mallarından alınan vergidir. Yukarıda söylediğimiz gibi bu vergi yüzde iki buçuk, yüzde beş ve yüzde on nispeti olmak üzere üç kısma ayrılmış bulunmaktadır. Tekrar edecek olursak İslamda gümrük vergisi yoktur, gümrük vergisi adı altında bir vergi alınmaz; ticaret ve ziraat vergileri vardır. Ticaret ve ziraat yoluyla mal elde etmiş zengin kişiler, yani malları nisap miktarını aşmış olan mükellefler mallarının belli bir miktarını veya onun bedelini devlete verirler. Bu konuları vergilerin İslam açısından eleştirisini yaparken daha geniş bir şekilde ele alacağız.

Muhtelif hadislerden çıkan neticelere göre vergi verilecek hayvanlar veya sürülerin sırf ticaret için beslenen neviden olması icap etmektedir. Bu arada binek hayvanları ile ziraat işlerinde kullanılan hayvanlardan vergi alınmamaktaydı.

Madenlerden vergi verileceği hususu Kur'an-ı Kerim'de sarıh bir şekilde açıklanmış değildir.²⁸⁰ Ancak gerek Mekke ve gerekse Medine'de nazil olan ayetler arasında, mallardan bazı kısımlar ayrılacağına dair kaideler zikredilmiştir. Bu umumi kaide doğrultusundadır ki, Hz. Peygamber Medine'de bazı mevzularda ödenmesi gerekli vergilerin bulunduğunu gerek sözlü olarak ve gerekse yazı ile bildirmiş bulunmaktadır. İşte madenler de bu kısım vergiler arasına girer.

Gayrimenkul eşya konusu, umumiyetle üzerinde en çok teorilerin ve uygulamaların yapıldığı bir alan olarak görünür. Gerek Kur'an ayetleri arasında ve gerekse hadis kitaplarında sık sık bu konu ele alınarak umumi veya hususi bir tarzda üzerine mali mükellefiyetler getirilmektedir. Medine'ye hicreti müteakip inen ayetlerde her ne suretle olursa olsun Allah'ın kendisine nasip ettiği şeylerden yine Kuran'da gösterilmiş olan yerlere usulüne uygun sarflarda bulunmaları müslümanlara emrolunmuştur.

²⁸⁰ Bu hususta Kuran'da işaret yoluyla Bakara suresinin 267. Ayetinde "Ey inananlar, kazandıklarınızın ve ve yerden sizin için çıkardığımız malların iyilerinden (Allah için) verin" buyrulmaktadır. Elmalılı, bu ayetin tefsirinde yerden çıkan malları hububat, meyveler, madenler ve rikaz gibi dört çeşit malın adını zikretmektedir. Bkz. I, 907 Yani bu ayete göre yeraltından çıkarılan madenlerden vergi vermenin gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

Ayetlerde (kazanılmış olan şeylerden)²⁸¹ ibaresiyle meseleye pek geniş bir şekilde temas edildikten sonra (her nevi ticari kazançları, ticari yoldan elde edilmiş eşyayı, emtiayı) üzerinden muayyen yerlere sarflarda bulunulması gerekli mevzular olarak gösterilmiştir.

Üzerinde en çok işlenen konu altın ve gümüşdür. Ayetlerin ışığı altında gerek nakit ve gerekse külçe olsun altın ve gümüş ne gaye ile elde bulundurulursa bulundurulsun, zekâtı ödenmesi gerekli olan mallar arasındadır. Medine’de ismen ortaya çıkan bu mükellefiyet mevzuu şeyler, nakit olarak da karşımıza çıkmaktadır. Her iki halde de ister nakit, ister külçe olsun altın ve gümüşün ele geçmesi gerekmektedir. Ayrıca bu iki maden cinsinde ticari niyetin mevcut olup olmamasına bakılmamaktadır. Her ne suretle bulundurulursa bulundurulsun altın ve gümüşten zekât-vergi mutlaka alınacaktır. Altın ve gümüşten başka cinsten olan diğer malların ise ticari maksatlarla bir seneden fazla elde bulundurulması halinde zekât verilmesi esastır.

Fitre, ferdi olmakla beraber mecburi bir mahiyet arz eden bir mükellefiyet olarak Ramazan bayramı münasebetiyle, fakat bayram henüz başlamadan önce tediye olunan bir vakıdır. Bunun Müslüman fakirlere olduğu kadar gayri Müslimlere de tahsis edilebileceği dikkate alınarak bunun zekâttan sayılmayarak, sadece Peygamber’den gelen bir sünnet olduğu hususunda da bazı düşünceler bulunmaktadır. Bu mükellefiyet fakirlere muayyen nispette buğday ve hurma tahsisidir. Ancak diğer

²⁸¹ Bakara 2/ 267

bütün mükellefiyetlerde olduğu gibi, tahsisi gerekli olan bu muayyen miktarın paraya tahvil edilerek kıymetinin ödenmesi de mümkün olmaktadır. Bu mükellefiyet daha henüz zekâtın devlet vergisi şekline dönüşmesinden evvel ferdi ve mecburi mali mükellefiyetler arasında bulunmakta idi. Bu zekâtın devlet vergisi haline gelmesinden sonra Hz. Peygamber bu mükellefiyeti ilga etmiş ve artık emretmemişse de Müslümanlar bunu vermeye devam etmişlerdir.

Yine ferdi ve mecburi mahiyette ve fakat Kurban bayramlarında ekonomik güce sahip olan Müslümanların kesmeye mecbur oldukları kurbanlardan fakirlere dağıtılan hisseler de burada anılması gereken mali mükellefiyetler arasında bulunmaktadır.

Medine site devletini tesis eden hukuki vesikada²⁸² şehir-devlet mensuplarına savaş masraflarının da yüklendiği görülmektedir. Nitekim İslam ordularının giriştiği ilk savaşlarda orduya iştirak edenler gerek teçhizat ve gerekse iaşelerini tamamen kendileri hazırlarlardı. Ancak bu masraflara katılamayacak kadar fakir olanlar devletten yardım görürlerdi.

²⁸² Burada hukuki vesika adıyla anılan sözleşme bugün bazı çevrelerce Medine sözleşmesi, Medine Anayasası ve Medine Site Devletinin Ana sözleşmesi gibi farklı ifadelerle dile getirilen mukavele Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zaman Yahudi, Hıristiyan, Müslüman ve müşrik cemaatlerini bir mukavele ile birleştirerek dört eğilimin meydana getirdiği, altına imza atarak bağlı kaldıkları bir hukuki metindir. Fazla bilgi için bkz. Osman Eskicioğlu, İslam Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları s. 232–252

İleriki devirlerde de bu tatbikata paralel olarak ordu masraflarına tahsis edilmek üzere Mısır ve Suriye ahalisinden toplanan hususi vergiler vardı.

Gayri Müslimlerin ödedikleri vergiler dört gruba ayrılabilir. Bunlar baş vergileri (Cizye), arazi vergisi (haraç), gümrük vergisi (ticaret öşrü) ve fidyedir. Fidyeye ancak arızı bir vergi olup savaşlarda esir alınan düşman taraf mensuplarının serbest bırakılmaları karşılığında alınan bir vergidir.

Osmanlılarda Vergi

Osmanlı İmparatorluğunda mevcut hukuki nizam telakkisi, tabii hukuk rasyonalizminin hukuki hayatın inkişafına teşrii bir iradenin geniş ölçüdeki tasarruf ve müdahalesi zihniyetinden daha çok tarihi mektep taraftarlarının hukuki lisan ve adetler gibi ağır ve organik bir şekilde gelişmeye terk etme eğilimine uygundur. Bu sebeple Osmanlı kanunları, birer sistemli tedvin hareketinin ifadesi olmaktan daha ziyade hukuki realitenin gelişme sebeplerini yakından tetkik edip bu gelişmeyi düzenlemek suretiyle ağır ağır meydana gelmişlerdir. Özellikle idari teşkilat ve maliye hukuku alanında herhangi bir sistemin öyle basit bir toptan kabullenilmesi (reception) ve yahut nazari-dini bazı esasların uygulamaya konulması şeklinde sistemli ve yeknesak bir tedvin görülmemektedir. Bu alanda araziye göre hukuk dağılıklığı ve yerel gelenek ve görenekler şeklinde gelişen bir hukuk nizamı, son devirlere kadar bir esas kural olmakta devam etmiştir. Umumi şekilde hukuk, hayatın

bünye ve gelişme özelliklerine ait olan esaslar kanunların teşekkül ve tereküp tarzı üzerinde de etkili olmuştur.

Bu suretle imparatorluğun kurulduğu alanlara ait eski devir ve devletlerden intikal eden örf ve adetler, Osmanlı devrinde de yazılmış çeşitli kanunnamelerde kendilerine yer ayırabilmişlerdir. Özellikle bu kanunnamelerden hemen fetih ve ilhakı müteakip tanzim edilmiş olanlar kaleme alınırken, o memleketlerde öteden beri geçerli olan örf ve adetlerle birlikte eski nizam ve kanunların da muhakkak göz önünde bulundurulduğu görülmektedir. Bilhassa bir kısım Türk ve İslam devletlerinden zapt ve ilhak edilmiş olan ülkelerden büyük kısmında bazen eski kanunların hiç değiştirilmeden aynen ve eski isimleriyle bile muhafaza ve tatbik edilmiş olduğu müşahede edilmektedir. Dolayısıyla Osmanlılar, fethettikleri memleketlerdeki örf ve adetlerle halkın alışık olduğu vergi şekillerine uzun zaman riayet etmişler ve ancak lüzum görüldükçe yavaş yavaş onları tadil ve ıslah etmek suretiyle, kolonileri hesaba katmadan hiç olmazsa büyük bir kısım anavatan topraklarında, bütün memleket için umumi ve müşterek bir nizama doğru yükselme imkânı bulmuşlardır.

Osmanlı kanunları içinde pek çoğu eski devirlere ait nizam ve kanunların arda kalmış şekillerini taşıyıp getirmekte ve onları başka bir isim altında bu devirde yaşatmaya devam etmektedir. Bu bakımdan denilebilir ki, Osmanlı İmparatorluğunda her kanun, üzerindeki tarih ne olursa olsun çok defa diğer daha eski kanunların ve bu arada fetih ve işgali müteakip yerinde yapılan bir

araştırmaya göre derlenmiş olan en eski nizam, gelenek ve göreneklerin devamından başka bir şey değildir.

Genel olarak orta çağdaki Türk ve İslam devletleri için söylenebileceği gibi, Osmanlı İmparatorluğunun kurulduğu sahalarda da önemli siyasi değişikliklere bir takım imparatorlukların dağılıp yerlerine başkalarının geçmesine rağmen, bu memleketlere ait sosyal ve ekonomik bünye özellikleri ve bu özelliklere uygun kanun ve nizamlar daima aynı kalabilmiştir.

Gerçekten bu hususta ne kadar geri gidersek gidelim kendimizi daima daha eski bir geleneği olan bir örf ve teamül hukukunun derinlikleri içinde bulmaktayız.

Hicri 929 tarihli Ankara Livası Kanunnamesinde: (Liva i mezburede köhne defter mucibince bütün çiftten otuz yedişer akçe alınıp serbest olmayan tımarların otuz birer akçesin erbab-ı timar ve üçer akçesinin sancak beyi ve bennakden on beşer akçe alınurmuş. Amma ahali-i kura zikrolan sancakbeyi alduğu resmi cem'isüp ba'zı sabun ve tavuk nefsi-i Ankara subaşısına götürüp teslim ederlermiş. Zikrolan hizmet ile varmayanların kabul etmeyüb reayayı incidirlermiş. Bu ecilden paye i seri a'laya arzolinub zikrolan resim erbab ı timara bütünü kaydolunub sancak beyine bedel i ahâr tevcih olundu...) denilmektedir. Bu kanunname Ankara köyleri halkının, köhne defter mucibince ve çift resimlerinden bir hisse şeklinde sancak beyine vermek mecburiyetinde oldukları altışar akçeyi teslim etmek üzere sabun ve tavuk getirmeğe mecbur tutulduklarını hâlbuki bu gibi mükellefiyetlerin padişah emriyle ilga edilmiş olduğunu işaret etmektedir.

Kanunnamenin bu fıkrası, Kırşehir’de Cacabey camiinin kapısı üzerindeki 671 tarihli Farsça bir İlhani kitabesinin (Sahna vergisi, Tabkur vergisi, keza sabun vergisi (matrah-ı sabun) ve Kuçe vergisi ortadan kalksın manasında olan kısmıyla aynilik arz etmektedir.

Muhtelif memleketlerde muhtelif tarihlerde aynı vergi ve mükellefiyetlerin aynı cins su-i istimallere meydan vermesi ve aynı şekilde teşkilatlı bir Devlet iradesiyle ret ve inkâr edilmesi manalı olduğu gibi, Ankara kanunnamesindeki bu fıkranın, bir suretinin de Ankara’da bulunması mümkün olan böyle bir duvar kitabesinden veyahut kitabenin eski bir defterdeki mufassal kanun şeklindeki aslından, eski Osmanlı defterlerine nakli ve oradan da 929 tarihli kanuna geçmiş olması ihtimali vardır.

Osmanlı nizam ve kanunlarına eski Türk ve İslam devletlerinden geçen unsurlar yanında Bizans imparatorluğundan veya bu imparatorluğun müşterek kültür ve hâkimiyet sahasını teşkil eden bazı Balkan memleketlerinden veyahut Adriyatik sahilleri Macaristan ve Adalar gibi daha ziyade batı Avrupa derebeyliği tesiri altında inkişaf eden memleketlerden gelen etkiler de şüphesiz hesaba katılmalıdır. Gerçi Osmanlı İmparatorluğunun bu mıntikalara ait kısımlarında ayrı bir din ve dünya nizamı anlayışıyla tereşmiş olduğu ileri sürülebilir. Fakat mahalli örf ve teamülleri aynen muhafaza etmek temayül ve prensibi Osmanlı imparatorluğu teşkilat ve müesseseleri tarihine o kadar

hâkim bir vakiadır ki, bu ayrılıkların burada bütün ehemmiyetini kaybettiğini söyleyebiliriz.

Osmanlıların fethettikleri memleketlerde bu şekilde hareket ettiklerini gösteren deliller, bu yerlerde uygulanan kanunnamelerde görülmektedir. Mesela Macaristan'da tatbik edilen kanunnamelerde çok defa (kralları zamanında cari olan adetleri yahut reaya taifesi hin-i fetihde memlekette kadimden cari olagelen kıral kanun üzere cümle ahvallerin eda olunmak rica eylemeğin) gibi kayıtlarla, isimleri bile değiştirilmeden kullanılan eski ve yerli ıstılah ve vergi çeşitleri kendilerine mahsus hususi örf ve adetlere bağlı kalınarak idare edilmekte olan kuvvetli bir imparatorluğun varlığını göstermektedir.

Kanun-ı Öşür ve Harac ve Sayir Rüsüm ve Bac-ı Reayay-ı Liva-i Pojaga, ikinci fıkrasına göre (Vilayet-i mezburede olan raiyet kendi beyleri sefere gitdükdde her haneden ellişer akçe sefer harcı virmek adeti mu'tadeleri olmağın minba'd dahi sefer i hümayun vaki olup paişah-ı alempenah hazretleri zat-ı şerifleri ile sefer-i zafer rehberle çıkdıklarında her haneden altmışar akçe sefer harcı dahi virmeğe mültezim oldukları...) hükmündedir.

Keza Kanunname-i Reayay-ı Livay-i Çanad Ma'a Livay-ı Gula da (Livay-ı Çanad ve Gula reyasının kanun-ı kadimleri her senede ki kasım günüdür türkçe koç katımı demekle meşhurdur haneden haneye kırallarına birer Macar filorini ki, yüzer penezdir viregeldüklei...) fıkrası vardır.

Kanunname-i Liva-i Kopan ve Şamanturna'nın dördüncü fıkrası (şol raya ki kanun-ı kadimleri üzre cizye

virmeğe kadir olalar resmi kapu diyü ispençe mukabelesinde her haneden sipahisine hızır ilyas gününde yiğirmi beş akçe ve kasım gününde yiğirmi beş akçe... verilmesini ön görmektedir.

Kanunname-i Reayay-ı Liva-i Lipve dede (Vilayeti Lipvenin bazı bağları olup kıralları zamanında dokuzda bir öşürlerin virdüğünden sonra olageldüğünü) beyan edilmektedir.

Hıristiyanlardan fethedilen memleketlerde fetih ve ilhakı takiben kanunların nasıl yapıldığı hakkında dikkate şayan bir misalde, Kıbrıs'ın fethinden sonra Kıbrıs kanunun nasıl tanzim edilmiş olduğuna dair, mezkûr kanunun 7inci maddesinde verilen izahattır. Bu izahata göre Kıbrıs'ta fetihden evvel alınan vergiler hakkında bir anket yapılarak neticeleri (kazaya defteri) halinde İstanbul'a gönderilmiş ve orada, beyan edilen kanunların içinden pek azı değiştirilmek suretiyle kabul edilerek meydana getirilen Kıbrıs Kanunnamesi'nin defterin başına ve (Sicilli mahfuz) a kaydedilmesi lüzumu bildirilmiştir. Bu kanunnamenin başında : (Kıdvet-ül ümera-i vel-ekabir müstecmi'u cemi-il-me'ali vel-mefahir cezire-i Kıbrıs defterdarı olan Mehmed dame uluvvuhu tenki'i refi-i hümayun vasıl olıcak ma'lum ola ki.

Küffar-ı hakisar zamanında cezire-i Kıbrıs reayası mahsulâtının kasimlerinden kimesneden südüs ve kimesneden humus ve kimesneden rubu ve kimesneden sülüs alınugelüb... ve cezire-i mezburede parikoz dimekle Ma'ruf taife beğlerine her haftada iki gün beğlerine ve sipahilerine hizmet idegelüb ve reya ve balığ olmuş

oğlanları kimi altmış ve kimi seksen ve kimi doksan akçe kesimlerin virdüklerinden sonra kendüleri ve oğulları ve kızları için tuz hakkı diyü beşer akçe virürler imiş. Ve ziraat itdükleri yerlerinden külliye kasimlarını üçde bir virürler imiş ve cezire-i mezbure reayasından birinin kırsağından katırbolsa altmış akçe ve eğer tay olsa yigirmi akçe ve inekleri buzağılasa beş akçe ve âdeti agnam her koyundan bir akçe ve her kuzudan bir akçe alunurmuş ve cezire-i mezbure nahiyelerinde Limnose ve Odime nahiyelerinde otuz altı pare karye bağlarının kasimlerini üçde bir aldıklarından sonra her dönüme bir buçuk akçe resmi dönüm alurlarmış) denilmektedir.

Osmanlı kanunnamelerinde anılan vergilerden birçoklarının daha önceki devirlerde de aynen alınmakta olduğunun ve vaktiyle alınmakta olmanın bir emsal teşkil edeceğinin güzel bir misalini de 932 tarihli Sofya kanunnamesinin 4 üncü fıkrasında söz konusu olan harman resmi hakkındaki malumatta görülmektedir. Bu fıkra aynen şöyledir: (Bundan evvel vilayet-i mezburen ba'zı yaylak ve çayırlu yerlerinde olub celebkeşlik ve arabacılık idüb ziraat ve hırsat itmeyenlerden ba'zı reaya padişah ı alempenah yümn-ü ikballe Belgrad seferine giderken şikayet eylemişler o vakit öşür ve salariye alına diyü hükm-i şerif virilüb ve defter-i atikde dahi kaydolunmuş. Badehu vilayet-i mezbure sipahileri üslu-ı mezbure üzerine ta'ir olunub resmi harman ref olunduğu takdirce timarımıza noksan müretteb olur diyü der-i devlete arz-ı hal itdüklerinde ber karar-ı savık resm-i harman alına ve öşür alına diyü vilayet-i mezbure sipahilerine hükm-i şerif virilüb vilayet yalnızca tehire

kurulmuş Elhalet-i hazihi vilayet-i mezbure ferman-ı hümayun ile yazıldukda seksen doksan ve yüz yaşında olan pir i dana ve mu'temed kimesneler reaya mahzarlarında şöyle şehadet eylediler ki, bu vilayet dahi küfr-ü dalalet içinde iken reayadan adet-i harman alınugeldüğü bizüm ma'lumumuz olmuştur. Şeref-i İslam diyar ı mezburı ruşen ve mücella kıldığu sevalii eyyam ve sevabik-ı a'vamda dahi üslub-ı mezbur üzere raiyet olunub kanun-ı mukarrer olmuştur didüklerinde vilayet-i mezbure kadılarından vech-i meşhur üzere hüccetler alınub der-i devlete götürüb arzolandukda ber adet-i kadim iki kile kedüm ve iki kile cevbe resmi harman vilayet-i mezbure reyasından her baştine başına alınmak ferman olunmağın defter-i cedide kaydolundu).

Bu açıklamalara göre harman resminin alınıp alınmayacağı hakkında reaya ile sipahiler arasında meydana çıkan bir ihtilafta doksan ve yüz yaşındaki ihtiyar köylülerin (bu vilayet küfür ve dalalet içinde iken reayadan adet-i harman alınageldüğü bizim malumumuz olmuştur) demeleri üzerine (adet-i kadime üzere) hüküm verilmiştir.

İslam hukukuna paralel olarak Osmanlı İmparatorluğunda da vergiler iki kısma ayrıldı. Bunlar Tekalif-i şer'iyye veya şer'i vergiler ve Tekalif-i Urfiyye veya Örfi vergilerdir.

Topraktan alınan şer'i vergiler iki kısma ayrılır: Bunlardan birincisine "Harac-ı Muvazzafe" ikincisine ise "Harac-ı Muhaseme" adı verilir.

Harac-ı Muvazzafe, toprağı işleyen köylülerden her yıl alınan belli bir vergidir. Yalnız bu vergi müslüman vatandaşlardan işledikleri arazinin büyüklüğüne ve küçüklüğüne göre alınır ve buna (Çift Resmi) veya (Akçesi) adı verilirdi. Hâlbuki bu müslüman olmayan vatandaşlardan kişi üzerine alınır ve (Ispenç Resmi) adı verilirdi.

(Çift Resmi) çiftliklerin toprağının iyi, orta ve kötü olmasına göre üç çeşit olmak üzere her ilde başka başka idi. Bir çiftlik 70–130 dönüm arasında idi ve başka başka illere göre değişirdi. Yarım çiftlik sahipleri bunun yarısını verirlerdi ve buna da (Nim Çiftlik Resmi) adı verilirdi.

Nim çiftliklerden az ve çift akçesine bağı olmayan toprakları ekenlerden alınan vergiye (Zemin Resmi) denirdi. Kazançlarını aslında başka yoldan sağlayıp üstelik de toprak da ekenlerden, bu toprakları Nimçiftlikten küçük ise alınan vergiye (Ekinli Behnak Resmi) denirdi.

Harac-ı Muvazzafa'nın ya maldan ya kişiden alınan değişmez bir vergi olmasına karşılık (Harac-ı Muhaseme) toprak ürünlerinden alınan ve ürünün tümüne, az veya çok oluşuna göre değişen bir vergiydi. Müslümanlarda alınan öşr (Öşür), Müslüman olmayanlardan alınan ise (Haraç) diye adlandırılırdı. Gerek öşr, gerek haraç İslam hukukunda açıklananlara aynıyle benzemekte idi.

Tahıl ve baklagillerden alınan öşürden başka bağı ve bahçelerden alınan öşre de (Bağı ve Bahçe Resmi) adı verilirdi. Hıristiyanlar üzümünden şarap yaptıkları için onlardan daha çok bağı resmi alınırdı; şarap olarak alınan bu vergiyi Sipahinin satabilmesi için ise Sipahi dirliği

içindeki bütün şarap fiçilerini mühürleyerek (Monopoliye) ilan eder ve 2 aydan 75 güne kadar süren Monopoliye zamanı içinde devletin belirtmiş olduğu fiyatlarla, vergi olarak toplamış olduğu şarabı satardı.

Seri vergilerden başka örfi vergiler de sipahinin topladığı vergiler arasında önemli bir yer tutardı. Bu vergilerin çoğu Osmanlı Devleti kurulmadan ve genişlemeden önce alınan vergilerdir. Ve bunlar Osmanlı Devleti tarafından çoğu defa değiştirilerek kullanılmışlardır.

Bu vergilerin başlıcalarından (Agnem Resmi) sayım vergisinin eski şeklidir. İki koyun veya keçiden bir akçe olarak alınırdı. Ancak bu vergiyi devletin doğrudan doğruya aldığı da olurdu.

(Ağıl ve Kışlak Resmi) bir dirliğe dışardan bir sürü getirip orada kışlayan kimselerin vermeğe zorunlu oldukları bir vergi türüdür.

Bir odada (Yatak Resmi) olan (Otlak Resmi) her yerde yoktu. Dışardan gelen koyun sürülerinden alınırdı.

(Otluk Resmi) bazı livalarda evli zimmîlerden alınan bazen şahsi, bazen da şahsi olmayan bir vergidir. Adam başına beş akçe, ev başına beş akçe, biçilen bir araba ot başına iki akçe olmak üzere değişirdi.

(Asiyep-Değirmen Resmi) su ve yel değirmenlerinden alınan bir vergidir. Aynı olarak da alınırdı. Bütün yıl boyu işleyenler bunu, yarım yıl işleyenler ise bunun yarısını verirlerdi.

(Kovan Resmi), kovan sahiplerinden alınan bu vergi nitelik bakımından Öşr'e benzerdi. Bunun başka bir adı da (Resmi Küvvare) idi. Kovan nerede duruyorsa oranın sahibi olan Sipahi bu vergiyi alırdı.

(Bennak Resmi) çiftleri olmayan evli Müslümanlardan alınan şahsi bir vergidir.

(Mücerred Resmi) Bennak resmine karşılık bekar Müslümanlardan alınan bir vergidir.

(Gerdek Resmi-Resm-i Arüsone) yeni evlenen kız veya dullardan alınan bir vergi türüdür. İlde ile değiştiği gibi, evlenenlerin kız veya dul, Müslim veya zimmî olmalarına göre de değişirdi.

(Cürüm ve Cinayet Resmi) suç işleyenlerden, işledikleri suçun türüne göre ve yine illere göre değişmek üzere alınan bir çeşit para cezası idi.

(Köle ve Cariye Müjdeleri) kaçmış olan köle ve cariyeleri tutan köylülerin Sipahilerinin bu kul ve cariyelerin sahiplerinden ödül olarak aldıkları bir çeşit vergi idi.

Yukarıda kısaca nitelikleri anlatılmış olan bu vergilerden Gerdek, Tapu, Kışlak, Cürüm ve Cinayet resimleri ve kaçak kul ve cariyelerin tutulmasından alınan müjdelerin her yıl ne tutacağı belli olmayacağı için bu vergiler ayrı bir resime tabi tutulmuşlardı. Bu vergilere (Badiheve) adı verilirdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ VERGİ ANLAYIŞININ İSLAM AÇISINDAN ELEŞTİRİSİ

Biz bu bölümde çağımızda uygulanmakta olan bazı vergi çeşitlerini İslam'ın getirdiği vergi mantığı açısından ele alıp incelemek istiyoruz. Bunu yaparken asıl amacımız, vergiye bir mantık ve bilimsel düşünce getirmektir. Bugünkü haliyle vergilerin, ister maliye kitaplarındaki teoride, ister hükümetlerin vatandaştan aldığı usulde ve uygulamada bir mantığın mevcut olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu vergilerin bilimsel düşünceye uygun olduğunu söylemeye asla imkân yoktur. Hatta bunların ilmi zihniyetten çok uzak olduklarını bile söyleyebiliriz. Çünkü uygulamada hem üretimden ve hem de tüketimden vergi alınmaktadır. Oysa üretim ile tüketim ise birbirlerinden tamamen farklı olan şeylerdir. Böyle olduğu halde hem üretimden ve hem de tüketimden nasıl vergi alınıyor akıl almaz bir iştir. Bir taraftan ilim çağında bulunuyoruz, bilim toplumu diyoruz, böyle bir ortamda yaşıyoruz, diğer taraftan vergide böyle bir uygulama yapıyoruz. Bu bilimsel düşünceye ve bilimselliğe aykırı bir davranıştır. Onun için vergilerin de bilimselleşmesi lazımdır.

Vergiye mantık ve ilmi zihniyet hâkim olduğu zaman, vatandaşlar arasında eşitlik sağlanır ve böylece idare edenlerle idare edilenler birbirlerine güvenir hale gelirler. Karşılıklı sevgi ve güvenin bulunması, birlik ve beraberlik, dirlik ve düzenin kurulması için verginin akıl ve mantığa uygun olması şarttır.

Burada bir örnek vermek gerekirse yerinde bir vergi olmayan, gayrimenkul, arazi ve binalar üzerinden alınan mülkiyet vergisi hakkında Samuelson'un şu ifadelerini gösterebiliriz: "Mülkiyet vergisi pek esnek değildir. Değer yazımı ve hadler yavaş yavaş değişir. Gayrimenkul değerlerinin düştüğü kötü zamanlarda, iflaslara, ipoteklerin çözdürülmesine ve zoraki satışlara sebep teşkil ederek, ıstıraplı bir manzara arz eder."²⁸³

Feridun Ergin İktisat adlı eserinde batı demokrasilerinde halkın gelir vergisi konusunda hassas davrandığını, artan oranlı vergilerin adeta iktisadi adaletin bir sembolü olduğu ve en az geçim seviyesine sahip olanların vergiden muaf tutulduklarını dile getirerek şunları söylemektedir:

"Batı demokrasilerinde, halkın yarım yüzyıldan beri hassas davrandığı konulardan biri, gelir vergisidir. Gelir vergisindeki müterakkiyet tranşları, halk nazarında adeta iktisadi adaletin bir sembolünü teşkil etmiştir. Bu itibarla yalnız sosyalist partileri değil, liberal ve muhafazakâr iktidarlar da vatandaşların vergi yükünü ödeme gücüne göre ayarlamaya önem vermişlerdi. Gelir vergisi, sanayileşme hareketinde oldukça ilerlemiş bulunan bütün memleketlerde uygulanmıştır. En az geçinme masraflarını karşılayamayacak kadar düşük gelirlerin vergiye tabi tutulmaması, prensip itibariyle kabul edilmiştir. Yüksek gelir kademeleri ise, gittikçe ağırlaşan nispetlerde mükellefiyet altına alınmıştır. Kapitalistler, umumi efkârın hisleri dolayısıyla, gelir vergisi zamlarına fazla bir mukavemet gösterememişlerdir. Onlar hatta anayasalara "vergi adaleti" teriminin girmesine bile itiraz etmişlerse de, sözcüleri parlamentoda fazla bir başarı

²⁸³ Paul A. Samuelson, İktisat, s. 198

sağlayamamıştır. Fakat net gelir üzerinden bu suretle kaybettiklerini, bazı müsait usul hükümleriyle telafiye çalışmışlardır. İş adamları, vaktiyle şahsi gelir ve servetleriyle yaptıkları birçok masrafları ve yatırımları, müesseselerin hesabına açık veya gizli formüllerle geçirmeye başlamışlardır. Lojman, otomobil, şoför, kokteyl ve ziyafet, ev hizmetkârları, mobilya, hediye ve iane gibi oldukça yüklü istihlakın bazı memleketlerde iş masrafı olarak ödendiği görülmüştür. Ayrıca yatırımlar ve işçi lojmanları dolayısıyla, vergi avantajları da sağlanmıştır.”²⁸⁴

Burada görüldüğü gibi, en az geçim seviyesine sahip olanların vergiden muaf tutulması Batıda henüz yenidir; yani bu ancak 20. yüzyılda uygulamaya konulabilmiştir. Hâlbuki daha önce de gördüğümüz gibi İslam hukukçuları bu konuda nisap ilkesini getirmişlerdir. Buna göre 40 koyun, 30 sığır ve 96 gram altından daha az imkâna sahip olanlardan zekât alınmaz. İslam hukukçuları nisap ilkesini Hz. Peygamber’in tatbikatından öğrenip ortaya koymuşlardır. Böylece Müslümanların aşgari geçim veya en az geçim seviyesinde olanlardan 7. yüzyıldan beri zekât almadıkları anlaşılmaktadır.

İslam ekonomisinde gelirden vergi alma usulü yoktur. Gelir vergisi, aslında vergi adaleti bakımından incelendiği takdirde bunun adalete uygun olmadığı görülür. Bir kişinin veya kurumun gelir ve kazançları, elde edip kasasına koyduğu ekonomik değerler, sadece kendi gayreti ile gerçekleşmemektedir. Kazanıp kar elde etmede ortam, şartlar ve diğer unsurların da payları vardır. Bu sebeptendir ki, aynı işi ve aynı mesleği icra ettikleri halde mesela üç veya beş kişinin

²⁸⁴ Feridun Ergin, İktisat, 184–185

kazandıkları eşit ve aynı değildir. Gelirler ve kazançlar farklı farklı olur. Bu durumda az kazananın az, çok kazananın ise çok vergi almak tam adalet değildir. Çünkü her ne kadar çok kazananın çok vergi alması bile, çok kazananın az kazananı göre daha fazla bir gelir elde etmiş demektir. Bu ise adalet değildir. Bu nedenle İslam'da gelir vergisi değil, mal ve ekonomik değer vergisi vardır.

Müterakki gelir vergisi, başka bir ifade ile artan oranlı gelir vergisine gelince, bu, batı dünyasının bulduğu bir vergi usulüdür. Batı âlemi bu usulle İslam anlayışına yaklaşmıştır. Çünkü bu yolla, az gelirden az, çok gelirden de çok vergi alınmaktadır. Bu vergi çeşidini eleştirirken daha geniş bir açıklama yapacağız. Ancak burada şu kadar söyleyelim ki, artan oranlı vergi sistemi, zekât vergi sisteminin yaptığı şeyi yapamaz. Çünkü artan oranlıda gelir mükellefle devlet arasında paylaşılmaktadır. Hâlbuki zekât vergi sisteminde yüzde üzerinden vergi alındığı için, gelir devletle mükellef arasında her zaman paylaşılmaz. Mesela yüzde iki buçuk kar eden bir tüccar doğrudan doğruya devlete çalışmış demektir. Öyleyse bu tüccar ile devlet arasında bir paylaşım olmamakta, mükellef gelirinin hepsini devlete vermektedir.

Bu ifadelerimizden de anlaşılacağı üzere vergilerin getirdiği metot ile zekâtın getirdiği metot birbirinden tamamen farklıdır. Ekonomik hayatta icra ettikleri fonksiyon da başka başkadır.

Vergi, devlet açısından bir alacak, fert açısından ise bir borç olan ekonomik bir muameledir. Ferdin kişiliği olduğu gibi, devletin de kişiliği var. Yalnız bu kişilikler birbiriyle çatışmamalı; bireyin kişiliği toplum için feda edilmediği gibi,

toplumun kişiliği de birey için feda edilmemelidir. Devletin koyduğu vergiler, mükelleflerin kişiliklerini küçültmemeli daraltmamalı ve parçalamamalıdır. Vergi alacağız diye bireyin ekonomik hakları zedelenmemelidir. Ama bugünkü vergilerin yaptığı bundan başka bir şey değildir. Birey ekonomik bir kişiliğe, üretme kişiliğine ve tüketme kişiliğine sahiptir. İnsan ürettiği mallara malik olma yetkisine sahiptir.

Gümrük vergisi, mükelleflerin tüketim kişiliğini ortadan kaldırmaktadır. Böylece bireyin tüketme hakkı adeta elinden alınmaktadır. Mesela dışardan kendisi giymek üzere bir elbise veya binmek üzere bir otomobil almak isteyen bir vatandaş gümrük sebebiyle engellenerek tüketim hak ve özgürlüğü elinden alınmaktadır.

Gelir vergisi sebebiyle de mükellefler adeta ürettikleri mallara sahip olamamaktadırlar. Çünkü kişinin ürettiği malın veya kazandığı paranın bir kısmını devlet gelir vergisi adı altında almaktadır. Oysa insanın malı her şeyden evvel onun kendi ihtiyaçları ile ilgili bir husustur. Bireyin ancak kendi ihtiyaçlarına yetecek kadar olan bir gelirin bir kısmını vergi olarak almak fevkalade yanlış ve zararlıdır. Çünkü vergi, ihtiyaç fazlası bir mal veya para varsa ondan alınır. İhtiyaç dediğimiz şey de bilinmez bir şey değildir. Buradaki ihtiyaçtan maksat da asli geçim seviyesi ve en az geçim dedikleri hayat standardıdır.

Vergi bir ilim işidir; o nedenle sebebi, şartları, konusu ve tahsil biçimi çok iyi tespit edilmelidir. O zaman vergi amacına ulaşmış olur.

Vergi (Vergileme)

Vergi (vergileme), *kamu faaliyetlerinin maliyetini karşılamak üzere ekonomik birimlerden siyasi cebir altında ve karşılıksız olarak devlete fon aktarılmasıdır.*

Fon aktarmanın en büyük fonksiyonu, kamu hizmetlerinin görülmesi, yani devlet faaliyetlerinin yürütülebilmesi için kamu sektörüne kaynak kaydırılmasını sağlamasıdır. Gerçekten, ancak bu fonlar sayesinde devlet çeşitli kaynakları kendi istihsal faaliyetinde kullanmak üzere elde edebilmektedir. Ancak verginin, bu esas ekonomik fonksiyonu yanında başka fonksiyonları da vardır ve bunlar çağın şartlarına, toplumun özelliklerine göre şekillenmekle beraber, bunlar arasında bilhassa, gelir dağılımını daha dengeli hale getirmeyi hedef *tutan sosyal fonksiyon*, her zaman ve her yerde büyük önem taşımaktadır.

Verginin devlete fon aktarması, kendisine bir satın alma gücü sağlamak içindir. Satın alma gücü çağımızda para ile temsil edilir. Bununla beraber devlete, araya satın alma gücü koymadan, doğrudan doğruya kaynak (istihsal faktörü) üzerinde tasarruf imkânı veren vergi tipleri de kullanılmıştır. *Aynı vergi* dediğimiz bu vergiler devlete para yerine mal veya hizmet sağlamaktadırlar. Türlü mahzurları dolayısıyla bu vergiler çağımızda hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.

Verginin mahiyetinden ayrılması imkânı olmayan ve onu devletin diğer gelir türlerinden ayıran iki unsur vardır. Bunlardan birincisi, verginin *cebri bir ödeme olması*, diğeri *karşılıksız bulunmasıdır.*

Vergi siyasi cebir altında tahsil edilmekte, yani kanunla konmakta ve kanuna riayet edilmesi müeyyidelere (zorlamalara) bağlanmış bulunmaktadır. Gerçekten devlet, bu konulara

dayanarak vergi yükümlülüğünü tek taraflı olarak koymaktadır. Ekonomik birimin mükellef olarak vergileme faaliyetine katılması, devlete yardım, devletin işini kolaylaştırma anlamındadır; yoksa vergileme faaliyetinde yetki paylaşma anlamında değildir. Zaten bu faaliyete katılmanın şeklini de maliyetini de kanun tanzim etmiştir ve onu mükellef için, yapılması mecburi bir görev şekline sokmuştur. Verginin siyasi cebir altında alınması, mükellefin vergi borcunu ödememesi halinde devletin zor kullanarak, gerektiğinde ayrıca ceza da vererek, vergiyi alması demektir. Mükellef, vergiyi devletin kararlaştırdığı tarzda ödemekle kendisini bu zorlamaya tabi olmaktan ve cezaya girmekten korumuş olmaktadır.

Verginin karşılıksız olması, vergi ödeyenin bu ödeme dolayısıyla devletten bir hizmet isteme hakkının doğmaması demektir. Kişi vergi ödediği için değil, vatandaş olduğu için devletten hizmet isteyebilir. Devlet, topluma ve kişilere sağladığı hizmetlerin karşılığını, ekonomik birimlerden yani özel ve tüzel kişilerden, iktisadi güçlerine göre alır. Şu halde *makro seviyede* vergi kamu hizmetlerinin karşılığıdır. Nitekim birçok anayasalarda olduğu gibi 1961 tarihli Türk anayasasında da vergi kamu giderlerini karşılama aracı olarak tarif edilmiştir. Ancak, *mikro yani mükellef seviyesinde* böyle bir karşılık yoktur. Kişi, devletin yaptığı hizmetten veya ürettiği maldan faydalandığı için değil, fakat iktisadi gücü olduğu için devlete vergi öder ve ödeme zorundadır. Bundan bir netice daha çıkmaktadır: *Hiç kimse, vergi ödemediği veya ödeyemediği için devlet faaliyetlerinden faydalanmadan mahrum edilemez.* Başka bir ifade ile vergi ödemenin ölçüleriyle, vergi yoluyla karşılanan devlet faaliyetlerinden faydalanmanın ölçüleri ayrı ayrıdır ve aralarında her hangi bir ilişki mevcut değildir.

Vergiler, alınış şekillerine göre çeşitli tasniflere tabi tutulmaktadır. Bunlardan en önemlileri, objektif-sübjektif vergiler tasnifiyle, dolaylı-dolaysız (vasıtalı-vasıtasız) vergiler tasnifidir.

Objektif vergiler, vergi mevzuunu ait olduğu mükelleften müstakil olarak kavrayan vergilerdir. İstihlak vergileri, kurumlar vergisi, kısmi servet vergileri, objektif vergilerdir. Sübjektif vergiler ise, vergi mevzuunu ait olduğu şahısla bir arada ve şahsın gerçek ekonomik gücünü tespit edecek tarzda ele alan vergilerdir. Gelir vergisi, umumi servet vergisi, veraset vergisi, sübjektif vergilerdir.

Vergilerin dolaylı ve dolaysız olarak ayırımı ise, çağımızda iktisadi gücü temsil eden gelir ve serveti yakalamada mutavassıt bir olaya dayanılıp dayanılmamasına göre yapılmaktadır. Vergi, gelir ve/veya serveti doğrudan doğruya teklif ediyorsa vasıtasız, bir olayı -mesela harcamayı- bu gücün belirtisi sayarak vergilendiriyorsa vasıtalı sayılmaktadır.²⁸⁵

Vergileme Anlayışının Eleştirisi

Ekonomiyi, özel ve kamu sektörlerinin birlikte yürütmesi açısından vergilemenin çok büyük bir önemi vardır. İslam ekonomisinde temel vergi oranı, ayette beşte bir yani % 20 olarak belirlendiğine göre²⁸⁶ ekonomide % 20 alanı kamu, % 80 i ise özel sektör işgal eder diyebiliriz. Çünkü İslam ekonomisinde devletin oynayacağı rol vergiye bağlıdır. Devletin, üretime yaptığı katkıya dayanarak, almış olduğu vergiyi, şu veya bu kamu faaliyet alanına kaydırmasıyla ekonomide % 20 bir etki yapabilir. Burada çağdaş vergi anlayışı

²⁸⁵ Memduh Yaşa, Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 945

²⁸⁶ Bkz. Enfal 8/ 41

ile İslam vergi sisteminde temelde bir farklılık görülmektedir. İslam'da vergi üretime dayandığı için, belli üretimden belli bir vergi alınır ve alınan bu pay kamu faaliyetleri için harcanır. Yani önce gelirler elde edilir; ondan sonra harcamalar yapılır. Hâlbuki çağdaş vergide durum farklıdır; önce devlet hizmetleri belirlenir ondan sonra buna göre vergi salınır. Bu konuda Sıddıki, şunları söylemektedir: “İslam’ın, bütçe hazırlama sistemi, bu günkü devletlerin uyguladığı sistemlerden tamamıyla farklıdır. Mevcut sistem, kısaca, kaçınılmaz masraflarla başlar ve gelire gider arasındaki dengeyi sağlamak üzere, yollar ve araçlar bulmak için, belirli vergileri tasfiye veya yeni vergiler koymak suretiyle ilerler. İslam Devletinde ise bütçenin temeli gelirdir. Harcanacak miktarı gelir tayin eder. Mamafih, bu durum normal hallerde söz konusudur. Savaş veya öteki milli durumların gerektirdiği fevkalade hallerde, bütçe için, özel mali yükümlülükler konulur veya yardımlar istenir.²⁸⁷ Devletin gelir kaynakları, gayet iyi belirlenmiş vergi esasları üzerinden dikkatle tahmin edilir ve yukarıda anılan dört hesap kalemi arasında dağıtılır. Devlet, çeşitli kalemler arasındaki tahsiste ve yeniden tahsiste tam bir yetkiye sahiptir. Ancak, sistem, bir bütçeden ötekine geçilirken, harcamaların, sürekli olarak artma temayülünü önler. Güç zamanlarda, Devletin, mali yükümlülükler koyma yetkisi, İslam Devletine, ülkenin mevcut bütün kaynaklarını kullanmak yetkisini verir. Ancak bu yükümlülükler veya fazladan konulmuş Şeriat dışı vergiler, fevkalade durum geçer geçmez kaldırılır. Bugünkü devletlerin dikkate değer eğilimi ise, daima artan harcamaları karşılamak için yeni ve sayısız vergiler icat etmektir.

²⁸⁷ Mesela devletin 1/5, 1/10, 1/20 ve 1/40 gelirleri, savaş ve benzer durumlarda iki misline çıkarılabilir.

Şüphesiz, mevcut devletler, yavaş yavaş, vergi toplamada, laissez faire (bırakınız yapsınlar) tavrını bırakmakta ve eskiden özel teşebbüs elinde bulunan çeşitli hizmetleri, kamu mülkiyetine devretmektedirler. Modern devlet, bu gün, elektrik temini, ağırlık standartlarının tespiti, pazarların düzenlenmesi gibi beledi mahiyetteki kamu hizmetlerinden tutun da, iktisadi faaliyeti yoğunlaştıracak Araştırma Merkezleri, Haber Büroları, Gümrükleri Himayesi, ihracat primleri gibi birçok “teşvik tedbirleri”ni üstlenmiştir. Sinaî ve ticari işlerin, kamuca düzenlenmesini ve kontrolünü, yavaş yavaş üzerine almıştır. Belirli devletler, sadece bu kontrol ve düzenlemelerle de yetinmemekte, bunların mülkiyetini de yüklenmek istemektedir. Böyle modern devletin faaliyet alanı, her zamankinden daha çok artmış, bu da, haliyle vergi yükünün ağırlaşmasına yol açmıştır. Bu yüzden, mevcut devletlerin milli harcamalarındaki artışı en çok bütçe sistemlerine atfetmek doğru değildir; ancak, İslam Devletinin mali sistemine benzer bir mali yapıları olmadığı da bir gerçektir. İslam devletinde, milli faaliyetlerin, kamu hizmetlerinin, “teşvik tedbirleri”nin alanı, milli gelirdeki artışa bağlıdır; bu da, Devletin zekât ve öteki vergilerde hâsil ettiği artışı yansıtır. İslam’ın bütçe sistemi, modern devletlerin uyguladığı mevcut sistemlerden tamamen farklı olmasına rağmen, onlardan çok daha ilmi ve uygundur. Ve modern bütçelerin tabiatında mevcut bulunan tehlikeli eğilimlere karşı, tabii bir güvenlik sağlamaktadır.²⁸⁸

Vergilerin temel görevi olan kamu harcamalarına kaynak teşkil etmeleri yanında sosyal fonksiyonları da vardır. Yalnız bu

²⁸⁸ Selim A. Sıddıki, İslam Devletinde Mali Yapı, s. 157–159

sosyal fonksiyon İslam ekonomisinde ayette belirtildiği üzere²⁸⁹ fakir ve miskinlere (iş gücü olmayan muhtaçlara ve sermayesiz zanaatkârlara) bütçenin 2/8 ini doğrudan tahsis etmekle sağlanır.

İslam ekonomisinde asıl olan vergilerin aynı olarak alınmasıdır; ancak bu malların günlük kıymetlerini para olarak vermek de geçerlidir.²⁹⁰

İslam’da vergiler, ayet ve hadisle sabittir; bunun için hükümetler, kanunla vergi koyma ve vergi kaldırma yetkilerine sahip değildir. Bunu çağdaş bir ifade ile söyleyecek olursak, *vergiler anayasa ile belirlenir, kanunlarla değil, dememiz gerekir.*

Çağdaş anlayışta vergi, siyasi cebir altında tahsil edilmektedir. İslam hukukunda zekât vergisinin bir ibadet mi yoksa mali bir borç mu (ekonomik bir muamele mi) olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Hanefiler zekât bir ibadettir derken, diğerleri ibadet değil, bir muamele ve mali bir borçtur demişlerdir.²⁹¹ Zekât vergileri, bir muamele ve devlete ödenmesi lazım gelen mali bir borç olduğu için Hz. Ebu Bekir, zekât vermekten kaçınanlara karşı, “Allah’a yemin ederim ki, Peygamber’e verdikleri bir keçi yavrusunu, başka bir rivayette ise bir deve yularını²⁹² bana verinceye kadar onlarla savaşırım”²⁹³ demektedir. Şu halde zekât vergileri mükelleflerin

²⁸⁹ Tevbe 9/ 60

²⁹⁰ Salih Tuğ, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, s. 72

²⁹¹ İbn Rüşd, Bidayetü'l-Müctehid, I, 245

²⁹² Muhammed Ebu Zehra, et-Tekafülü'l-İçtimai Fi'l-İslam, ed-Daru'l-Kavmiyye, Kahire-1384/1964, s. 80

²⁹³ Kasani, Bedayi, II, 4-5

İslam devletine vermeleri gereken mali bir görevleri ve bir borçlarıdır.

İslam anlayışında vergi başka devletin hizmeti ise başkadır. Devlet, vergi aldığı için vatandaşlara hizmet götürmez. Devlet, toplumda üretime katkıda bulunduğu için vergi alır. Toplumun velisi olduğu için de, aile hayatında aile fertlerine, veli olan ana ve babanın yaptığı gibi, vatandaşlara karşılıksız hizmet götürür. Vatandaşlarına hizmet etmesi devletin asıl, değişmez ve vazgeçilmez vazifesidir. Dini, dili ve cinsiyeti ne olursa olsun devlet hizmetlerinden tüm vatandaşlar eşit bir şekilde faydalanırlar. Hiç kimse, vergi ödemediği veya ödeyemediği için devlet faaliyetlerinden faydalanmadan mahrum edilemez.

İslam'da vergiler, mükelleften alınmış şekillerine göre 1/5, 1/10, 1/20 ve 1/40 oranlarında tasnif edilmişlerdir. Normal şartlar altında bu nispetler değiştirilemez. Savaş ve benzeri durumlarda bu oranlar bir misli artırılabilir. İslam ekonomisinde marjinal fayda (son birim yararı) açısından haksızlık doğuracağı için vasıtalı vergiler yoktur.

Vergileme Prensipleri

Vergileme prensipleri, vergilerin ihdasında eşitlik, adalet ve optimal kaynak dağılımı gibi bir takım hedeflere ulaşılabilmesi için göz önünde bulundurulması gereken esaslardır. Bu konuyu sistematik olarak ilk ele alan İngiliz iktisatçısı *Adam Smith* idi ve ortaya koyduğu vergileme prensipleri şunlardır: İktidar, muayyenlik, uygunluk ve iktisadilik. Bunlara *vergilemenin dört kaidesi* (kuralı) adı da verilir.

İktidar prensibine göre, her vatandaş kendi iktidarı oranında devlet masraflarına katılmalıdır. İktidarın ölçüsü, gelirdir. Buna göre, herkes geliri oranında vergi vermelidir.

Muayyenlik prensibi, verginin belirli, açık ve kesin olmasını gerektirir. Vergiye ait bütün formaliteler kolay anlaşılır ve basit olmalıdır.

Uygunluk prensibi, verginin mükelleflerce en uygun zaman ve şekilde alınması demektir. Vergi tahsil zamanı ve tahsil şekli mükellefin ödeme gücüne uygun olmalıdır.

Smith'in ortaya koyduğu dördüncü prensip ise, *iktisadilik prensibidir*. İktisadilik prensibi dar ve geniş olmak üzere iki anlama gelir. Dar anlamı ile iktisadilik prensibi, verginin tarh ve tahsil masraflarının asgari seviyede tutulmasını, geniş anlamı ile verginin bütün ekonomiye tesirlerinin asgari seviyede olmasını ifade eder.²⁹⁴

Vergileme Prensiplerinin Eleştirisi

Adam Smith'in ortaya koyduğu, adı geçen vergileme prensipleri veya vergilemenin dört kuralı aslında İslam anlayışına uygun olup ekonomik açıdan faydalı kaidelerdir. Fakat ne yazık ki, vergi uygulamalarında bugün bu kurallara uyulmamaktadır.

İslam anlayışında ekonomik güce sahip olan kimse vergi verir, buna bugün iktidar prensibi denilmektedir. Nisaba²⁹⁵ sahip olan kişi, mükellef sayılıp vergi verir; bu nispette mal ve parası olmayan kimse ise fakir sayılıp devlet bütçesinden kendisine düşen payı alır.

²⁹⁴ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 947

²⁹⁵ Nisap, 40 koyuna veya bunun değeri olan, ticari mal ya da paraya sahip olmaktır ki, bugün Türk lirası ile 2 milyar lira civarında bir para eder.

İslam ekonomisinde iktidarı olan vergi verir; olmayan vermez. İktidarın ölçüsü de çağdaş anlayışta olduğu gibi gelir değildir. İslam'da gelir vergisi yoktur; sahip olunan ticari malın, paranın (kıymetli evrakın, altın ve gümüşün), toprak mahsullerinin ve üretilen her türlü malların vergisi vardır. İnsanın çok gelir elde etmesi onun ekonomik açıdan zengin olduğunu büyük imkânlarla sahip bulunduğunu göstermez. Kişinin geliri kendi ihtiyaçları ile ilgili bir husustur. Geliri ancak giderlerini karşılayabiliyorsa bu kişinin mali güce sahip olduğu iddia edilemez; binaenaleyh böyle kimseler İslam ekonomisinde, çağdaş anlayışın aksine, vergi vermezler. Şu halde İslam'da iktidarın ölçüsü gelir değildir. Az önce söylediğimiz mal ve paralarda nisabın, belli bir ölçünün üzerinde bir imkâna sahip olmaktır.

Görüldüğü gibi, İslam'ın vergi anlayışı ile çağın vergi anlayışı farklıdır. Bir şeyi farklı bir şeye benzetip kıyas etmek yanlış olduğu gibi, İslam'ın vergi teorisinin verdiği bir neticeyi çağdaş vergi sistematiğinden beklemek de yanlış olur. Çağın anlayışından daha ziyade İslam ekonomisinde verginin belirli, açık ve kesin olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü zekât vergisi halkın yanında o kadar belli ve bilinen bir şeydir ki, her mükellef kendisinin ne kadar vergi vereceğini bilebilir.

Netice olarak İslam ekonomisinde vergi, kimden, ne zaman, ne kadar, nasıl ve hangi mallardan alınacak bellidir.²⁹⁶ Görüldüğü gibi biz ifadelerimizde hep vergi almak, vergi almak deyip duruyoruz. Çünkü bu ifade Kuran'ı bir deyimdir. Çünkü

²⁹⁶ Bkz. İbn Haldun, Mukaddime, II, 58; Salih Tuğ, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, s. 50-73

ayette “vergi al” denilmektedir.²⁹⁷ Onun için İslam’da mükellefler vergilerini devlet dairelerine kadar gidip kuyruklarda bekleyerek vergi vermezler; devlet memuru vatandaşın ayağına kadar gelip vergiyi alır,²⁹⁸ buna göre burada asıl olan vermek değil, almaktır. Zira vergide söz sahibi devlettir.

İktidar Teorisi

İktidar teorisi, kaynakların *kamu ve piyasa* sektörleri arasında *optimal (en uygun) dağılımı ve vergi yükünün* toplumda adaletli bir şekilde bölünmesi için ortaya atılıp geliştirilmiş iki ana teoriden biridir. *Diğeri istifade teorisidir.* Her ikisi de *Adam Smith*’e dayandırılmakla beraber, esas itibariyle ikisi de ondan daha *önceki* filozoflar tarafından muhtelif şekillerde takdim edilmiş ve savunulmuştur. Daha gerçek olan husus, iki teorinin de *Adam Smith* tarafından öne sürülmüş olduğu değil, fakat *A. Smith*’in vergileme prensiplerinde bu iki teorinin de -fakat daha bariz olarak İktidar Teorisinin- yer almış bulunduğudur.

İktidar Teorisi, *organik devlet görüşünden* hareket etmekte ve kamu harcamalarının fertlere sağladığı fayda ile fertlerin bu harcamalara iştirakleri arasında direkt bir ilişki olmadığı fikrine dayanmaktadır. Diğer bir ifade ile fert kamu harcamalarından sağladığı yarardan bağımsız olarak bu harcamaların finansmanına katılmalıdır. Bu katılma ise ferdin iktidarı oranında olmalıdır.

İktidar Teorisi çağımızda, İngiliz İktisatçısı *A.C.Pigou* tarafından geliştirilmiş bulunmaktadır.

²⁹⁷ Tevbe 9/ 103

²⁹⁸ Salih Tuğ, a.g.e. s. 72

Bu yaklaşımda önce vergi mükellefiyetinin (*tax liability*)nin ne olduğu ve bunun neye dayandırılacağı araştırılmakta ve genellikle, devletin *vatandaşlar* üzerine vergi koyma hakkına sahip olduğu ve vatandaşların da, vergi ödemeye görevli buldukları neticesine varılmaktadır. Böylece, vergi ile devlet hizmetlerinden sağlanan fayda arasında bir ilginin mevcut olduğu düşünülmemekte, vergi sadece devlete karşı yerine getirilmesi gereken mücerret bir görev sayılmaktadır. Böyle olunca, verginin vatandaşlar arasında dağılışının ölçüsü olarak iktidarın (*iktisadi gücün*) alınması, tabii bir netice olarak ortaya çıkmaktadır. Zira teorinin savunucularına göre ancak iktidara oturulduğu takdirdedir ki, vergiyi mükellefler arasında adil bir şekilde dağıtmak imkânı olur. Burada adil vergi dağılımından anlaşılan husus, vergi ödeyenlerin bu ödemedan dolayı uğradıkları fedakârlığın eşit olmasıdır. Yani, iktisadi güçleri (*iktidarları, ödeme güçleri*) eşit olanların eşit vergi, iktisadi güçleri farklı olanların da -güç farklarını bozmayacak tarzda- farklı vergi ödemeleri gerekir. Bunların birincisine *yatay eşitlik*, ikincisine ise *dikey eşitlik* adı verilmektedir. Bu teoriye göre eşitlendirilmesi gereken fedakarlık, *marjinal* fedakarlıktır. Bu gayeye ulaşıldığı, yani mükelleflerin vergi ödemedan doğan fedakârlıkları eşitlendirildiği takdirde, toplum için de vergi yükünün, *asgari fedakârlık* seviyesinde kalması sağlanmış olur.

İktidar Teorisi, her aşamasında şaşmayan bir varsayıma dayanmaktadır. Bu varsayım, *gelirin azalan marjinal fayda prensibi*, yani gelir arttıkça her ilave birimin daha düşük bir fayda sağladığı görüşüdür. Bu itibarla, yüksek gelirli bir kimse tarafından ödenen bir verginin, düşük seviyede gelir sahibi bir

kimsenin ödediği daha az bir vergiden daha çok fedakârlık doğurmayacağı kabul edilmektedir.

Gelir arttıkça marjinal faydasının düştüğü, dolayısıyla, daha yüksek bir ödeme -fedakârlığa katlanma- gücünü temsil ettiği doğrudur. Ancak, faydanın düşüş hızı tespit edilemeyeceği gibi, her gelir sahibi için aynı hızda düştüğü de söylenemez. Bu sebeptendir ki, aynı varsayıma dayanmalarına rağmen, teorinin bazı temsilcileri (*J.S.Mill*) marjinal faydanın gelir artışı ile orantılı olarak düştüğünü iddia ederek düz orantılı (*mütenasip*) vergi tarifelerini savunduğu halde; daha sonraki iktisatçıların büyük bir kısmı (*Pigou, Dalton*) marjinal faydanın gelir artışından daha hızlı düştüğünü kabul etmekte, bundan dolayı da artan oranlı (*müterakki*) vergi tarifelerini adil vergi yükü dağılımı için vazgeçilmez şart saymaktadır. Bu ikinci görüş kabul edilse bile, adil vergi yükü dağılımı problemi yine de çözülmüş olmamaktadır. Zira müterakkiliğin prensip olarak haklılığının kabulü onun derecesini tayine kâfi gelmemektedir. Şahıslar arası fayda mukayesesi söz konusu olamadığı için, müterakki tarifeleri iktisadi bir temele oturtmak ve keyfilikten -değer yargılarına göre düzenlenmekten- kurtarmak da mümkün değildir.

Buna rağmen İktidar Teorisi, vergileme prensiplerinin tespitinde çağımızın hâkim yaklaşımını temsil etmektedir. Zira hem modern adalet anlayışına ve devlet – fert ilişkilerine daha uygun düşmekte, hem istifade teorisine nazaran uygulanması daha kolay bulunmaktadır. Belki sadece sınırlı bir alanda, mesela devletin piyasa kurallarına göre üretim ve dağıtım yapması gereken işlerde, istifade yaklaşımının uygulanması, daha doğru ve daha kolay olabilir.

İktidar yahut vergi ödeme gücü (iktisadi güç) esas itibariyle gelirle belirlenir. Bununla beraber, bazı servet unsurlarının gelir sağlamadığı ve kaynağı servet olan gelirin daha güçlü olduğu kabul edilmekte, dolayısıyla, iktidarın tespitinde gelirle birlikte servetin de göz önüne alınması gerekmektedir. Öte yandan, önce filozof *Hobbes* tarafından savunulan, çağımızda da *Kaldor* tarafından geliştirilen bir görüş, iktidar ölçüsü olarak gelir ve servet yerine tüketim harcamalarının alınmasını savunmaktadır. Fakat genellikle uygulamada vergi ödeme gücünün ölçüsü olarak gelir ve servetin tercih edildiği görülmektedir.²⁹⁹

İstifade Teorisi

İstifade Teorisi, kaynakların kamu ve piyasa sektörleri arasında optimal dağılımı ve vergi yükünün toplumda adaletli bir şekilde bölünmesi için ortaya atılıp geliştirilmiş iki ana teoriden biridir. Diğeri *iktidar teorisidir*.

Genellikle maliyede ve özellikle vergi teorisinde istifade prensibine dayanan görüş, On Sekizinci Yüzyıl sonunun hâkim düşünüşünü teşkil etmekte ve menşeyini devletin *sosyal mukaveleye dayandığı* doktrininden almaktadır. Bu devlet doktrinine göre hak, *vazife karşılığıdır*; hizmet mutlaka mukabil bir hizmetle karşılanır. Devletin vazifesi kişilerin mal ve canlarını korumak, kişilerininki de devletin bunun için yaptığı masraflara katılmaktır. Devlet bunun dışında da bazı mal ve hizmet ürettiği, kişilere fayda sağladığı takdirde, onun masraflarını da bu faydayı elde edenler ödeyeceklerdir. Demek oluyor ki, devletin yaptığı ve kişilere sağladığı *devlet*

²⁹⁹ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 418-419

harcamaları ile, kişilerden aldığı *vergi* arasında tam bir ilişki bulunmakta, ikincisi birincisinin neticesini teşkil etmektedir.

İstifade Teorisi değişik şekillerde izah edilmiştir. Bazılarına göre devlet, her kesin farklı paylara sahip olduğu bir ticaret veya sanayi müessesesidir. Vergi de bu paylara göre ödenmektedir. Bir kısmında ise devlet, bir sigorta şirketine benzetilerek vatandaşların belirli risklere karşı korunduğu iddia edilmekte ve verginin de, bu risklerle orantılı bir prim olduğu ifade olunmaktadır. Fakat izah tarzı ne olursa olsun, İstifade Teorisinde temel fikir, vergilerin bir istifade karşılığı, belirli bir fayda elde etme mukabilinde ödendiğidir.

Dayandığı temel fikir itibariyle İstifade teorisi düz orantılı (mütenasip) vergi tarifesine götürür. Zira sağlanan fayda fertlerin ekonomik durumlarıyla orantılıdır. Bununla beraber aynı teoriye dayanarak *artan orantılı* (müterakki) ve *ters orantılı* (tersine müterakki) vergi tarifelerini savunanlar da olmuştur.

Temel prensipleriyle İstifade Teorisi, maliye ve vergileme politikasına uzun zaman hâkim olmakla beraber, zamanla itibardan düşmüştür. Sadece Fransa'da, dayandığı devlet doktrininin çok yaygın olması dolayısıyla 1920lere kadar yaşayabilmiştir.

İstifade Teorisinin itibardan düşmesi, temelinde açık çelişkiler olmasından ileri gelmektedir.

Bir kere kişilerin devlet hizmetlerinden sağladığı faydanın *ölçülmesi* çok kere mümkün değildir.

Birçok devlet hizmetleri bölünememektedir. Sonra, öyle devlet hizmetleri vardır ki, -dış savunma, iç emniyet, adalet, eğitim, sağlık v.s.- bunlardan, vatandaşları vergi ödeyemedikleri

zaman mahrum etmek yahut ödedikleri vergilere göre bu hizmetlerden faydalandırmak mümkün değildir. Nihayet, İstifade Teorisi, mahiyeti itibarıyla mevcut gelir ve servet bölüşümünü veri olarak aldığı, değiştirmeyi öngörmediği için de çağımızın icaplarına uymamaktadır.

Yirminci Yüzyılda bazı iktisatçılar (*E.Lindahl, H.Bowen*), İstifade Teorisini *İhtiyari Mübadele Teorisi* adı altında canlandırmak istemiştir. Bu teori, kaynakların kamu sektörüne piyasa kuralları ve onun dayandığı fiyat sistemine göre tahsis edilmesini telkin etmektedir. Buna göre, fert piyasa malını fiyatını vererek, kamu malını da vergi ödeyerek alacaktır. Her ikisinde de seçimini kendisi yapmakta ve bu seçimi, faydasını azamileştirecek tarzda yani müstehlik dengesi prensibine göre kararlaştırmaktadır. Böylece de, aldığı kamu mallarının ve bu mallarla piyasadan satın aldığı malların *marjinal faydaları* birbirine eşit olmuş olacaktır. Misal vermek gerekirse; müstehlik, emniyet ve eğitim hizmetlerini kendi tercihiyle ve ev eşyası yahut yiyecek alırken yaptığı gibi, sağladıkları faydaya göre alacak ve sadece bu faydalara isabet eden *bedeli* (vergi) ödeyecektir.

Yeni izah tarzı da İstifade Teorisine tekrar itibar kazandırmaya yetmemiştir. Çünkü kamu ekonomisi faaliyetini, piyasa kurallarına tabi tutmak bu ekonominin mahiyetine uymamakta ve çağımızın devlet-fert münasebetlerine de aykırı düşmektedir. Gerçekten, devletçe üretilen mal ve hizmetlerin üretim ve dağılımını piyasa kurallarına göre yapmak, ancak çok sınırlı şekilde mümkün olduğu gibi, mümkün olduğu hallerin bir kısmında da çağımız icaplarıyla uyuşmamaktadır.³⁰⁰

³⁰⁰ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 445-446

İktidar ve İstifade Teorilerinin Eleştirisi

Çağdaş vergi anlayışında bir mantığın bulunmadığını hep söyleyip duruyoruz. Nitekim bu hal burada da görülmektedir. Vergi, iktidar teorisine mi dayanıyor, yoksa istifade teorisine mi dayanıyor belli değildir. Bunlar birbirinden farklı iki teori olduğu halde, her iki görüşe göre de vergi alınmaktadır. Böyle olunca burada bir mantığın ve ilmiliğin bulunduğunu söylemek mümkün değildir.

Her şeyden önce çağdaş vergiyi savunanların ilk yapacağı şey, toplum-devlet görüşlerini iyi bir şekilde, yeniden tam tesbit etmeleridir. Çünkü bunlar henüz, devlet, sosyal sözleşmeye mi dayanıyor, yoksa organik toplum anlayışına mı dayanıyor karar verememişlerdir. Devletin sosyal mukaveleye dayandığı doktrininden hareketle vergide istifade teorisini, yine devletin organik toplum görüşünden hareket ederek vergide iktidar teorisini geliştirdiler ve bu iki teoriye göre de vergi alıyorlar.

İktidar teorisi, organik devlet görüşünden hareket etmekte ve kamu harcamalarının fertlere sağladığı fayda ile fertlerin bu harcamalara iştirakleri arasında direkt bir ilişki olmadığı fikrine dayanmaktadır. Başka bir deyişle fert, kamu harcamalarından sağladığı yarardan bağımsız olarak bu harcamaların finansmanına katılmalıdır. Bu katılma ise ferdin iktidarı oranında olmalıdır.

İstifade teorisi ise temelini devletin sosyal sözleşmeye dayandığı görüşünden almaktadır. Bu devlet doktrinine göre hak, vazife karşılığdır; hizmet mutlaka mukabil bir hizmetle karşılanır. Devletin vazifesi kişilerin mal ve canlarını korumak, kişilerin vazifesi de devletin masraflarına katılmaktır. Devletin taptığı ve kişilere sağladığı devlet harcamaları ile, kişilerden

aldığı vergi arasında tam bir ilişki bulunmaktadır. Yani vergi harcamanın bir neticesi olarak kabul edilmektedir.

Batıda Rönesans ve Reform hareketlerinden sonra bilhassa On Sekizinci asırda insan-toplum-devlet hakkında birçok teoriler ortaya atıldı. Bunlardan birisi de Jean Jacques Rousseau'nun temsilciliğini yaptığı *devletin sosyal mukaveleye dayandığı* görüşüdür. Rousseau aileyi, “toplumların en eskisi” ve “siyasal toplumların ilk örneği” diye nitelendirir (*Contrat Social*). İlerlemiş bir uygarlığın ortasında yalanı ve köleliği kovduktan sonra, doğal aileyi kuran Rousseau, ailede yürekler bozulmaksızın zihinlerin gelişip filizleneceğini iddia eder.

Toplumı doğaya yaklaştıracak olan ikinci aracı ise, *Contrat Sociale*'in konusunu oluşturur. Ona göre, her toplumun kurucusu, sözleşmedir (kontrat).³⁰¹

Görüldüğü gibi batı dünyasında toplumların oluşması hakkında iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi organik toplum görüşü, diğeri ise sözleşmeli toplum görüşüdür. İçtimai mukavele, toplum sözleşmesi veya sözleşmeli toplum ne dersiniz deyiniz, bu görüşün baş savunucusu bilindiği üzere Jean Jacques Rousseau'dur.

Kur'an-ı Kerim'de Allah ile insan arasında (ruhlar âleminde) geçen bir icap ve kabulden yani bir sözleşmeden bahsedilmektedir. Konuyla ilgili olarak ayette şöyle buyrulmaktadır: “Hani Rabbin, Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ diye onları kendilerine şahit tutmuştu. ‘Evet, (buna)

³⁰¹ Cemil Sena, Filozoflar Ansiklopedisi, IV, 81

şahidiz' dediler. Kıyamet günü 'Biz bundan habersizdik!' demeyisiniz."³⁰²

Elmalılı, bu ayeti tefsir ederken şu düşüncelere yer verir: İnsan, Rabbi ile kendisi arasında geçen böyle bir icap ve kabulün neticesi olan fitri bir akid altına girmiş ve kendi özünde Rabbine şahitlik ve kulluğu taahhüt etmiştir ki, bu mukavele ve bu fitri sözleşme, insanoğlu için dini, hukuki, medeni ve ictimai bir kaynaktır. Elmalılı bunları söyledikten sonra sosyal sözleşmenin Allah'la yapılan bu mukaveleden alındığını ifade ederek dipnotta şunları yazar: İnsan sosyal bir varlıktır, diyenler, bunu eksik bir şekilde kabul etmişler ve sosyal sözleşme ve sosyal ruh teorilerini bundan almışlardır.³⁰³

Elmalılı'nın bu ifadesine göre Jean Jacques Rousseau'nun içtimai mukavele nazariyesi, bu Allah'la yapılan fitri sözleşmeden alındığı gibi, tam alınmayıp eksik ve aksak bir şekilde alınmış ve aktarılmıştır. Şu halde Rousseau'nun bu görüşü pek itimada şayan değildir. O halde toplum, sözleşme ile ortaya çıkmış bir organizasyon değildir, diyebiliriz.

İslam hukukunda toplumu ve toplum hukukunu dile getirmek üzere "hukukullah" ifadesi kullanılır. Devletin, kamunun ve toplumun böyle Allah'a izafe edilmesinin sebebini Ömer Nasuhi Bilmen şöyle açıklıyor: "İşte hukukullah denilen bu haklar, şahıslara mahsus olmayıp ammenin menfaati icaplarından olduğu cihetle bunlara amme hukuku (kamu hakları) da denilir ki, bir cemiyetin bekası, intizamı ve yükselmesi ancak bu haklara riayet ile kaimdir. Bu haklar mertebelerindeki şereften, mahiyetlerindeki ehemmiyetten

³⁰² A'raf 7/ 172

³⁰³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, III, 2324

dolayı Hak Teala Hazretlerine nispet olunmuştur. Ve illa halk ve icat ve teşri itibariyle bütün haklar, Allah'ü Azimüşşana nispette müsavidirler.”³⁰⁴ Görüldüğü gibi İslami terminolojide Allah ismi toplumu ve toplum hukukunu ifade eder. Başka bir deyişle toplum, devlet Allah kelimesiyle ifade edilir. Nitekim bir ayette sözleşme yaptığımız zaman Allah'ın ahdini yerine getirin denilerek toplumla yapılan sözleşme Allah ile yapılmış gibi kabul edilmekte; yine aynı ayette yemin edip Allah'ı kendinize kefil yaptıktan sonra artık bu yeminleri bozmayın buyurularak, kişilerin verdikleri sözlerin, yaptıkları yemin ve taahhütlerin devletin teminatı ve kefaleti altında olduğuna işaret edilmektedir. Bu ayetin meali şöyledir: “Antlaşma yaptığımız zaman Allah'ın ahdini tam yerine getirin (verdiğiniz sözü tutun). Pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Çünkü Allah'ı üzerinize kefil yaptınız. Allah yaptıklarınızı bilir.”³⁰⁵

Devletin organik veya sözleşme ile oluştuğu konusunda İslam düşüncesinin şekillenmesine yardım edecek bir hadis bulunmaktadır. Devlet, ticari bir şirkete benzeyip vatandaşlarına hizmet ederken bunu bir vergi karşılığında mı yapacak, yoksa devlet bir aile gibi tabii olup üyelerine hizmeti karşılıksız mı yapacak? Bu soruyu, konuyu biraz daha araştırdığımız zaman İslam anlayışında organik toplum görüşünün ağır bastığını bir hadise dayanarak açıkladıktan sonra söyleyebiliriz. Hz. Peygamber bir hadislerinde toplumu bir insan vücuduna benzeterek şöyle buyurmaktadır: “Birbirlerine merhamette, muhabbette, lütufta ve yardımlaşmada bütün müminleri sanki bir vücut gibi görürsün. O vücudun bir organı hastalanınca,

³⁰⁴ Ö.N. Bilmen, Hukuk-ı İslamiyye, I, 226; Bkz. İsmail Hakkı İzmirli, Anglikan Kilisesine Cevap, s. 212

³⁰⁵ Nahl 16/ 91

vücudun diğer kısımları, birbirlerini uykusuz kalarak ve ateşi yükselmek suretiyle hasta organın elemine ortak olmaya çağırırlar.³⁰⁶

Bu hadise dayanarak İslam toplum yapısının daha çok, organik bir yapıya sahip olduğunu ya da olması lazım geldiğini söyleyebiliriz. İnsan bünyesinde nasıl hücreler, dokuları; dokular organları ve neticede organlar da vücudu meydana getiriyorsa; bir devlette de bireyler aileleri, aileler mahalleyi, mahalleler köyü, köyler bucağı, bucaklar kazayı, kazalar vilayeti, vilayetler bölgeyi, bölgeler de devleti meydana getirirler diyebiliriz. İnsan iradesine dayalı olarak bir taksimata tabi tutulacak olan yerleşim birimleri de böyle şekillenmelidir. Vücutta bir organ hasta olunca bütün vücudun felç olduğu gibi, toplumda herhangi bir kesimin işlevinde bir arıza meydana gelirse bütün toplum mekanizması da çalışamaz hale gelir. Böylece İslam'ın toplum görüşünde toplumun organik bir yapıya sahip olduğu ortaya çıkmakta, toplumdaki bütün ekonomik birimlerin fayda ve zarar konusunda birbirlerine etkilemeleri söz konusu olmaktadır.

Burada netice olarak ister toplum, ister devlet diyelim, bunların sözleşmeli-yapay değil, organik-doğal olduklarını söyleyebiliriz. Bunun en güzel örneğini ailede görürüz. Aile, doğal bir organizasyon veya tabii bir uzviyet olduğu için, bireyelerine yaptığı hizmetleri karşılıksız verir. Aile kurumu, fertlerine yaptığı çalışmalarından dolayı ücret almaz. Aile, aynı devlet gibi bir organ olduğu için, ücretle çalışan yapay bir şirket değil, tam tersine hizmetlerini üyelerine karşılıksız yapan doğal bir kuruluştur. Burada devletin güvenlik, adalet dağıtımı ve

³⁰⁶ Buhari, Edeb, 27; krş: Müslim, Birr, 66

altyapı hizmetleri gibi görevleri bulunduğunu ve bu görevlerini, üretimin bölüşülmesi neticesi kendi payına düşen hisse yani vergilerle karşılayacağını söylemeliyiz. Daha önceki konularda, İslam'daki vergileme prensiplerini açıklarken *nema* şartından bahsederek verginin sebebini üretim olarak belirlemiştik. Şu halde devlet toplumda üretim yapılmasına katkıda bulunduğu için, bölüşüme katılmakta ve buradan vergi adı altında kendi hissesine düşen payı almaktadır. Organik bir yapıya sahip olduğu için de vatandaşlarına karşılıksız hizmet etmektedir.

İslam ekonomisinde iktidar ya da vergi ödeme gücü gelire değil, sahip olunan mal ve para ile belirlenir. İnsanın geliri her şeyden önce kendi ihtiyacı ile ilgilidir. Kişinin geliri ancak kendi ihtiyacını karşılayabilecek bir miktarda ise bu gelir doğrudan bu ihtiyaç için harcanır. Dolayısıyla vergi vermek için bir imkân kalmamıştır. Buna göre gelirden vergi almak doğru bir iş değildir. Burada havuz örneğini verebiliriz. Havuza yukarıdan akan su aşağıdan çıkıp gidiyorsa bu havuz su biriktiremez demektir. Havuza akan su çıkan sudan daha çok ise havuzda su birikir. İslam'da işte bu biriken sudan, yani kişinin gelirinden ihtiyaçları için harcadıktan sonra geri kalan ekonomik güçten vergi verilir.

İslam'da vergi anlayışının, istifade teorisinden ziyade iktidar teorisine yakın olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü iktidar teorisi, ne de olsa bir şekilde kişinin ekonomik gücüne göre vergi vermeyi öğütlemektedir. İstifade teorisi ise gerçek vergi anlayışından çok uzaktır. Çünkü devlet, herkesin farklı paylara sahip olduğu bir ticaret veya sanayi müessesesi değildir. Ayrıca kişilerin devlet hizmetlerinden sağladığı faydanın *ölçülmesi* çoğu kere mümkün değildir. Vergi devletin hizmetleri karşılığı

ise savunma, güvenlik, adalet, eğitim ve sağlık vs. gibi devlet hizmetlerinden vergi vermeyenler mahrum edilemez. Netice olarak istifade teorisine göre vergi almak, ekonominin genel kanunlarına aykırı olduğu gibi, insanın sosyal yapısına da uygun değildir. Çünkü insan üretip çalıştığı için yaşamaz; her insanın sadece insan olduğu için yaşamaya hakkı vardır.

İhtiyari Mübadele Teorisi

İhtiyari mübadele teorisi veya diğer adı ile *İstifade teorisi* kamu sektörünün büyüklüğünün tespiti ve vergi yükünün mükellefler arasında nasıl dağıtılacağına belirlenmesi konusunda mevcut iki yaklaşımdan biridir. Diğer yaklaşım İktidar Teorisi yaklaşımıdır. İhtiyari Mübadele Teorisi yaklaşımında vergiler, kamu mal ve hizmetlerinin fiyatı olarak tanımlanmıştır. Şöyle ki; özel ekonomi kesiminde nasıl fert, bir mal veya hizmetin bedelini ödeyerek ondan yararlanıyorsa, kamu ekonomisi kesiminde de kamu hizmetlerinden yararlanmak isteyen onun bedeli olan vergiyi ödemelidir. Vergilerin, kamu mal ve hizmeti bedeli olarak kabul edilmesi, kamu kesiminde de tüketici hâkimiyetinin kabulüne yol açmaktadır.

İhtiyari Mübadele Teorisinde her hangi bir kamu mal ve hizmeti için vergi mükelleflerinin karşılıklı talepleri alınmakta ve bu talepler ele alınan mal veya hizmetin üretim bedelinin % 100'ünü karşıladığı takdirde üretime geçilmektedir. Üretimi yapılan mal ve hizmetin üretim bedeli, karşılıklı talepleri belirlenen vergi mükellefleri arasında, *talep göstergelerine* göre bölünmektedir.

İhtiyari Mübadele Teorisi, bünyesinde iki önemli mahzur taşımaktadır. Bunlardan birincisi, kamu mal ve hizmetlerine

olan tüketici taleplerinin belirlenebileceği varsayımdır. Kamu mal ve hizmetleri, özel mal ve hizmetler gibi tüketiciler arasında bölünemez ve dolayısıyla fiyatlandırılmaz. Bu teorinin ihtiva ettiği ikinci mahzur ise, kamu sektörünün demokratik esaslara göre yönetilmesi ilkelerine aykırı olmasıdır. Zira bu teoride kamu sektöründe neyin üretileceği ve maliyetlerin mükellefler arasında nasıl bölüştürüleceği piyasada beliren talep göstergelerine göre ayarlanmaktadır. Hâlbuki demokratik yönetim kurallarına göre kamu sektöründe yürütülen üretim faaliyetinde her seçmenin, iktisadi gücünden bağımsız olarak, eşit oy hakkı olması gerekir.³⁰⁷

Bu Teorinin Eleştirisi

İstifade teorisine yaptığımız eleştiriler burada da geçerlidir. Ayrıca bu teorinin iki türlü mahzuru bulunduğu açıklanmıştır. Zaten insanın birey-toplum, özel-kamu fert ve devlet ihtiyaçları aynı olsaydı bu ikili ayrıma gerek kalmazdı. Bir fert, birey ve toplum özelliğini ve sıfatlarını aynı anda üzerinde birlikte taşımaktadır. Özel bir otomobiliyle devlet yolunda yolculuk yapan bir şahıs buna güzel bir örnek teşkil eder. Çünkü o, kendisine ve başkalarına ait olan malı, yani arabayı ve yolu aynı anda birlikte kullanmaktadır. Şu halde insan hem birey ve hem de toplumdur diyebiliriz.

Verginin Reddi

Verginin reddi iki anlama gelir:

Biri, devlet tarafından usulüne uygun olarak konmuş bir verginin, halk tarafından toplu ve etkin gösterilerle ödenmeyeceğinin bildirilmesidir. Böyle bir hareket, hukuki

³⁰⁷ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 411–412

olmamakla beraber, halkın tepkisinin kuvvet derecesine göre fiilen netice doğurması, *yani devleti vergiyi koymaktan caydırması veya hafifletmeğe zorlaması* imkân dâhilindedir. 1954 yılında önce Fransa’da Mr. Poujade’in başlattığı vergi aleyhtarı halk hareketleri Fransa’nın yalnız vergi politikası üzerinde değil, fakat siyasi hayatı üzerinde de derin tesirler bırakmıştır.

Vergi reddinin ikinci anlamı, vergi kanunlarının yürürlüğe girmesi için referanduma başvurunun şart olduğu memleketlerde, halk çoğunluğu tercihinin devletinkine ters düşmesidir. Bu takdirde vergi, hukuki bir tasarrufla reddedilmiş olmaktadır.³⁰⁸

Bu Görüşün Eleştirisi

İslam düşüncesinde fert kendi alanında, devlet de kendi alanında hukuki olmak zorundadır. İslam hukukunda hukuk ve siyaset ayrılığı yoktur. Devlet, hukuka ters düşecek bir karar alamaz. “Bu davranış hukuk dışı görülebilir; çünkü bu siyasi bir harekettir.” gibi ifadeler, yanlış felsefenin ürünlerinden başka bir şey değildir. Zira hukukun siyasallaşması değil, siyasetin hukuksallaşması esastır. Bu bakış açısından sonra verginin reddine mahal olmadığını söyleyebiliriz. Ancak zulüm ve haksızlığa karşı çıkılır ve adalete, hak ve hukuka uymayan istekler ve vergiler reddedilir. Mükellefin borcu olan vergi, zaten hak ve hukuka uygun olarak tespit edilir. O nedenle vergiler, kanunlarla değil, anayasa kuralları ile tespit edildiği için, hükümetlerin elinde yap-boz oyuncağı olamaz. Yani hükümetlerin halk tarafından kabul edilmeyecek vergi kanunlarını çıkarması olur şey değildir. Ayrıca halkın kendi

³⁰⁸ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 948

aleyhine bile olsa hak ve adaletten ayrılmaması hukuki bir mecburiyettir. Bu konuda ayette “Ey iman edenler! Adaleti ayakta tutan ve kendiniz, ana-babanız ve yakın akrabanız aleyhine de olsa, yalnız Allah için şahitlik eden kimseler olunuz. Zira zengin de olsa, fakir de olsa, Allah ikisine de sizden daha yakındır. Nefsinizin arzusuna uyarak adaletten uzaklaşmayın”³⁰⁹ buyrulmaktadır. Uyulacak ve uygulanacak olan şey, hak ve hakka götüren vasitalardır. Hakka götüren, uyulmaya daha layıktır.³¹⁰

Çağımızda adil bir vergi anlayışının bulunmadığı bizzat iktisatçılar tarafından söylenmektedir. Ancak bu gerçek bir iddia mıdır, yoksa acı bir itiraf mıdır belli değildir. Zaten varlık âleminde yüzde yüz çalışan ve yüzde yüz hak ve denk olan bir şey bulmak mümkün değildir. Çünkü yüzde yüz fonksiyonel olmak, Allah’a mahsustur. Ama bu demek değildir ki, vergide adaleti yakalama imkânı yoktur. Evet, konulan bir verginin adil olması lazımdır. Adil olmayan bir vergiyi koymak, halka zulümdür. İslam anlayışında Kur’an ve sünnete ters düşen bir vergi koymak mümkün değildir. Bu günkü ifade ile söyleyecek olursak, vergiler yasalarla değil, anayasaya ile belirlenir diyebiliriz. Onun için anayasaya aykırı olarak düzenlenmiş vergilere halkın karşı çıkması yerinde bir hareket olur.

Verginin Yansıması

Verginin yansıması, kanuni mükellef tarafından ödenen vergi borcunun, biri üzerinde yerleşinceye kadar, kısmen veya tamamen *başkasına geçirilmesidir*. Bir verginin ilk ödeyicisi veya kanuni mükellefi, onu mutlaka yüklenen kimse değildir,

³⁰⁹ Nisa 4/ 135; krş: Maide 5/ 8

³¹⁰ Yunus 10/ 35

çünkü çoğu halde kanuni mükellef ödediği vergiyi kısmen veya tamamen başkasına geçirmektedir. Ancak, kanuni mükellefin, ödediği vergi yükünü olduğu gibi kendi üzerinde taşıması, yani hiç kimseye geçirmemesi de mümkündür. Bu takdirde tabiatıyla yansıma söz konusu değildir.

Vergi yansıması, vergi yükünün kanuni mükelleften başka şahıslara kaymasına yol açtığından, vergileme prensipleri açısından önemle incelenmesi gerekli bir konudur. Vergileme prensiplerinde, belirli ekonomik ve sosyal hedeflere varabilmek için vergi yüklerinin ekonomide ne şekilde dağıtılması gerektiği incelenmektedir. Eğer vergi yükleri, yansıma olayı sonucunda, verginin salındığı andakinden farklı bir dağılım gösterirse, o takdirde ekonomide meydana gelen gerçek yük dağılımının tespiti, yansımanın yön ve şiddetinin bilinmesine bağlı olur. Diğer bir deyişle, yansıma olayı sonucunda vergi yükleri kanuni mükelleflerden nihai mükelleflere doğru kaymış olacağından, gerçek yükün tespiti, ancak yansıma olayının yön ve şiddetinin doğrulukla belirlenmesine bağlı kalır. Görülüyor ki, yansıma olayını göz önüne almadan, ekonomideki gerçek vergi yükü hakkında kesin sonuca varmak mümkün değildir.

Yansıma olayı, birbirine bağlı üç olay halinde gerçekleşmektedir. Bunlar sırasıyla *vurgu*, *aktarma* ve *yerleşmedir*. *Vurgu*, verginin mükellef üzerinde yaptığı ilk olumsuz tesirdir. Bu olumsuz tesirdir ki, mükellefi, vergiyi başkasına aktarmaya itmekte ve böylece yansıma olayını başlatmaktadır. Bu esnada aktarma olayı ortaya çıkmakta ve ilk mükellef, ödediği verginin bir kısmını veya hepsini bir başka şahsa *aktarmaya* çalışmaktadır. Böylece, bir veya birkaç mükellef arasında aktarılan vergi, nihayet, aktarılamayacağı

şartlar içinde nihai mükellef üzerinde kalmaktadır. Bu olaya *yerleşme* denir. Diğer bir ifade ile vergi artık nihai mükellef üzerinde yerleşmiştir.

Verginin yansımaları, ileriye ve geriye doğru olmak üzere iki yönlüdür. Bu yönler, verginin kanuni mükellefine göre belirlenir. İleriye yansımaya, vergi yükünün tüketicilere doğru, geriye yansımaya ise, vergi yükünün üretim faktörleri sahiplerine doğru kaydırılmasıdır.

Yansımaya olayı, piyasa mekanizması içinde ve çeşitli faktörlerin bir arada çalıştığı bir ortamda gerçekleşir. Bu itibarla yansımaya olayının kesinlikle belirlenmesi güçtür. Ancak, bu olaya etki yapan faktörlere bakılarak, yansımaların yön ve şiddeti hakkında fikir sahibi olunabilir. Yansımaları etkileyen çok çeşitli faktörler arasında en önemlileri, verginin mahiyeti, piyasa yapısı ve arz ve talep eğrilerinin elastiklikleridir. Verginin mahiyeti açısından vasıtalı vergiler vasıtasızlara oranla, geniş kapsamlı vergiler dar kapsamlılara oranla ve milli vergiler mahallilere oranla daha kolay yansır. Piyasa yapısında ise, piyasanın tekelci veya rekabet piyasası olmasına göre yansımaya şiddeti değişir. Arz ve talep elastikliği de vergi yansımada önemli rol oynar.³¹¹

Bu Anlayışın Eleştirisi

“Verginin yansımaları” ifadesi, çağdaş vergi anlayışının ne kadar oturmamış, yüzer-gezer ve aldatici olduğunu göstermektedir. Çünkü bu ifade devletin Ahmet’ten aldığı vergiyi Mehmet’e ödetmesi demektir. Görünürde vergi mükellefi ve vergiyi ödeyen şahıs Ali ise, aslında ve gerçekte

³¹¹ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 948

vergiyi ödeyen Velidir. Bunun böyle olmasının sebebi ise vergileme prensiplerinin eksikliği, alınış biçimi ve vergi mükellefi olanlarla olmayanlar arasında rekabetin bulunmamasıdır. Asıl borçlu olan bu mükellef, devlete vergisini kendisi değil, borçlu olmayan bir başka kimseye ödettirecektir. Bu, hukuk toplumunda ve ekonominin ilim olduğu iddia edilen bir ortamda olur şey değildir. Sanki bu verginin yansımaları usulü ile vergide hile ve fesat sistem tarafından meşrulaştırılmış bulunmaktadır. Karadavi, bu konuda Zekât adlı eserinde şunları söylemektedir: Görünüşte şeri ahkâma uygun olsa bile İslam, zekâtı kaçırmak için başvurulacak bütün hile şekil ve vasıtalarını yasaklamıştır. Mesela, bir yıl bitmeden önce, bir yıl geçme şartının gerçekleşmemesi için, malını adamın karısına bağışlaması gibi, bütün hileler haram kılınmıştır. Bu ve buna benzer yollara başvururken Batıda “*Yasal vergi kaçırma*” adı verilmektedir. Bazı fakihler de buna “hile-i şeriyye” adını vermektedir. Bu gibi hilelerin haram olduğuna delil, Rasulüllah’ın “Ameller ancak niyetlere göredir ve herkes niyetinin karşılığını alacaktır” hadisi, yeterli bir delildir.³¹²

Ayrıca hileli yollara başvurarak vergi kaçırma konusunda İmam Şafii’nin el-Ümm adlı eserinde naklettiği³¹³ Buhari’de bir hadis daha vardır. Buna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Zekât (artar veya eksilir) endişesiyle, ayrı ayrı bulunan zekât malları toplanmaz, toplu bulunan mallar da birbirinden ayrılmaz.”³¹⁴

³¹² Yusuf Karadavi, İslam Hukukunda Zekât, II, 577

³¹³ İmam Şafii, el-Ümm, Daru’l-Marifet, Beyrut-1973/1393, II, 13

³¹⁴ Buhari, Zekât, 35; Şirket, 3; Ebu Davud, Zekât, 5; Tirmizi, Zekât, 4; Nesai, Zekât, 5; İbn Mace, Zekât, 13

Verginin yansması, bir vergi mükellefinin ödediği verginin bir kısmını veya hepsini bir başka şahsa aktarmasıdır. Vergi, hukuki olduğu kadar aynı zamanda ekonomik bir olaydır. Vergi, bir şahsın mülkiyetinde olan ihtiyaç fazlası mal ve paralardan verilir. Böyle bir şahsın bizzat kendisinin ödemesi lazım gelen bir vergiyi bir başkasına aktarması meşru görülür mü? İşte çağdaş vergi anlayışı, “verginin yansması” ifadesiyle bunu meşru gördüğünü açıkça ilan etmektedir. Biz de diyoruz ki, vücuttaki kan, bütün organların ihtiyacı kadar dağılmış durumdadır; vergi demek, ihtiyaç fazlası malları fertten kamuya aktarmak demek olduğuna göre, vergiyi verecek olan şahsın bunu bir başkasına aktarması, bir organın kanını başka bir organa aktarması demektir. Servetin bazı ellerde toplanması da kanın vücudun bazı yerlerinde yoğunlaşmasına benzer. Kanın, bazı yerler aleyhine, vücudun bazı yerlerinde toplanması, kangrene benzer kötü bir hastalığa sebep olduğu gibi, mal ve paraların, toplumun bazı kesimlerinde toplanması da ekonomide krizlere sebep olur. İşte bazı mükellefler, vergi vermeyip vergiyi başkalarına yansıtmakla, bazı yerlerin şişmesine diğer yerlerin de zayıflamasına sebep olduğu için, ekonomide krizlere yol açmış olurlar. İşte çağdaş vergi anlayışının *verginin yansması* ifadesi, bize bunları hatırlatmaktadır.

Vergi kaçırarak İslam’da büyük bir günah olarak telakki edilir. Ebu Yusuf eserinde zekât vergisini engellemenin haram olduğundan bahisle şöyle diyor: Allah’a ve ahiret gününe inanan bir insan için, zekâta mani olmak; vermemek gayesiyle hile düşünmek; eldeki malı zekât için gerekli olan nisap miktarından aşağı düşürmek maksadıyla başkalarının malı olarak göstermek ve böylece zekâtı iptal etmek; mesela deve, sığır ve koyun gibi malları zekâtı gerekmeyen miktarlara bölüp,

başka adamlara dağıtmak veya temlik etmek; hangi sebep ve gerekçe ile olursa olsun zekâtı iptal etmek gayesiyle tuzaklar kurmak; bunların her biri mümin için helal olmayan şeylerdir.³¹⁵ Yusuf Karadavi, vergi vermeyenlere mallarının yarısını alma cezası verilebileceğini bir hadise dayanarak açıklamaktadır.³¹⁶

Abdullah b. Mesut'un şöyle dediği nakledilmektedir: "Zekât vergisini vermekten kaçan müslüman değildir. Zekât vermeyen kimsenin namazı yoktur yani namazı kabul olunmaz."³¹⁷

Verginin yansıması, ister ileriye doğru çalıştırılarak, vergi yükü tüketicilere yüklensin, ister geriye doğru çalıştırılarak üretim vasıtalarının sahiplerine aksettirilsin, ekonominin doğal kanunları ile uyuşmaz ve bu yüzden de hastalıklara neden olur. İslam ekonomisi, vasıtalı vergi usullerini uygulamamakla, vergiyi aynı olarak almakla, fakirlerden vergi almamakla ve tam bir serbest piyasa ekonomisi uygulamakla bu yansıma olayına hayat veren yol ve kapıları baştan kapatmış bulunmaktadır.

Çağdaş vergi anlayışında vergi kaçırma olayı o kadar vaki ve yaygındır ki, o nedenle de tabir caiz ise adeta meşru görülmektedir. Bu hususta Aykut Herekmen şunları söylemektedir: Vergi kaçakçılığı tüm ekonomilerde yaygındır. Nitekim Honore Bostel vergi konusunda, "kaçakçılık sonuçları duyurulmayan milli bir spordur"³¹⁸ demekle vergi kaçakçılığının yaygınlığını edebi bir dille dile getirmiştir.

³¹⁵ Ebu Yusuf Kitabü'l-Haraç, s. 139

³¹⁶ Yusuf Karadavi, Zekât, II, 578

³¹⁷ Ebu Yusuf Kitabü'l-Haraç, s. 139

³¹⁸ Margairaz, s. 39

Duverger de “Fransa’da ücretliler, şayet az veya çok vergi kaçıran tüccar ve avukatlara oranla hemen hiç vergi kaçırmıyorlarsa bu ücretlilerin daha namuslu olmalarından değil, maddeten kaçakçılık yapmak olanağına sahip olmamalarındandır. Çünkü ücretlilerin gelirini hazineye bildiren onların işverenleridir”³¹⁹ demekle herkesin olanakları oranında vergi kaçırmaya eğilimli olduğunu ve hatta kaçırdığını, vergi kaçırmayanların ise sadece bir yerde böyle bir olanağa sahip olmayanlar olduğunu belirtmektedir.

Vergi kaçırmanın önüne geçmek acaba mümkün müdür? Kuramsal olarak mümkün denilebilirse de gerçekte hiçbir ekonomide vergi kaçakçılığının tamamen önlendiği bu güne kadar duyulmamıştır.³²⁰

Bu ifadeler görüldüğü gibi bir itiraftan başka bir şey değildir. Maalesef çağdaş vergi anlayışının vakiliği, oluşu ve gerçeği budur. Bize göre vergi kaçakçılığı daha çok sistemden kaynaklanmaktadır. Fazla vergi yükü koymak, vergiyi gelirden almak, vergiyi nakdi olarak almak, hem üretim ve hem de tüketimden vergi almak gibi özellikler vergi kaçırma teşvik etmektedir. Ayrıca *kişinin ödediği vergi kadar malı sigorta edilir* diye bir kural getirilse vergi kaçakçılığı sifıra yaklaşır diyebiliriz.

Vergi Yükü

Vergi yükü, devlete ödenen vergi miktarı ile mükellefin vergi ödeme iktidarının bir fonksiyonu olup, vergi miktarının vergi kapasitesine oranını ifade eder. Şu hale göre vergi yükü,

³¹⁹ M. Duverger, *Amme Maliyesi*, çev: İ. H. Ülkmen, Ankara–1955, s. 396

³²⁰ Aykut Herekmen, *Genel Vergi Kuramı*, Kalite Matbaası, Ankara–1976, s. 182–183

nispi bir kavram olup, vergi olarak devlete aktarılan miktarın, üzerine salındığı matraha olan oranını ifade eder.

Vergi yükü, ele alınan vergiler ve bu yükü taşıyan fert veya gruplar açısından farklı tasniflere tabi tutulabilir. Ele alınan vergiler açısından, başlıca üç vergi yükü kavramı tanımlanabilir. Bunlar tek vergi yükü, vergi grupları yükü ve tüm vergi yüküdür. Tek vergi yükünde, bir tek vergi ele alınır (gelir veya kurumlar yahut her hangi bir tüketim vergisi gibi) ve bu tek verginin tutarı matraha oranlanır. Aynı matrah türü üzerine salınan farklı vergilerin yük araştırması yapılırken bu metod seçilir. Vergi grupları yükü hesabında ise, bir grup içindeki bütün vergilerin tutarları ele alınır (dolaylı vergiler grubu veya dolaysız vergiler grubu gibi). Vergi türlerine göre yapılan tasnifte üçüncü hal, bütün vergiler tutarının göz önünde bulundurulmasıdır. Mesela bir mükellefin vergi olarak ödediği bütün vergilerin tutarı, mükellefin gelirine oranlanarak, tüm vergi yükü bulunur.

Vergi yükünü taşıyan fert veya grup açısından ise mikro ve makro olmak üzere iki tasnif yapılabilir. Mikro tasnifte bir mükellef veya az çok benzer durumda olan bir mükellef gurubu ele alınır ve bunların tek vergi yükü, vergi gurubu yükü veya tüm vergi yükü bulunabilir. Makro tasnifte artık mükellefler ile uğraşılmaz, vergi veya vergilerin bütün ekonomideki yükleri üzerinde durulur. Mesela burada, ekonomide dolaylı vergi, dolaysız vergi yükü veya tüm vergi yükü bulunabilir.

Gerçek vergi yükü ile bu yükün hissedilmesi farklı hususlardır. Gerçek vergi yükü, mekanik hesaplamalar sonucunda bulunan bir orandır. Buna objektif vergi yükü denir. Mükellef tarafından bu yükün hissedilmesi ise farklı olabilir.

Mükellefin hissettiği bu yüke sübjektif vergi yükü veya vergi tazyiki denir. Objektif vergi yükü ile vergi tazyiki birbirinden farklı olur. Mesela eşit oranda objektif yük yükleyen dolaylı ve dolaysız vergilerin mükellef üzerindeki tazyikleri farklıdır ve bu tazyik (sübjektif vergi yükü) ikincisinde daha ağırdır.

Objektif ve sübjektif vergi yükünün farklı olmasına sebep olan bir diğerk faktör de kamu harcamalarıdır. Kamu harcamaları, objektif vergi yükünün, verginin alınıp henüz harcamanın yapılmadığı durumdan daha düşük olmasına yol açar. Fakat bu harcamalar ferde çok belirli ve hemen etki gösterebilecek bir fayda sağlamıyorsa, sübjektif vergi yükü, objektif vergi yükünden yüksek olacaktır.

Aşırı vergi yükü (*excess burden*) kavramı ise yukarıdakinden daha farklı bir anlam taşır. Bir verginin ekonomi üzerindeki yükü mükelleflerin yaptıkları vergi ödemesini aşırıyorsa, o zaman bir aşırı yükten söz edilir. Mesela bir vergi sistemi ilk durumda sağladığı varidatı, vergilerde yapılacak bazı değişikliklerle ikinci durumda da sağlanabiliyorsa ve ayrıca ikinci duruma geçilirken hiç kimsenin durumu bozulmadan bazı kişilerin iktisadi durumu daha iyiye gidebiliyorsa, o zaman ilk durumda bir aşırı yükün mevcut olduğu kesinlikle söylenebilir. Aşırı yükü başka bir örnekle şöyle gösterebiliriz: Emek geliri elde eden bir kişinin ödediği verginin arttırıldığını düşünelim. Aynı varidatı sağlayacak iki alternatif söz konusu olsun. Bunlardan birincisi mükellefin emek arzını etkilemezken, ikincisi emek arzında bir azalışa yol açarsa, ikinci verginin bir aşırı yük yarattığı söylenebilir.

Aşırı yük, verginin üretim ve tüketim kararları üzerindeki etkisi dolayısıyla doğar. Daha açık bir deyişle, vergi üretimdeki veya tüketimdeki veya ikisi arasındaki marjinal ikame oranlarını değiştirdiğinden (yani ikame etkisi kanalıyla) bir aşırı yük söz konusu olmaktadır.³²¹

Bu Anlayışın Eleştirisi

Vergi yükü ifadesi de çağdaş vergi anlayışının bir ürünüdür. Çağdaş vergi anlayışında devletin ihtiyacı ile halkın ödediği vergi farklı farklı şeylerdir. Hâlbuki bunların farklı şeyler değil, aynı şeyler olması gerekir. Halkın ödeyeceği vergi miktarı ile verdiği vergi miktarında bir farklılık olabilir; vergi kaçağı olabileceği için, toplanan miktar, toplanması lazım gelen miktardan her zaman daha az olur. Fakat devletin ihtiyacı, halkın ödeyeceği veya ödediği vergi miktarından daha az veya fazla olamaz. Çünkü devlet ihtiyaçlarını yani kamu harcamalarını, toplanan vergiler meydana getirir. Başka bir ifade ile vergiler toplanır, harcamalar ondan sonra yapılır. Yine farklı bir deyişle devlet ayağını yorganına göre uzatır. Toplanan kadar harcama yapılır. Çağdaş anlayışa göre bütçede önce giderlerin tespit edilmesi, sonra vergi konması doğal ekonomi kanunlarına aykırıdır. Çünkü böyle bir davranış mevcut olmayan bir mal veya paranın harcanması demektir. Oysa bulunmayan bir şeyi harcamak doğal olarak mümkün değildir.

Fert ile devlet birbirini tamamlayan iki unsur olduğuna göre vergi yükü vatandaşa kesinlikle ağır gelmez. Bir otomobilin ön tekerleri kamusal alan ise, arka tekerleri özel alanı meydana getirir. Yani fert ile devlet, insan otomobilini birlikte taşımaktadırlar. Bunlar birbirinin fonksiyonu olup birisi

³²¹ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 949

varsa, diğeri var; birisi yoksa diğeri de yoktur. Tarihte ilk vergi, halkın mal ve paralarını getirip yöneticilere bağışlaması ile başlar. Böylece vergi doğrudan olarak, vasıtasız ve dolaysız bir şekilde başlamış ve öylece devam etmiştir. Ancak bir zaman gelmiş mükellefler vergi vermemeye ya da yeteri kadar vermemeye başlamışlar; devletler de ihtiyaçları olan vergiyi toplayabilmek için vasıtalı vergileri icat edip uygulamaya koymuşlardır. Burada çok önemli olan husus, vatandaşın devlete vergi borcunu niçin ödemez olduğudur. Acaba vatandaşla devletin arası niçin açıldı da vatandaş vergi vermez oldu? Yoksa devlet ile vatandaş birbirlerini düşman görüp yekdiğerinin aleyhine mi çalışıyor? Yoksa en kötü devletin devletsizlikten daha iyi olduğunu vatandaş bilmiyor mu? Devlet açısından söyleyecek olursak; devlet vatandaşının aleyhine çalışabilir mi, kendi bindiği dalı kesebilir mi?

Vasıtalı vergilerin adil bir vergi olduğunu söylemek mümkün değildir. Yeri geldiği zaman açıklanacağı üzere bu vergi, vergi mükellefi olmayanlardan da alındığı, marjinal fayda açısından baktığımız zaman zenginlere göre fakirlerden daha fazla alındığı için haksız bir vergidir. Hatta aç ve çıplak fakir bir vatandaşın mesela bir kutu çay veya şeker alırken ödemek zorunda kaldığı bir bedel olduğu için bu vergi zulümdür dersek hata etmiş olmayız.

Ayrıca vasıtalı vergilerde insanlar aldatılmaktadır. Çünkü markete gidip mesela 500 bin lira vererek bir kilo şeker alan müşteri, şekerin fiyatını 500 bin lira zannediyor. Hâlbuki şekerin fiyatı bu değil; şekerin gerçek fiyatı mesela 300 bin liradır; geri kalan 200 bin lira ise vergidir. Şekere vergi konulup, pekmeze konulmadığı zaman bu iki maddenin ne

üretimi ve ne de tüketimi doğal olur. Mesela şekeri pahalı bulan Ayşe teyze ikame kanununa göre, şeker helvası yapmaktan vazgeçer, daha ucuz bulduğu için pekmez helvası yapar. Böylece toplumda pekmez daha çok, şeker ise daha az tüketilir hale gelir. Bu daha az ve daha çok tüketmeler de piyasada dengesizliklerin ortaya çıkmasına sebep olur.

Mekanik hesaplamalar sonucu elde edilen objektif vergi yükü esas olup tarh edilen bu vergi dolaysız olarak tahsil edilir. Vergilemede asıl kural bu olsa gerektir. Yoksa vasıtalı vergi alma usulünü icat ederek sübjektif vergi yükünün ortaya çıkmasına imkân verip mükellefe dolaylı vergiler daha hafif, dolaysız vergiler ise daha ağır gelir demek yanlıştır. Çünkü bu, farklı iki şey arasında kıyas yapmaktır. Oysa ancak aynı ve benzer şeyler arasında kıyas yapılabilir.

Çağdaş vergi anlayışına göre bireysel vergi yükü, objektif vergi yükü ve sübjektif vergi yükü olmak üzere iki kısma ayrılır. Sübjektif vergi yüküne aynı zamanda vergi baskısı (tazyiki) de denilmektedir. Sübjektif vergi yükü veya vergi baskısı, bireylerin vergi karşısında göstermiş oldukları psikolojik tepkiyle ortaya çıkar. Bu tepki bireyin, sosyal sınıfına, kültür düzeyine, tutku ve içinde bulunduğu davranış biçimine göre değiştiğinden, sübjektiftir ve ölçülmesi hemen hemen imkânsızdır.³²² Bu vergi tazyikinin ölçülmesi imkânsız ise onun daha ağır olduğunu söylemek de mümkün değildir. Aykut Herekmen Dalton'un konuyla ilgili görüşlerini naklederken, onun dolaylı vergilerin vergi yükünü daha da artırdığı hakkındaki düşüncesini naklederken şunları söylüyor: Dalton, bireysel vergi yükünü dolaysız ve dolaylı vergi yükü

³²² Aykut Herekmen, Genel Vergi Kurumu, s. 168

olarak ikiye ayırır.³²³ Dolaysız vergi yükü bireyin dolaysız olarak vergi ödemelerinin para ile tanımıdır. O nedenle bu yüke, parasal yük de denilir. Dolaylı vergi yükü ise, bireyin vergi ödemesi sonucu ekonomik refah üzerindeki etkisinin sonucunu da göz önüne alır. Bu yüke reel yük de denilir. Mesela bireyin vergi artışı nedeniyle dolaysız olarak bireysel vergi yükü artarken, satmak için alacağı malların fiyatının yükselmesi sebebiyle daha az mal alacak, dolayısıyla mal satışları da azalacağından geliri de düşecektir. Böylece dolaylı olarak vergi miktarındaki artış, gelirini azaltacağından vergi yükünde ayrıca bir artış meydana gelecektir.³²⁴

İslam anlayışında vergi, toplumda üretimi artıran bir fonksiyon olduğu için, dolayısıyla milli gelirin artışıyla bireyin geliri de artacağından, vergi yükünün, kamu harcamalarının yapılmadan önce daha düşük olduğunu söylemek mümkün değildir. Zaten vergi, kişinin ihtiyaç fazlası mal ve para olması dolayısıyla, devlete aktarılmadığı takdirde yeni bir yatırım ve harcama yerine ihtiyaç gösterir. Bu da yeni yeni ihtiyaç ve problemlerin ortaya çıkması manasına gelir. Onun için devletin payını kendisine aktarmaktan daha ekonomik bir yol yoktur.

Toplanan vergilerin hemen harcanması, ertelenmemesi ve gelir fazlasının ertesi yıla aktarılmaması hususunda Hz. Ömer'in şuraya danışması sonucu alınmış olan karar, sükuti icma için bir örnek teşkil etmiştir.³²⁵ Takriben Hicretin 15. senesinde Hz. Ömer, Ebu Hüreyre'yi Bahreyn valiliğine tayin etti. Sene sonunda Ebu Hüreyre beraberinde 500

³²³ H. Dalton, Public Finance, London 1936, s. 51

³²⁴ Aykut Herekmen, a. g. e. s. 168

³²⁵ Bkz. Ali b. Muhammed el-Pezdevi, Keşfü'l-Esrar, Dersaadet-1307, III, 949; Molla Hüsrev, Miratü'l-Usul, Amire Matbaası, İstanbul-1307, s. 228

bin dirhem vergi getirince Halife Ömer, Danışma Meclisini toplantıya çağırarak onlara Bahreyn'den büyük bir varidatın geldiğini bildirdi ve bunun ne yapılması lazım geldiğini sordu. Şura üyelerinin hemen hepsi bu fazla mal ve paraların ihtiyaç zamanı gelinceye kadar hazineye saklı tutulmasını tavsiye etti. Hz. Ali ise henüz görüşünü belirtmemişti. Hz. Ömer Hz. Ali'ye "sen ne dersin ey Eba'l-Hasen" dediğinde Hz. Ali, toplanan bütün vergilerin her sene ihtiyaç yerlerine dağıtılmasını ve hazineye biriktirilmemesini istedi.³²⁶

Bu vergi yükünden söz ederken bir de *aşırı vergi yükü* ifadesi bulunmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, vergiler toplanıp devlet gelirleri elde edildikten sonra, buna göre harcamaların yapılması, aşırı yükleri ve çeşitli pozisyonlar arasındaki farklılıkları kaldırır.

Netice olarak vergi yükünün ve aşırı vergi yükü gibi ifade ve olguların sistemden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Fiyatlara müdahale ekonomik bakımdan zararlı olduğu gibi, vergileri de üretimden alıp harcama yerlerine dağıtmazsanız, iktisadi bünyede hastalıklar ortaya çıkar. Mesela vergileri vasıtalı olarak aldığımız ya da vasıtalı vergiler koyduğunuz takdirde bu malların fiyatları yükselir. Fiyatlar yükselince tüketiciler, bu malların yerine kaim olabilecek daha ucuz olan malları alıp kullanırlar. Bu da insanları, bazı malları tüketirken diğer bazılarını tüketmemeye götürür ki, böylece üretim-tüketim arasındaki denge bozulur; neticede ekonomik krizler baş gösterir. Onun için ekonominin ve verginin değişmez genel

³²⁶ Şibli Numani, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, çev: Talip Yaşar Alp, Çağ Yayınları, İstanbul-1979, II, 109-110

kurallarını bulunup ortaya çıkarmalı ve neticede suni krizlere son vermelidir.

Vergi Oranı

Vergi oranı yahut *vergi nispeti*, vergi borcunu bulmak için vergi matrahına uygulanan rakamdır. Vergi oranlarının bir sistem dâhilinde sıralanışı, *vergi tarifelerini* meydana getirir.

Götürü usule göre vergileme dışında her verginin bir veya birden çok oranı vardır.

Vergi oranları, matrahla ilişkilerine göre üç şekilde düzenlenebilir: a) Matrah ne olursa olsun vergi oranı değişmiyorsa, *sabit (düz oranlı)* bir tarife söz konusu olmaktadır. b) Matrah büyüdükçe vergi oranı büyüyorsa, *müterakki (artan oranlı)* bir tarife doğmuş olur. c) Matrah büyüdükçe vergi oranı küçülüyorsa, *mütedenni (azalan oranlı)* bir tarife meydana gelir.

Azalan oranlı tarife çağımızda açık olarak kullanılmamaktadır. Bununla beraber, birçok vasıtalı (dolaylı) vergilerde, özellikle zaruri ihtiyaç maddelerinden alınanlarda, uygulama azalan oranlı bir tarife biçiminde olmaktadır. Düz oranlı tarifelere misal olarak kurumlar vergisi, artan oranlı tarifelere misal olarak da gelir vergisi gösterilebilir.³²⁷

Bu Usulün Eleştirisi

Bir hakkın miktarını ve ne kadar olduğunu tesbit etme bakımından vergi oranının ekonomide çok büyük önemi vardır. İslam'ın, hukukun herkese eşit olması ilkesini burada da uyguladığını görüyoruz. Çünkü vergi oranları yüzde üzerinden olup sabit bir rakamdır. İslam'da vergi oranları % 2,5; % 5; %

³²⁷ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 948-949

10 ve % 20 olmak üzere dört çeşit ve geometrik bir dizi olarak tespit edilmiştir. Bu rakamlar matraha vurulduğu zaman mükellefin vereceği vergi miktarı ortaya çıkar. Buna göre küçük matraha sahip mükellefler az, büyük matraha sahip olan mükellefler ise çok vergi ödemiş olurlar. Mesela toprak ürünlerinde % 10 vergi alındığı için, 100 ton buğday kaldıran bir mükellef 10 ton, 1000 ton buğday kaldıran ise 100 ton vergi verir.

Vergi nispetleri Hz. Peygamber tarafından konulmuştur. Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber'in baldan öşür (onda bir vergi) aldığını nakletmektedir.³²⁸ Ayrıca bir hadiste “Ben sizi at ve köle zekâtından kesinlikle affettim. Fakat gümüşten onda birin dörtte birini (yani kırkta birini veya % 2,5'ğini) veriniz”³²⁹ buyrulmuştur.

Salih Tuğ eserinde konuyu “Vergi nispetleri” başlığı altında işlemektedir: Müslümanların, hangi mevzulardan zekat umumi ismi altında vergi ödeyeceklerine dair kaidelerin tarihi tekevvününü gösterdikten sonra, mükelleflerin bu mevzulardan ne miktarda vergi ödeyecekleri meselesini, diğer bir ifade ile, vergi nispetlerini de tetkik etmemiz gerekmektedir. İslamda mali mükellefiyet mevzuları zaman içinde belli olup bunlara dair kaidelerin tebellür etmesi yanında, bu mevzulardan ne nispetlerde mali ödemelerde bulunulacağı meselesi de gerek ayet ve gerekse hadislerde muvazi olarak ele alınıyordu.

³²⁸ İbn Mace, Zekât, 20

³²⁹ İbn Mace, Zekât, 4

Mekke’de çok umumi bir kaide olarak “Fazla (ihtiyaçtan artanı) yı³³⁰ al (tahsil et)³³¹ şeklinde konulmuş ve bunu takiben yine Mekke’de nazil olan ayette³³²: “Ve harcadıkları zaman, ne israf ederler ne de cimrilik ederler; harcamaları, bu ikisinin arasında dengeli olur.” şeklinde Müslümanların ne nispetlerde cömertlikte ve mali ferağatta bulunacakları mefhum olarak izah edilmiştir.³³³ Henüz daha mali mükellefiyetlerin devlet otoritesiyle teyit edilmediği bir sıra olan Medine safhasının ilk senelerinde nazil olan ayette³³⁴ Müslümanların ne nispetlerde vergi ödeyeceklerine dair Peygamber’e yaptıkları ısrarlı müracaatları sarih olarak müşahede etmemiz mümkün olabilmektedir. Bu ayette Peygamber’e hitaben “...ve sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki, fazlayı (ihtiyacımızdan artanı) sarf edin” denmektedir. Salih Tuğ bundan sonra şöyle diyor: Bu arz ettiğimiz ayetler dışında, bu konuda kaide vazeden başka bir ayete rastlamadık. Hangi mevzulardan ne nispetlerde vergi alınacağı bilhassa rakamlara dayanılarak, kendini hadislerde göstermektedir. Bu husustaki tarihi malumatı daha ziyade yazılı resmi vesikalardan çıkarabilmekteyiz.³³⁵

Netice olarak İslam ekonomisinde vergi oranları sabittir. Kişiden kişiye değişmez; normal şartlar altında bu nispetler uygulanır.

³³⁰ İbn Abbas’dan gelen bir hadiste de “afv” kelimesine aynı mana verilmektedir. Bkz. Yahya b. Âdem, Kitabü’l-Haraç, çev: Osman Eskicioğlu, s. 218, No: 233

³³¹ A’raf 7/ 199

³³² Furkan 25/ 67

³³³ M.Hamidullah, Vergi nisbetlerine dair Mekke’de hiçbir kaide vazedilmediği kanaatindedir. (JPHS 1955, III, 1, 3)

³³⁴ Bakara 2/ 219

³³⁵ Salih Tuğ, a.g.e. s. 66-67

ÇAĞDAŞ VERGİ ÇEŞİTLERİNİN ELEŞTİRİSİ

Şimdi çağımızda uygulanmakta olan bazı vergileri ele alıp onları İslam hukuku açısından incelemeye çalışalım.

Kurumlar Vergisi

Kurumlar vergisi bir çeşit gelir vergisidir. Bu, hakiki kişilerden değil, şirketler gibi hükmi şahıslardan alınan bir vergidir. “Kurumlar vergisi, gerçek kişilerden alınan gelir vergisinden ayrı olarak sermaye şirketlerinin karları üzerinden ödedikleri bir vergidir.” Kooperatifler, sermaye şirketleri, anonim, limitet ve komandit şirketler de bu vergiye tabidirler.

Kurumlar Vergisinin, gelir vergisinden ayrı olarak tatbik edilmesi, iki temel fikre dayanmaktadır. Birincisi kurumların, onları teşkil eden ve onlara hissedar olan kişilerden müstakil bir varlığa ve hukuki kişiliğe sahip bulunmasıdır. Gerçekten kurumlar, hukuki bakımdan her türlü tasarrufu yapabilen müstakil şahıslardır. Bu özellikleri onlara, ortaklarından ayrı olarak her türlü iktisadi faaliyeti yürütmek imkânı vermektedir. Bu sebeple kazançlarını müstakil olarak vergilendirme, hissedarların ödedikleri gelir vergisi dolayısıyla bir mükerrerliğe sebebiyet vermemektedir. Aksine böyle bir vergilendirme yapılmadığı takdirde, kuruma kar dağıttırmamak suretiyle, gelir vergisinin doğması önlenebilmektedir.

İkincisi, kurumlaşmanın, sahiplerine üstünlükler sağlamasıdır. Bu üstünlüklerin başında mali sorumluluğun konulan sermaye ile sınırlanması, dış kaynakları daha çok kullanma -tahvil çıkarma gibi- imkânı vermesi, gibi hususlar gelmektedir. Böylece kurum, sadece sağladığı kar ile bir müstakil vergi ödeme gücü temsil etmekle kalmamakta fakat

kurum olarak gerçek kişilere nazaran sahip olduğu üstünlüklerle, bu gücü kuvvetlendirmekte, onun dayanma ve ödeme imkânını arttırmaktadır.

Kurumlar Vergisinde vergi matrahı, genellikle, kazancın sağlanması için yapılan masrafi aşan *kurum iradidir*. Başka bir deyişle gayri safi irattan kurumun masrafları çıkarıldıktan sonra geri kalan kısmı kurum kazancı sayılarak vergiye tabi tutulur. Gerçek kişilerden alınan gelir vergisinde söz konusu olan istisna ve muafiyetlerin büyük kısmı -asgari geçim, aile ve çocuk indirimi, hayat sigortası primi karşılığı, tedavi masrafları v.s.- kurumun özelliği dolayısıyla burada mevcut değildir; verginin nispeti de tektir, vergi mütenasiptir (düz orantılı); zira kazancın seviyesi ne olursa olsun, kurum bünyesinde kaldığı müddetçe şahsi ihtiyaçlara harcanması söz konusu olamayacağı için, bu ihtiyaçların tabi olduğu sınıflandırma ile ahenkli olarak müterakki bir tarifeye göre vergilendirilmesinin anlamı yoktur. Kazanç, kurum bünyesinden çıkarılıp ortaklara dağıtılınca zaten gelir vergisinin müterakki tarifesine tabi olmuş olur. Müterakki tarifenin gelir dağılımını düzeltici fonksiyonu bakımından da aynı şeyi söyleyebiliriz; çünkü bu fonksiyonun da, ancak gerçek kişilerin gelir farkları bakımından işleme arzulanmaktadır.³³⁶

Bu Verginin Eleştirisi

Kurumlar Vergisi, biri gelir vergisi olması, diğeri ise vergiyi şahsın değil, kurumun ödemesi bakımından olmak üzere iki yönden ele alınabilir. Verginin gelirden alınmasının sakıncalarını Gelir vergisi konusunu incelerken açıklayacağız; isteyenler oraya bakabilirler.

³³⁶ Memduh Yaşa, Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 569

Vergiyi kurumun ödemesi meselesine gelince; bu bir tüzel kişilik meselesidir. Bilindiği gibi gerek bugünkü hukukta ve gerekse İslam hukukunda hakiki şahıs ve hükmi şahıs, başka bir ifade ile özel ve tüzel kişilik vardır. Bilindiği gibi ortaklıklar (şirketler) tüzel kişiliğe sahiptir. İslam hukukunda şirket kurmak Kitap, sünnet icma ve kıyas ile sabittir ve meşrudur.³³⁷ Şirket, tüzel kişiliğe sahip olarak alacaklı ve borçlu olur. Her türlü anlaşma yapma yetkisine sahiptir.

Bir şirket veya tüzel bir kişilik vergi mükellefi olabilir mi? Bu husus mezhepler arasında ihtilaf konusu olmuştur. İslam'da vergi mükellefi olmak için çeşitli mezhepler tarafından farklı şartlar ileri sürülmüştür. Kimi mezhepler şahsa ağırlık verirken, bazı mezhepler de mala ağırlık vermişlerdir. Mesela hanefiler bu konuda insan unsurunu ön planda tutarak vergi mükellefi olabilmek için kişinin mükellef-akıllı olması gerektiğini ileri sürerler. Hatta Merğınani'nin bu konudaki ibaresi aynen şöyledir: Hür, akıllı, baliğ ve Müslüman olan kimsenin, tam bir mülkiyet sahibi olup ve üzerinden bir yıl geçerse, zekât vermesi gerekir.³³⁸ Bu hususta onların dayandıkları delil, Hz. Aişe tarafından rivayet edilen şu hadistir: “Üç kişiden hukuki mükellefiyet kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyan kimseden, ergenlik çağına erişinceye kadar çocuktan ve iyi oluncaya kadar deliden.”³³⁹ Bundan başka Hanefiler, zekât vermenin bir ibadet olduğunu savunurlar. Serahsi'nin bu konudaki ibaresi aynen şöyledir: Zekât sadece ve sadece

³³⁷ Bkz. Osman Şekerci, İslam Şirketler Hukuku, Marifet yayınları, İstanbul-1981, s. 82-93

³³⁸ Merğınani, Hidaye, I, 68

³³⁹ Buhari, Hudud, 22; Talak, 11; Ebu Davud, Hudud, 17; Tirmizi, Hudud, 1; İbn Mace, Talak, 15

ibadettir; bu sebeple çocuklara farz değildir.³⁴⁰ Buna göre sanki tüzel kişiliğe sahip olan bir kurum vergi ödeyemez neticesi çıkmaktadır. Bunu bir örnekle açıklamaya çalışalım. Mesela iki kişinin ortak olarak 40 tane koyunları bulursa, bu sayı nisap miktarı olan 40 rakamına ulaştığı için, bu koyunların bir tanesi zekât olarak verilecek mi? Bu soru mezhepler tarafından çeşitli şekillerde cevaplandırılmıştır. Mesela İmam Şafii'ye göre evet bu malın zekâtını vermek gerekir. İmam Malik ve Ebu Hanife'ye göre gerekmez. Çünkü bu 40 koyunu iki ortağa böldüğümüz zaman hiç birisinin hissesi nisaba ulaşmamaktadır.³⁴¹

Bu konuda İmam Şafii'nin de el-Ümm adlı eserinde naklettiği³⁴² Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet edilmektedir. Buna göre Hz. Muhammed, “Zekât (artar veya eksilir) endişesiyle, ayrı ayrı bulunan zekât malları toplanmaz; toplu bulunan mallar da birbirinden ayrılmaz”³⁴³ buyurmuşlardır.

İnsanlar için, kanun ve kuralların boşluklarını aramak ve bu açıklardan faydalanarak görevden kaçmak her zaman mümkündür. Burada bir kanun maddesini örnek olarak verelim. *“Otlak hayvanlarına sahip olanlardan vergi alınır. Her 40 koyunda 1 koyun alınır. 40'dan 120 koyuna kadar 1 koyun, 120'den 200'e kadar 2 koyun, 200'den 300'e kadar 3 koyun vergi olarak alınır.”* Kanunun metni budur. Buna göre bu kuralların arasında bulunan boşluklardan faydalanarak vergi kaçırarak mümkündür. Ayrı sürüleri birleştirmek ve birleşik

³⁴⁰ Serahsi, Mebsut, II, 163

³⁴¹ İbn Rüşd, Bidayetü'l-Müctehid, I, 258

³⁴² İmam Şafii, el-Ümm, II, 13

³⁴³ Buhari, Zekât, 35; Şirket, 3; Ebu Davud, Zekât, 5; Tirmizi, Zekât, 4; Nesai, Zekât, 5; İbn Mace, Zekât, 13

sürüleri ayrı göstermek suretiyle vergi kaçırılabilir. Mesela Ali, Veli ve Hasan'ın ayrı ayrı 40'ar tane koyunu olsa, bunlar birer tane olmak üzere 3 koyunu vergi olarak vereceklerdir. Ama bunlar biz ortağız, bizim 120 koyun bir tek sürüdür, derlerse o takdirde 2 koyun vereceklerdir. Böylece bunlar 1 koyunu vergiden kaçırmış olurlar. Bu ayrı malları toplamak suretiyle yapılan bir hiledir ki, böyle yapmak hadiste yasaklanmıştır. Ayrıca hadiste vergi memurunun fazla vergi almak için birleşik malları ayırtıp daha çok vergi alması da yasaklanmış bulunmaktadır.

Burada vergi mükellefi açısından şirkete vergi vermek düşer mi, ya da İslam hukukunda mal ağırlıklı hükmi şahsiyet anlayışı var mıdır sorusu hatıra geliyor. Başka bir ifadeyle vergide devlet ile vatandaş arasındaki alaka dini mi, yoksa hukuki midir? Mal ağırlıklı ve sadece mala dayanarak hukuki bir işlem yapılabilir mi? Bu sorular, insanların ve mezheplerin ihtilaf etmelerine sebep olmuştur.

Mesela aynı zamanda Şafii mezhebine mensup olan Abdülvahhab eş-Şa'rani, Mizanü'l-Kübra adlı eserinde bu konuyu dile getirerek hayvanlarının toplamı nisaba ulaşan iki kişi, Ebu Hanife ve İmam Malik'e göre zekât vermez. İmam Şafii'ye göre ise verir diye nakletmektedir.³⁴⁴ Ayrıca ticaret mallarının zekâtında, verginin kıymet üzerinden mi yoksa maldan mı verileceği ve verginin şirkete mi yoksa zimmete mi taalluk ettiği hususunda İmam Şafii'nin iki görüşü olduğunu da nakletmektedir.³⁴⁵

³⁴⁴ Abdülvahhab eş-Şa'rani, Mizanü'l-Kübra, II, 5

³⁴⁵ Abdülvahhab eş-Şa'rani, a.g.e. II, 9

Çocuk veya yetimin malına zekât düşer mi? Bir ortaklıkta vergi, şirkete mi yoksa hakiki şahıs olarak ortakların kendilerine mi düşer? Hanefilere göre çocuk ve yetimler namaz ve oruçtan sorumlu olmadıkları gibi zekât vergisinden de sorumlu değildirler. İbrahim en-Nahai, Hasan Basri ve Said b. Cübeyr gibi şahsiyetler de bu görüştedirler. Şafilere göre ise çocuğun malına zekât düşer. Hz. Ali, Abdullah b. Ömer, Cabir ve Hz. Aişe gibi sahabiler ve İmam Malik, İmam Şafii, Süfyan Sevri, Ahmed b. Hanbel, İshak, Ebu Sevr ve daha birçok hukukçu bu görüştedirler.³⁴⁶

Bir şirkete hükmi şahsiyet olarak vergi vermek düşer mi sorusunda İslam bilginleri ihtilaf etmişlerdir. Biraz evvel Abdulvahhab eş-Şa'rani'nin bu konuda İmam Şafii'nin zekât şirkete taalluk eder ve zimmete taalluk eder şeklinde iki görüşü olduğu hakkındaki bilgiyi nakletmiştik. Ebu Hanife'ye göre ise ister iki ortaklı isterse çok ortaklı bir şirket olsun, şirkete zekât düşmez. Eğer her birinin hissesi nisaba ulaşırsa, hakiki şahıs olarak ortaklara düşer. Ortaklar, ortak olmadan önce teker teker yalnız başlarına hangi hükme tabi iseler ortak olduktan sonra da o hükme tabi olurlar.³⁴⁷

Bir toplumda bir taraftan hakiki şahıslardan vergi toplanırken diğer taraftan kurumlardan da vergi almak ekonomik açıdan faydalı değildir. Gerçek mükellefler nerelerde ve kaç yerde mal, para ve ekonomik değerleri varsa bunları toplar ve bu toplam değer üzerinden vergisini verir. Kurumlardan vergi almak, mülkiyeti parçalamak olur.

³⁴⁶ Bkz. İbn Rüşd, a.g.e. I, 245; Vehbe Zuhayli, a.g.e. III, 255; Bedrüddin el-Ayni, a.g.e. IIIV, 237

³⁴⁷ Bkz. Bedrüddin el-Ayni, a.g.e. IX, 10; Kamil Miras, Tecrid Sarih, V, 213

Mülkiyetin parçalara ayrılması ise verginin azalmasına sebep olur. Böylece kurumlardan vergi almak demek devleti zarara sokmak demektir ki, fayda yerine zarar vermek kimsenin hakkı olmasa gerektir.

Gelir Vergisi

Gelir Vergisi, hakiki şahıslardan, belirli bir dönem, genellikle bir yıl içinde çeşitli faaliyetlerinden elde ettikleri irat ve kazançların toplamı üzerinden, *şahsileştirme prensibine* göre alınan vergidir. Çağımız devletlerinde, vergi sisteminin bel kemiğini ve hazinenin genellikle *en büyük varidat kaynağını*, gelir vergisi teşkil etmektedir.

Gelir vergisinin konusu *şahsi gelirdir*. Gelir bir kimsenin, vergilendirme dönemi içinde çeşitli faaliyetlerden elde ettiği irat ve kazançların toplamını ifade eder. Bu toplam içinde, mükellefin sermayesinde vaki olan değer değişmelerinin göz önünde bulundurulup bulundurulmaması mümkündür. Mükellefiyet gelirin sadece *akım halindeki* unsurlarını kavrayıp sermayedeki değer değişmelerini göz önünde bulundurmuyorsa, vergiye konu olan gelir *dar anlamda gelirdir*. Aksine *akım halindeki* gelir unsurlarına ek olarak, vergilendirme dönemi içindeki sermayedeki değer değişmeleri de mükellefiyet sınırları içine alınmışsa, vergiye konu olan gelir *geniş anlamda gelirdir*. Modern gelir vergilerinde, vergiye konu olarak dar anlamlı yani akım halindeki gelir alınmaktadır. Mükellefin sermaye stokunda vaki değişiklikler, daha doğrusu bu sermayenin değerinde husule gelen artışlar, genellikle, sermaye kazançları (capital gains) vergisi adıyla ayrı bir vergiye tabi tutulmaktadır.³⁴⁸

³⁴⁸ Memduh Yaşa, Ak İktisat Ask. s. 342-343

Bu verginin Eleştirisi

Gelir vergisi adı verilen vergi, ismi üstünde gelirden alınan bir vergidir. Samuelson, Birleşik devletler Anayasa Mahkemesinden “Vergileme gücü... Yalnızca tahrip etme değil, aynı zamanda canlı tutma gücü demektir.” sözünü nakletmektedir.³⁴⁹ Şu halde vergi yıkıcı değil, yapıcı olmalıdır.

Çok uzun zamandan beri iktisatçılar vergi adaletinden bahsetmektedirler. Vergi, yalnız adil olmakla kalmamalı; aynı zamanda ekonomik kanunlara da uygun olmalıdır. Bizce verginin adil olabilmesi için şu dört şartı üzerinde taşıması gerekir:

- a) Vergi, eşit şartlarda ve eşit olarak alınmalıdır,
- b) Vatandaşların asgari geçim seviyesini sağlayacak kadar elde ettikleri gelir, vergiden muaf tutulmalıdır,
- c) Vergi, artırılan gelirin kamu ile paylaşılması şeklinde uygulanmalıdır,
- d) Verginin uygulanması ferdi ve ekonomik sıkıntılar meydana getirmemelidir.

İşte bu dört esasa uyularak alınan bir vergi, adaletli bir vergidir. Şimdi ödenen vergilerin bu ölçülere uyup uymadıklarını ve dolayısıyla ne kadar adil olduklarını görelim.

Gelir adı verilen olay, her zaman gerçek üretimden meydana gelmez; sadece birinin gelirinin diğerine aktarılması veya gelecekte yapılacak bir üretimin şimdiden olmuş gibi farz edilmesidir. Bu durumda,

³⁴⁹ Samuelson, a.g.e. s. 185

a) Henüz mevcut olan bir mal ile mevcut olmayan malın bir sayılmaları sebebiyle eşit şartlar esasına aykırıdır.

b) Ödenen vergilerdeki geçim indiriminin, gülcünc denecek kadar düşük olması sebebiyle geçim indirimi muafiyetin esasına aykırıdır.

c) Vergide, gerçekten bir artırma olan üretim yerine, görünürde gelir olan aktarma usulü esas alınmaktadır. Bu ise artırılan gelirin kamu ile paylaşılması esasına aykırıdır.

d) Vergi, para olarak ödenmekte olduğu ve tevkifat yoluyla ödendiği için kolay ödeme esasına aykırıdır. Dolayısıyla saydığımız bu maddelerden ötürü gelir vergisinin adil olduğunu söylemek mümkün değildir.

Verginin ekonomik kanunlara uygun olması lazım geldiğini söyledik. Verginin ekonomik kanunlara uygun olabilmesi için şu özelliklere sahip olması gerekir:

a) Vergi, üretimi artırcı bir özelliğe sahip olmalı,

b) Vergi, tüketimde tasarrufu teşvik eder olmalı,

c) Vergi, mübadeleyi kolaylaştırıcı olmalı,

d) Vergi, krediyi teşvik eder olmalı,

e) Son olarak vergi, yurdun imarının artmasına, halkın hayat seviyesinin yükselmesine ve nüfusun çoğalmasına yardımcı olmalıdır.

Gelir vergisi, temelde ve hele bugünkü uygulanış biçimi ile ekonomik kanunlara tamamen aykırı gözükmektedir. Çünkü gelir vergisi adı altında teşebbüs ve yatırım esnasındaki işçilikten vergi alınmaktadır. Bu ise vatandaşları üretim için teşebbüs ve yatırımda bulunmaktan alı kor. Dolayısıyla böylece üretim azalır, yatırımlar durur, artık sermaye sahipleri ticarete

ve faizciliğe doğru kayar. Milli üretim ve milli sanayi yerine dışardan ithal yolu revaç bulur. Neticede piyasaya gereğinden fazla sermaye arz edilmiş olur, normal olarak sermaye için kar ve faiz temini cihetine gidileceğinden, zaruri bir şekilde fahiş fiyat artışları meydana gelir. Bu ise mübadele sistemini felce uğratar. Faizin yüksek seviyede olması da kredi kurumunu allak-bullak eder ve onu zararlı bir yöne çevirmiş olur.

Demek oluyor ki, gelir vergisi, üretimi azaltıyor, yatırımları kısıyor, faizin ve fiyatların artmasına sebep oluyor, mübadele ve tedavülü felce uğratar. Böylece memleketin imarı engellenmiş ve halkın refah seviyesi yükseleceği yerde düşük tutulmuş olmaktadır.

Bu durumda yapılacak iş, bütün gelir vergilerini uygulamadan kaldırmaktır. Şöyle ki:

a) Memurlardan ve işçilerden alınan gelir vergileri ortadan kalkmalı, gerek memurlara ve gerekse işçilere ücret ve maaşları aynen ve net olarak ödenmelidir.

Buna mukabil bu vergiler, hâsılaya yüklenmelidir. Mesela bir inşaatta çalışan işçilerden vergi ve sigorta primi alınmamalıdır; ancak biten inşaatta işçilerden alacağı prim ve vergi nispetinde devlet hissedar olmalıdır. Aynı usul, bir imalatta da rahatlıkla uygulanabilir. Mesela imal edilen veya satılan buzdolabında işçilerin ödeyecekleri vergi ve prim nispetinde devletin hissesi bulunur. Maaşlardan alınan vergi ise tamamen gülünç bir durum arz etmektedir. Çünkü bir taraftan veriyor, diğer taraftan geri alıyor. Bu böyle olacak yerde, ne kadar maaş verilecekse baştan o kadar verilse daha iyi ve daha ekonomik bir davranış olur. Bir memurun bakmak zorunda

olduğu kimseler nazarı itibara alınacaksa, bu, çocuk zammı gibi bir ilave ile karşılanabilir.

b) Serbest meslek erbabından alınan vergiler de ekonomik değildir. Öyleyse bu vergiler de uygulamadan kaldırılmalıdır. Çünkü serbest meslek erbabı bir üretim yapmaz. Onlar ya üretim şartlarını hazırlar ya da tüketime yararlı olurlar. Tüketimden vergi alınmayacağı ise ta baştan kabul edilecek bir esastır. Üretimden alınacak vergi de ancak netice elde edildikten sonra alınır. Buradan gelecek vergi de yine işçilikten gelecek vergi gibi hâsılaya yüklenebilir. Mesela işçilik için hesaplanan nispet % 10 artırılarak devlet hâsılaya ortak edilir.

c) Götürü kazanç vergisi ise büsbütün anlamsız bir uygulamadır. Çünkü kişinin geliri az ise zaten vergi vermekten muaf tutulacaktır. Eğer kişi takdir edilen vergiden fazla kazanmış ise o miktar kadar devletin hakkı kaybolmuş olacaktır. Bununla beraber götürü vergilendirme yeniden ele alınıp ıslah edilmek şartı ile yararlı hale getirilebilir.

Bunun için götürü vergilendirmede işgal edilen dükkânın mevkii ve büyüklüğü dikkate alınarak, orada faaliyette bulunan şahıstan devlete asgari bir vergiyi vermesi zorlanabilir. Bu suretle bugün sürüp giden *hava parası* devlete intikal etmiş olur. Belli güzergâhlarda umumi vasıta çalıştıranlardan da asgari vergi verme mecburiyeti konulur ve böylece hak tahdidi gibi gayri adil yollara başvurmaktan kurtulmuş olunur.

Taralardan da asgari bir gelir istenebilir. Bu gelirleri uzun zaman temin edemeyen müteşebbisler, verginin baskısı sebebiyle bu yerleri kendi serbest irade ve arzuları ile ellerinden çıkarırlar. Asıl toprak reformu da böylece kendiliğinden hallolmuş olur.

d) Mütteşebbislerden alınan gelir vergileri, insanları teşebbüsten kaçırır, teşebbüse külfet yükler ve neticede iş hayatı durur ve işsizlik baş gösterir. Dolayısıyla teşebbüslerden alınan gelir vergisi tamamen kaldırılmalı ve bunun yerine teşebbüsün mahiyetine göre bir vergi konmalıdır.

Gelir vergisi bir istihlal veya imalat teşebbüsünden alınmıyorsa, devlet işçilikten dolayı alacağı pay benzeri hâsılaya ortak olabilir. Mesela elde edilen madenlerde, zirai ürünlerde, binada ve malzemede devlet belli bir nispette ortak olur.

Gelir vergisi bir ticari teşebbüsten ileri geliyorsa, mağazasının mevki ve büyüklüğü, koyduğu sermaye nispeti veya kendisine tanınan kredi ile mütenasip olarak götürü vergiye tabi tutulur. Böylece sermaye kendiliğinden ticari alandan üretim ve imalat alanına kaymış olur ve böylece ekonomik gaye de gerçekleşmiş olur.

Gelir vergisi bugünkü ekonomi anlayışında verginin omurgasını meydana getirdiği için eleştiri açısından üzerinde biraz daha fazla durmuş olduk.

Şu halde vergi, öyle alınmalı ki, üretim artmalı, tasarruf teşvik edilmeli, mübadele kolaylaşmalı ve böylece ekonomik açıdan faydalı bir iş yapılmış olmalıdır.

Bazı ilaçların yan etkisi olduğu gibi, gelir vergisinin de ekonomik açıdan yan tesirleri bulunan bir vergidir. Bu etkiler, birike birike ekonomik hayatta bir takım arızaların meydana gelmesine sebep olur. Arızalar da ekonomik krizlere yol açabilir. İslam'ın ekonomik sisteminde gelirden vergi alma ilkesi yoktur.

Beş hadis kitabının rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamberin vefatından sonra bir takım kimselerin zekât

vergisini vermekten kaçındıkları zaman, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer arasında geçen tartışmada Hz. Ebu Bekir'in "Çünkü zekât mali bir haktır." dediği haber verilmektedir.³⁵⁰ Bu ifadeye göre malın da bir hakkı ve hukuku olmalı; bu hak ve hukuka da birey, toplum, fert ve devlet herkes saygı göstermelidir. Vergi alınmayacak maldan vergi almak, vergi konulmayacak mala vergi koymak veya vergi miktarını artırmak malın hakkına en büyük saygısızlıktır. Üretilen malın paylaşımında, sermaye, tüketim, tasarruf, yatırım ve vergi olmak üzere her hak sahibi ancak hakkını alır. Fazla alan, diğer hak sahibinin hissesini almış demektir.

Müslim'de bir hadis, kişinin malının herkesten önce kendisi için olduğunu, ondan artarsa, ailesi, ondan da artarsa akrabaları için olduğunu haber vermektedir.³⁵¹ Ebu Davud ile Nesai'nin rivayet ettiği bir hadiste de malı üzerinde tasarrufa ancak sahibinin hakkı olduğu için, kişi kendi malını kimin yanında bulursa, onu almaya en çok hak sahibi kendisinin olduğu bildirilmektedir.³⁵² Malı için öldürülen kimsenin Şehid olduğu yine hadislerde bildirilmektedir.³⁵³ Başka bir hadiste de bir Müslümanın malının, onun gönlü hoşnut olmadıkça helal olmayacağı açıklanmaktadır.³⁵⁴

Hadislerde kişinin can, kan, mal, ırz ve namuslarının haram ve dolayısıyla korunmuş olduğu beyan

³⁵⁰ Buhari, Zekât, 1; Müslim, İman, 32; Ebu Davud, Zekât, 1; Tirmizi, İman, 1; Nesai, Zekât, 2, 3

³⁵¹ Müslim, Zekât, 13

³⁵² Ebu Davud, Büyü, 43; No: 3531; Nesai, Büyü, 96; No: 4685

³⁵³ Buhari, Mezalim, 33; Müslim, İman, 226; Tirmizi, Diyat, 21; Nesai, Tahrim, 22; İbn Mace, Hudud, 21

³⁵⁴ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, V, 72

buyrulmaktadır.³⁵⁵ Yine hadiste kişinin malı kanına benzetilerek, bir şahsın kanı ve canı nasıl haram, kutsal ve dokunulmaz ise, malının da öyle haram, dokunulmaz ve korunmuş olduğu bildirilmektedir.³⁵⁶ Konu ile ilgili olarak Elmalılı, “insanın malı da hacetiyle alakadar olduğundan büyük hürmeti haizdir. Nitekim Resulullah, “insanın malının hürmeti kanının hürmeti gibidir” buyurmuştur. Binaenaleyh insanın malını ivazsız, karşılıksız almak haram olmak lazım gelir.” demektedir.³⁵⁷

Netice olarak, insanın çalışıp kazandığı malı, aylık ve yıllık geliri, hep kendisi ve kendi ihtiyacı ile ilgilidir. Kişinin kendi ihtiyacına yetecek kadar olan maldan vergi almak, büyük bir haksızlıktır. İnsan vücudu nasıl belli bir miktarda kana muhtaç ve o olmadan olmazsa; yine insanın belli bir mala ihtiyacı vardır; o olmazsa olmaz. Kişilerin ihtiyacını ancak kendileri belirleyebileceği için, gelirden vergi almak bu anlayışa ters düşmektedir.

Gider Vergileri

Bugün uygulanmakta olan vergilerden birisi de gider vergileridir. Şimdi bu vergiyi tanıttıktan sonra ekonomik açıdan eleştirerek faydalı veya zararlı olduğunu açıklamaya çalışacağız.

Gider vergileri, bir mal veya hizmetin üretimi veya satışı üzerine konan vergilerdir. Gider vergileri tabiri, muamele *vergileri* ve *satış vergileri* tabirleri ile aynı manada kullanılır.

³⁵⁵ Buhari, İlim, 9, 37; Hacc, 132; Müslim, İman, 37; Kasame, 29, 30; Ebu Davud, Menasik, 56; Tirmizi, Birr, 18; Fiten, 2; İbn Mace, Fiten, 2; Menasik, 76, 84; İbn Hanbel, Müsned, III, 472

³⁵⁶ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, I, 446

³⁵⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini, I, 965

Gider vergileri, *dolaylı* (vasıtalı) vergilerin büyük bir kısmını kavramaktadır. Bu itibarla genellikle, üretici veya pazarlayıcı tarafından maliyeye ödenmekle beraber, mal veya hizmetin tüketicisine inikâs ettirilir. Böylece vergi gerçekte, gelirin harcanmasıyla, yani bir “gider” yapmasıyla gerçekleşmiş olur.³⁵⁸

Bu Verginin Eleştirisi

Vergi felsefesini çok iyi bir şekilde kavramadan yanlış olarak alınan vergileri ayırt edebilmek mümkün değildir. Vergiyi anlamak için, bireyi-toplumu, bireyin ihtiyacını ve toplumun ihtiyacını, bireyin gelirini ve toplumun gelirini yerli yerince tesbit etmek gerekir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi vergi, devletin üretime yaptığı katkıdan dolayı hâsıladan almış olduğu paydır. Hâsılanın paylaşımında veya güncel deyimle gelir dağılımında devletin hissesine düşen paya vergi derler. Vergi, üretilmiş olan maldan alınır ve devletin ihtiyacı olan yerlere harcanır. Önemli olan bir cemiyette mal üretimidir. Çünkü bütün ihtiyaçlar ancak üretilmiş mallarla giderilebilir. Bireyin karnı acıkır, yemek ihtiyacı vardır. O bu ihtiyacını sadece protein, şeker, nişasta ve karbon ihtiva eden malları yiyip tükettiği zaman tatmin edebilir. Para yemiş olsa bu ihtiyacı giderilmiş olmaz. Çünkü para mal olmadığı için bir ihtiyacı tatmin edemez. Öyleyse ihtiyaçları gideren şey maldır. Bireyin ihtiyacı mal ile devletin ihtiyacı da yine mal ile tatmin edilir. Şu halde devlet ancak mallardan vergi almalı, üretilmiş olan mallardan vergi almalıdır. İşte bunun için İslam, üretimden ve ticaret mal ve vasıtalarından (paralardan) vergi alınmasını emretmiştir.

³⁵⁸ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 350–351

Temelde verginin İslam anlayışında nema ve üretime dayandığını söylemiştik.³⁵⁹ Nema yani artıp çoğalma, hakiki ve hükmi diye iki kısma ayrılır. İbn Abidin İslam hukuku terminolojisinde nemayı böyle gerçek artma ve takdiri artma diye iki kısma ayırdıktan sonra, gerçek artmayı doğum, üreme ve ticaretler yoluyla meydana gelen artmalar olarak kabul etmektedir. Takdiri nemayı ise malın kişinin veya vekilinin elinde bulunması dolayısıyla kendisine artma imkânı sağlaması şeklinde yorumlamaktadır.³⁶⁰

Paranın hükmen nami olması hususunda Elmalılı şunları söylemektedir: “Nukud, her nevi emvalin serian vasita-i mübadelesi olmak, bey ve mübadelenin tekerrür ve tevalisi de binnetice emvalin bir sebebi ribih ve neması bulunmak itibariyle Nukud durduğu yerde bilfiil bir nema yapmasa bile takdiren ve bil kuvve nami farz edilir. Bu şeran da böyledir.”³⁶¹

İslam hukukunda altın ve gümüş paradır; o nedenle Mecelle’de “Nukud, nakdin cemi olup altın ve gümüşten ibarettir.” denilmektedir.³⁶² Altın ve gümüş, ister külçe olsun, ister basılmış olsun, ister süs için kullanılmış, isterse başka bir şey için kullanılmış olsun, kendileri hakkında ticaret niyeti bulunsun bulunmasın, bunlardan zekât vergisini almak gereklidir.³⁶³

Burhanüddin Merğınani, ticaret yapmak niyeti ile satın alınmış bir malın üzerine zekât vergisinin gerektiğini; kişinin bizzat kendisinin kullanmak üzere aldığı bir maldan ise vergi

³⁵⁹ Bkz. Vehbe Zuhayli, a.g.e. III, 256

³⁶⁰ İbn Abidin, a.g.e. II, 7

³⁶¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, a.g.e. I, 958

³⁶² Mecelle Madde: 130

³⁶³ Abdullah b. Mahmud el-Mevsılı, el-İhtiyar, I, 110

vermek lazım gelmediğini söylemektedir.³⁶⁴ Kişi ticaret yapmak maksadıyla satın aldığı bir malı, sonra bundan vazgeçip kendisi kullanmak istese, ticareti terk ettiği için, bundan zekât lazım gelmez.³⁶⁵

Bütün bu açıklamalardan sonra ancak hakikaten veya hükmen bir artma ve nema meydana getiren ekonomik muamelelerden vergi alınabileceğini, bir üretim ve artma meydana getirmemiş olan muameleden ise bir vergi alınamayacağını söylemeliyiz. Bunun için gider vergileri, muamele ve satış vergileri gayri meşrudur. Çünkü bunlarda bir nema meydana gelmemektedir. Bundan dolayı yatırımlardan ve her türlü hizmetlerden vergi alınmaz.

Yine bir artış ve nema meydana getirmedikleri için İslam'da alım satım vergisi, miras ve intikal vergisi ve buna benzer vergiler de yoktur. Vatandaşlar kendi ihtiyaçlarında kullanmak üzere aralarında alıp sattıkları muameleden dolayı da vergi vermezler. Çünkü bu muameleler bir üretim değildir. Ancak bir tüccar, ticaret yapmak niyeti ile alıp sattığı mallardan bu mallar nisabın üstünde ve üzerinden bir yıl geçmiş ise vergi verir. Zira ticaret, bize göre altın, gümüş ve para olduğu gibi, hükmen bir artış sayılır. Bazı hukukçular ticaretin hakiki nema olduğunu söylemektedirler; ancak biz onlara katılmıyoruz. Nasıl para da nema takdiri olarak kabul edilmiş ise ticarete de öyle kabul edebiliriz. Aslında nema, her sene ağaçların attıkları yeni filizler gibi, yoktan meydana gelmiş şeylere denir, diyebiliriz. Bunu zekât kelimesinin kök ve sözlük manasına dayanarak söylüyoruz.

³⁶⁴ Bürhanüddin el-Merğınani, el-Hidaye, I, 69

³⁶⁵ Bürhanüddin, a.g.e. I, 69

Ayrıca yine İslam'da üretim ve nema meydana gelmediği için, miras ve intikal vergisi de yoktur. Çünkü kişi, miras malına konmuş olmakla bir üretim yapmış olmaz. Burada üretimi ve artmayı biraz daha açıklarsak niçin miras ve intikalde vergi yoktur daha iyi anlaşılacaktır.

Burada nema, artma, çoğalma veya üretim diyelim ya da başka bir kelime söyleyelim fark etmez; önemli bir ayrılık yoktur. Biz ta baştan beri daha çok üretim dedik; verginin sebebi de üretimdir dedik. Tabi buradaki üretimden maksat bir mal üretimidir. Bir mal üretildiği zaman hem birey ve hem de toplum açısından, hem fert ve hem de devlet açısından bir artış meydana gelmiş demektir. Mesela bir ziraatçının tarlasından kaldırdığı ürün; on ton buğday, hem ziraatçı, hem de toplum açısından bir ziyade, artış ve fazlalaşmadır. Koyunların kuzulaması da yine böyle bir şeydir. Ancak bir miras malının intikali bu gibi değildir. Miras, bir nema ve artış meydana getirmez. Birey açısından bir artı ve kazanç olsa bile, toplum açısından bir nema yükselmesi ve kıymet artışı değildir. Çünkü toplumun malı artmış ve çoğalmış değildir. Bunu bir önekle açıklayalım. Mesela bir köyde 30'ar koyunu olan 5 tane çoban bulunsun. Şu anda hiçbir çobana vergi vermek düşmez. Çünkü koyunun nisabı 40 rakamıdır. Bir çobanın koyunlarının sayısı 40 rakamına ulaşmamıştır. Köydeki koyunların sayısı ise 150 dir. Bir çobanın vergi vermesi için onun koyunları çoğalmalı ve mesela en az 40 olmalıdır. 40 koyun olunca çoban bir tanesini vergi olarak verir. 30 koyun 40 koyun olunca bu birey yani çoban açısından bir nema ve artıştır. Bu suretle toplum yani köy açısından da bir artış meydana gelmiş demektir. Çünkü her çobanın koyunları aynı sayı ile arttığı zaman köyün koyun sayısı, 150'den 200'e yükselmektedir. Yani köyün koyunları 50

adet artmıştır. Öyleyse hem birey ve hem de toplum açısından üretim meydana geldiği için vergi verilmektedir. Hâlbuki Ahmet ölüp koyunları oğlu Mehmed'e geçtiği zaman Ahmet açısından bir mal artışı olmuştur ama toplum açısından bir artış meydana gelmemiştir. Sadece Ahmet'in malları Mehmed'e geçmiştir.

Bugün halk dilinde alım satım vergisi adı verilen ve bilhassa gayrimenkul satışlarında uygulanan vergi de aynı miras ve intikal vergisine benzemektedir. Çünkü bu verginin de bir mantığı yoktur. Bu bir üretim vergisi mi yoksa tüketim vergisi mi belli değildir. Kişi mal sahibi olduğu için mi, yoksa malı alıp tüketme salahiyetine sahip olduğu için mi bu vergi alınmaktadır belirsizdir. Belirsizdir, çünkü hem alandan ve hem de satandan bu vergi alınmaktadır. Hâlbuki alan ile satan çok farklı ve belki de zıt pozisyonlara sahiptirler. Yani bu verginin de bir temeli yoktur; bir sebebe ve bir illete dayanmamaktadır. Bir sebep ve hikmete dayanmayan bir kural ve kanun hukukilikten uzaktır. Hukuki olmayan bir kanun da toplum bünyesinde adalet yerine zulüm, fayda yerine zarar, barış yerine kavga getirir. Öyleyse alım-satım vergisi ekonomik açıdan faydalı değil, zararlı bir vergidir.

Harcama Vergisi

Harcama vergisi, *gelir vergisi* yerine tatbiki teklif edilen bir vergidir. Harcama vergisinin matrahı, bir ferdin bir yıl içinde yaptığı harcamaların toplamıdır. Matrahın hesaplanmasında şöyle bir yol izlenir. Yıllık gelirden o yıl yapılan tasarruflar çıkartılır ve böylece net harcama miktarı bulunur. Eğer gelirin tümü harcanmışsa ve ayrıca servette de azalma doğmuşsa (başka bir deyişle eski tasarruf söz konusu

ise) o zaman verginin matrahı toplam gelir artı servetteki azalıştır. Harcama vergisinin matrahını bulmak için şu formül kullanılabilir: “Yıl başındaki servet + yıl içinde kazanılan gelir – yıl sonundaki servet = yıl içindeki harcamalar toplamı”.

Harcama vergisinin uygulanması fikri esas olarak tasarrufların vergilendirilmemesi gerektiği düşüncesinden doğmuştur. Tasarrufların vergilendirilmesini tenkit eden birçok yazar, fertlerin milli ürüne kattıkları değere göre değil, milli üründen çektikleri değere, yani harcamalarına göre vergilendirilmelerinin gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu yazarlar içinde harcama vergisini bir bütün olarak ele alan ve ortaya koyan kişi İngiliz iktisatçısı *Nicholas Kaldor* olmuştur. *Kaldor* 1955’te yayınladığı ünlü *An Expenditure Tax* adlı kitabında meseleyi derinlemesine incelemiştir.

Harcama vergisi lehinde ileri sürülen en önemli tez bu verginin harcamaları cezalandırarak tasarruflarını ve dolayısıyla sermaye birikimini teşvik edeceğidir. Bu husus büyük ölçüde doğrudur. Bununla beraber harcama vergisinin uygulamada büyük güçlükler yaratacağı da aynı derecede gerçektir.³⁶⁶

Bu Verginin Eleştirisi

Görüldüğü gibi harcama vergisi de bir çeşit tüketim vergisidir. Üretimden vergi alınırken bir de tüketimden vergi alınması akıl karı değildir. Meşru olduğu müddetçe insanların tüketim haklarına müdahale etmek mümkün değildir. Çünkü her insanın zevki başkadır. Onun için İslam hukukunda vatandaşların meşru tüketimlerine asla müdahale edilmez. Hiçbir kurum, dolaylı veya dolaysız olarak onların bu haklarına karışamaz.

³⁶⁶ Memduh Yaşa, Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 377

Burada fazla tüketmesinler diye, harcamalara bir sınırlama getirmek amacıyla vergi konulurken İslam'daki israf anlayışı hatıra gelebilir. İslam'da bile israf haram kılınmıştır; binaenaleyh fazla harcamalar kısıtlanabilir veya bunu önlemek için, bir vergi koymak gibi, çeşitli tedbirlere başvurulabilir diye düşünenlere bizim cevabımız şudur: Evet İslam'da israf haram kılınmıştır. Çünkü Kuran'da “Ey Âdemoğulları, her mesci(de girişiniz)de süs(lü, güzel giysiler)inizi alın; yiyin için, fakat israf etmeyin; çünkü O, israf edenleri sevmez”³⁶⁷ buyrulmaktadır. İslam hukukunda israf haramdır ve günahdır, ama yasak değildir. Yani bu husus daha çok ahlaki bir mesele olup ahirete bakar. Dünya, devlet ve hukuk israfa karışmaz. Çünkü israf, herkes için değişik ve farklı bir şeydir. Herkesin israf sınırı ayrı ayrıdır. Onun için israfa bir ölçü getirmek mümkün değildir. İsrafa bir kanun ve kural getirilemez. Yani israfı bir hukuk mevzuu ve bir kanun mevzuu yapmak mümkün olmadığı gibi, bunu yapmak doğru da olmaz.

Aslında israf, Rağıb'ın Müfredat'ında belirtildiği gibi³⁶⁸ insanın işlediği her bir fiilde haddi aşmak ve sınırı tecavüz etmektir. Kur'an'da toprak ürünlerinin vergilerinden bahseden ayette şöyle buyrulmaktadır: “Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin, bunda serbestsiniz. Bununla beraber hasat günü hakkını da (vergisini de) verin. Gerek yerken ve gerek hakkını verirken israf da etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”³⁶⁹ Bu ayetin tefsirinde Elmalılı, gerek tüketimde ve gerekse vergi vermede ölçü dışına taşmamak anlamında “gerek

³⁶⁷ A'raf 7/ 31

³⁶⁸ el-Huseyn b. Muhammed er-Rağıb el-İsfahani, el-Müfredat Fi Ğaribi'l-Kur'an, s. 230

³⁶⁹ Enam 6/ 141

yerken ve gerek hakkını³⁷⁰ verirken israf da etmeyin” demektedir. Ayrıca “Görülüyor ki, burada mahsulâtın hasadı günü yani kesilip toplandıkları vakit edası vacip olan sabit bir hakkı bulunduğu işar ve tediyesi emir olunuyor.” şeklinde yorumlayarak, toprak mahsullerinin belli bir miktarının bir hak ve vergi olarak verilmesinin Allah’ın bir emri olduğunu açıklamaktadır.³⁷¹

Burada netice olarak söylenmesi gereken şey şudur: Vatandaşların harcamalarını, isterseniz fazla harcamalarını diyebilirsiniz, kısmak için harcama vergisi koymak çok yanlış bir davranıştır. Çünkü israf ve fazla harcamanın bir ölçüsü yoktur. Kişinin ekonomik gücüne göre fazla dersiniz, bir defa herkesin ekonomik durumu farklıdır; diğer taraftan insanların tüketim eğilimleri de yine farklı olup birbirine benzemez. Yani her halü karda harcama vergisinin yerinde bir vergi olup ekonominin genel kurallarına uygun olduğunu söylemek mümkün değildir.

Vasıtalı Vergiler

Devletin bir aracı kullanarak, mesela bir satış veya işlem sırasında aldığı vergiye vasıtalı vergiler; bir vasıta kullanılmadan, gelir ve kazanç üzerinden doğrudan doğruya alınan vergiye de vasıtasız vergiler adı verilir.

İslam ekonomisinde vasıtalı vergiler yoktur; mal, para ve ticaret eşyası üzerinden alınan doğrudan ve vasıtasız vergiler vardır. Şimdi iktisatçıların değerlendirmesine göre vasıtalı vergileri tanıyalım.

³⁷⁰ Yani vergisini verirken demektir.

³⁷¹ Bkz. Elmalılı M. H. Yazır, a.g.e. III, 2070

Vasıtalı vergileri ayırt etmek için çeşitli kıstaslar uygulanmaktadır. Bunlardan *fiili inikâs kıstasına* göre kanuni mükellef tarafından ödenmekle beraber daha sonra piyasa mekanizması kanalıyla başkalarına inikâs ettirilen (yansıtılan) vergiler vasıtalıdır. Misal olarak *gümrük vergileri* gösterilebilir. Bunlarda vergi mükellefi ithalatçıdır. Fakat ithalatçı bu vergiyi malın fiyatına ekleyerek *alıcıya* yansıtabilmektedir. Bu sebeple gümrük vergisi vasıtalı vergi olmaktadır. Aslında bu kıstas oldukça yetersizdir. Çünkü bugün artık hemen bütün vergilerin farklı derecelerde yansıdığı kabul edilmektedir. Kaldı ki, yansıma derecesi de tamamen piyasa biçimi, rekabet şartları, arz ve talebin durumu gibi faktörlere bağlı olarak değişmeler göstermektedir. Mesela A malına konan bir muamele vergisi hiç yansımazken, B malına konan aynı oranda bir *muamele vergisi* tamamen yansıyabilir. Ayrıca sadece A malına konan bir vergi bugün % 80, ileriki bir dönemde de % 15 yansıyabilir ve hatta hiç yansımaz.

Vasıtasız vergiler, denince esas olarak mükellef kılınan şahıs tarafından ödenen ve başkalarına yansıtılmayan vergiler anlaşılır.

Vasıtalı vergiler vergi adaletine vasıtasız vergilere kıyasla daha az uygundur; çünkü bunları mükellefin gelirine ve diğer subjektif özelliklerine göre ayarlamak imkânları sınırlıdır. Bunlar belirli mal ve hizmetlerden ya da muamelelerden alındıkları için mükellefin özel durumuna bakılmak yoluna gidilmediği gibi, vergi yükünün kime yansıdığı tayin etmek de çok güçtür; dolayısıyla bu vergiler gelire göre tersine müterakki olabilir. Vergilendirilen mal ve hizmetlere, zaruri ihtiyaç malları, konfor malları ve lüks mallar gibi sınıflara

ayırarak farklı vergi oranları uygulanırsa vergi adaleti bir ölçüde sağlanmış olur.³⁷²

Bu Vergini Eleştirisi

İktisat profesörü Memduh Yaşa'dan aktardığımız bu ifadeler arasında görüleceği gibi vasıtalı vergilerin pek adil bir vergi olmadığı açıkça beyan edilmektedir. İşte adil olmadığı için böyle bir vergi İslam hukukunda bulunmamaktadır. Vergi maldan ve üretilen faydadan alınmalıdır; herhangi bir muameleden bir üretim meydana gelmediği gibi, kişinin kendisi kullanmak üzere bir mal ithalinden veya satışından bir fayda istihsal edildiğini söylemek mümkün değildir.

Çay, şeker ve diğer tekel maddeleri gibi alım-satım malları üzerine konan vergiler de yine vasıtalı vergilerdir. Bu vergiler hem zengin ve hem de fakirden alınmaktadır. Hiç vergi vermemesi gereken muhtaç bir vatandaştan da alınmaktadır. Bakkaldan veya bir marketten çay ve şeker alan herkes bu vergiyi ödemektedir.

Marjinal fayda açısından bu vergi adalet değil, zulüm ifade eder. Çünkü görünürde zengin fakir herkesin eşit olarak ödediği bu vergi, aslında eşit değil, farklıdır. Zengin olanlar bu yolla çok çok az vergi veririrken, fakir olanlar ise çok fazla vergi ödemektedirler. Zenginlik derecesi yükseldikçe vasıtalı vergi yoluyla da az vergi ödenir. Aynı vergi ödendiği halde, en çok zengin olan en az, en çok fakir olan ise en çok vergi ödemiş olur. Onun için bu vasıtalı vergi İslam açısından zulümden başka bir şey değildir. Çünkü marjinal fayda anlayışı ile zengin

³⁷² Memduh Yaşa, a.g.e. s. 942-943

ile fakirin ödediği aynı vergi değer açısından aynı olmayıp farklıdır.

İktisatçıların marjinal fayda, nihai fayda, haddi fayda ve son birim yararı gibi çeşitli kelimelerle ifade ettikleri bu anlayışı Şükrü Baban şöyle açıklıyor: Bir insan, bir ekmeğe karar verirse, bu adamın ilk lokması ile son lokması arasında istek bir olmadığı gibi, ekmeğe olan ihtiyacı da bir değildir. Faraza birinci lokmada azami olan ihtiyacı, 50nci lokmada sıfır olmuştur. Burada bir tahlil yapmamız gerekir. Bütün ekonomi kitaplarındaki bilinen bir örneği tekrar edelim: Su dolu beş kova olsun, birinci kova içmek için lazım olan su ile dolu, ikinci yemek, üçüncü çamaşır, dördüncü ortalık silmek ve beşinci de bahçeyi sulamak için lazım olan su ile dolu bulunsun. Burada birinci kova sizce en önemlisidir. Son kova ise en az kıymeti olandır. Tesadüfen birinci kova dökülecek olsa, burada derhal ikinci ile onu yenilemek mümkündür. İkinci de dökülse üçüncü derhal onun yerini tutar. Ve böylece beşinci kovaya kadar devam eder. Şu halde ilk kova suya verdiğimiz ehemmiyet, en son kovaya verdiğimiz ehemmiyetten fazla olamaz. Çünkü her zaman onunla değiştirilebilir. O halde birinci suyun kıymeti en son suyun kıymetinden ve değerinden fazla değildir. Ancak ona denktir. İşte bu son kova suya, son lokma ekmeğe (örnekteki ellinci lokma) suyun veya ekmeğin *“nihai faydası”* denir. Ve *bir şeyin faydası, nihai parçanın faydasına denktir.* Bazan buna *“Utilité limite”* de derler. En son haddeki fayda demektir. Burada nazarı itibara almak icap eder ki, *bir mübadelede müsavi olan faydalar ancak en son kısım ve parçalardaki faydalardır.* Ondan önce gelen kısım ve

parçalardaki faydalar alıcı ve satıcılara göre farklıdır. Esasen mübadeleyi temin eden de bu durumdur.³⁷³

Bu marjinal fayda anlayışı ile ortaya çıkmaktadır ki, az malın faydası daha çok, çok malın faydası ise daha azdır. Buna göre vasıtalı vergide mesela fakirin ödediği beş milyon ile zenginın ödediği beş milyon aynı fayda ve değerde değildir. Sözelimi bir fakirin bir ödediği bir vergide ondan beş misli daha zengin olan beş, on misli zengin olan ise on, yirmi misli daha fazla zengin olan kimse ise yirmi ödediği takdirde vergide adalet sağlanmış olur. Çünkü fakirin nazarındaki beş bin ile duruma göre bir zenginın nazarındaki beş milyon belki aynı değerde olabilir. Şu halde vasıtalı vergilerde zengin fakir ayrımı yapılamayacağına göre, bu vergi ile zenginden bir alınırken fakirden on, yüz ve hatta bin alınmaktadır ki, bu zulümden başka bir şey değildir. Öyleyse vasıtalı vergiler bir haksızlık aracından başka bir şey değildir. Şu halde bu vergi türünü yürürlükten kaldırmak adalete hizmet, uygulamada tutmak ise haksızlığa hizmet demektir.

Alım Vergisi

Alım vergisi, vasıtalı-vasıtasız vergi ayrımında, vasıtalıları grubuna giren, perakende satışlarda veya ondan bir önceki safhada tahakkuk ettirilen bir muamele vergisidir. Herhangi bir ekonomik muamelenin fayda doğurmadığını, ortada bir fayda üretilmeden bir mal bulunmadan bundan vergi alınamayacağı açıktır.

Alım vergisi, yiyecek maddeleri gibi zaruri ihtiyaç maddeleri ile yatırım malları dışında, bütün mallar üzerine

³⁷³ Şükrü Baban, İktisat Dersleri, Kenan Basımevi, İstanbul–1942, s. 86-87

farklı oranlarda uygulanmaktadır. Zaruri maddelerin vergi dışı tutulması ile vergilemede adalet, yatırım mallarının istisna edilmesiyle iktisadi gelişme düşüncelerine yer verilmiş olmaktadır. Vergi kapsamına alınan mallara ise farklı oran uygulanarak, ekonomide tüketici taleplerinin bileşimi etkilenmektedir. Vergi dâhilindeki mallarda lüks olanlara doğru kaydırıldıkça vergi oranı yükselmekte ve hatta % 100 ün üzerinde bile vergi oranı uygulanabilmektedir. Böylece hem vergilemede adalet, hem de vergi gelirinde artış sağlanmaktadır.

Alım vergisi, vergi adaletini fazla bozmadan; bir yandan başta lüks tüketim malları talebini kısırkken, diğer yandan sermaye birikimini ve yatırımları teşvik etmektedir. Bu vasfı ile enflasyonist devrelerde, toplam talep içindeki yatırım unsurunu artırarak, ekonominin arz kapasitesinin genişletilmesi gayesiyle uygulanabilmektedir.

Bu verginin ilk uygulamasına 1940 yıllarında İngiltere’de rastlanmaktadır. İngiltere’de bu vergi, iç talebi kısmak suretiyle ihracatı teşvike yaramaktadır.³⁷⁴

Bu alım vergisinden başka aynı amaca hizmet eden genel istihlak ve özel istihlak vergileri de bulunmaktadır. Bu vergiler de aynı alım vergisinde olduğu gibi tüketimi kısmak ve ihracatı teşvik etmek için uygulanmaktadır.

Bu Verginin Eleştirisi

Alım vergisi ve ona benzer vergiler, ekonomiyi yönlendirmek ve kontrol etmek amacıyla ihdas edilmiş vergilerdir. Oysa vergi koymak ve vergi kaldırmakla biraz başarılı olsa da ekonomiyi yönlendirmek mümkün değildir.

³⁷⁴ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 20

Çünkü ekonomi tamamen insan iradesine bağlı olan bir alan değildir. Ekonominin kendisine mahsus doğal-tabii, değişmez ve ilahi kanunları vardır. Tabiata müdahale ekonomik açıdan fayda yerine zarar getirir.

Ekonominin doğal kanunları olduğunu ilk defa keşfeden fizyokratlar olmuştur. Feridun Ergin fizyokratları şöyle tanıtmaktadır: “Fizyokrat terimi, Yunanca’da tabiat (physis) ve kuvvet (kratos) anlamına gelen iki kelimenin birleştirilmesinden vücut bulmuştur. Türkçeye “*Tabiat kuvveti*” şeklinde çevrilebilir.

Fizyokratların fikir sistemini üç nokta halinde özetlemek mümkündür. Birinci nokta, *tabii düzen* fikridir. Fizyokratlara göre, dünyada tabii bir nizam vardır. Devlet, iktisadi hadiselerin cereyanına müdahale etmezse, her şey kendiliğinden ahenk ve intizam içinde yürür. İktisadın başlıca amacı, bu tabii düzenin kanunlarını incelemektir.

Fizyokratların fikir sistemindeki ikinci ana prensibe göre, mevcut bütün rejimler arasında, insanlık hesabına en faydalı olanı *tabii nizam*dır. Tabii nizam, dünyayı yaratan kuvvetin istemiş olduğu düzendir. Tanrının kurduğu nizam, insanların düşünebilecekleri suni sistemlerden daha iyidir.

Fizyokratların *tabii nizamı* benimsemek ve bu nizamın insanlık hesabına en iyi yol olduğuna inanmak suretiyle, vardıkları bir mantiki netice vardır. Onlar, tabii düzenin içinde iktisadi hadiseleri kendi tabii seyrine bırakmak gerektiğini ileri sürmüşlerdir."³⁷⁵

³⁷⁵ Feridun Ergin, İktisat, s. 51–56

Ekonomik olaylarda ekonomik kanunlar uygulanıp siyasi kanunlar uygulanmazsa daha faydalı olur. Ekonominin konjektürel durumuna göre müdahale edip durmak, bir vergi koymak veya belli bir zaman sonra bu vergiyi kaldırmak, ekonomik bünyede yabancılık meydana getirir; böylece uyum sağlamak zorlaşır. Kaldı ki, alım-satım işlerinde bir mal bir yerden kalkıp başka bir yere gitmekte ve eski yeri boş kaldığı için, toplum açısından bir üretim veya yeni bir malın piyasaya sürülmesi gibi bir değer ortaya çıkmamaktadır. Vergi felsefesinde, devletin herhangi bir ihtiyacı için, halktan alınan bir ekonomik değer harcanması söz konusudur. Değer üretilmeden harcanma nasıl meydana gelir; olmayan bir şey, yok olan bir şey üzerinde tasarruf yapılabilir mi? Bunlar eşyanın tabiatına ters düşen şeylerdir. O sebeple alım vergisi ekonomik açıdan faydalı bir iş sayılamaz. Zayıf bünyeli bir şahıstan kan almak nasıl zararlı bir iş ise, mala kendisinin ihtiyacı olan birisinden vergi almak da zararlı bir iştir.

Alım vergisi bir nevi tüketim vergisidir; insanlar birbirinin fotokopisi veya fabrikasyonu olmadığı için, onların tüketimlerini eşitlemek ya da ihtiyaçlarını aynı kabul ederek tüketimlerinden vergi almak, doğru bir davranış değildir. Şu halde alım vergisi ekonomiye müdahale ve tüketimi eşitleme olduğu için faydalı bir iktisadi olay değil, zararlı bir ekonomik harekettir. Öyleyse alım vergisi kaldırılmalıdır.

İstihlak Vergileri

İstihlak vergileri, fertlerin *tükettikleri* mal ve hizmetler üzerine konan vergilerdir. *Harcama* vergisinden farklı olarak istihlak vergilerinde vergi matrahı toplam harcama ve

dolayısıyla tek değil, muhtelif mal ve hizmetin tüketimi ve dolayısıyla müteaddittir.

İstihlak vergileri anlamlı ve tutarlı bir sistem dâhilinde ve hemen hemen bütün mallardan alınıyorsa, bir “*genel istihlak vergisi*” söz konusudur. Genel istihlak vergisi, esas itibariyle Satış Vergisi, Muamele Vergisi, Gider Vergisi, Katma değer vergisi, işletme vergisi, v.s. ile eş anlamda kullanılır. Bütün bunların arasındaki fark umumiyetle *vergileme tekniğine* inhisar etmektedir. Bazen böyle bir fark olmadan da değişik isimler kullanılmaktadır.

İstihlak vergileri nispeten mahdut sayıda mal ve hizmet üzerinden ve birbirinden genellikle müstakil olarak alınıyorsa, bu takdirde de *özel istihlak vergileri* uygulanıyor demektir. *Özel istihlak vergileri* amaç ve uygulama tekniği itibariyle de birbirinden farklı olabilmektedirler. İstihlak vergilerinden söz edilirken genellikle kastedilen, *genel istihlak vergisi* değil, fakat bu dağınık *özel istihlak vergileridir*.

Özel istihlak vergilerinin konmasında takip edilen başlıca amaçlar şunlardır:

a) Üretim ve / veya tüketim topluma maliyet yükleyen yani *sosyal maliyeti* özel maliyetinden yüksek olan malların üretim ve / veya tüketimini sınırlamak. Tütün ve alkollü içkilerin vergilendirilmesi genellikle bu gerekçeye dayanmaktadır. Bununla beraber devlet, bu maddelerin talep elastikiyetinin çok düşük olmasından faydalanarak yüksek vergi nispetleri tatbik etmekte ve bu sayede yüksek bir gelir sağlamaktadır.

b) Devletin yaptığı bazı hizmetlerin maliyetini, o hizmetten en çok yararlananlar arasında bölüştürmek. Petrol ve türevlerine –bilhassa benzin ve motorine- konulan istihlak

vergileriyle karayolları inşa ve bakım masrafları, yolları kullananlara kullanmaları arasında ödetilmiş olmaktadır.

c) Savaş ve benzeri olağanüstü dönemlerde özel tüketimi sınırlayarak devletin muayyen mal ve hizmetleri kullanma imkânını artırmak. Tabii bu gibi istihlak vergilerinin, özel talebi istenildiği derecede daraltmayı sağlayacak yükseklikte olması gerekir.

d) Genel istihlak vergileri veya eş anlamdaki vergiler (muamele, satış, v.s.) tatbik edilemediği zamanlarda devlete geniş varidat sağlamak. Tuz, şeker, kahve gibi mallardan, enerji sağlayan hizmetlerden alınan vergilerde olduğu gibi.³⁷⁶

Bu Verginin Eleştirisi

İstihlak vergisinin meşru ve mubah olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü bunda adaleti sağlamak imkânsızdır. Daha önce söylediğimiz gibi insanların ihtiyaçları farklı farklı olduğu gibi ekonomik güçleri de çok değişiktir. Onun için tüketimden vergi almak, görevi eşitlik sağlamak olan kanun ve hukuk işi değildir.

Muamele vergisi, bir malın veya mülkiyetin bir kimseden başka bir kimseye intikal ederken ortada hiçbir kar, gelir ve kazanç olmasa bile alıcı ve satıcının devlete vermeye mecbur olduğu vergidir. Muamele bir malın kullanılıp tüketileceği yere ulaşmasını sağlayan bir vasıta ve işlemdir. Cemiyette bu mübadele olmazsa malların üretilmesi ve tüketilmesi de mümkün olmaz. Üretim ve tüketim için mübadele şarttır. Bir şahıs malını başka bir şahsa devrederken, devletin bu işlemde vergi alması hem bir adaletsizlik örneği ve hem de böylece

³⁷⁶ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 448

üretim ve tüketimi zorlaştıracığından ekonomik açıdan da bir darbe demektir. Tedavülde öyle mallar vardır ki, bunlar beş defa on defa el değiştirerek tüketilecek yerlerine ulaşabilirler.

Burada muamele vergisinin yersizliğini gösterme bakımından arazi ve arsaları örnek olarak gösterebiliriz. Mesela bugün olduğu gibi % 15'i ve 20'i bulan muamele vergileri arsanın değerini üç dört kat artırmaktadır. Böylece asıl ihtiyaç sahibini bulmak çok güç olduğundan, bu arsadan tam istifade etmek mümkün olmamaktadır. Tapu harçları, noter masrafları, işletme vergileri, veraset ve intikal vergileri ve bunların hepsi de milli ekonomiyi ve üretimi küçülten ve kısın birer engeldirler. Bu sebeple bu gibi vergilerin kaldırılması üretimin artmasına ve dolayısıyla devlet gelirlerinin yükselmesine sebep olur. Mesela bir arsa üzerinden alınan % 15 alım-satım vergisi, bu arsanın satışına mani olur. Bu vergi kaldırılır, arsa satılırsa, onun üzerine on misli ve daha fazla bir değerde büyük bir bina yapılacak ve dolayısıyla devlet de bu üretimden payına düşen miktarı vergi olarak alacaktır.

Burada bir defa daha tekrar edelim ki, üretime giden yollarda vergi almak faydalı bir iş değil, tersine üretime engel olacağı için zararlı bir iştir. Vergi, üretim gerçekleşip mal tüketilecek bir hale geldiği zaman, mal üzerinden alındığında gerçek, faydalı ve adil bir vergi olur.

İşletme Vergisi

Belirli mal ve hizmetlerin tüketimini hedef alan bu verginin iki ana amacı vardır: Zaruri olmayan mal ve hizmet tüketimini vergilendirmek ve işletmelerin satışlarında fatura kullanımını zorunlu kılmak yoluyla gelir vergisi için bir kontrol mekanizması getirmek. İlk kabul edildiği şekliyle, lokanta,

gazino, meyhane, diskotek, oyun salonu gibi yerler ile plak, parfümeri, mücevherat, kristal eşya, kürk, oto lastiği gibi maddeleri satan işyerleri İşletme Vergisine tabidir. Vergi oranı mal ve hizmet türüne göre % 5 - % 30 arasında değişmektedir. Vergi matrahı da satılan mal ve hizmetin satış bedelidir. Verginin mükellefi kanunda belirtilen mal ve hizmetleri satan işletmeleri işletenlerdir. Fakat vergi mal veya hizmetin fiyatı ile birlikte alıcıya aktarıldığı için vergi yüklenicisi bu alıcıdır.

İşletme vergisinin bugüne kadarki uygulaması pek başarılı olamamıştır. Bir perakende satış vergisi olan bu verginin gerek idaresi ve gerekse kontrolü oldukça güçtür.³⁷⁷

Bu Verginin Eleştirisi

İnsanları potansiyel suçlu kabul ederek onları kontrol amacı ile birtakım vasıtalar icat etmek doğru bir hareket değildir. Her insan yalancıdır; her kes devlete vergi vermekten kaçır; her şahıs kötüdür; öyleyse insanları fatura ve fiş gibi vasıtalarla kontrol altına almamız gerekir. Bu anlayış aslında insanı potansiyel olarak suçlu kabul etmenin bir neticesidir. Bu ise Hıristiyan anlayışından ve Hıristiyan kültüründen gelen bir anlayıştır. Hıristiyanlık dininde “*Asli Günah*” ya da “*İlk Günah*” inancı bulunmaktadır. Buna göre Hz. Âdem ile eşi Havva yasak meyveden yedikleri için, onların neslinden gelen çocukların hepsini Allah ateşte yakmaya mahkûm etmiştir. Sonra Hz. İsa, bu günaha keffaret olmak üzere haç üstünde canını feda ederek, insanlara miras kalan bu günahı affettirmiştir. St. Augustinus tarafından icat edilen bu Asli

³⁷⁷ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 463

Günah inancı M.S. 416 yılında Miléve Konsili'nce tasdik edilmiştir.³⁷⁸

İslam dini insan tabiatının bu “İlk Günah” ile lekelenip bozulduğu tezini asla kabul etmez.³⁷⁹ Elmalılı, “Bir zamanlar Rabb’in melekeler: ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım,’ demişti”³⁸⁰ ayetinin yorumunda günah, isyan ve düşmanlık gibi şeylerin insanın kendi özünden olmadığı için, Hıristiyanlıktaki bu “Asli Günah” inancının doğru olmadığını söylemektedir.³⁸¹ İsmail Fenni de eserinde elde İncil’in asıl nüshasının bulunmadığını, Hz. İsa’nın dinine akla uymayan bir takım inançların karıştığını ve bunun böyle olduğunu seçkin ve engin bilgi sahibi âlimler itiraf etmişlerdir, demektedir.³⁸²

İnsanlar günahkârdır, suçludur ve suç işlerler diye kişileri potansiyel suçlu kabul etmek hukuki bir davranış olmadığı gibi ekonomiyi buna göre kurmak ve vergileri de buna göre almak insan fitratına uygun değildir. Vergi mükellefi bir insanın beyanını esas kabul etmeyerek, delil olarak fatura ve fiş kestirmek akıl karı değildir. Çünkü o fişi kesecek olan da yine mükellef olan o şahıs değil midir?

Bu verginin adalete uygun olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü neticede bu vergiyi tüketici ödemektedir. Yani lokantada yemek yiyen fakir bir kimse de bu vergiyi öder. Vergi

³⁷⁸ İsmail Fenni Ertuğrul, Hakikat Nurları, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. İstanbul–1949, s. 212

³⁷⁹ M.Aziz Lahbabi, İslam Şahsiyetçiliği, çev: İsmail Hakkı Akın, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul–1972, s. 99

³⁸⁰ Bakara 2/ 30

³⁸¹ Muhammed Hamdi Yazır. a.g.e. I, 298

³⁸² İsmail Fenni Ertuğrul, Maddiyyun Mezhebinin İzmihlali, Orhaniye Matbaası, 1928, Y.Y. s. 629

vermemesi gereken bir şahıs da bu vergiyi ödeyeceği için burada vergi adaletinden bahsedilemez.

Netice olarak maliyecilerin de itiraf ettikleri gibi bu işletme vergisi, başarısız bir vergidir.

Katma Değer Vergisi

Katma değer, satışa arz edilen malın fiyatından bunu üretmek üzere daha önce başka kişiler veya firmalar tarafından yapılmış *ara tüketim harcamaları* çıkarılınca, kalan farka katma değer adı verilir.

Katma değer vergisi, muamele ve satış vergilerinin modern ve günümüzde Avrupa'da hâkim tipidir. Verginin özelliği, yayılı muamele vergisi gibi *üretim-pazarlama* (dağıtım) sürecinin her safhasında (üretim, toptan satış, perakende satış) alındığı halde, matrah olarak sadece her safhada *katılan değeri* (satış – alım değeri) almasıdır. Katma değer vergisi böylelikle piramitleşmeyi, mükerrer vergilemeyi ve vergi tekniği dolayısıyla üretim metotlarının etkilenmesini ve yüksek vergi oranları tatbik etme zorunluluğunu önlemektedir. Katma değer ismi üstünde değer katan bir muameleden doğar.

Katma Değer Vergisi isim ve teknik olarak 1950'lere kadar gitmekte ve ilk defa 1955 de Fransa'da tatbik edilmiş bulunmaktadır. Ancak, Fransa'da o zaman tatbik edilen Katma Değer Vergisi, perakende ticareti mükellefiyet alanı dışında tutan, toptancılar için de ihtiyari olan, bu sebeple sadece üreticilere vazedilmiş bulunan bir vergi idi. Verginin Avrupa'ya yayılması, *Avrupa Ekonomik Topluluğunun* kurulmasından ve bu topluluk içinde, Roma antlaşmasının *öngördüğü vergi ahenkleştirilmesini* gerçekleştirmek için Katma Değer

Vergisinin genel istihlak (muamele, satış) vergisi tekniği olarak kabulünden sonra vaki olmuştur.

Genel istihlak (muamele ve satış) vergisi esprisine uygun olarak katma değer vergisi de esas itibariyle yalnız istihlake giden mal ve hizmetlerin vergilendirilmesini hedef almaktadır. Halen Avrupa memleketlerindeki uygulama da bu mahiyettedir. Bu sebeple yatırım malları için yapılan harcama, harcamanın yapıldığı yılda vergi matrahından tam olarak indirilmektedir.

Katma Değer Vergisi, yayılı ve toplu muamele (satış) vergilerinin mahzurlarını bertaraf etmekte, buna mukabil meziyetlerini muhafaza etmektedir. Gerçekten, bu vergi sayesinde verginin her muamele safhasında küçük nispetlerle alınması; mükelleflerin, gerektiğinden daha yüksek bir yüke maruz kalmamak için, birbirini kontrol etmesi; ihraç malları ve yatırım faaliyetlerinin kolaylıkla mükellefiyet dışında tutulması ve yükün, verginin karakterine uygun olarak tüketiciye yansması mümkün olmaktadır. Yani bu vergi, bir tüketim vergisinden ibaret olup onu tüketici öder.

Ancak, Katma Değer Vergisinin başarı ile tatbiki, piyasada defter sisteminin yaygın ve mükemmel olmasına bağlıdır. Henüz bu seviyeye gelmemiş piyasalarda, katma değer vergisi ile muamele vergisinin az çok “*götürülük*” tekniğini kullanan şekilleri arasında kompromiye gitmek mecburiyeti vardır.³⁸³

Bu Verginin Eleştirisi

İfade edildiği gibi katma değer vergisi bir tüketim vergisinden ibarettir. Hâlbuki vergi, tüketimden değil, üretimden alınmalıdır. Çünkü vardan ve var etmeden bir şey

³⁸³ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 516

alınabilir; yoktan ve yok etmeden bir şey alınamaz. Onun için bu vergi ekonomik hayatta fayda sağlayan pozitif bir vergi değil, aksine kişi haklarına kısıtlama getiren, şahısların üretme ve tüketme aşk ve şevklerine darbe vuran negatif bir vergidir.

Bir malın bir yerden başka bir yere nakli sırasında değer kazanması ve fiyatının yükselebileceği bir gerçektir. Ancak bu, malın kendisinde ve sağlayacağı faydada bir artış meydana getirmez. Vergi, faydayı artıran üretimden kaynaklanan bir olaydır. Fayda ise ihtiyaçları tatmin eden bir özelliktir ki, malların üretilmesinin asıl amacı budur. Bir mal bir semtten başka bir semte nakledildiği zaman onun fiyatı yükselebilir. Ancak bu malın miktarında bir değişiklik olmadığı için faydası değişmiş olmaz; daha önceki bulunduğu yerde faydası ne ise şimdiki geldiği yerde de yine faydası odur. O nedenle bir mal bir yerden başka bir yere nakledilirken, fayda da bir artış meydana gelmediği için bundan vergi almaya kalkmak ekonominin genel kurallarına aykırıdır. Ancak bu mal bir ticaret malı olup belli bir miktarın üzerinde ise o zaman vergi alınabilir. Çünkü ticaretin esasında kar ve kazanç getirmesi dolayısıyla gizli bir üretim vardır. İşte bu gizli üretimden dolayı ticari mallardan ve ticaret vasıtası paralardan ve para hükmündeki ekonomik değerlerden vergi alınır.

Netice olarak katma değer vergisi, kişilerin tüketim haklarına müdahale olduğu, fertlerin ekonomik güçleri ve ihtiyaçları farklı farklı olup bunlarda, katma değer vergisi alırken eşitliği sağlamak mümkün olmadığı ve bu vergi toplumda artan ekonomik bir faydadan kaynaklanmadığı için, ekonomik hayatta normal bir verginin oynayacağı fonksiyonları

icra edemez. Öyleyse bu verginin normal değil, anormal bir vergi olduğunu söylemeliyiz.

Muamele Vergisi

Muamele vergisi, gelirin *harcama* vesilesiyle tekrar ve bütünüyle *vergilendirilmesi* için ihdas edilmiş vergi sistemlerinden ilkidir. Başka deyimle, harcamaları bir bütün olarak ve tutarlı bir sistem dâhilinde kavramak iddiasıyla ortaya atılan ilk vergidir. Bundan önce de gerçi bir takım harcamalar vergiye konu olmuştur. Fakat o vergilendirme, sınırlı sayıda mal ve hizmet üzerine birbirinden müstakil ve değişik oranlarla konan *hususî istihlak vergisi* uygulamalarından ibaret kalmıştır.

Muamele vergisi ilk defa Birinci Dünya Savaşının son yıllarında ve şiddetli enflasyonun hüküm sürdüğü Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkelerinde uygulanmış, oradan bütün dünyaya ve Türkiye'ye de yayılmıştır.

İlk uygulamada verginin mümkün olduğu kadar genel olması, buna mukabil oranlarının düşük tutulmasına dikkat edilmiş; yükün nihai tüketiciye yansıtacağı kabul edilmekle beraber, başlangıçta üretim-pazarlama sürecinde yer alan işletmelerin hemen hepsi ayrı ayrı mükellef kılınmıştır. Verginin matrahı olarak, genellikle, bir işletmeden diğerine - mesela üreticiden toptan satıcıya- devirde malın haiz olduğu değer kabul edilmiştir.

Vergiye ilk savunanlara iki düşünce hâkim olmuştur: a) Kişiler yerine *işletmelerden* alınan bir verginin kontrolü daha kolaydır. Verginin oranları da -vergi genel olduğu için- çok düşük tutulabildiği için, yükünden kurtulma gayretine pek fazla kimse girmek istemeyecektir. Bu itibarla verginin randımanı

çok yüksek olacaktır. b) *Ad valorem*³⁸⁴ tarifeye dayandığı için enflasyon dönemlerinde reel geliri düşmeyecektir.

Uygulamalar *ikinci düşüncenin* doğruluğunu ispatlamış, fakat birinci gerçekleşmemiştir. Bu yüzden kısa bir süre sonra birçok memleketlerde istisna ve muafiyetler arttırılarak verginin tatbik alanı daraltılmıştır, buna mukabil vergi oranları yükseltilmiştir. Zira savaş yıllarında kuvvetlenmiş olmasına rağmen maliye idareleri bu derece geniş bir vergiyi ehliyetle uygulamamışlardır. Kaldı ki, kısa bir müddet sonra, verginin büyümesinde esaslı mahzurlar olduğu meydana çıkmıştır. Bu mahzurların başlıcaları şunlardır:

a) Üretim-pazarlama sürecinin her safhasında *yayıllı* alınması dolayısıyla entegre işletmeler lehine işlemekte ve *entegrasyonu* teşvik etmektedir. Bu etki, işletmelerin ekonomik müessiriyetinin azalmasına ve aynı malların değişik vergi yüklerine tabi olmasına sebebiyet vermektedir. Verginin bazı mal ve hizmetler için tek bir yerde (toplu) alınması, sistemin bünyesindeki bu kusuru -bütün mallar için aynı şeyi yapmadan-tam olarak ortadan kaldırmayı yetmemiştir.

b) Bilhassa *yayıllı* olarak işlediği, *toplu* olduğu zaman da toptan satış safhasından uzak bulunduğu hallerde ihraç mallarını mükellefiyet dışı tutabilmek çok güçtür. Buna mukabil, ithalatı teşvik edici bir nitelik taşımaktadır.

c) Vergiye tahammülü az, fakat tabi olduğu muamele adedi çok olan maddelerden, vergiye tahammülü çok olduğu halde tabi bulunduğu muamele adedi az olan maddelerden daha

³⁸⁴ Ad valorem, gümrük vergisinin uygulandığı ülkelerde, bu verginin, ithal edilen eşyanın ağırlığına ve fizik özelliklerine göre değil de eşyanın değerine göre vergi alınmasını esas kabul eden usul

fazla vergi alınmaktadır. Bu yüzden vergi yükünün gelir grupları arasında dağılışı vergi adaleti normlarına kolaylıkla ters düşebilmektedir. Bu mahzur da, *yayılı* sistemden tamamiyle vazgeçilmedikçe ve vergi, nihai tüketim safhasına çok yakın bir muamelede konmadıkça bertaraf edilemez.

Alınan bütün tedbirlere rağmen, verginin ekonomik faaliyeti *olumsuz* etkilemesi, mükelleflerin devamlı şikâyetleri önlenememiştir. Batı ülkelerinde bile maliye idareleri hiçbir vakit, zamanla gittikçe karışık bir hal alan, bu sistemi rahatlıkla tatbik edememişlerdir.

Bundan dolayı vergi zamanla tek safhalı (toplu) satış vergilerine dönüşmüş, Türkiye’de de 1954 yılında yerini gider vergileri sistemi içinde istihsal vergisine terk etmiştir.³⁸⁵

Bu Verginin Eleştirisi

Bu vergi de bir tüketim vergisidir. Tüketim vergileri hakkında getirdiğimiz bütün eleştiriler bunun için de geçerlidir.

Savaş zamanı ihtiyaçları ve enflasyonun beraberinde getirdiği sıkıntılar idarecileri bu verginin konulmasına sevk etmiştir. Yani bu vergiye anormal zamanların vergisi de diyebiliriz. Hâlbuki toplumda daha fazla vergiye ihtiyaç varsa, böyle anormal vergiler konulacağı yerde normal vergileri iki katına çıkarmak suretiyle ihtiyaçlar bir çözüme kavuşturulabilir. Mesela toprak ürünlerinden alınan onda bir vergi, beşte bir vergiye yükseltilmek suretiyle mesele çözümlenmiş olur. Fakat bu muamele vergisi gibi ekonominin genel kurallarına uymayan yeni bir vergi icat edildiği zaman ifade edildiği gibi şikâyetler artar.

³⁸⁵ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 689

Zaten bu vergiyi koyanlar, kişiler yerine işletmelerden alınan bir verginin kontrolü daha kolaydır görüşüne dayanıyorlardı. Hâlbuki bu düşüncenin gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır. Bu verginin mahzurları görüldüğü gibi yazar tarafından üç maddede toplanmıştır. Üretim ve pazarlamanın her safhasında vergi almanın, fiyatları son derece yükseklerle çekeceği için mahzurlu olacağı açıktır.

Bu günkü ekonomilerin hastalıklarından birisi de teşviklerdir. Gerek ithalat ve gerekse ihracat niçin teşvik edilsin ki? Devlet, toplumun şu kesimine teşvik verirken diğer kesime vermezse bu haksızlık olmaz mı? Bu verginin uygulamasında ithalat bir nevi teşvik görürken, ihraç ise bu vergiyi öder. İşte bu bir çelişkidir; çünkü ithal ve ihraç yapan bütün tüccarlar, aynı kanun ve kurallara tabi olmalıdırlar.

Bu vergi ile kimi şahıslardan az, kimi şahıslardan ise daha çok vergi alınmaktadır. Bu durumun vergi adaleti ile bağdaşması mümkün değildir.

Netice olarak muamele vergisinin ekonomik, adaletli ve faydalı bir vergi olduğu söylenemez. Zaten uygulanmış ve sonuçta pek faydalı görülmediği için ya terkedilmiş veya alanı daraltılmıştır.

Satış Vergileri

Satış vergileri, muamele vergisinin türlü mahzurlarını ortadan kaldırmak amacıyla geliştirilen vergi türleridir. Bir bakıma, başlangıçta yayılı şekilde uygulanan muamele vergilerinin üretim-pazarlama (dağıtım) sürecinin muayyen bir safhasında *toplu* olarak tahsil edilmesidir.

Satış vergileri başlıca üç tiptir. Bunlar sırasıyla, İmalatçı Satış Vergisi, Toptancı Satış Vergisi ve Perakendeci Satış

Vergisidir. Bu sıra aynı zamanda satış vergilerinin gelişme sürecini göstermektedir. Gerçekten satış vergileri, imalatçıdan perakendeciye doğru geliştikçe, vergileme prensiplerine ve bizzat verginin ihdas sebebine daha çok uymaktadır.

Muamele Vergisi gibi Satış Vergisinin de hedefi toplam vergi yükünün bir kısmının, tüketim için yaptıkları masraflarla orantılı olarak fertlerden doğrudan doğruya alır gibi bu masraflara eşit oranda yükletilmesidir. Bunun için verginin mümkün olduğu kadar bütün tüketim maddelerini kavraması, bunlara olabildiği kadar aynı yahut çok az farklı oranların uygulanması gerekir. Bunu yapmadığı takdirde verginin gelir grupları arasında dağılışı vergileme prensiplerine ters düşeceği gibi, idaresi de güçleşir. Öte yandan verginin, üretim-pazarlama tekniği seçimini de etkilememesi lazımdır. Eğer böyle bir etki yapıyorsa -vergiden evvelki üretim- pazarlama tekniğinin optimal teknik olduğu varsayımı altında ekonomik etkinliği bozduğu ve ekonomi için *aşırı yük* yarattığı söylenebilir. Diyebiliriz ki, diğer bütün şartlar aynı olduğu takdirde, satış vergileri arasında bu icaplara en uygun olanı, perakendeci satış vergisidir. Bu uygunluk, aşağıda görüleceği üzere, satış vergilerinin diğer özellikleri bakımından da mevcut bulunmaktadır.

Satış Vergisinin tüketim harcamalarını hedef alması, diğer malların mükellefiyet alanı dışında tutulmasını gerektirir. Bu sınırlama yapılamadığı ve üretim için satın alınan mallar da vergilendirildiği takdirde, verginin tüketim harcamalarıyla orantılı olması imkânı ortadan kalkmaktadır. Ayrıca, üretime gidecek bazı malların vergilendirilmesi, bir kısım üreticilerin,

vergiden kaçmak için, bu malları satın alma yerine bizzat üretmelerine sebebiyet verir.

Verginin kabil olduğu kadar sadece tüketim harcamalarını kavraması için tüketim mallarının iyi tarif edilmesi kafi değildir. İyi bir sınırlama, verginin alınma safhasıyla yakından ilgilidir. Üreticiye yahut toptancı tüccara konan verginin üretim mallarını da teklif etmesi ihtimali çoktur. Zira aynı mal, bu safhadan itibaren hem üretimde hem tüketimde kullanılabilir. Buna mukabil perakendeciden alınan satış vergisinin sadece istihlak malına yüklenmiş olacağı söylenebilir.

Kişilerin geliri sadece mallara değil, fakat hizmetlere de harcandığı ve toplam harcamada hizmetlerin payı gittikçe büyüdüğü için, satış vergisi hizmet istihlakini de mümkün mertebe kavramalıdır. Kaldı ki otel, lokanta gibi hizmetlerin içinde mal istihlakı de yer almaktadır. Hizmetlerin mükellefiyet alanı içine alınması, verginin randımanını artırdığı gibi, yükün gelir grupları arasında daha adil dağılmasını da sağlar.

Satış vergilerinde oranların, bütün maddeler için mümkün olduğu kadar eşit olması gerekir. Gerçi vergi adaleti yönünden, farklı oranlar savunulmaktadır. Ancak farklı oranların yüksek gelir sahiplerini daima daha yüksek bir yüke maruz bırakmayacağını, buna mukabil verginin tatbikatında büyük güçlükler doğuracağını düşünmek gerekir. Her halde oran farklılaştırmaları, eğer adalet hisleriyle yapılacaksa, pek mutedil derecelerde kalmalıdır.

Gaye tüketim harcamaları oranında kişileri vergilendirmek olduğuna göre, satış vergilerinin nihai tüketiciye yansımaları öngörülmektedir. Kanun koyucunun bu arzusu; piyasa şartlarına tabi olarak gerçekleşmeyebilir ya da ancak kısmen

gerçekleşebilir. Ancak seçilecek vergileme tekniğinin, yansımının gerçekleşme derecesine etki yapmaması, kaynakların optimal dağılımı bakımından, üzerinde dikkatle durulması gereken bir husustur. Muamele Vergisinin, *piramitleştirmeye* sebebiyet vermesi; nihai tüketim safhasından uzak kalması; istihlak ve üretim malı arasında gerekli ayırımı tam yapamaması dolayısıyla yansımayı etkilediği, bilinen bir husustur. Üreticiden ve toptan ticaretten alınan satış vergileri de daha az şiddette olmakla beraber, yansımayı etkilemektedirler. Buna mukabil perakende ticaretten tahsil edilen satış vergisi yansımaya karşı tarafsızdır.

Vergi oranı aynı olduğu takdirde, perakendeci satış vergileri diğer Satış Vergisi tiplerinden daha yüksek gelir sağlamaktadır. Bunun, türlü sebepleri arasında en önemlisi, matrahının daha geniş olmasıdır. Ancak baştan beri izah edilen üstünlüklerine rağmen, her memleketin perakendeci Satış Vergisi uygulaması mümkün olamamaktadır. Bilhassa az gelişmiş memleketlerde perakende ticaretin çok dağınık ve rasyonel kayıt sisteminden mahrum olması, böyle bir vergilendirme tekniğinin tatbikini adeta imkânsızlaştırmaktadır. Türkiye'nin 1954'ten beri tatbik ettiği satış vergisini istihsal vergisi yani üreticiden alınan bir mükellefiyet biçiminde seçmesi bundandır. *İşletme Vergisi* uygulanmasıyla perakendeciye kavrayan bir satış vergisi denemesine, memleketimizde ancak 1970'ten itibaren cesaret edilebilmiştir.³⁸⁶

³⁸⁶ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 818-819

Bu Verginin Eleştirisi

Satış vergisi aslında bir tüketim vergisidir. Çünkü sonuçta bu vergi tüketicieye yansıtılmakta ve ona ödetilmektedir. Tüketim vergisi ise insanların bir fabrikasyon ve fotokopi kabul edilmesi felsefesine dayanır. Aynı bir malı alan herkes, o mala konan vergiyi verecektir. Sanki toplumu meydana getiren bireyler, bir otomobil fabrikasının ürettiği arabalar gibidir. Bunun doğru bir şey olmadığı açıktır. Satış vergisi her tüketiciden aynı miktarda alındığına göre, insanlar aynı şeyleri ve aynı miktarda tüketici olmalılar. Hâlbuki insanların ihtiyaçları farklı farklı olup buna bağlı olarak tüketimleri de değişiktir. Öyleyse satış vergileri adı altında alınan vergilerin adalete uygun olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bu vergi imalatçı, toptancı ve perakendeci gibi üç çeşit kademedede alındığına göre fiyatların aşırı yükselmesi gibi bir problem doğurmaktadır. Mal imalatçıdan toptancıya, toptancıdan perakendeciye intikal ederken fiyatı artmakla beraber, malın miktarı aynı kaldığı için faydası da sabit kalmaktadır. Faydada bir artma ve çoğalma meydana gelmemektedir. Tüketici bir malı satın aldığı zaman kendisinin eski malına ilave olarak bir ek ve fazla mala sahip olur. Yani kişinin malında bir artış meydana gelmiştir. Malın miktarı arttığı için de haliyle faydası da artacaktır. Ancak ekonomide birey-toplum dengesi esas olduğu için fert açısından meydana gelen bu artışı toplum açısından söylemek mümkün değildir. Toplum açısından bir artış ve üretim meydana gelmemiştir. Toplum açısından bir mal artışı meydana gelmediği bir yerde toplumun hisse almaya kalkması, bir mal bir yerden başka bir

yere devredilirken devletin vergi alması haksız bir iktisaptır. Çünkü toplum için, devlet için bir artış meydana gelmemiştir.

Mal imalatçıdan toptancıya intikal ederken, toptancının malı artmıştır; ama buna mukabil imalatçının malı aynı miktarda eksilmiştir. Bir devlet veya toplumda bir mal bir taraftan kalkıp başka bir yere nakledildiği zaman bir üretim veya bir fayda artışı meydana gelmiş olmaz. Yani üretim ve fayda artışı hem birey ve hem de toplum açısından gerçekleşmiş olmalıdır. Bütün problem üretim ve var oluştaadır; var olan bir şeye dayanırsınız, var olan bir şeyle ihtiyacınızı giderirsiniz, var olan bir şeyi alır ve var olan bir şeyi verirsiniz. Yokla hiçbir yere gidilmez. Yokla bir ihtiyaç giderilmez, yok olan bir şeye ortak olunmaz, yoktan hisse alınmaz. Tüketim bir yok etmedir; tüketimde bir mal yok olacak ki insanın ihtiyaçları giderilmiş olsun. Bir mal ve madde yenilmeden insanın karnı doymaz. İşte o nedenle tüketimden, malın tüketime doğru yol alan sürecinde bir vergi alınmaz. Çünkü bu mal yok olmaya gidiyor demektir. Devletin bu yok olmaya giden bir mala ortak olup hisse alması ekonomik etkinliği bozabilir ve ekonomi için aşırı bir getirdiği söylenebilir. Bu açıklamalara göre bir malın tüketiminden vergi almanın yanlışlığı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda lokanta ve otel gibi, hizmet tüketimi yapılan yerlerden ise vergi almanın hiç mi hiç yeri yoktur.

Ekonomiyi bir makineye benzetecek olursak, bu makinenin parçaları mesabesinde olan birey-toplum, fert ve devlet, mal, para, kredi ve emek, vergi ve ihtiyaç yani bütün elamanlar kendilerine biçilen doğal rolleri oynarlar ve görevlerini yaparlarsa bir yanlış yapılmış olmaz ve bir haksızlık edilmiş de olmaz. Ancak ekonomik hayatta bir verginin gerçek

sebebi hala kavranamamış ise devletin niçin vergi aldığı bilinmiyor, devletin hakları ile görevleri birbirine karıştırılıyor ise o toplumun ekonomik krizlerden ve sosyal çalkantı ve kargaşalardan kurtulması mümkün değildir.

Bugün hemen hemen herkes, devletin yol, okul ve hastane yaptığını, güvenliği sağladığını ve daha birçok şeyler yaptığını bunun için de vergi aldığını söylüyor. Bu ise tamamen yanlış bir iddiadır; çünkü burada hak ile vazife, devletin hakkı ile görevi birbirine karıştırılmıştır. Devletin yol yapması onun bir vazifesi, vergi alması ise hakkıdır. Yani bunlardan birisi hak, diğeri ise vazifedir. Hak başka bir şey, vazife ise başka bir şeydir. Vergi almak devletin bir hakkıdır; toplumun güvenliğini sağlamak; hastalara, kimsesizlere ve çaresizlere bakmak; yol, liman ve altyapı hizmetlerini yerine getirmek devletin vazifesidir.

Devletin vergi alması onun bir alacağı ve onun bir hakkıdır. Devlet, toplumda üretimin gerçekleşmesini sağlıyor, malların üretilip çoğalmasına ve faydaların artmasına katkıda bulunuyor. Neticede üretimden kendisine düşen payı alıyor. Böylece verginin sebebi üretim ve mal olduğu ortaya çıkmaktadır. Öyleyse devlet üretimin gerçekleşmesine imkân hazırladığı için vergi almaktadır. Mal yoksa üretim yapılmamışsa o noktada devletin vergi alması doğru değildir. Mesela alım-satım vergileri ve tüketimden alınan her türlü vergiler, bizim vergi anlayışımıza göre haksız iktisaptan başka bir şey değildir.

Devletin yol yapması, alt yapı hizmetlerini gerçekleştirmesi ise onun vazifesidir. Bu vazifenin sebebi de ya tayin veya seçim ile iş başına gelmek ve sorumluluğu üstlenmektir. Ailede bireylere yapılan hizmetler karşılıksızdır.

Bir ailede yeme, içme, giyme ve barınma gibi ihtiyaçlar karşılıksız olup çalışmayanların ve üretim yapmayanların da bu haklardan faydalanmaları söz konusudur. Çalışmayan bir kimse de yiyecek, giyecek ve barınacaktır. Onun için aile velayet-i hassa sıfatı ile birbirine bağlı olup bireylere götürülen hizmetler karşılıksızdır. Devlet de böyledir; bir devletin tüm vatandaşları birbirine velayet-i amme bağı, kamu bağı ile bağlı olup birbirinden sorumludurlar ve bunun neticesi olarak devlet vatandaşlarına hizmeti karşılıksız götürür. Yani devlet, vatandaşlarına hizmet satan bir şirket ve cemiyet değildir. Devlet, üretimden kendisine düşen payı alır, bu üretimden aldığı hisseyi, vatandaşların müşterek ihtiyaçları için harcar. Böylece devletin gelir sebebi ve gelir yerleri başka, gider sebebi ve gider yerleri de başkadır.

Netice olarak satış vergileri ekonomik bir olay değil, ekonomik etkinliği bozan bir harekettir. Çünkü mevcut olmayan bir malı paylaşmaktır; insanın kendi ihtiyacı olan bir ekonomik değeri, onun gönlü ve rızası olmadan elinden zorla almaktır. Tüketimden vergi almak, tüketilmek üzere bir otomobilin deposuna konulmuş olan benzinden bir kısmını geri almaya benzer. Otomobilin tüketim hakkını elinden alırsanız, o, yolun yarısında durur. Yanlış olarak alınan vergiler de ekonomik hayatta çarkı yarıda durdurur ve böylece krizlere sebep olur.

Emlak Alım Vergisi

Emlak alım vergisi, gayrimenkul alım-satım veya öyle sayılan tasarruflarda uygulanan bir muamele vergisi türüdür. Esas itibarıyla, devletin tapu sicilleri tutup muhafaza etmesi karşılığı olarak alınan tapu harcının vergiye dönüşmesi ile ortaya çıkmıştır. Nitekim Türkiye’de de 1963 yılında ve tapu

harcının yerine geçmek üzere uygulanmaya başlanmıştır. Emlak alım vergisi bazı ülkelerde merkezi devlet vergisi, bazı ülkelerde ise mahalli idare vergisi olarak alınır.

Türkiye’de 1963 yılında ihdas edilen, 1970 yılında kapsamı genişletilen Emlak Alım Vergisinin matrahı, gayrimenkulün satış bedelidir.³⁸⁷

Bu Verginin Eleştirisi

Az önce satış vergisini eleştirirken ifade ettiğimiz gibi, bir fayda üretmediği için alım ve satımdan vergi almak doğru değildir. İşin garip tarafı hem alandan ve hem de satandan vergi alınmaktadır. Burada alan ile satan zıt durumlarda olduğu için, bu verginin bir mantığı yoktur. Bir ev veya arsa satan kimseden bir gelir elde ettiği için vergi alınıyorsa, alan kimseden niçin vergi alındığını açıklamak mümkün değildir. Eğer satın alan kimseden bir tüketim vergisi olarak alınıyorsa o takdirde satan kimseden niçin bu vergi alınmaktadır; bunu anlamak ve anlatmak zor bir iştir. İsim olarak her ne kadar *emlak alım vergisi* denilmiş ise de satımdan da vergi alınmaktadır. Bu tamamen yüzde yüz bir çelişkidir ibarettir.

İşte bugünün çağdaş vergisi böyle akıl ve mantıktan, kural ve kanundan uzak bir vergidir. Vergide illet ve sebep yok keyfilik hakim ise o ekonominin ve o toplumun bilimsel ve hukuki olduğunu söylemek mümkün değildir.

Devletin tapu sicillerini tutup muhafaza etmesi gerekiyor ve bunun için de bir kaynak ihtiyacı varsa, kurulacak bir vakıf veya herhangi bir gelir faslından bunu karşılamak mümkündür. Devlet hizmetlerini karşılıksız götürür temel düşüncesi her

³⁸⁷ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 273

yerde geçerlidir. İslam'ın devlet anlayışında yapılan kamu hizmetleri karşılığında herhangi bir harç ve vergi alınmaz.

Memduh Yaşa harçlar hakkında şunları yazmaktadır: Harçlar, devlet gelirlerinin bir türü olan harçların belli başlı özellikleri şunlardır:

a) Harçlar belirli *kamu hizmetleri karşılığında* alınır. Devlet sunduğu adalet, emniyet, eğitim gibi hizmetlerin bedellerini kısmen bu hizmetlerden yararlananlara ödetir. Mesela üniversitelerdeki kayıt ve imtihan harçları ya da mahkemelerde ödenen harçlar gibi. Harçlardan sağlanan gelir aslında söz konusu hizmetle ilgili giderlerin küçük bir bölümünü karşılar. Mesela üniversite giderlerinin büyük bir kısmı harç dışı devlet gelirlerinden sağlanır. Harçlar genel olarak *sinaî ve ticari olmayan* hizmetlerde söz konusudur. Sinaî ve ticari hizmetlerde ödenen tutar, esas olarak bir harç olmayıp bir bedel ya da bir fiyattır.

Harçların ilgili devlet hizmetleriyle direkt bir bağlantısı vardır, vergilerde ise böyle bir bağlantı yoktur.

b) Bazı yazarlara göre harçlar esas olarak vergiler gibi *cebri* değildir. Şöyle ki, belirli hizmetlerden yararlanmak istemeyen kişilerin harç ödeme mecburiyetleri yoktur. Halbuki vergileri belirli gelire ya da servete sahip olan herkes ödemek zorundadır; bu kişilerin bu vergilerle sağlanacak hizmetlerden yararlanıp yararlanmadıkları hususu önem taşımaz.

Bununla beraber, cebrilik niteliği zayıf olan bazı vergiler de mevcuttur. Özellikle istihlak vergileri böyledir. Mesela tütün ya da içkiden, şeker ve çaydan alınan vergiyi ancak bu maddeleri kullananlar ödemek durumundadır; yani bu

maddeleri kullanmak ve bunların vergisini ödemek de aslında ihtiyaridir.

Harçların ihtiyari olup olmadığı konusu literatürde oldukça tartışmalıdır. Ve birçok yazarlara göre harçlar da vergilerle aynı derecede *cebridir*.

Harçların devlet gelirleri içindeki yeri zamanla azalmaktadır. Bunlar ya ortadan kalkmakta yahut tapu harcında olduğu gibi vergiye dönüşmektedir.³⁸⁸

Daha önce de söylediğimiz gibi, devlet hizmetleri karşılıksız olduğu için, harç diye bir vergi veya vergiye benzer bir şey ihdas edilemez.

Emlak Vergisi

Emlak vergisi, bir *servet vergisi türüdür*. Ancak servetin hepsini değil, gayrimenkul ve gayrimenkul ile ilgili hakları vergilendirmektedir. Bu itibarla emlak vergisini bir *kısmi servet vergisi* olarak görmek de mümkündür.

Servet, gelirden ayrı olarak bir iktisadi gücü temsil ettiği için, çağımızda bütünüyle vergiye tabi tutulmak istenir. Fakat henüz ileri derecede sanayileşmemiş memleketlerde servetin bütün unsurlarını kapsayan bir servet vergisi tatbiki çok güç olduğu için kısmi servet vergileriyle yetinilmekte ve Emlak Vergisi bu kısmi mükellefiyetlerin genellikle en önemlisini teşkil etmektedir.

Emlak vergisi, diğer kısmi servet vergileri gibi esas itibariyle *objektif* bir vergidir. Zira bu vergilerle mükellefin gerçek iktisadi gücünü göz önünde bulundurmak, dolayısıyla vergiyi şahsileştirmek mümkün değildir. Bununla beraber,

³⁸⁸ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 377-378

iktisadi güce bir dereceye kadar tesir eden bazı unsurlara - mülkün değeri, mahiyeti, kullanılış şekli gibi- dayanarak mükellefiyette bazı farklılaştırmalar yapmak ve böylece vergiyi bir parça şahsileştirmek imkânı vardır.

Emlak Vergisi mevzuu, gayrimenkul mülkiyeti ve ona bağlı haklar olmakla beraber, genellikle emlakın gelirinden ödenir. Zira bu vergi esas itibariyle, mülkiyetin tasfiyesine sebebiyet verecek derecede yüksek oranlarda tatbik edilmez. Ancak bizzat irat sağlamayan gayrimenkuller aynı mükellefiyete tabidir. Bu gibi hallerde vergi, mükellefin diğer kazançlarından ödenir. Bu itibarla çağdaş toplumlarda tatbik edildiği şekliyle Emlak Vergisi, servet dağılışındaki farklılığı azaltıcı bir etkiye genellikle sahip bulunmamaktadır. Ancak emlaki iradından müstakil olarak vergilendirmek suretiyle, mülk sahibi olmanın maliyetini arttırmaktadır. Bu itibarla vergi, çağımız toplumlarında, ayrıca bir genel servet vergisi yoksa, iktisadi sebeplerle olduğu kadar sosyal sebeplerle de arzulanmaktadır.

Türkiye’de 1970 yılına kadar Arazi Vergisi ve Bina Vergisi adıyla iki ayrı vergi tatbik edilirken, 1970’te 1319 sayılı kanunla bu iki vergi kaldırılmış, yerlerine Emlak Vergisi konulmuştur. Emlak Vergimiz, biri bina, diğeri arazi ve arsa olmak üzere iki temele oturmaktadır. 1972’de çıkartılan 1610 sayılı kanunla, Emlak Vergisi sistemi değiştirilmiş ve ek hükümlerle tamamlanmıştır.

Emlak Vergisinin Türk vergi sistemi bakımından getirdiği en büyük yenilik, *matrahın mükellef tarafından beyan edilmesidir*. Matrah mülkün rayiç değeri olarak tanımlandığı

için verginin değişen iktisadi şartlara intibakı sağlanmış ve randımanının devamlı şekilde yükselmesi yolu açılmıştır.³⁸⁹

Bu Verginin Eleştirisi

Burada hemen ekonomik terimlerin henüz kavramları açık, net ve tam olarak ifade edemediğini söylemeliyiz. Görüldüğü gibi emlak vergisi servet kelimesinin yardımı ile tarif edilmektedir. Hâlbuki emlak başka servet başkadır. Emlak, mülkler ve taşınmaz mallar demektir. Servet ise zenginlik, varlık, zenginliği meydana getiren mal, mülk ve sairedir. Buna göre emlak daha dar, servet ise daha geniş kapsamlı gözükmetedir. Bizim burada asıl söylemek istediğimiz, sadece vergilerde değil, ekonominin genelinde de bir fizik ve kimya ilimlerinde olduğu gibi, terimlerin yeteri kadar yerli yerine oturmamasıdır.

Emlak vergisi de diğer çağdaş vergiler gibi ekonomik değildir. Çünkü vergi şahsi bir mükellefiyet olduğu halde bunda vergiyi şahsileştirmek mümkün değildir. Hem emlak vergisi denir ve hem de vergi emlakten değil, gelirinden verilir. Üstelik gelir getirmeyen emlakten da vergi alınmaktadır. Bütün buralarda mantığı ve bilimselliği arasanız da bulamazsınız. Çünkü çağdaş ekonomi henüz verginin sebebini bulamamış, onun mal olduğunu, insanın ihtiyaçlarını tatmin eden mal (ve para) olduğunu tespit edememiştir. Ayrıca emlak vergisi servet dağılışındaki farklılığı azaltıcı bir etkiye genellikle sahip değildir. Oysa verginin ekonomik hayatta oynadığı rollerden birisi de servetin sadece zenginler kesiminde tedavül edip durmasını önlemektir. Bunun için Kur'an-ı Kerim'de "Ta ki o

³⁸⁹ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 275

mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın³⁹⁰ buyrulmaktadır.

Emlak vergisinde gayrimenkul ister bir irat getirsin, ister getirmesin vergi alınmaktadır. Bir gelir getirmeyen mesela bir arazi ve tarladan vergi alınamaz; eğer alınacaksa o arazinin bir parçası alınabilir. Çünkü vergide *gelirin* temel alındığı bir usulde yapılacak başka bir şey yoktur. İslam’da emlak vergisi, arazi vergisi yok; araziden kaldırılan üründen vergi vardır. Bir toprağı kişi kendi mülkiyetine geçirmiş ve o toprağı işleyip ürün kaldırmayarak hem kendisi ve hem de mensup olduğu toplum için bir gelirden mahrum bırakıyorsa, yöneticiler tarafından bu arazi onun elinden alınabilir. İslam hukukunda bir arazi işletilmeden boş olarak bir şahsın elinde en çok üç yıl bekletilebilir. Bu konuda Ebu Yusuf’un Kitabü’l-Harac adlı eserinde şu ifadeler geçmektedir:

“Ebu Yusuf dedi: Leys Tavus’tan naklen bana şöyle anlattı: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdular: “Boş araziler Allah’ın ve Resulü’nündür. Ondan sonra da sizindir. Herkim ölü bir toprağı ihya ederse o toprak, ihya edenidir. Üç sene boş kalan arazide muhtecirin hakkı yoktur.

Ebu Yusuf dedi: Muhammed b. İshak, Zühri ve Salim b. Abdullah’tan rivayetle bana şöyle anlattı: “Hz. Ömer bir gün hutbeye çıktı ve şöyle konuştu: Herkim ölü bir toprağı ihya ederse, o toprak ihya eden kimsenin olur. Üç sene boş kalan arazide muhtecirin (yeri taşla çeviren) hakkı yoktur.” Bunu söylemesine sebep, bazı kimseler işlemedikleri halde bazı

³⁹⁰ Haşr 59/ 7

arazilere el koymuşlar, bu yerlerin kendilerinin olduğunu iddia etmek istemişlerdi.”³⁹¹

Gümrük Vergileri

Gümrük vergileri, memlekete ithal edilen veya memleketten ihraç edilen mallar üzerinden genellikle siyasi sınırı (gümrük hattı) geçtikleri sırada alınan vergilerdir. Çağımızda ihraç mallarından ancak çok istisnai hallerde vergi alındığından gümrük vergileri deyimi pratikte sadece ithal edilen mallara konan vergiler için kullanılmaktadır.

Gümrük vergileri, *çok gayeli* vergilerdir. Gayelerin birincisi *iktisadi*dir. Eskiden beri gümrükler milli sanayinin kurulması için en etkili araç olarak kullanılmıştır. Bu maksatla ihdas edilen gümrüklere *himayeci* (hami) gümrükler denir. Bu gümrüklerin esas gayesi, yabancı menşeli malların maliyetini artırarak iç piyasada yerli sanayinin rekabet gücünü yükseltmek; milli ve yabancı malların maliyetleri arasındaki farkı, milli mallar lehine ortadan kaldırmaktır. Gümrük vergileri bu istikamette fazla ileri giderek, maliyetten doğan rekabet şartlarını eşitlendirmek yerine yabancı menşeli malları daha da pahalılandırırları takdirde, genellikle ithalatı önlemiş olurlar. Bu maksadı taşıyan ve yabancı menşeli mal ile benzeri yerli mal arasındaki maliyet farkını çok aşan gümrük vergilerine yasaklayıcı (*prohibitive*) vergiler adı verilir.

Çağımızda gümrük vergilerinin iktisadi fonksiyonu, rekabet şartlarını eşitlendirmek yahut bu şartları yerli menşeli mallar lehine çok üstün duruma getirmek suretiyle gerçekleştirilen himayecilikten ibaret değildir. Gümrük vergisi

³⁹¹ Ebu Yusuf, Kitabü'l-Harac, çev: Ali Özek, s. 113

oranları üzerinde oynayarak paranın dış değeri de ayarlanmakta ve bir bakıma bu vergi ile çoklu kur sistemi tatbik edilmiş olmaktadır. Bilhassa parasının dış paritesini³⁹² gerçek değerinin üstünde tutan memleketlerde, ancak gümrük vergisi oranları arttırılmak suretiyle aşırı ithalata ve ödeme dengesi açığına mani olunabilmekte, fakat aynı memleketlerde ithali arzu edilen mallara ait gümrük vergilerine dokunulmamakta böylece onlar için daha düşük bir parite tatbik edilmiş olmaktadır. Gümrük vergileri bazı hallerde de devlete gelir sağlamak maksadıyla konur. Vergi özellikle bu gaye ile konabileceği gibi, aynı gaye verginin iktisadi fonksiyonu ile bir arada da takip edilebilir. Memlekette genellikle üretilmeyen mallara konan gümrük vergileri esas itibariyle devlete gelir sağlama gayesini güderler. Bunlara hami gümrüklere zıt mahiyetlerini belirtmek üzere, *mali gümrükler* adı verilir. İktisadi maksatlı gümrük vergilerinin aynı zamanda devlete gelir sağlamaları, vergi oranlarının ithalatı önleyecek derecede yüksek olmamaları halinde gerçekleşir.

Gümrük vergilerinin, devlete *gelir* sağlamaları arzulandığı derecede *fiyat esnekliği olmayan* mallara kaydırılması gerekmektedir. Bu sebeple, gelir fedakârlığına katlanmadan, yabancı menşeli lüks malların aşırı derecede vergilendirilmesi imkanı yoktur. Bununla beraber gümrük vergisi, mutedil ölçülerde kalmak şartıyla vergi oranlarının vergi adaletini gerçekleştirme maksadıyla farklılaştırılmasına müsait bir vergi tipidir.³⁹³

³⁹² Parite, tam benzerlik, çift olma, iki ülkenin paraları arasındaki dönüşüm haddi demektir.

³⁹³ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 268

Bu Verginin Eleştirisi

Bu vergi de ekonomiye zarar getirecek tüketim vergilerinden birisidir. Tüketim vergilerinin ekonomiye yarar getireceğini söylemek bilimsellikten uzaktır. Çünkü bu vergiler adaleti sağlayamadığı gibi, kişi haklarına tecavüz olup insan psikolojisinden uzaktır. Gümrük vergilerinin ortaya çıkış sebebini de meşru saymak mümkün değildir. Çünkü gümrük vergileri, ya milli sanayisini korumak veya devlete gelir sağlamak için konulmuş olan vergilerdir. Ekonomiye milli kabul ettiğimiz takdirde bir ülkenin sanayisini ve ürettiği malları da milli kabul edebiliriz. Fakat bu sadece bir kabulden ibaret kalır. Çünkü falan ülkenin imal ettiği bir makine ile filan ülkenin imal ettiği aynı makine arasında bir fark yoktur. Dünyanın dört bir köşesinde kurulan tavuk çiftliklerinde elde edilen yumurtaların kalitesi % 99 derecede birbirine uygundur. Onun için sanayide devlet değil, ekonomide dünya demek daha doğru bir ifade olur.

Devletin gelir sağlamak için gümrük vergisi koyması ise tamamen hukuk dışı bir davranıştır. Değil uygulamaya koymak, insan aklına dahi getirilmemesi gereken bir iştir. Aynı miktarda bir sermaye koyarak bir şirket kuran dört ortaktan her birinin sene sonunda şirketin karını eşit paylaşımlarından daha tabii bir şey olamaz. Bu ortaklardan birinin, diğerlerinden iki kat fazla pay alması düşünülebilir mi? Devlet üretime katılıyor ve bunun karşılığında kendi payına düşen hissesini vergi olarak alıyor. Onun bir de gelir sağlamak için gümrük koyması, hiçbir sebep yok iken bu ortaklardan birisinin diğerlerine göre iki kat daha fazla hisse almasına benzer ki bu zulümden başka bir şey değildir. Çünkü diğerlerinin hakkını gasp ediyor demektir.

Gümrük vergisinde ise iki türlü zulüm vardır; birisi vergi alınmayacak yerde vergi alınması, diğeri ise bu vergi ile kişinin tüketim hakkının elinden alınmasıdır.

Sınırdan mal geçiren kimseden vergi almayı yasaklayan iki tane hadis vardır. Ukbe b. Amir Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu naklediyor: "Meks sahibi (yani meks vergisi alan kimse) cennete giremez."³⁹⁴ Ruveyfa b. Sabit Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu haber veriyor: "Gerçekten meks sahibi (yani meks vergisini alan kimse) cehennemdedir."³⁹⁵

Müncid'de meks kelimesi hakkında şu bilgi verilmektedir: Cahiliye çarşılarında ticaret eşyası satan kimselerden alınan paraya meks denir; bazı mallar satılırken veya şehirlere ithal edilirken devlet adamlarının aldığı şeye (vergiye) denir.³⁹⁶

Ömer Nasuhi Bilmen meks kelimesi hakkında şunları yazmaktadır: "(Meks): Ticaret mallarından öşür ve bağ namıyla alınacak olan vergidir. Bu vergileri cibayete memur olan kimseye de "mekkas= gümrükçü" adı verilmiştir. Öşr veya bacı cibayet etmeğe de meks denir.

Meks tabiri esasen bir şeyin eksikliğini, bir şeyin diğerinden eksik bir fiyatla alınmasını ve zulm ve teaddiyi ifade eder.

Tacirlerden alınacak vergi ile onların mallarına noksan arız olacağından bu cihetle bu vergiye "meks" adı verilmiş oluyor.

³⁹⁴ Ebu Davud, İmaret, 7; Darimi, Zekât, 28; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 143, 150; Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, Kitabü'l-Emval, s. 703, Hadis No: 1624

³⁹⁵ Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, a.g.e. s. 703, Hadis No: 1625

³⁹⁶ Müncid, s. 771

Bu memuriyet, gayri meşru bir veçhile cibayette bulunulması haline nazaran şer'i şerif lisanfyle zem edilmiş ve bu sebeple bazı zevat, mekkas olmaktan kaçınmışlardır.”³⁹⁷

“Zamanı cahiliyede bir adamın çarşı ve pazarda sattığı şeylerden alınan akçeye meks= bac, bunu alan şahsa da “mekkas” denirdi. Köprübaşlarında, derbentlerde mürur ve ubur edenlerden “toprak bastı” adıyla alınan akçeye ve tüccar mallarından meşru rüsumdan ziyade olarak tahsil edilen paraya da meks= bağ adı verilmiştir ki, bunların bu vechile istifa edilmesi, şeran caiz değildir. İşte mezmum olan mekkaslık da budur ki, böyle bir memuriyeti kabulden bir çok zatlar ictinab etmişlerdir.”³⁹⁸

Kamus tercümesinde de şu bilgiler vardır: Meks, aks kalıbında bir kelime olup bir tüccarın satılık malına muamelede gadir ve hıyanet eylemek yani değerinden daha düşük bir fiyatla almak manasına gelir. Eksiltmek, zulüm ve tecavüz etmek manalarına da gelir. Ve meks, cahiliye devrinde pazarda bir kimse bir mal sattığı zaman ondan alınan akçeye denir ki, malın çeşidine göre belli bir vergi idi. Osmanlılar zamanında bu vergiye bağ adı verilmiş, cahiliyet devrinden kalma bu zulüm vergisi İslam ülkelerinde de yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Bu vergi, yolculardan ve tacirlerden de alınırdı. Bazı Türk illerinde buna “kurtul” adı verilmiştir. Köprübaşında ve derbentlerde eğlenip gelip geçenlerden alınırdı.

Meks, vergi memurlarının (bunlara gümrükçü de denir) normal bir hak olan onda bir vergiyi tüccar mallarından aldıktan

³⁹⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, IV, 76

³⁹⁸ Bilmen, a.g.e. IV, 96-97

sonra, fazla olarak aldıkları paraya denir. “Meks vergisi alan kimse cennete girmez.” hadisi de bunu anlatmaktadır.³⁹⁹

İbn Teymiye, es-Siyasetü’ş-Şer’iyye adlı eserinde devletin alması hukukçular nazarında ittifakla haram sayılan vergilerden bahsederken “ve ittifakla, tarh edilmesi caiz olmayan “meks”⁴⁰⁰ (gümrük) vergisi hep bu çeşitten haram mallardır.” demektedir.⁴⁰¹

Meks (gümrük) vergisini kötileyen bu hadislerden ve diğer kaynaklara dayanarak yaptığımız açıklamalardan anlaşıldığına göre İslam’da gümrük vergisi yoktur. Ebu Ubeyd gümrük vergisi ile ilgili olarak iki hadis daha nakletmektedir. Buna göre Hz. Peygamber, “Kim oşür sahibi (onda bir gümrük alan kimse) ile karşılaşırsa onun boynunu vursun”⁴⁰² buyurmuştur. Ayrıca Ahmet İbn Hanbel Müsned adlı eserinde Hz. Peygamber’in “Aşir (onda bir gümrük alan kimse) ile karşılaştığınız zaman onu öldürünüz”⁴⁰³ buyurduğunu nakletmektedir.⁴⁰⁴ Yani hakkı olmadığı halde aldığı bu vergi sebebiyle demektir.

Ebu Ubeyd, bu konudaki hadis ve sahabe sözlerini naklettikten sonra şöyle bir neticeye varıyor: İçinde aşir kelimesini, meksin (gümrük vergisi almanın) mekruh olduğunu ve bu konudaki şiddetli tehdidi zikrettiğimiz hadislerin anlamı

³⁹⁹ Asım Efendi Kamus Tercümesi, II, 1021

⁴⁰⁰ Meks (çoğulu müküs): Çarşı ve şehir-ülke çıkışlarında tüccardan alınan vergi.

⁴⁰¹ İbn Teymiye, es-Siyasetü’ş-Şer’iyye, Mektebetü’l-Müsenna, Bağdad, T.Y. s. 41; Vecdi Akyüz, Siyaset İbn Teymiye, s. 70

⁴⁰² Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, a.g.e. s. 705, Hadis No: 1630

⁴⁰³ Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, a.g.e. s. 705, Hadis No: 1631

⁴⁰⁴ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, IV, 234

şudur: Bu gümrük vergisi cahiliye döneminde olan bir husustur. Bütün Arap ve acem melikleri bunu almışlardır. Tüccarlar mallarıyla onlara uğradıkları zaman mallarının onda birini almak onların âdeti idi.

Bu yorumu Hz. Peygamber'in bölge merkezlerine gönderdiği mektuplar da desteklemektedir. Mesela Sakif, Bahreyn, Dumetü'l-Cendel ve diğer bölgelere (bu bölgelerin sakinleri ile ilgili olarak): "Onlar (beldelerinden çıkarılamaz ve kendilerinden onda bir vergi alınmaz" diye yazdı. Bundan anlıyoruz ki, öşür (onda bir vergi) cahiliye döneminde alınmakta olan bir vergi idi. Nitekim bu konuda birçok haber nakledilmektedir. Allah, bu vergiyi Hz. Peygamber ve İslam ile kaldırmıştır. Buna karşılık kırıkta bir oranında, 200 dirhem gümüşten beş dirhem olmak üzere, zekât vergisini farz kılmıştır. Bu durumda kim ki, tespit edilen bu ölçü çerçevesinde bu vergiyi alırsa, aşır (onda bir vergi alan memur) sayılmaz. Zira onda bir olarak değil, kırıkta bir oranında bir tahsilât yapmış olmaktadır.

Aynı konu, Ata b. Saib, Harb b. Ubeydullah es-Sekafi, ana cihetinden dedesi ve Rasülullah'dan (s.a.v.) nakledilen bir hadiste de tefsir edilmiştir. Hz. Peygamber buyurdu ki: "Müslümanlara öşür (onda bir vergi) düşmez; öşür ancak Yahudi ve Hıristiyanlara düşer."

Aynı şekilde daha önce naklettiğimiz ve öşür memurunu : "Zekâti hak ölçüsüne göre almayan kimsedir." şeklinde tarif yapan merfu hadis de aynı tefsire hamledilebilir.

Ebu Ubeyd der ki: Şayet vergi ile görevli olan kimse zekat vergisini tespit edilen esas ölçüden fazla olarak alırsa hak

ölçüsüne uymayarak almış olur.⁴⁰⁵ Ebu Ubeyd'in bu yorumlarından anlaşılıyor ki, % 2,5 yerine % 10 vergi almak, hak hukuk ölçüsüne uymayarak zulüm etmek ve haksızlık yapmaktır.

Burada *ticaret öşrü* dediğimiz vergi ile gümrüğü karıştırmamak gerekir. Ticaret mallarından, nisabın üzerindeki ticaret mallarından Müslüman, zimmî ve harbiden kırkta bir, yirmide bir ve onda bir vergi almak başka, gümrük vergisi almak daha başkadır. Bilindiği gibi gümrük vergisi bugün kişinin kendi kullanacağı ve kendi tüketeceği tüketim mallarından da alınmaktadır. İslam tarihinde Hz. Ömer'in koyduğu onda bir ticaret vergisinin gümrük vergisiyle ilgisi yoktur. Bu normal bir ticaret vergisidir. Konuyla alakalı olarak Ziyad b. Hudayr şunu söylemektedir: İslam'da ilk defa onda bir ticaret vergisini toplamakla görevlendirilen memur benim. Hz. Ömer bana hiçbir kimseyi teftiş etmememi emretti. Ben de bana gösterilen mallardan; Müslüman vatandaşlardan 1/40, zimmî vatandaşlardan 1/20, hakkında devlet ile zimmet mukavelesi bulunmayan harbi vatandaşlardan da 1/10 vergi aldım.⁴⁰⁶

Ebu Yusuf, Abdülmelik b. Cüreyc vasıtasıyla Amr b. Şüayb'in şöyle söylediğini nakletmektedir: Deniz ötesinde bir ülke olan Menbiç halkı -ki bunlar harbidirler- Hz. Ömer'e bir mektup yazarak, şu talepte bulundular: “Bizim, ülkenize girmemize müsaade et, ticaret yapalım, biz kazanırız, sen de vergi alırsın.”

Hz. Ömer, Resulüllah'ın ashabını topladı ve bu meseleyi istişare etti. Onlar, müsaade edilmesi görüşünde olduklarını

⁴⁰⁵ Ebu Ubeyd, a.g.e. s. 707, No: 1641

⁴⁰⁶ Ebu Yusuf, Kitabü'l-Harac, s. 220; Ebu Ubeyd, a.g.e. s. 706

söylediler. Bu itibarla ehli harpten ilk vergiyi Hz. Ömer almış oldu.⁴⁰⁷

Bu habere göre Hz. Ömer'in, memlekette ticaret yapan yabancılardan, halka danışma sonucu, onda bir ticaret vergisi aldığı anlaşılmaktadır.

Birçok defalar söylediğimiz gibi, İslam anlayışında birisi üretim, diğeri ise ticaret olmak üzere başlıca iki temel kaynaktan vergi alınmaktadır. Müslüman tüccarların elindeki ticaret mallarından kırkta bir oranında vergi alındığı malumdur. Hz. Ömer'in bu ticaret vergisini, Müslüman, zimmî ve harbi (yabancı) tüccarlardan farklı oranlarda, 1/40, 1/20 ve 1/10 nispetinde bir vergi aldığı sabittir. Ticaretten alınan ve ticaret öşrü adı verilen bu vergi ile, gümrük vergisini karıştırmamak gerekir. Ticaret öşrü vergisi, sadece ticari mallardan alındığı gibi, yılda bir defa ve ancak nisabın üzerindeki mallardan alınır. Yani kişilerin kendi kullanmaları ve tüketimleri için alıp sattıkları malları bölge ve ülke sınırlarından geçirirken bu mallardan vergi alınmaz.

Bazı âlimlerimiz, sınırdan geçerken alındıkları için bu ticaret öşrü vergisi ile gümrük vergisini karıştırmışlardır. Hâlbuki bu vergi ile gümrük vergisi birbirinden tamamen ayrı; aralarında çok büyük bir fark bulunan vergilerdir. Yabancıların yaptığı ticaretten alınan onda bir vergi bir üretim vergisidir. Gümrük vergisi ise kişinin kendi tüketim malından da alındığı için bu yönüyle bir tüketim vergisidir. Bilindiği gibi İslam ekonomisinde tüketimden vergi alınmaz. Onun için yukarıda görüldüğü gibi meşru zekat vergisinin üzerinde vergi alan kimselerin boyunlarının vurulması istenmektedir. Daha doğrusu

⁴⁰⁷ Ebu Yusuf, a.g.e. s. 221

bu iki vergi çeşidinin farklı tarafları, müşterek taraflarından çok çok daha fazladır. Buna rağmen mesela Ömer Nasuhi Bilmen,⁴⁰⁸ Muhammed Hamidullah,⁴⁰⁹ Salih Tuğ,⁴¹⁰ Selim A. Sıddıki,⁴¹¹ Celal Yeniçeri,⁴¹² gibi araştırmacılar bu ticaret öşrü vergisine gümrük vergisi demektedirler. Hâlbuki daha önce ifade ettiğimiz gibi gümrük vergisi tamamen batılların milli sanayii korumak amacıyla buldukları bir vergi türüdür. Bana öyle geliyor ki, bu yazarlar sadece bir isim olarak öyle söylüyorlar; terim ve ıstılah olarak söylemiyorlar. Çünkü ticaret öşrü ile gümrük vergileri aynı veya benzer vergiler değildir. Bunların birbirine benzeyen tek tarafları vergi olmalarıdır. Zaten İslam Hukukunda bugünkü anlaşılmananada bir gümrük vergisi yoktur.⁴¹³

Elmalılı merhum da zannederim anlaşılması için olacak, bu vergiden “ticaret öşrü yani gümrük” şeklinde bahsetmektedir.⁴¹⁴

Ticaret öşrü vergisine gümrük vergisi adı verilmesi önemli sonuçlar doğurur. Çünkü ticaret öşrü, kişilere kendi kullanacakları tüketim mallarını sınırdan geçirip ithal ederken vergi verme yükümlülüğünü getirmez. Çünkü bu vergi isminden de anlaşılacağı üzere ticari bir vergidir. Onun için sadece ticari mallardan alınır. Hâlbuki gümrük vergisi, ne çeşit

⁴⁰⁸ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslamiyye, IV, 93

⁴⁰⁹ Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, II, 910, 920, 943, 959, 967

⁴¹⁰ Salih Tuğ, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, s. 99

⁴¹¹ Selim A. Sıddıki, İslam Devletinde Mali Yapı, s. 104

⁴¹² Celal Yeniçeri, İslamda Devlet Bütçesi, s. 189

⁴¹³ Bkz. Osman Eskicioğlu, İslam Hukuku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi, Anadolu Matbaacılık, İzmir-1995, s. 147-151

⁴¹⁴ Bkz. Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Matbaa-i Ebuzyiya, İstanbul-1935, VI, 4820

ve hangi tür mal olursa olsun, ister az, isterse çok olsun, vergi verme zorunluluğunu getirir. Ebu Yusuf'un kitabından bir paragraf nakletmek suretiyle ticaret öşrünü biraz daha tanımaya çalışalım:

“Vergi memurunca görülüp tesbit edilen ve kıymeti 200 dirhem veya daha yukarı olan ticari eşyadan vergi alınır. Vergi haddi iki yüz dirhem ve yukarısidir. Eğer malların kıymeti 200 dirhemden az olursa bir şey alınmaz. Altına göre değerlendirmede, kıymeti 20miskal (96 gram) altına baliğ olan ticari eşyadan vergi alınır. Eldeki mevcut malın tutarı 20 miskal altının tutarından az ise ondan vergi alınmaz.”⁴¹⁵

Görüldüğü gibi bu verginin alınabilmesi için:

1- Mal ticaret malı olacak; buna göre ticaret malı olmayan diğer mallardan bu vergi alınmaz.

2- Bu ticaret malı, 96 gram altın değerinde olacak, yani altının bugünkü değeri ile (06.01.2000 tarihinde) 550 milyon civarında bir değere sahip bir mal olacak. Yani bölge ve ülke sınırından geçip ithal edilen bir malın değeri 550 milyon lira veya daha yüksek olursa ancak o takdirde vergi alınabilir. Bedeli bu değerden daha düşük olan ticari mallardan dahi vergi alınmaz. Bu sebeple ticaret öşrüne gümrük vergisi adı verilemez. Bir şahsın kendisi kullanmak üzere bir mal ithal ve ihraç etmesi, bize göre kişinin özlük haklarındandır. Bu şahsın doğal tüketim hakkını kullanmaya, topluma zarar vermediği müddetçe bir kısıtlama getirilmesi yersiz ve ekonominin genel kurallarına aykırıdır.

⁴¹⁵ Ebu Yusuf, Kitabü'l-Harac, s. 218

Ticaret öşrünü daha yakından tanıyabilmek için önce bu vergi mükelleflerinin kimliklerini araştırıp bilmeye ihtiyaç vardır. Kaynaklara baktığımız zaman bu vergi mükelleflerinin Müslümanlar, zimmîler ve harbîler olmak üzere üç kısma ayrıldığını görürüz.⁴¹⁶ Müslüman vatandaşın kim olduğu bilinmektedir. İslam hukuk tabiri olarak zimmi ise İslam devletinin zimmetine, ahit ve emanına sahip bulunan gayri Müslimlere denir.⁴¹⁷ İslam devleti ile aralarında barış, sözleşme ve antlaşma bulunmayan gayri Müslimlere ait ülkeler halkından olan herhangi bir kimseye de harbi adı verilir.⁴¹⁸ Bu üç şahıstan yani Müslüman, zimmi ve harbîden birisi İslam devletinin bölge veya eyaletlerinden daha doğrusu siyasi egemenlik sınırlarından geçerken, yanlarında bulunan ticaret mallarının vergisini verirler. Bu vergi Müslümanlardan % 2,5; zimmîlerden % 5, harbîlerden ise % 10 nispetinde alınır.⁴¹⁹

İslam hukukçuları bu verginin Hz. Ömer tarafından ihdas edildiğini söylerler. Hz. Ömer eyaletlere vergi memurlarını tayin ettiği zaman Ebu Musa el-Eş'ari'yi de Basra'ya gönderdi. Ebu Musa, Hz. Ömer'e bizim Müslüman tüccarlarımız düşman ülkesine gittiği zaman düşman ülkenin görevlileri bizim adamlarımızdan vergi alıyorlar; bu durumda biz ne yapalım

⁴¹⁶ Ebu Yusuf, Haraç, s. 217–223; Serahsi, Mebsut, II, 199–205; Kasani, Bedayi, II, 38; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslamiyye, IV, 92–96

⁴¹⁷ Bkz. Abdülkadir Udeh, Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk, çev: Ruhi Özcan-Ali Şafak, Rehber Yayıncılık Ankara–1990, I, 254; Ömer Nasuhi Bilmen, a.g.e. III, 353

⁴¹⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, a.g.e. III, 338; Abdülkadir Udeh, a.g.e. I, 279 Bu harbi tarifi klasik bir tarihtir; bu günkü dünya şartları çok değişmiştir. Bize göre zamanımızda ülkeler ve devletlerarasında esas olan barıştır. Buna göre savaş ehli veya harbi ifadesi ancak aralarında harp ilan etmiş ve bu sebeple savaş bulunan iki ülkenin mensuplarına sıfat olabilir.

⁴¹⁹ Selim A. Siddîki, a.g.e. s. 104–105; Salih Tuğ, a.g.e. s. 63

diye mektup gönderdi. Hz. Ömer de el-Eş'ari'ye Müslüman'dan kırkta bir, zimmîden yirmide bir, harbiden de onda bir oranında vergi al diye cevap verdi.⁴²⁰ Böylece bu ticaret öşrü vergisi yürürlüğe girmiş oldu. Müslümanlar zaten yüzde iki buçuk yani kırkta bir zekât vergisini ticaret mallarından farz kıldığı günden beri vermekteydiler. Zaten Müslümanların verdikleri bütün vergiler Ebu Yusuf'a göre zekât hükmündedir.⁴²¹ Zimmî ve harbi vatandaşlardan niçin alındığına gelince bu hususta İslam hukukçuları tarafından üç türlü görüş beyan edilmektedir:

1- Düşman ülkenin yöneticileri bu vergiyi bizim tüccarlarımızdan aldıkları için, biz de onların tüccarlarından bu vergiyi müteakabiliyet esasına göre almaktayız.

2- Tüccarların malları himaye ve korunmaya muhtaçtır. İslam devleti, zimmî ve harbi gibi yabancı tüccarların mallarını hırsızların alıp çalmasından ve yakılıp yıkılmasından koruyup muhafaza ettiği için bu vergiyi alır.

3- Yabancı ülkenin gümrükçüleri zulmederek bizim tüccarların bütün mallarını ellerinden alsalar bile biz onlara böyle bir muamele yapmayız. Eğer onlar Müslümanlardan hiçbir vergi almıyorlarsa, İslam devleti de onlardan almaz. Çünkü onlar ellerinde bir baskı gücü olduğu halde bu kozu kullanmıyorlarsa, Müslümanlar zaten kullanmalar; çünkü Müslümanlar daha erdemlidirler.⁴²²

Böylece İslam hukukuna göre gümrük vergisi diye bir şeyin olmadığı, İslam tarihinde buna benzer ama farklı bir

⁴²⁰ Ebu Yusuf, Kitabü'l-Haraç, s. 220–221

⁴²¹ Ebu Yusuf, a.g.e. s. 220

⁴²² Selim A. Sıddıki, a.g.e. s. 106; Serahsi, Mebsut, II, 199; Kasani, Bedayi, II, 38; Ömer Nasuhi Bilmen, a.g.e. IV, 96

verginin Hz. Ömer tarafından ihdas edildiği, buna sebep de yabancı ülkelerin İslam ülkesine uyguladığı bir vergiyi müteakabiliyet esasına göre Müslümanların da bu vergiyi koyduğu anlaşılmaktadır. Buna göre bu ticaret vergisinin yani zimmî ve harbi vatandaşların ticaret mallarından alınan bu verginin İslam'ın koyduğu esaslardan birisi olmayıp duruma göre, geçici bir uygulama olduğu ortaya çıkmaktadır.

İslam gümrük vergisi diye bir vergiyi asla kabul etmez. Çünkü bu vergi, kişilerin tüketim haklarını kısıtladığı gibi ekonomik kanunlara da ters düşmektedir. Zira ekonomik olaylar ekonomik kanunlarla, siyasi ve idari olaylar da siyasi ve idari kanunlarla çalıştırılıp yönetilmelidir.

Bir ülkede vatandaşlar arasında ekonomide iş bölümü meydana getirildiği gibi, ülkelerin değişik iklim ve coğrafyalara sahip olması dolayısıyla farklı farklı mallara ve üretime sahip olacakları da bir gerçektir. Mesela yeraltı kaynakları, petrol ve maden gibi zenginlikler açısından bütün ülkeler eşit değildir. Ülkeler arasında bu kadar farklılıklar varken, farklı mallar üretilip dururken ve bu da tamamen doğal imkânlardan kaynaklanırken bu malların ithal ve ihracını şu veya bu sebeple kısıtlamak ya da yasaklamak doğal bir davranış değildir. Herhangi bir ülke başka bir ülkeye gümrük koymuş ise o ülke de buna karşılık olarak bu ülkeye gümrük koyabilir. Ancak yeryüzündeki bütün ülkelerin gümrük duvarlarına sahip olması vatandaşlarına saygısızlıktan başka bir şey değildir.

İhracat Vergisi

İhracat vergisi, memleketten ihraç edilen mallar üzerinden genellikle siyasi sınırı *gümrük hattını* geçmeden önce alınan vergidir. Uzun zaman gümrük vergisinin bir şekli yani ithal

edilen mallara yüklenen mükellefiyetin bir benzeri olarak ve sadece devlete *gelir sağlamak* amacıyla tatbik edilmiştir. Ancak ihracatı artırma ve sanayileşme devletlerin iktisadi hedefleri arasına alındıkça bu vergi tipi yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Gerçekten vergi mahiyeti itibariyle, milli malların dış pazarlarda *maliyetini artırmakta* ve dış ülkelerde *rekabet gücünü azaltmakta*, netice itibariyle de üretimi sınırlamaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında birçok memlekette ve bu arada Türkiye’de bazen oldukça umumi mahiyette, bazen sadece sınırlı mallar için ihracat vergisi tatbik edilmiştir. Bu tatbikat çok gayeli olmuş, gayeler ya münferit olarak yahut bir kaçını bir arada gözetilmiştir. Gayelerin başında, özellikle *talep esnekliği* çok düşük olan ve harp dolayısıyla fiyatları çok yükselen bazı mallar üzerinden devlete bu vesile ile gelir sağlamaktır. İkinci gaye, yine harp konjonktürü dolayısıyla çok büyük karlar sağlayan ihracatları ve onlarla birlikte ihraç malları üreticilerini vergilendirmektir. İhracat vergisi tatbik edilmiş memleketlerin hemen hepsinin, müessir bir gelir vergisinden mahrum memleketler olması bu bakımdan dikkate değer. Nihayet gayelerin üçüncüsü, *iç tüketim* için gerekli görülen bir kısım malların fiyatlarını artırarak ihraçlarını sınırlamaktır.

İkinci dünya savaşından sonra bir daha terk edilen ihraç vergileri 1950’lerde -bu sefer daha az sayıda olmakla beraber- bazı memleketlerde yeniden ihdas olunmuştur. İhraç vergilerinin yeniden ihdasına imkân veren *soğuk savaş* ve bilhassa *Kore Savaşı konjonktürü* olmuştur. Belirli iptidai maddelerde -jüt, kalay, kauçuk gibi- dünya çapında monopole sahip olan memleketler, durumdan faydalanarak, bu mallara

vergiler koymuşlar ve yabancı alıcılardan mümkün olduğu kadar daha yüksek fiyatlar sağlamaya çalışmışlardır. Bu hareket, iptidai madde ihracatçısı memleketlerin, sanayileşmek için muhtaç oldukları kaynakları tedarik etmelerini kolaylaştıracağı düşüncesiyle, bazı iktisatçılar tarafından destek görmüştür. Ancak tatbikat bu sefer de, bir taraftan dünya şartlarının değişmesi, diğer taraftan vergi yansımalarının yerli üretime olumsuz etkileri yüzünden kısa ömürlü olmuştur. Günümüzde ne iktisadi ne de mali araç olarak ihracat vergisi tatbik eden ülke mevcut değildir.⁴²³

Bu Verginin Eleştirisi

Yukarıda görüldüğü gibi bu verginin konuluş sebebi, devlete gelir sağlamak, savaş sebebiyle fiyatları yükselen bazı mallardan sağlanan fazla kazançlar üzerinden gelir elde etmek ve malların iç tüketimde harcanmasını sağlamak amacıyla ihracatı kısıtlamak için vergi koymak gibi üç kısımda incelenmektedir. Bu amaçlara bakıldığı zaman bu üç gayenin de pek meşru olduğunu söylemek mümkün değildir. Bir defa devlete gelir sağlamak amacıyla vergi koymak çok yanlış bir şeydir. Devletin ihtiyaçlarına ve harcamalarına göre vergi koyması mı gerekir, yoksa gelen vergilere ve tahsil edilmiş gelirlere göre harcama yapması mı gerekir. İslam'da bu konuda asıl olan, halk arasında ayaklarını yorganına göre uzat dedikleri gibi, önce gelirler elde edilir, sonra da harcamalar yapılır. Yani bu konuda teknik ifade ile tam ve denk bütçe anlayışı esas alınmıştır diyebiliriz.

Devletin gelirleri bellidir; bölüşüm neticesinde devlete düşen pay değişmez. Eğer devlet, diğer ortakların ücret, kira ve

⁴²³ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 407

kar gibi payları artmayıp aynı dururken fazla gelir elde edecekse bu nereden karşılanacaktır? Devletin yeni bir vergi koyması veya fazla vergi alması demek emek, sermaye, teşebbüs ve tesislerin haklarını alması anlamına gelir. Devletin geliri artıyorsa, bu adı anılan elamanların geliri azalıyor demektir. Bu da toplumda psikolojik, ekonomik ve sosyal bir takım problemler ve krizler meydana getirir. Nitekim bugün toplumda her zaman gözlerimizle gördüğümüz bundan başka bir şey değildir.

Ayrıca savaşın meydana getirdiği konjonktürel durumdan faydalanmaya kalkmak da ne kadar ekonomik bir davranıştır tartışılabilir. Birey için sağlık ve hastalık ne kadar tabii bir olay ise toplum için de o kadar doğal bir hadisedir. Aynı şeyi savaş ve barış için de söyleyebiliriz. Bunun için savaş ve barışı doğal karşılamamız gerekir. Tabii asıl olan sağlık ve asıl olan barıştır; bu demektir ki, hastalık ve savaş geçici olarak düşünülmesi ve ona göre muamele yapılması lazım gelen bir husustur. Her ne kadar ekonomik hayatta savaşın etkileri görülse, bazı malların fiyatları artsa da buna dayanarak ekonomik bir hareket yapmak ve vergi koymak faydalı değil, zararlıdır. Çünkü geçici bir temel üzerine devamlı bir bina kurulamaz. Nitekim bu vergiyi tanıtırken gördüğümüz gibi, artık ihracat vergisini uygulayan bir ülke kalmamıştır.

Gelişmiş ve ileri toplumlarda asker ve sivil arasında tam bir iş bölümü gerçekleşmiş bulunmaktadır. Savaş sırasındaki ekonomi ile barış zamanındaki ekonomi uygulamaları ayrı ayrıdır; asker siville karışmadığı gibi, sivil de askerin işlerine karışmaz. Bazı geri, ilkel ve primitif ülkelerde ise askerler siyasi işlere karıştığı gibi ekonomik faaliyetlere de karışır ve

eğer istedikleri olmazsa iktidarı bile devirirler. İşte bu vergi, savaş zamanında karışan ve anormalleşen ekonominin barış zamanına da yansımadır ki, kişilerin tüketimlerine ve üretimlerine etkilemesi dolayısıyla yersiz ve zararlı kabul edilebilecek bir vergidir.

Netice olarak bu vergi, ifade edildiği gibi konjonktürel olduğu için yerli üretime olumsuz etkileri yüzünden yürürlükten kaldırılması değil, uygulamaya hiç konulmaması gereken bir tatbikattır.

İthalattan Alınan Vergiler

İthalattan alınan vergiler, ithal malları huduttan geçerken alınan vergi ve resimlerdir. Bu vergi ve resimlerin adedi, kara yoluyla gelen emtiada *beş*, deniz yolu ile gelen emtiada ise *altı*dir. İthal edilen emtia üzerindeki ilk vergi, *Gümrük Vergisi*dir. Gümrük vergisi, malın CİF değeri üzerinden, gümrük tarife cetvellerindeki oranlara göre alınır.

İthal edilen mal üzerinden ödenen ikinci mükellefiyet *Belediye Hissesi*dir. Belediye Hissesi, Mahalli İdare Vergisi niteliğindedir ve verginin matrahı, birinci kademedeki alınan gümrük vergisinin tutarıdır. Bu matrah üzerinden % 15 belediye hissesi alınır.

İthalde ödenen üçüncü mükellefiyet *İthalat Damga Resmi*dir. Bu resim, bir harç niteliğinde olan ve kıymetli kağıtlar üzerinden alınan damga resminden farklıdır. İthalat Damga Resminin matrahı, malın CİF değeridir. Vergi oranı ise, en yüksek % 25 olmak üzere Bakanlar Kurulunca kararlaştırılır. İthalat Damga Resmi, gümrük vergisinin, vergi oranı esnekliğinin sağlanabildiği bir uzantısı ve ithalatta gizli devalüasyon aracı niteliğindedir.

İthal edilen mallar üzerindeki son mükellefiyet ise, dahilde alınan *istihsal vergisi* yükünü ithal edilen mallara da yükleyen ithalde alınan *İstihsal Vergisidir*. İthal edilen mallar, çıkış ülkesinde çoğunlukla vasıtalı vergi idaresine tabi olduklarından, varış ülkesinde, o ülkede üretilen mallara karşı üstün duruma geçerler. Bu itibarla, hiç değilse prensip olarak, ithal edilen mallar ile yerli malları arasında vasıtalı vergiler bakımından nispi durumu bozmamak için ithal edilen mallar üzerine de *istihsal vergisi* konur. İstihsal vergisinin matrahı, malın gümrüklü değeridir. Malın gümrüklü değeri ise, malın *CİF* değeri ile ithal sırasında (*Damga Resmi hariç*) alınan bütün vergi ve resimlerin toplamıdır. Vergi oranı, gider vergileri kanununa ekli 4 no.lu tabloda gösterilmiştir. İthalde alınan *istihsal vergisi* tarifesi esas itibariyle ad-valorem'dir. Ancak kahve, içki gibi bazı maddelerde vergi tarifesi spesifik'tir.

Türkiye'ye deniz yoluyla gelen mallardan ayrıca bir de Rıhtım Resmi alınır. Bu mükellefiyet, belirli bir rıhtımdan boşaltılan malları kullananların o rıhtımın işletme maliyetine katkıda bulunması esasına dayanır. Rıhtım resmi, bir mahalli idare mükellefiyetidir ve oranı % 5'dir. Verginin matrahı ise ithalde alınan *istihsal vergisinde* ad-valorem tarifeye tabi mallarda, bu verginin matrahı; spesifik tarifeye tabi mallarda ise malın gümrüklü değeridir. İstihsal vergisine tabi olmayan mallarda ise malın gümrüklü değeridir. İstihsal vergisine tabi olmayan mallarda ise rıhtım resminin matrahı, malın *CİF* değeridir.⁴²⁴

⁴²⁴ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 473

Bu Verginin Eleştirisi

Gümrük vergisi, belediye vergisi, ithalat vergisi, damga vergisi ve buna benzer diğer vergiler muameleyi artırmak ve bu konuda çalışan memurların sayısını şişirmekten başka bir işe yaramaz. Böylece devlet gelirlerinden faydalanan tüketiciler sınıfının sayısı da artmış olur.

Bu vergiler tamamen devlet anlayışından kaynaklanmaktadır. Daha önceleri de ifade ettiğimiz gibi devlet vatandaşlara ücret karşılığında hizmet eden bir ticari kuruluş değildir. Devlet kendi mensuplarına, aynı ailede olduğu gibi, hizmetlerini karşılıksız götürmelidir.

Ekonomik olaylar aslında tamamen bireyler tarafından yürütülecek bir husustur. Ekonomi, Yunanca “oikonomia” kökünden gelen bir kelimedir. Oikonomia, ev ve çiftlik idaresi manasına gelir. Yunanca ev ve yönetim anlamlarına gelen “oikos” sözcüğü ile yasa anlamına gelen “nomos” sözcüğünden yapılmıştır.⁴²⁵ Şu halde ekonomi denilince eski Yunan’da evi yönetmek veya bir çiftliği idare etmek manası anlaşılmaktadır.

Avrupa dillerine geçen bu ekonomi kelimesi XVII. yüzyılda iktisat ilminin ortaya çıkmasıyla Batıda yeni bir anlam kaandı. Ekonomi, eski manası olan evi yönetmek anlamından çıkarak, memlekete servet ve zenginlik sağlamayı hedef tutan faaliyetler manasında kullanılmaya başlandı.

Bugünkü iktisatçılar ekonomiyi daha geniş ve geliştirilmiş bir şekilde şöyle tarif ediyorlar: “Ekonomi, insanların ve toplumların para kullanarak veya para kullanmadan zaman içinde çeşitli mallar üretmek ve bunları bugün ve gelecekte

⁴²⁵ Bkz. Feridun Ergin, İktisat, s. 1; Orhan Hançerli oğlu, Ekonomi Sözlüğü, Yükselen Matbaacılık, İstanbul-1976, s. 54

tüketilmek üzere toplumdaki fertler veya gruplar arasında bölüştürmek için kıt üretim kaynakları kullanmak konusundaki tercihlerini inceler.”⁴²⁶

Bu kelime aslında Rönesansla Batı düşüncesinde meydana gelen değişmelerle birlikte yeni bir anlam kazanmış oluyordu. Çünkü eski Yunan filozofları insanların çalışıp kazanması ve servet biriktirmesiyle de meşgul olmuşlar ve bunu ifade etmek üzere “khrématistik” kelimesini kullanmışlardır.⁴²⁷

Artık ekonomi, khrématistik’in yerini almış ve anlam olarak da bireyden, evden ve çiftlikten çıkarak toplum çerçevesinde çalışan bir sistem, bütün toplumu ilgilendiren konularda kanun ve kurallar getiren bir ilim haline gelmiştir. Başka bir ifade ile ekonomi bireyi bırakarak devletle bütünleşmiş ve devletin kullandığı bir enstrüman şekline bürünmüştür. Önceleri Hıristiyanlıkla savaşıp sonra bir din devleti haline gelen Roma İmparatorluğu gibi, önceleri ekonomi ile ilgilenmeyen devlet, teknolojinin etkisiyle ithalat ve ihracatı, üretim ve tüketimi karışmaya başladı. Rönesans devleti artık kişilerin ekonomik iradelerini ellerinden alıp her türlü ekonomik faaliyeti kendi iznine tabi kılmıştır. Fert ve Devlet adında bir kitap yayınlayan Dupont White, “Ferdin davranışı ve menfaati, medeniyet ve gelişmeye ezeli bir engeldir. İlerleme ise devletin eseridir.” derken bu zihniyeti çok güzel bir şekilde dile getirmiş oluyordu. Ekonominin ferdin elinden çıkıp devletleştiğini ortaya koyan birçok delil vardır. Kendisine ekonominin babası payesi verilen Adam Smith’in (1723–1790) eseri “The Wealth of Nations” (Milletlerin-Devletlerin

⁴²⁶ Paul A. Samuelson, İktisat, çev: Demir Demirgil, İstanbul–1970, s. 5

⁴²⁷ Feridun Ergin, a.g.e. s. 1

Zenginliği” adını taşımaktadır. İngilizcede Notion kelimesi hem millet ve hem de devlet manasına gelir. İlk defa 1615 yılında “*Economie politique*” yani siyasi iktisat terimini kullanan bir Fransız iktisatçısı Antoine de Montchrestien olmuştur. Avrupa’da yeniden doğan ekonomi ilminin böylece bir yönetim ve devlet ekonomisi olduğu çok iyi anlaşılmaktadır. Tamamen devletçi bir zihniyete sahip olduğunu söyleyebileceğimiz merkantilizm’in bile tarihte iktisadi ekollerin ilki olması bize ekonominin devlet ekonomisi olarak doğduğunu göstermektedir. Ekonomi devletin olunca bireyin hakkından söz mü edilir; artık devlet istediği vergi koyar ve istediği vergiyi kaldırır.

İslam anlayışında normal şartlar altında devletin dokunamayacağı ekonomik haklar veya bireysel alan vardır. Neredeyse bütün fiyatların devletçe konulduğu çağımıza karşılık bin sene önce yaşamış olan Türk-İslam hukukçusu Merginani, Hidaye adlı eserinde “fiyatı belirlemek alıcı ile satıcının hakkıdır; o nedenle devletin onların haklarına taarruz etmesi gerekmez.” diye yazmıştı.⁴²⁸

Çağımız medeniyetinin çözemediği problemlerden birisi de toplumun ve ekonominin neresi ne kadar sivil veya devlete ait olduğudur. Savaşta elde edilen mallardan beşte birinin devlete ait olduğunu bildiren ayette, bu beşte bir malın Allah, Resul, zilkurba, yetama, mesakin ve ibn-i sebil gibi altı sınıf müesseseye ait olduğu bildirilmektedir.⁴²⁹ Bu ganimet mallarının böylece beşte biri devletin, diğer geri kalan beşte dördü ise bireylerin (savaşa katılan askerlerin) hakkı olduğu

⁴²⁸ Bkz. Merginani, el-Hidaye, IV, 69

⁴²⁹ Enfal 8/ 41

anlaşılmaktadır. Buradan İslam'ın önerdiği toplumda ekonomi ve diğer alanlarda devlet beşte bir bir yer kaplarken, beşte dördün de sivil alan olduğunu söyleyebiliriz.

Netice olarak ihracat vergisinin ekonomik olduğunu söyleyemediğimiz gibi, bu vergide adaleti sağlayabileceğimizi de iddia edemeyiz. İnsanların kendi ihtiyaçları için olan mallarından almak, vergi de olsa normal bir davranış değildir.

“Ad Valorem”

Ad valorem, *gümrük tarifelerini* uygulayan ülkelerde, vergi miktarı *ithalat eşyasının değerine* göre dir.

Bu vergiler, malın değeri yerine ağırlığını, fizik özelliklerini ve sair miktar ölçülerini esas alan “spesifik” gümrük tarifelerine tam karşıt bir sistem teşkil ederler.

Gümrük vergileri dışında da, değer ölçüsüne dayanan bazı mükellefiyet tiplerine *ad valorem vergi* denildiği vakidir.

Ad valorem tarife sisteminde bütün mal çeşitlerine ve aynı çeşidin değişik kategorilerine tek ve yeknesak bir vergi oranı uygulanmaz. Mesela fiyatları aynı olan bir kamyon ile bir traktörün gümrük vergileri farklı olabilir. Yahut ağırlığı bin kiloya kadar olan otomobillerin değeri üzerinden % 50 vergi alınırken, bin kilo üstündeki taşıtlarda vergi oranı % 70'e yükselebilir.

Türk gümrük vergileri, 1929–1954 yılları arasında *spesifik* sisteme bağlı idi. Bu tarihten itibaren, *ad valorem* sisteme geçilmiştir.

Çağımızda, hemen bütün memleketlerde *ad valorem* gümrük vergileri sistemi uygulanmaktadır. Spesifik sisteme bağlı ülkelerin sayısı azalmıştır.

Ad valorem gümrük vergilerinin tercih edilmesinde, başlıca şu nedenler rol oynamaktadır:

i) *Ad valorem* sisteminde, vergi geliri, ithalat eşyasının değerini kolaylıkla izlemektedir. Eşya fiyatları zamanla artma eğilimi gösterdiğinden, bu sistem devletin mali çıkarına yararlı olmaktadır.

ii) Malın kalitesi ile fiyatı arasında ilişki bulunduğundan, bu sistem vergi adaletine daha uygun görünmektedir.

iii) *Ad valorem* sistem, yerli ürünlerin hangi ölçüde korunduğunu hesaplamak ve gümrük rejiminin himayeci fonksiyonunu ölçmek imkanını kolaylaştırmaktadır.

iv) *Spesifik* tarife sistemleri genellikle teferruatlı ve dağınık bir vergi rejimi halinde gelişmektedirler. Ad valorem tarife sistemlerinde ise, daha derli-toplu bir rejim kurmak imkanı elde edilmektedir.

Ancak vergiye matrah olacak değer in tespiti, kolay bir işlem değildir. *Ad valorem* gümrük sistemleri, kaliteli memurlara ihtiyaç göstermektedir. *Ad valorem* sisteme memur kalitesini düzeltmeksizin geçen ülkelerde, devlet ile mükellef arasındaki anlaşmazlıkların çoğaldığı görülmektedir.⁴³⁰

Bu Usulün Eleştirisi

İslam vergi teorisinde ve uygulamasında gümrük vergisi diye bir mükellefiyetin olmadığını daha önce söylemiştik. Ancak İslam'da ticaret vergisi vardır. Ortalamanın, belli bir miktarın yani nisabın üzerinde ticari bir mala sahip olan, ithal eden veya ihraç eden bir tüccar devlete "*ticaret vergisi*" verir.

⁴³⁰ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 10

Nisaptan fazla olan ticaret malı ister mağazada bulunsun, ister bölge ve ülke sınırlarından gelsin veya geçsin, ona sahip olan Müslüman mükellef % 2,5 unu devlete verir. Ad valorem usulde malın değerine göre verir, spesifik sistemde ise malın ağırlığına göre verir. İslam anlayışında ise malın cinsine, kalitesine ve değerine bakılmaz. Çünkü vergi malın bizzat kendisinden alınmakta ve aynı olarak alınmaktadır. Mesela yurt dışından aynı marka ve aynı model 40 tane otomobil ithal eden bir tüccar, bu otomobillerden bir tanesini devlete vergi olarak verir. İbn Mace'nin rivayetine göre Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel'i Yemen'e vergi memuru olarak gönderdiği zaman ona "Tahıldan tahıl, koyundan koyun, deveden deve ve sığırdan sığır al!" diye emir vermişti.⁴³¹ Böylece bu hadis, "Ey inananlar! Kazandıklarınızın ve yerden sizin için çıkardığımız nimetlerin iyilerinden verin, kendiniz (utandığınızdan ve öğrendiğinizden dolayı) göz yummadan alamayacağınız kötü şeyleri vergi vermeye kalkmayın."⁴³² Ayetinin açıkladığı verginin hangi cins ve kalite maldan tahsil edileceği hususuna açıklık getirmektedir.

Bu ayeti tefsir ederken Elmalılı şu bilgileri vermektedir: "Rivayetlere göre, başlangıçta sadaka ile ilgili emirleri bildiren ayet indiği zaman ashaptan bir kısmı hurma salkımlarını getirir, muhtaç olanlar yesin diye Mescide asarlardı. Bir kısım ashap da caiz zannederek döküntü, bozuk, çürük-çarık şeyler getirmişlerdi. Sonra bu ayet geldi. Bununla verilecek vergilerin, zekat ve sadakaların ne gibi mallardan verileceği böylece açıklanmıştır. Her malın vacip olan vergisi kendi cinsindedir.

⁴³¹ İbn Mace, Zekât, Zekât, 16, Hadis No: 1814

⁴³² Bakara 2/ 267

Mesela altına altın, gümüşe gümüş, paraya para, hayvana kendi cinsinden hayvan, deveye deve, sığıra sığır, davara davar, ata at; tahıl ürünlerinde de böyledir, buğdaya buğday, arpaya arpa... Madenler ve daha başka gelirler için hep böyledir. Hepsi de daha aşağı kalitede olmamak şartıyla malın vergisi kendi cinsinden ödenir.

Bunların değer bakımından düşük kalitesini ve yüksek kalitesini birbirinin yerine vermek, ancak kıymet ve fiyatını iyice hesap edip tam karşılığını vermek suretiyle yine caizdir. Bu husus, mükellefin seçimine aittir. Bu şekilde esnek ödeme tarzı halk için kolay bir yol olduğundan dolayı İslam dini bunu emretmiş idi. Bunun, İslamiyet'in yayılmasına ve İslam adaletinin kök salmasına büyük katkıları olmuştur. Başka ülke insanlarından mutlaka nakit olarak vergi topladıkları ve toplama masraflarını da yine halkın üzerine yıktıkları için, diğer devletlerin harcama yerleri de yine İslam'ın gösterdiği sarf yerleri gibi tamamen hayra yönelik olmadığından dolayı, İslam dininin infakı böylece tam bir adalet uygulamasına dönüşmüş olup "Allah size kolaylık diler."⁴³³ İlahi hükmünün yerine gelmesi demek olduğundan, çeşitli devletlerin tebaası durumunda bulunan insanlar bu kolaylık ve adaleti yakından gördükleri zaman büyük bir memnuniyetle bunu kabul etmişlerdir. Fakat bunun bir devlet için böyle büyük bir yarar sağlaması, bir şarta bağlıdır ki, o da bunu uygulayacakların Allah'ı tanıyan, dindar ve ahlaklı vergi memurları olması, ellerine verilen görevi, kendi öz mallarından daha fazla bir özenle yerine getirmeleri ve emaneti iyi korumaları meselesidir. Bu olunca toplanan malların birçoğu değiştirmeye gerek

⁴³³ Bakara 2/ 185

kalmadan devlet ve milletin ihtiyacına harcanabileceği gibi, değiştirilmesi gerekenler de en iyi şekilde değerlendirileceğinden hiçbir şekilde kötüye kullanılması söz konusu olmaz. Böyle olunca da hem milletin masrafı azalır, hem de devletin gelir kaynakları sürekli olarak gelişir.

Ancak böyle olmayıp gerek vergi mükellefleri, gerek vergi toplayan memurlar arasında ahlaksızlık yayılır, görevler gereğince yapılmaz, emanetler korunmaz ve suiistimal edilirse, adam kayırma, çalma-çırpma, israf, aldırılmazlık ve ciddiyetsizlik meydana almış bulunursa, malın cinsinden alınan vergiler, pek çok kayba ve suiistimale elverişli olduğu gibi, masrafların artmasını ve gelirlerin azalmasını gerektireceğinden, hükümetler aynı vergi usulünü bırakıp vergilerini nakit yoluyla toplamayı daha uygun bulurlar. Nakit para ise mal ile değişime tabi tutulmadan hiçbir iş göremeyeceğinden, yine mal değişimi olacak ve yine olan olacak demektir.

Devletin harcamaları durmadan artar, arttıkça da milletin vergi yükü artar ve herkes sıkıntıyı çeker, fakat sadece para hükümran olur. Bu arada en çok kazananlar da para işleriyle uğraşanlar olur. Fakat yine de diğer üretim alanlarında çalışanlar sıkıştırıldıkça para ile uğraşanların da geleceği tehlikeye düşer. Bütün bu gibi tehlikelere sebep olan şey ise, bu gibi hizmetlerde çalışan görevlilerin, görevlerini kötüye kullanmaya elverişli olan ahlaksızlıklarıdır. Bunu gerçek anlamda ortadan kaldıracak ve yok edecek olan da din ve dindarlıktır. Bunun için insanların dinden ve dindarlıktan kaçınmaları, infak görevlerini en iyi şekilde yerine getirmekten ve en iyi şekilde idare etmekten uzak kalmaları, ilahi hikmetin

gereği olarak acı çekmelerinin ve felaketlerinin başlangıç noktasını oluşturur. Bundan dolayı bu ilahi emir gereğince hareket etmeyenler, ilim ve hikmet iddiasında ne kadar ileri giderlerse gitsinler, hikmetin tam tersi olan bir yöne gitmiş olurlar ve kendi elleriyle geleceklarini tehlikeye atarlar.

Bu ayet, bu gerçekleri de gözeterek zekat ve sadakası gerekli malların usulünü açıklamış, bununla beraber bunun nafîle cinsinden olan sadakaları da kapsamına alıp almadığı söz konusu olmuştur. Yani aşağılık ve haram şeylerden, farz cinsinden vergi yoktur ve verilemez. Lakin nafîle olarak sadaka verilebilir mi? Burası ihtilafıdır. Doğrusu haramdan nafîle sadaka dahi caiz olmaz. Bunun Allah katında bir sevabı olmaz. Fakat aşağılık yani, düşük kaliteli maldan nafîle sadaka caiz olur. Ancak mendub olan en iyisinden vermektir.”⁴³⁴

Burada vergilerin aynı olarak alınma prensibini açıklarken tüm mallarda bu usulü uygulamak mümkün olmadığı zaman ne yapılacak sorusunu cevaplamamız gerekir. Elmalılı'nın yorumlarını okurken de görüldüğü gibi, para olarak ödenen vergiler kabul değildir diye bir şey yoktur. İsteyen aynı olarak, isteyen de nakdi olarak ödeme yapabilir. Yalnız nakit olarak ödemek isteyenlerin malın o günkü fiyatı üzerinden bir hesap yapacaklarını unutmamak gerekir. Bilindiği gibi altı ay veya daha fazla bir süre için devletin meralarında, otlaklarında otlayan develerin vergi nisabı 5'tir. Yani 5 deveye sahip olan kimse devlete vergi verecektir. Bu 5 devenin kırkta birini aynı olarak vermek mümkün olmadığından şöyle bir prensip getirilmiştir. “5 deve için 1 koyun, 10 deve için 2 koyun, 15

⁴³⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, II, 201–202

deve için 3 koyun, 20 koyun için 4 koyun verilir. 20'den 35'e kadar iki yaşında 1 dişi deve verilir.⁴³⁵

Netice olarak vergisi alınacak malın bizzat kendisinden vergi alınabileceği gibi, değeri üzerinden de vergi almak mümkündür.

Sermaye Kazançları Vergisi

Sermaye Kazançları vergisi, bir kişinin yahut işletmenin sahip olduğu aktiflerin -sermayenin- değerinde belli bir dönem içinde, genellikle bir yılda vukua gelen *değer artışının* vergilendirilmesidir. Bu değer artışının vergilendirilmesi, genellikle türlü güçlükler, ihtilaflar ve tartışmalar doğurmaktadır.

Sermaye kazançlarının vergilendirilme sebebi, onların gelir unsuru teşkil etmelerinden yani gelir gibi kullanılabilen bir satın alma gücü fazlası yaratmalarından ileri gelmektedir. Bu sebeple sermaye kazançları vergisi bir servet veya sermaye vergisi değil, bir *gelir vergisi*, daha doğrusu *genel gelir vergisinin tamamlayıcısıdır*.

Sermaye kazançlarının gelir unsuru sayılabilmelerinin iki istisnası vardır: Bunlardan biri, bu kazancın yani değer artışının genel *fiyat artışlarından* ileri gelmiş olmasıdır. Değer artışının enflasyon haddine eşit olan kısmı, yeni bir satın alma gücü yaratmadığı için vergi dışında tutulmalıdır; ikincisi kazancın, piyasadaki faiz haddi düşüşünden meydana çıkmış bulunmasıdır. Zira bu halde kazanç, sermaye yeniden yatırıma tahsis edildiği takdirde tamamıyla itibaridir.

⁴³⁵ Bkz. Ebu Yusuf, Kitabü'l-Haraç, s. 134

Sermaye kazançları vergisi bazı memleketlerde *gerçekleşmiş değer artışlarına*, bazı ülkelerde ise sadece *elde edilmiş değer artışına* uygulanmaktadır. Mamafih tahakkukun esas alındığı memleketlerde de, ödemeyi kolaylaştırmak için sermaye kazançları vergisine gelir vergisinden daha düşük - bazen *tek nispet* halinde- bir tarife uygulanmaktadır.

Birçok memleketlerde sermaye kazançları vergisi tatbik edilmemekte yahut Türkiye’de olduğu gibi, ancak kısmen tatbik edilmektedir. Bununla beraber, hemen her memlekette, sermaye kazançlarının tamamını vergilendirme temayülü gittikçe kuvvet kazanmaktadır.⁴³⁶

Bu Verginin Eleştirisi

Bu bir gelir vergisi olduğu için gelir vergisine yönelttiğimiz bütün eleştiriler bu vergi için de geçerlidir.

Ayrıca bu vergi aslında bir değer artışından kaynaklanan bir mükellefiyet olduğundan normal-doğal bir vergi değildir. Bu olmaması lazım gelen bir mükellefiyet olarak görülmelidir. Bir malın değer artışı veya fiyat yükselmesi, toplumda meydana gelen ekonomik bir faydadan değil, tamamıyla izafiyet ve görecelik taşıyan şartlardan kaynaklanmaktadır. Bu sebepten dolayı değer artışından vergi almaya kalkmak yanlıştır. Bir malın değeri arttığı zaman vergi alan devlet, bir malın fiyatı düştüğü zaman da bu defa kendisinin vergi vermesi yani yardım etmesi gerekmez mi?

Bu vergi normal bir hak olmadığı için, ifade edildiği gibi, vergilendirilmesi esnasında türlü güçlükler, ihtilaf ve tartışmalara sebep olur. Ayrıca değer artışının, genel fiyat

⁴³⁶ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 830

artışlarından mı yoksa faiz hadlerinin düşmesinden mi kaynaklandığını kim ve nasıl tespit edecek? Enflasyondan kaynaklanan değer artışları, gerçek bir değer artışı olmadığı için, vergiye tabi tutulmaması gerekir; bu dışarıda kalacak rakam ve sınırı tespit etmenin zorluğu ortadadır. Velhasıl bu vergide adalet değil, zulüm ve haksızlık daha çok ağır basmaktadır.

Sermaye kazançları vergisinden farklı olarak ekonomik terimler arasında bir de Sermaye Vergisi ifadesi vardır. Bu vergiyi de tanıyıp birlikte tenkide tabi tutsak daha faydalı olur kanaatindeyim.

Sermaye Vergisi, servet vergilerinin bir türüdür. Sermaye vergisi, servetin iktisadi amaçlarla *üretimde kullanılan* kısmına konulan vergidir. Servetin hepsi üretimde kullanılmadığı için sermaye vergisi konusu, genel bir servet vergisinin konusundan esas itibarıyla daha dardır.

Sermaye vergisi, genel servet vergisinden ve gayrimenkul gibi servet parçalarından alınan vergilerden farklı olarak her yıl değil, *istisnai* hallerde ve *bir defalık* alınır. Verginin oranları da bu yüzden yüksektir. Bununla beraber çağımızda da hemen hemen hiç kullanılmamaktadır. Çok az olan eski uygulamalar da siyasi sebeplerle yahut savaş dolayısıyla girilmiş borçların ödenmesi gayesine bağlanabilir.⁴³⁷

İslam'da vergiye tabi olan mevzuun mal olduğunu söylemiştik. “Mal” dediğimiz zaman da bunun çok kapsamlı, hem menkul ve gayrimenkulü; hem üretim araçları ve ürünü ifade ettiğini söylemeliyiz. Onun için İslam vergi hukukunda

⁴³⁷ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 832

ihtiyaçlarımızda bizzat kullandığımız malların vergisi vardır. Mesela bir üretim vasıtası olan tarlanın vergisi yok; tarladan kaldırdığımız ürün olan buğdayın vergisi vardır. Bu buğdayı da besin ihtiyacı için doğrudan kullanmaktayız. O nedenle İslam anlayışında üretim vasıtalarının bizzat kendilerinden vergi alınmaz; bu araçların meydana getirdiği üründen alınır. Ancak yine birçok defa ifade ettiğimiz gibi, verginin sebebi üretimdir. Üretim ise hakiki üretim ve hükmi üretim olmak üzere ikiye ayrılır. Toprakların pamuk vermesi, hayvanların kuzulaması, fabrikalarda kumaş, deri ve demir imal edilmesi hep gerçek üretimdir. Ticaret yapmak, altın, gümüş, para ve para hükmündeki şeylere sahip olmak ise hükmi-izafi üretim olup bunlardan da vergi alınır. Buna göre bir gayrimenkul veya toprak hem üretim vasıtası ve hem de ticaret malı olabilir. Üretimde kullanılan toprakların bizzat kendilerinden bir vergi alınmazken, bunlar ticarete mevzu oldukları zaman vergiye tabi tutulurlar. Mesela toprak, arazi, ev ve arsa ticareti yapan bir tüccarın, sahip olduğu bu toprak, arazi, ev ve arsalardan % 2,5 nispetinde vergi vermesi gerekir.

Buna göre gelişmiş ekonomi ve özellikle vergi terimleri, İslam vergi terimleri ile aynı şeyi ifade etmemektedir. Mesela İslam'da sermaye vergisi vardır desek yanlış olur. Çünkü bugünün ekonomi anlayışında sermaye, sabit ve döner sermaye olmak üzere iki kısma ayrılır. Sabit sermaye ve döner sermaye karşıt kavramlardır. Sabit sermaye, durağan varlıktır. Firma aktifinde yer alan ve amortisman hesabına giren değerler, sabit sermaye sayılır. Aletler, makineler ve binalar sabit sermaye niteliğindedir.⁴³⁸

⁴³⁸ Feridun Ergin, Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 812

Mal-ürün olmayıp belki ürünün meydana gelmesinde kullanılan bir araç oldukları için, İslam'da sabit sermayeden vergi alınmaz. Bunun için üretimde kullanılan alet, makine ve binalardan vergi alınmaz. Döner sermaye diyebileceğimiz ham madde ve mamul maddeler üzerinden vergi alınır. Daha sonra bina vergisini açıklarken geleceği üzere, İslam vergi hukuku açısından binalar üç kısma ayrılır. Tüketim vergisi olmadığı için, kişinin bizzat kendisinin oturmakta olduğu evden vergi alınmaz. Gelir vergisi olmadığı için de evlerini kiraya vermiş ve kiralarla geçinmekte olan kişinin sahip oldukları bu evlerden vergi alınmaz. Sadece evlerden gelen kira paraları nisabın üzerinde olup bunlar üzerinden bir yıl geçmiş ise bu paralar üzerinden % 2,5 vergi alınır. Mesken alıp satan ve ev ticareti ile uğraşan bir kimse de sahip olduğu evler bir ticaret malı haline geldiği için bu evler üzerinden % 2,5 vergi verir. Mesela her şeyi eşit 40 daireye sahip olan bir tüccar, bir yıl sonra bu dairelerden birisini veya değerini devlete vergi olarak verir.

Netice olarak İslam ekonomisinde kullanılan ve tüketime yönelik olan alet ve sabit sermayeden vergi alınmaz. Ürün ve ürün olabilecek maddeler üzerinden vergi alınır.

Servet Vergileri

Servet vergileri, *serveti ve servet parçalarını* mükellefiyet altına sokar. Servet vergileri çok çeşitlidir. En önemlileri şunlardır:

i) *Net Servet Vergisi*: Buna genel servet vergisi de denir. Mükellefiyete tabi olan, *servetin sahibidir*. Bu itibarla vergi şahsileştirilmekte, bundan dolayı da müterakki -artan oranlı- bir tarife ile uygulanabilmektedir. Net servet vergisi mükelleflerinin menkul, gayri menkul, nakit ve alacak halindeki

bütün varlık ve mevcutlarını kavramakta yalnız bundan, her türlü borçlar indirilmektedir. Zaten *net* denmesinin sebebi, mükellefin ve vergi mevzuunun pasifinde bulunan unsurların -ipotek, rehin, borç senedi vs.- tekabül ettiği değer indirilmesidir. Net servet vergisi yıllık bir vergidir ve tarifesi umumiyetle mutedildir. Gerçekten mevzu ve matrahı servet olmakla beraber kaynağı gelirdir.

ii) *Mülkiyet Vergisi*: Net servet vergisinin aksine olarak mülk sahibini değil, *mülkün kendisini* hedef almaktadır. Bu itibarla objektif bir vergidir ve genellikle tek oranlı, dolayısıyla mütenasip -düz oranlı- bir tarife ile uygulanmaktadır. Mülkiyet vergisi birçok memleketlerde yalnız gayrimenkuller hatta bunlardan sadece binalar üzerine konmakta, bazı memleketlerde ise bir kısım menkul değerleri de içine almaktadır.

iii) *Arazi Vergisi*: Mülkiyet vergisinin genellikle arazi ve binaları bir arada vergilendirmesine mukabil arazi vergisi sadece *boş toprak parçalarını* mükellefiyete tabi tutmaktadır. Ancak mülkiyet vergisi objektif bir vergidir ve bu sebeple arazi sahibinin özelliklerini hesaba katmamaktadır. Tarifesi de bundan dolayı *tek*, yani matraha nazaran *düz oranlı*dır. Mülkiyet vergisinin araziyi de kapsadığı memleketlerde ayrıca bir arazi vergisi yoktur. Her iki vergide, devlet vergisi olmaktan çok mahalli idare vergisi olarak konmaktadır.

iv) *Veraset ve İntikal Vergisi*: Birçok memleketlerde ve bu arada Türkiye’de bir kanun içinde yer almasına rağmen gerçekte burada iki vergi söz konusudur. Biri, ölen bir kimsenin bıraktığı halde diğeri, yaşayan kişiler arasında yapılan *karşılıksız* (ivazsız) *transferlerden* faydalananlara uygulanmaktadır.

Veraset Vergisi ya mirastan faydalananlara bakılmaksızın ölümle kalan servetin bütününe yahut mirasçılardan her birine ayrı ayrı konabilir. Birinci halde vergiye, mahiyetine daha uygun olarak *Tereke Vergisi* adı verilmektedir. Tereke vergisi objektif bir vergidir ve bu sebeple şahsileştirilmemektedir. Vergi oranı da genellikle tekdir. İkinci halde vergi, mirastan faydalananların her birini ayrı ayrı mükellefiyete tabi tutmaktadır. Burada vergi subjektif bir karakter almakta yani mirastan faydalananın türlü özellikleri göz önünde bulundurulmaktadır. Buna uygun olarak tarife de müterakkidir. Ayrıca müterakkilik yalnız elde edilen mirasın büyüklüğüne göre değil, fakat onunla birlikte, mirasçının ölüye akrabalığının uzaklığına göre de artmaktadır. Türkiye’de veraset vergisi tarifesi, % 2 den başlayıp % 44’e kadar giden bir müterakki tarifeye göre uygulanmaktadır.

Veraset ve İntikal Vergisi de, diğer servet vergileri gibi, mevzuu servet olmakla beraber kaynağı gelir olan bir vergidir. Gerçi bu vergiyi, servet dağılımı farklarını azaltmak maksadıyla yüksek bir tarife ile tatbik eden, dolayısıyla onu kısmen olsun servetten ödeten memleketler vardır. Ancak bu memleketlerin de tecrübesi göstermiştir ki, böyle bir uygulamanın yarattığı zararlar, sağladığı faydalardan daha ağır basmakta, üstelik arzulanan adil servet dağılımı da elde edilememektedir.

Günümüzdeki eğilim, bütün servet vergileri gibi veraset ve intikal vergilerinde de, mutedil tarifelerin kullanılmasıdır.⁴³⁹

⁴³⁹ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 832–833

Bu Verginin Eleştirisi

Servet vergilerinde dört çeşit vergi zikredilmektedir. Bu vergiler servet adı altında toplanmakla birlikte biri diğerine uymamaktadır. Mesela Net Servet vergisi artan oranlı vergi usulüne tabi tutulurken mülkiyet vergisi düz oranlı bir vergi tarifesine tabi tutulmaktadır. Birisinde mükellef nazarı itibara alınırken diğerinde mülk göz önünde tutulmaktadır. Bunlar yapılırken iktisatçıları böyle düşünüp böyle karar vermeye sevk eden amil ve sebepler ortada yoktur.

Ayrıca boş tutulan bir arazi ve arsanın bir servet kabul edilerek bunlardan vergi almanın da bir mantığı yoktur. Çünkü alınan bu vergi, üretim değil, tüketim değil, gelir vergisi değil, servet vergisi diye alınmaktadır. Ekonomik bir değere sahip olan mala servet derler. Bir kadının boynundaki kolye ve takı mesela milyarlar değerinde bir servettir; bunun da servet vergisi var mı? Hâlbuki bundan servet vergisi alınmamaktadır. Bugün 10 milyar değerindeki bir eve sahip olan kişi servet vergisi veriyor. Fakat bu değerden daha fazla bir kıymeti olan bir mücevherattan vergi alınmamaktadır. Bunun vergi adaleti neresindedir.? Hele veraset ve intikal vergisinin hiçbir mantığı yoktur. Bu gelir vergisi mi yoksa bir servet vergisi mi? Eğer servet vergisi ise, tereke vergisinde olduğu gibi, nerede ise adamın eline geçmeden bu vergi alınmaktadır. Miras, mükellefin eline geçsin, adamın mülkü olsun ve bir yıl kendisine hizmet etsin ondan sonra vergisi alınsın. Onun için bu dört çeşit verginin hiçbirisinde ekonomik bir fayda görülmemektedir. Zaten bu vergiler İslam ekonomisinde bulunmamaktadır.

Az önce bu vergiyi tanıtırken ifade edildi: “bu memleketlerin tecrübesi de göstermiştir ki, böyle bir uygulamanın yarattığı zararlar, sağladığı yararlardan daha ağır basmakta, üstelik arzulanan adil servet dağılımı da elde edilmemektedir.” Şu halde veraset ve intikal vergisi adil bir vergi uygulaması değildir. Daha doğrusu bu vergilerin hiçbirisi, doğru, ekonomik bir verginin iktisadi hayatta oynadığı rolü oynayamaz. Doğru bir vergi, yıkım değil, yapımdır; eksilme değil, artıştır, kan vermeye benzer, yenilenmedir ve tazelenmedir. Yeni doğum yapmış kadının vücudu gibi, ekonomik bünye vergi sayesinde kanlanır, canlanır ve yenilenir.

Sahibinin içinde oturduğu bir bina, ait olduğu şahsın ihtiyacını gidermekten öte bir menfaat, bir mal ve fayda ortaya koymamaktadır. Bunun için böyle bir mülkten vergi almanın bir mantığı ve ekonomiyeye uygunluğu iddia edilemez.

Boş tutulan bir arazi ve arsadan da vergi almak yanlıştır. Çünkü böyle bir servet, bir fayda sağlamamaktadır. Böyle bir maldan vergi almak demek, o maldan vergi almak değil, belki o mala sahip olan şahsın kendisinden vergi almak demektir. Çünkü boş bir arazi sahibine gelir getirmez. Çalışmayan toprakları olan birisinden arazi vergisi aldığınız zaman bu adam o parayı başka yerlerden, başka fonlardan ve başkalarının hak ve paylarından aktarıp verecektir. Bu ise doğru bir ödünç alma değildir.

Boş arazileri çalışır hale getirmek için bunun yolu toprak üzerine vergi koymak değil, üç yıl kullanmayan kimselerin arazilerini ellerinden almaktır. Hz. Ömer’in uygulaması bu şekilde idi. Ebu Yusuf ve Yahya b. Âdem Kitabü’l-Harac adlı eserlerinde, arazi çevirip de işletmeyen kimselerin üç yıl

geçtikten sonra bu yer üzerinde bir hakları olmadığını hadislere ve Hz. Ömer'in görüşüne ve uygulamasına dayanarak açıklamaktadırlar.⁴⁴⁰ Mevdudi de bu meseleyi İslam'da Toprak Mülkiyeti adlı eserinde şöyle özetlemektedir: “Bir arazinin etrafını çeviren ve işaretleyen kimse bu toprağı istifade edilebilir hale getirmese üç sene sonra mülkiyet hakkı düşer.”⁴⁴¹

Çağdaş vergi anlayışında arazi vergisinin düz oranlı olduğu biliniyor. Mesela buna göre diyelim ki, beş dönümlük bir yerden beş bir lira, on dönümlük yerden ise on bin lira vergi alınır. Bu ekonomik bir davranış değildir. Çünkü arazinin bizzat toprağı ve o toprağın miktarı ile değil, toprağın bitekliği ile faydalanılmaktadır. Zira her bir toprak parçasının üretim gücü ve bitekliği farklı farklıdır. Söz gelimi üç dönüm bir araziden 100 dolu buğday kaldıran bir ziraatçı, beş dönüm olan bir toprağından ise 90 dolu buğday kaldırabilir. Onun için düz oranlı toprak vergisi değil, az kaldıran da az, çok kaldırandan çok mahsul vergisi almak, hem adil, hem ekonomik ve hem de bir problem doğurmayacak kolay bir vergi alma yoludur.

Miras ve intikal vergisine gelince; bu da tamamen yersiz bir uygulamadır. Bu da ne idiğı belli olmayan bir vergidir. Üretim vergisi mi, tüketim vergisi mi, yoksa gelir vergisi mi belli değildir. Çağdaş anlayışa göre mevzuu servet olmakla beraber kaynağı gelir olan bir vergidir, denilmektedir. Böylece kaynağı gelirdir deniliyor; ekonomide *ferdi gelir* ve *milli gelir*

⁴⁴⁰ Ebu Yusuf, a.g.e. s. 113; Yahya b. Âdem, Kitabü'l-Harac, çev: Osman Eskicioğlu, İslam Hukukunda Vergi Yahya b. Âdem ve Kitabü'l-Haracı, İzmir-19996, s. 238

⁴⁴¹ Ebu'l-A'la el-Mevdudi, İslamda Toprak Mülkiyeti, çev: Mehmet Yaşar Şahin, İrfan Yayınevi, İstanbul-1972, s. 40

ifadeleri vardır. Gerçek gelir, hem ferdi gelirden ve hem de milli gelirden artış meydana getirir. Miras ve intikal, birey açısından bir gelir, mal ve servette bir artıştır; ancak bu, milli gelirden bir artış meydana getirmez. Miras ve intikal, toplum açısından bir gelir sağlama aracı değildir. Ahmet ölmüş, malı ve serveti oğlu olan Mehmet'e intikal etmiştir. Burada devlet ve toplum açısından bir üretim, bir artış ve gelir meydana gelmemiştir. O devletin ve toplumun malı Ahmet ölmeden önce ne ise, öldükten ve terekesi oğluna intikal ettikten sonra da odur ve miktarında hiçbir artış meydana gelmemiştir. Öyleyse miras ve intikal vergisi bilime, ekonomiye ve insan psikolojisine aykırıdır.

Netice olarak servet vergileri adı altında toplanan Net servet, mülkiyet, arazi ve miras vergilerinin dayandığı bir temel yoktur. Bu vergiler, yöneticiler böyle istiyor, idarecilerin irade-i seniyyeleri bu yönde tecelli etti diye alınmaktadır. Yoksa bu vergilerin bir mantığı, ekonomik ve bilimsel bir dayanağı yoktur.

Adil Vergi ve Vergi Adaleti

Adil vergi, herhangi bir toplumda hâkim olan *adalet* anlayışına uygun vergiye denir.

Adalet anlayışı, zaman içinde ve toplumdan topluma çok değiştiğinden, her zaman ve her kes için kabul edilebilecek bir *adil vergi* tipi de mevcut olmamış ve bu konuda bir vergi sistemi hakkında yapılan teşhisler bir *değer yargısı* olmaktan öteye geçememiştir.⁴⁴²

⁴⁴² Memduh Yaşa, a.g.e. s. 9

Vergi Adaleti ise bir toplumda vergi yükünün, halkın çoğunluğu tarafından haklı sayılan bir şekilde dağılması ve bunu sağlayacak prensiplerin tespitidir. Maliye ilmi ile meşgul olanların ve devletin fertlerden aldığı vergiler üzerinde durma gereğini duyan filozofların eskiden beri en çok araştırdıkları şey, vergi adaletinin sağlanması, bunun için de, bu adaleti gerçekleştirebilecek prensiplerin bulunmasıdır.

Adalet, genellikle, devletin mali tedbirlerini ve özellikle vergileme faaliyetini üstten idare eden yüksek bir prensip olarak görülmüştür. Ancak neyin adil sayılacağı, kültürel ve sosyal şartlara tabi olarak değişmekte, bu sebeple her toplumun ve her çağda geçerli bir adil vergi yükü dağılımı modeli tespiti de mümkün bulunmamaktadır. Bununla beraber, her toplum için uzunca bir dönemde geçerli ve az çok belirli bir adalet ve buna uygun bir gelir bölüşümü anlayışının mevcut olduğu kabul edilebilir. Bu itibarla mesele, yani vergi adaletinin gerçekleştirilmesi, vergi yükünün hâkim adalet anlayışına ve ona dayanan gelir bölüşümüne uygun tarzda dağıtılmasıdır.

Bunu sağlamak için türlü teoriler öne sürülmüştür. Bunları iki ana grupta toplamak mümkündür: Birinci grupta *istifade yaklaşımının*, ikinci grupta da *iktidar yaklaşımının* hakim olduğu teoriler yer almaktadır.⁴⁴³ Yani vergiler, ya devletin vatandaşa getirdiği hizmete göre ödenir veya vatandaşın sahip olduğu ekonomik güce göre ödenir.

Bu Anlayışın Eleştirisi

Adil vergi ya da vergi adaleti ekonomik hayatta çok önemli bir konudur. Ancak bu çağın vergi anlayışında ve

⁴⁴³ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 945-946

uygulayışında bir adaletin bulunduđunu kabul etmek gerçeklere ters dűşer. İktisatçılar tarihte adalet fikri üzerinde durmuřlar, adil fiyat ve adil őreri arařtırmıřlardır.⁴⁴⁴ Fizyokratlar ve Adam Smith tabii dűzenden bahsederken⁴⁴⁵ zamanımızdaki bazı siyasilere de adil dűzenden sűz etmektedirler. O nedenle adalet konusu hukukta, ekonomide ve siyasette çok ۆnemli bir yer iřgal etmektedir. Onun için adalet meselesi üzerinde biraz durmakta fayda vardır.

Adalet, doğruluk, zulűm ve haksızlıktan uzak, istikametle muttasıf olma hali. İnsanı vakar ve takva sahibi olmaya sevk eden bir meleke. Ferdi ve sosyal yapıda dirlik ve dűzenliđi, hakkaniyet ve eşitlik esaslarına uygun şekilde davranmayı sağlayan ahlaki erdem. Her řeye layık olduğu değeri vermek, hakkı sahibine ulaştırmak, her iřte ve her şeyde ve herkes hakkında hakkı ve doğruyu iltizam etmek. Adaletle muttasıf olan zata “adil (. udul)” denir. Adaletin karşıtı “zulm”dűr yani gadrdir, haksızlıktır, hakka tecavűzdűr, bir řeyi layık olmadığı yere koymaktır. Adaletin eřitleri vardır: 1- Denkleřtirici (tevzini) adalet: Kiřilerin eřit sayılmaları sonucunu doğuran adalet; herkes insanlıkta ve hukuk karşısında eşitlidir. 2- Dağıtıcı (tevzii) adalet: Herkese hak ettiğini vermek, dağıtım sırasında kişilerin katkı ve kabiliyetlerini dikkate almak.⁴⁴⁶

Adalet, Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde genellikle “dűzen, denge, denklik, eřitlik, gerçeđe uygun hűkmetme, dođru yolu izleme, takvaya yűnelme, dűrűstlűk, tarafsızlık gibi anlamlarda kullanılmıřtır. İnfitar suresinin yedinci ve sekizinci

⁴⁴⁴ Feridun Ergin, İktisat, s. 41

⁴⁴⁵ Bkz. Feridun Ergin, a.g.e. s. 52, 59

⁴⁴⁶ Mehmet Erdođan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sűzlűđű, Kitap Matbaası, İstanbul–1998 s. 3

ayetlerinde insanın fizyolojik ve fizyonomik yapısındaki uyum, ahenk ve estetik görünüm, adalet kavramıyla ifade edilmektedir. Kuran’da adalet sıfatından yoksun olan kişi dilsiz, aciz ve hiçbir işe yaramayan bir köleye benzetilerek böyle birinin, adalet faziletini kazanmış, dolayısıyla doğru yolu bulmuş olanla bir tutulamayacağı bildirilmiş (bkz. en-Nahl 16/ 76), böylece adaletin bir kemal sıfatı olduğuna işaret edilmiştir. İnsanın Allah nezdinde en üstün değer ölçüsü olan takva (bkz. el-Hucurat 49/ 13) erdemine nail olabilmesi için adil olması (bkz. el-Maide 5/ 81) ve adaletli söz söylemesi (bkz. el-En’am 6/ 152) gerekir. Esasen doğrulukla (sıdk) birlikte adalet (adl) de ilahi kelamın birer niteliğidir (bkz. el-En’am 6/ 115).

Kur’an-ı Kerim’e göre adaletin ölçüsü yahut dayanağı hakkaniyettir. Hidayete hak sayesinde ulaşılabileceği gibi adalet de hakka uymakla sağlanır (bkz. el-A’raf 7/ 159, 181). Hak, objektif bir kavram ve sabit bir kanun ilkesidir. Bir hak konusunda hüküm verilirken, hakkın kendi lehine hükmedilmesi halinde bundan memnun olan, fakat aleyhine hükmedilmesi durumunda bu hükmü tanımayan insanlar için “işte bunlar zalimlerdir” (en-Nur 24/ 48-51) denilmiştir. Binaenaleyh şahsi menfaat temini, akrabalık, düşmanlık gibi hissi durumlar, taraflardan birinin soylu veya aşağı tabakadan olması, bedeni veya ruhi bakımdan kusurlu bulunması gibi ahlak kanununu ilgilendirmeyen sebepler bir hakkın ihlalini, örtbas edilmesini ve sonuç olarak adalet ilkesinden sapmayı mazur gösteremez (bkz. el-Maide 5/ 8; en-Nisa 4/ 3; Al-i Imran 3/ 75). Zira, “Eğer hak onların keyfi arzularına uysaydı göklerin, yerin ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu” (el-Mü’minun 23/ 71). Kur’an-ı Kerim’de hak ve adaletin mutlaklığı öylesine vurgulanmıştır ki, bizzat Allah’ın ahirette

hiçbir haksızlığa mahal verilmeyecek şekilde adaletle hükmedileceği ve onun bu vadinin kesin (hak) olduğu belirtilmiştir (bkz. Yunus 10/ 54–55; el-Enbiya 21/ 47; ez-Zümer 39/ 69).

Elmalılı da adalet hakkında şunları yazmaktadır: Adalet, her şeyi layık olduğu yere yerleştirmek, hakkı yerine koymaktır ki, azgınlığın, başka bir ifade ile haksızlık ve zulmün zıddıdır. Adalet, insaf ve haklılık ve doğruluk manalarını kapsayan bir denkleştirmedir ki, terazinin dili gibi aşırılık ve ihmalkârlık arasında bir birleştirme noktası ve istikamet olarak iki tarafında eşdeğer denilen bir denkleşme manasına gelir. Ve bundan dolayı adalet ve adalet düsturlarına mizan (terazi ve ölçü aleti) de denilir. Çünkü ayette “Ve onlarla beraber Kitabı ve adalet ölçüsünü indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler”⁴⁴⁷ buyrulmuştur.

Yani adalet, kâinatın nizamıdır. Amel ve ibadette vacip gibi sayılan ahlaki bir fazilettir. Şüphe yok ki, her hakkın başı, yüce Allah’ın hakkı olan ilahlık hakkıdır. İlahlık haklarının birincisi ise Allah’ın birliğine inanmaktır. Çünkü ortak ve benzeri bulunanın son derece saygı ve yüceliğe hakkı olamaz. Bundan dolayı adaletin başı Allah’ı birlemektir. Nitekim bu ayetin tefsirinde İbn Abbas’tan: “Adalet, Allah’tan başka ilah olmadığına şahadet etmektir; adalet ortak ve benzerleri ortadan kaldırmaktır; adalet Allah’ı birlemektir.” diye rivayetler yapılmıştır.⁴⁴⁸

İktisatçıların vergi adaletinden bahsederken onların bu husustaki ifadeleri tekrar okunursa sanki vergide adaletin

⁴⁴⁷ Hadid 57/ 25

⁴⁴⁸ Elmalılı M. H. Yazır, a.g.e. V, 253 (Feza Gazetecilik baskısı)

sağlanması mümkün değilmiş gibi bir izlenim uyanmaktadır. Bu fevkalade yanlış bir tutumdur. Çünkü bu, insan toplumlarının ortaya çıktığı günden beri var olan ve yeryüzünün son anına kadar da devam edecek olan ekonomik bir faaliyetin, bir vergi vermenin denkleştirilemeyeceğini iddia etmek olur. Hukuka ve hukuk kurallarına uygun olarak meydana gelen faaliyetlerin adaletli olmadığını söylemek mümkün değildir. Hukuk, bir sığata, bir özellik, illet ve sebebe dayanarak kurallarını ortaya koyar. Bundan dolayı doğru tespit edilmiş bir sebebe dayanan hukuki bir kural ve hukuki bir faaliyet adaletten başka bir şey değildir. İktisadi kurallar, ekonomik faaliyetler ve vergiler de böyle olmalıdır. Ama esefle söyleyelim ki böyle değildir. Ekonomik kurallarda, iktisadi faaliyet ve vergilerde adalet yoktur. Biz de bugünkü vergilerin hiçbirisi hariç kalmamak üzere hepsinin adaletten uzak olup haksızlık ve zulüm aracı olduğu kanaatindeyiz. Çünkü bu Rönesans medeniyeti, ekonomik açıdan devletin yerini henüz tespit edememiştir. Bugünkü ekonomi anlayışında devletin ücretle çalışan bir şirkete mi, yoksa üyelerine karşılıksız hizmet eden bir aileye mi benzer meselesinde bir karara varılamamıştır. Armutlar ile elmalar toplanarak her ikisi de bir araya getirilip ona göre muamele yapılmaktadır. Hem gelirden, hem de giderden; hem üretimden ve de tüketimden vergi alınmaktadır. Bu da gösteriyor ki, iktisat bilimi, daha verginin sebebini ve verginin dayandığı temeli henüz keşfedememiştir. Yani bu demektir ki ekonomi ilminin gücü vergiyi temellendirmekten uzaktır.

Verginin alınma sebeplerini gösteren teorileri iktidar ve istifade yaklaşımları gibi iki ana grup ileri sürülmektedir. Bu bile gösteriyor ki, vergi, farklı ve belki zıt iki şeye

dayanmaktadır. Oysa verginin sebebi üretimdir; o nedenle tüketimden vergi alınmaz. Kişinin geliri kendi ihtiyaçları ile ilgili olduğu için gelirden vergi almak, kişi haklarına saygısızlıktır. Bireyin kendi ve ailesinin asli ihtiyaçları ve bir yıllık lazım olan mallardan arta kalan ekonomik değerler üzerinden vergi alınır. Bu prensipleri uyguladığımız zaman vergide adaleti gerçekleştirmiş oluruz.

Vergi Ahlakı

Çağdaş vergi anlayışının ortaya koyduğu terimlerden birisi de vergi ahlakıdır. Vergi ahlakı hakkında İktisat kitaplarında şu bilgiler vardır: Vergi ahlakının tam olarak ne olduğunun tespit edilmesi güçtür. Ayrıca belirli bir toplumdaki vergi ahlakının seviyesi hakkında genel sözler söylenebilmekle beraber bunu tam olarak ölçmek de mümkün değildir. Genel bir yaklaşım olarak şöyle bir orandan faydalanılabilir: Ödenen vergi tutarı/Aslında ödenmesi gerekli vergi tutarı. Bu oran fertler için olabileceği gibi bütün toplum için de söz konusu olabilir. Oran 0 ve 1 değerleri arasında değişebilir. Oranın 1 e yakın olması vergi ahlakının yüksek olduğu, 0 a yakın olması ise vergi ahlakının düşük olduğu anlamını taşır.

Vergi ahlakı, bir ferdin kanunen kendisine yüklenilen vergi borcunu ödemesini gerektirir. Aksi takdirde fert vergi kaçakçılığı yapmış sayılır. Fakat fertlerin vergiyi ödedikten sonra başkalarına *inikas* ettirmeleri ya da vergili mallardan *vergisiz mallara* kaymak suretiyle vergiden kaçınmaları vergi ahlakına aykırı değildir.

Vergi ahlakının düşük ya da yüksek olmasının şu gibi faktörlerle ilişkisi vardır: Henüz eğitim çağında vergi ödemenin bir yurttaşlık görevi olduğu bilincinin aşılması ve daha sonra

da çeşitli basın ve yayın organlarıyla bu anlayışın geliştirilmesi, vergi ahlakını olumlu yönde etkileyebilir. Bir vergi kanununun kuruluşundaki amaç da vergi ahlakını etkiler. Harp masraflarını karşılamak ya da tabii afetlerin hasarlarını gidermek gibi amaçlarla konulan vergilerde genellikle kaçakçılık diğer vergilere oranla daha az olur. Diğer yandan toplum tarafından gereksiz kabul edilen devlet harcamalarının yol açtığı vergilerde ise durum tersinedir. Aceleyle kabul edilmiş ve kamuoyunun güvenini kazanamamış vergilerde kaçakçılık eğilimi daha yüksek olabilir. Vergi oranlarının çok yüksek olması da vergi ahlakını düşürebilir. Kontrol ve ceza sistemi de vergi ahlakını etkileyen faktörlerdir. Nihayet toplumsal değer yargıları da vergi ahlakı üzerinde tesir icra eder. Latin memleketlerinde halkın vergi kaçırma eğilimi Almanya, İngiltere ve Kuzey Avrupa memleketlerinde olduğundan çok daha fazladır.⁴⁴⁹

Bu Anlayışın Eleştirisi

Bugünkü ekonomi anlayışı ahlak dışı bir anlayıştır. Şükrü Baban İktisat Dersleri adlı eserinde ekonominin ahlak ile ilişkisini şöyle açıklıyor: “İktisat ilminin sahası, fayda sahasıdır. İktisat, hadiseleri sırf fayda zaviyesinden mütalaa eder. Hâlbuki aynı hadiseyi adalet bakımında tetkik edersek hukuk olur. Ahlak bakımından düşünürsek “ahlak” olur. Bir esrarkeş için afyon faydalıdır. Bu anlayış, iktisatta ihtiyacı karşılayan her şey faydalıdır prensibine uyar. Fakat ahlaken bu doğru olmayabilir.”⁴⁵⁰

Görüldüğü gibi ekonomi, ahlaki değerlere dayanmamakta ve sadece bir ihtiyacın tatminini gözetmektedir. Hâlbuki din,

⁴⁴⁹ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 946

⁴⁵⁰ Şükrü Baban, İktisat Dersleri, Kenan Basımevi, İstanbul–1942, s. 7

hukuk, ahlak ve ekonomi birbiriyle akraba olan değerlerdir. Çünkü bu müesseseler birer kültür değerleridir. Abdülhak Kemal Yörük, “Şüphesiz din, ahlak birer kültür kıymeti olduğu gibi hukuk da bir kültür kıymetidir. Hukuk mefhumu kıymetler kategorisine dâhildir.”⁴⁵¹ demektedir. Buradan anlaşılıyor ki, insanla ilgili olan ve kendilerine sosyal bilimler diyebileceğimiz, felsefe, sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve ahlak biriyle irtibatlı olan ilimler olup bunların insanların değerlerine dayandığını söyleyebiliriz. Hatta Adam Ferguson ve Auguste Comte göre sosyoloji, bütün kültür bilimlerini bir şemsiye gibi kendi altında toplamaktadır. Taplamacıoğlu bu konuda şunları söylüyor: Sosyoloji, toplum bilim yahut toplum şarlarından doğan ve toplumsal etki yaratan olaylar bilimi olarak tanımlanırsa bu tanım, bütün kültür bilimlerini içine almış olur. Bu durumda sosyoloji insanların gelişme, çalışma ve yaratma alanlarını çevreleyen evrensel bir bilim sayılır. Adam Ferguson ve Auguste Comte’a göre sosyoloji, insanlığın kültür gelişmesinin tümünü içine alır.⁴⁵² Bu sosyal ve kültürel bilimlerin aynı zamanda bir değerler bütünü olduğunu ifade ederek ekonominin de bundan uzak kalamayacağını açıklamamız gerekir. Konuyu araştıran batılı bir yazar Fritjof Capra, “değerden arınmış” bir sosyal bilim olamaz diyerek şunları söylüyor: “Değerler, bir toplumun dünya görüşünü, dini kurumlarını, bilimsel girişimlerini ve teknolojisini ile siyasal ve ekonomik düzenini belirleyerek onlara hayat verir... Değerlerin incelenmesi bu yüzden bütün toplum bilimleri için fevkalade önemlidir; “değerden arınmış” bir sosyal bilim olamaz.

⁴⁵¹ Abdülhak Kemal Yörük, Hukuk Felsefesi Dersleri, s. 15, 77

⁴⁵² Mehmet Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1975, s. 8

Değerler sorununu “bilim dışı” gören ve ondan kaçınmaya çalışan sosyal bilimciler imkânsıza soyunmaktadırlar.⁴⁵³

Bilim ile ahlakı birbirinden ayırma konusunda Seyyid Hüseyin Nasr da “Bir Kutsal Bilim İhtiyacı” adlı eserinde şunları söyler: “Batı uygarlığında “Merkez”in kaybedilmesi sadece çeşitli bilgi dallarının bölünmesini değil, fakat bununla birlikte bir düşünce ve fiil ayrılığını -ki bu da sonuçta fiilin düşünceyi hemen hemen tamamen söndürmesine götürmüştür- da netice vermiştir. Başka bir düzlemde ise bu kayıp, modern dünyanın bugün ondan çok sıkıntı çektiği bir bilim ve ahlak ayırımına götürmüştür.”⁴⁵⁴

Şu halde her ne kadar alanları ve işlevleri farklı olsa da ekonomiyi ahlaktan, ahlakı da ekonomiden ayırmak mümkün değildir. Böylece ahlak ve değer dışı olaylarda, iktisadi olaylarda fayda aramak yeraltının karanlık dehlizlerinde ışık aramak gibi bir şeydir. Bu sebeple eroin imal etmek, almak, satmak ve kullanmak ekonomik açıdan faydalı değil, zararlı bir iş olduğunu kabul etmek zorundayız. Çünkü insanı şartlandıran ve bağımlı kılan, insan ruh ve biyolojisini eriten ve çürüten her madde zararlıdır.

Ayrıca, fertlerin vergiyi ödedikten sonra başkalarına *yansıtmaları* ya da vergili mallardan *vergisiz mallara* kaymak suretiyle vergiden kaçınmaları vergi ahlakına aykırı değildir, hükmü de doğru bir anlayış olamaz. Bir kimsenin, kendi vergisini verip sonra da bunu her hangi bir yolla bir başka

⁴⁵³ Fritjof Capra, Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası, çev. Mustafa Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul-1992, s. 213

⁴⁵⁴ Seyyid Hüseyin Nasr, Bir Kutsal Bilim İhtiyacı, çev: Şahabeddin Yalçın, İnsan Yayınları, İstanbul-1995, s. 116

şahıstan çıkarmaya kalkmak ahlaki bir davranış sayılamaz. Bir mükellefin vergi verme zamanı gelmiş ve mükellefiyet gerçekleşmiş ise bundan kaçmak veya herhangi bir zata aktarmak ahlak dışı bir hareket sayılmalıdır. Fakat bir kimse mesela bir müteahhit, kirada bulunan birçok evinden elde ettiği parayı, tekrar ev yapma yatırımına harcayarak zekat (vergi) verme külfetinden kaçabilir. Bu bir günah olmadığı gibi ahlak dışı da değildir. Çünkü bu müteahhit, her ne kadar devlete vergi vermekten kaçmış gibi gözükse de o, ev yapıp kiraya vermekle vatandaşlara hizmet ettiği için, yine devlete yardım etmiş demektir.

Vergi kaçırmak büyük bir günahdır. Ama devlet de mükellefin gücünün üzerinde olan bir miktarda vergi isterse insanların bu durumda vergi kaçırmadan başka yapacakları bir şey de yoktur. Aslında bugün yapılanlar da bundan başka bir şey değildir. İslam’da vergi kaçırmak sadece günah değil, aynı zamanda yasaktır. Vergi kaçırmanın büyük cezaları vardır. Hz. Ebu Bekir devlet başkanı olunca bir takım kabileler vergi vermeyeceklerini bildirdiler. Hz. Ebu Bekir o zaman şu tarihi sözünü söyledi: “Allah’a yemin ederim ki, Peygamber’e verdikleri bir keçi yavrusunu, başka bir rivayette ise bir deve yularını⁴⁵⁵ bana verinceye kadar onlarla savaşıyorum.”⁴⁵⁶

Vergi, devletle vatandaş arasında en önemli bağı meydana getirdiği için, devlet kimden, ne zaman, ne kadar, niçin ve nasıl vergi alacağını çok iyi bilmelidir. Esefle söyleyelim ki, bugünkü Rönesans medeniyetinde birçok konularda olduğu gibi, vergide

⁴⁵⁵ Bkz. Muhammed Ebu Zehra, et-Tekafülü’l-İctimai Fi’l-İslam, ed-Daru’l-Kavmiyye, Kahire-1384 H – 1964, s. 80

⁴⁵⁶ Bkz. Kasani, Bedayi, II, 31

de adil, doğru faydalı ve güzel bir vergi anlayışı bulunmamaktadır. Vergi kültürü diye bir şey yoktur. Vergi adına ekonomiyeye, vatandaşa ve ülkenin geleceğine zulüm yapılmaktadır. Onun için de herkes vergi kaçırmaktadır.

Buna en güzel örnek, bugünlerde medyada cep telefonlarının vergi rezaleti yaşanmaktadır. Hiç telefon konuşması yapmamış vatandaşa 20–30 milyon vergi makbuzu gelmiş, üç beş konuşma yapmış bir başkasına ise 15-20 milyon gelmiş; velhasıl vergi adına Türkiyemiz’de kelimenin tam anlamıyla bir rezalet yaşanmaktadır.

Arazi Vergisi

Arazi vergisi, toprak mülkiyeti üzerine konulan genel mükellefiyettir.

Türkiye’de toprak mülkiyeti veya zilyetliği, çok eskiden beri vergi konusu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan beri “*Resm-i Dönüm*,” “*Resm-i Zemin*,” “*Basma Akçesi*,” “*Boyundurluk Hakkı*” ve “*Resm-i Çift*” gibi isimlerle araziden vergi alınmıştır.

Bu vergiler Tanzimat’ta kaldırılmış, yerine konan vergide de arazi, vergi konusu olarak değil, vergi ödeme gücünün göstergelerinden biri olarak kabul olunmuştur.

1859 yılında ihdas edilen *Emlak Vergisi* ile arazi tekrar vergilendirilmiştir. Bu vergide matrah arazinin *değeri*, oran bu değerinin ilkin binde 4’ü, sonra binde 8’i idi.

Emlak vergisi 1931 de kaldırılarak yerine *Arazi Vergisi* kabul olunmuştur.

Bu verginin konusu, “Türkiye sınırları içinde özel mülkiyet esaslarına göre gerçek ve tüzel kişilerin tasarrufu altında bulunan bütün arazi” idi.

Ancak devlet ile kamu tüzel kişilerine ait olan arazi ile özel mülkiyete ait ziraata elverişli olmayan ve başka türlü kullanılması da mümkün bulunmayan topraklar vergiden istisna edilmişti. Yeniden yetiştirilen bağ, bahçe, ormanlar ve ziraata açılan yerler, aşiretlerin iskânına ve turistik maksatlara tahsis edilen arazi de 3–20 yıl arasında değişen bir geçici muaflıktan faydalanmakta idi.

Verginin matrahı, *tahrirle* tespit edilen değer idi. Son *genel tahrir*, 1936 yılında yapılmıştı. 1961 de 309 sayılı kanunla, eski değerler 9 ve 3 kat sayılarıyla çarpılmak suretiyle yükseltilmişti.

Başlangıçta bir devlet vergisi olan arazi vergisi, 1936dan itibaren *il özel idarelerine* bırakılmıştı.

1968 de Arazi vergisinin illere sağladığı yıllık gelir 125 milyon lira idi.

Arazi vergisi 1972 yılına kadar uygulanmıştır.⁴⁵⁷

Arazi Vergisinin Eleştirisi

İsminden de anlaşılacağı gibi bu vergi, toprağa sahip olmaktan, arazi mülkiyetinden veya zilyetliğinden dolayı alınmış olan bir vergidir. Hâlbuki araziden vergi almak demek, o topraktan bir kısmını alıp götürmek demektir. Bu ise kimsenin aklına bile getirmeyeceği bir iştir. Onun için toprak vergisi olmaz; topraktan kaldırılan mahsul ve araziden elde edilen üründen vergi alınır. Bundan dolayı fıkıh kitaplarından toprak

⁴⁵⁷ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 46

vergisi veya arazi vergisi diye bir ıstılah, tabir veya terim yoktur. İslam hukukunda buna *zürü ve simar zekâtı* derler ki, zirai ürünlerin ve meyvelerin vergisi anlamına gelir.⁴⁵⁸ Belki buna bazı kaynaklarda da vergi oranını bildiren bir ifade ile öşür vergisi (onda bir vergi) deyimi kullanılmış olabilir.

Kişiler aslında kamunun olan toprak ve arazileri mülkiyetlerinde tutarak çalıştırmıyorlarsa, bunları ekip dikmeye sevk edecek amil, arazi vergisi almak değil, kullanmayanın arazisini elinden almaktır. Buna karşılık vergi alındığı zaman devlete giden bu ekonomik değer, topraktan değil bir başka yerden nakledilmektedir. Onun için kaldırılan mahsulden vergi verilir; tarladan, yani üretim vasıtasının kendisinden vergi alınmaz. Çünkü o bir alettir, onu kullanmaya her zaman ihtiyacımız olacaktır.

Vehbe Zuhayli elde edilmiş ürün yoksa bundan vergi alınamayacağını açıkça ifade ederek şöyle diyor: Öşür vergisinin sebebi, ürün veren topraktır. Bu ürünün öşür için gerçekten meydana gelmiş olması gerekir. Mesela toprağa bir afet gelse ve ürün yok olsa öşür topraklarından bundan ötürü öşür vermek gerekmez. Eğer toprak öşür toprağı olur da bunu ekip biçme imkânı bulunduğu halde sahibi bunu işlemezse, gerçekten topraktan bir şey çıkmadığı için öşür vermek farz olmaz.⁴⁵⁹

İslam hukukçuları arasında bazı ufak-tefek görüş ayrılıkları olsa da topraktan kaldırılan ürün, tahıl, meyve ve sebze gibi tüm mallardan vergi alınmasını düşünürler. Maliki,

⁴⁵⁸ Bkz. Kasani, Bedayi, II, 53; Merginani, Hidaye, I, 78; Vehbe Zuhayli, a.g.e. III, 305

⁴⁵⁹ Vehbe Zuhayli, a.g.e. III, 306

Şafii ve Hanbelî mezheplerine göre toprak ürünlerinden vergi alınabilmesi için nisap miktarı olan 5 vask'a ulaşması gerekir. 1 vask 200 kilo kadar bir ölçü birimi olduğuna göre kendi arazisinden 1000 kilo civarında bir ürün kaldıran kimsenin vergi vermesi gerekir. Hanefî mezhebinde bu konuda tayin edilmiş herhangi bir nisap yoktur; elde edilen ürün az olsun, çok olsun vergi verilir. Hatta karikatürize edecek olursak İmam Azam'a göre, 10 tane pırasa yetiştiren kimse bunun bir tanesini devlete vermek mecburiyetindedir. Ebu Hanife bu görüşünü, "Topraktan çıkan şey" hadisine dayandırmaktadır.⁴⁶⁰

İslam'da üretim vasıtalarından vergi alma prensibi bulunmadığı için arazi ve toprağın bizzat kendisinden değil, meydana getirdiği ürün üzerinden vergi alınır.

Bina Vergisi

Bina vergisi, Türkiye'de 1860'da uygulanmaya başlamıştır.

Önce bu verginin matrahı *yapı değeri* idi.

İkinci Meşrutiyet devrinde, matrah *gayri safi irat* olmuştur.

1931 de çıkartılan Bina Vergisi Kanunu da matrah olarak *gayri safi irat* almıştır. Ancak bina vergisinin oranına Buhran ve Savunma Vergileri de ek mükellefiyet olarak bindirilmiştir.

Esas bina vergisi, yeknesak oranlı idi. Sahiplerinin oturdukları veya kiraya verdikleri meskenlerle iş yerlerindeki ayırım, Buhran ve Savunma Vergisinde binanın kullanımına göre farklı oranlar uygulayarak gerçekleştirilmiştir.

⁴⁶⁰ Bkz. Mergımani, Hidaye, I, 78; Vehbe Zuhayli, a.g.e. III, 306–307

1972 de, bina mükellefiyetinde radikal bir değişiklik yapılmıştır. Matrah olarak, gayri safi irat yerine değer kabul edilmiştir. Tahrir usulü yerine de, *beyan sistemi* getirilmiştir. Ayrıca kıymet artışları da, mükellefiyet kapsamına sokulmuştur. Mükellefiyet, *Emlak Vergisi* adını almıştır.⁴⁶¹

Bu Verginin Eleştirisi

Mesken kullanımı birey açısından bir tüketimdir. Kişi kendi evinde oturmakla bir üretim yapmış değil, tersine bir tüketim yapmış ve evini yıpratmıştır. Tüketim bir gelir olmadığına göre, vergide gelir vergisinin esas olduğu bir ortamda vatandaşların kendi oturdukları evlerden vergi almak bir çelişkiden başka bir şey değildir. Başka bir çelişki de hem üretimden ve hem de tüketimden vergi alınmasıdır. Bu verginin gerçek sebebini bulamama halidir. Oysa vergi sadece üretimden alınmalıdır.

Serahsi ve Kasani başta olmak üzere bütün İslam hukukçuları, verginin (zekâtın) nisaba sahip olan mal-mülk sahibi müslümanlara gerekli olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.⁴⁶² Kasani ile Serahsi hemen hemen aynı ifadelerle görüşlerini şöyle açıklıyorlar: Zekât vergisinin farz olmasının sebebi, şeriatın sebep olarak tayin ettiği maldır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de "Ey Muhammed! Onların mallarından bir vergi al"⁴⁶³ buyrulmaktadır. Çünkü burada farz olan görev mala izafe edilmiştir. Zaten vecibeler, sebeplere izafe edilir. Mesela öğle namazı (salatü'z-Zuhri) ve ramazan orucu (savmü'ş-Şehri)

⁴⁶¹ Feridun Ergin, Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 118

⁴⁶² Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Kurtubi, Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid, Mektebet-ü ve Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebî, Mısır-1379-1969, I, 245

⁴⁶³ Tevbe 9/ 103

dediğimiz zaman namazın farz olmasına sebep öğle vaktinin gelmesi, orucun farz olmasının sebebi de ramazan ayının gelmesidir.⁴⁶⁴ Bürhanüddin el-Merğınani de zekâtın sebebini nami-üretken olan maldır, diye açıklamaktadır.⁴⁶⁵

Peygamberimizin Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderdiği zaman ona vergileri, mal-mülk sahibi zenginlerinden al, fakirlerine ver diye talimat verdiği zaman⁴⁶⁶ verginin nami (üretken) olan maldan veya üretimden alınacağı hususu ortaya çıkmış oluyordu.

İslam hukukçuları böylece sadece verginin, üretimden ve üreyen mallardan (hakikaten veya hükmen nami olan mal) alınmasını açıklamakla kalmıyor, aynı zamanda onlar, tüketim mallarından yani tüketimden verginin alınmayacağını da söylüyorlardı. İslam hukukçularının bu husustaki ifadeleri aynen şöyledir: “Oturulan evlerde, giyilen elbiselerde, kullanılan ev eşyalarında, binek hayvanlarında ve kullanılan silahlarda, mezheplerin ittifakıyla zekât vergisi yoktur. Çünkü bu mallar, kişilerin asli ihtiyaçları (asgari geçim) ile ilgili olduğu gibi, aynı zamanda nami-üretken değildirlir.”⁴⁶⁷

Netice olarak İslam hukukuna göre vergiler üretimden ve üreyen mallardan alınır; tüketimden, tüketim mallarından ve tüketmekten dolayı vergi alınmaz.

⁴⁶⁴ Bkz. Serahsi, Mebcut, II, 149; Kasani, Bedayi, II, 4

⁴⁶⁵ Bürhanüddin el-Merğınani, el-Hidaye, Mısır-1936, I, 69

⁴⁶⁶ Ebu İsa Muhammed b. İsa, Sünenü't-Tirmizi, Mısır-1356/1937, Zekât, 6

⁴⁶⁷ Mergınani, Hidaye, I, 68; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslamiyye, IV, 87; Abdurrahman el-Ceziri, Kitabü'l-Fıkh Ala'l-Mezahibi'l- Erbaa, Matabi-u Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Mısır-T.Y. , I, 595

Uygulamada cereyan eden bina vergisi, vergiyi üretime dayayan bir anlayış açısından gayri meşrudur. Ancak zamanımızda kira getiren evler var ve ev ticareti ile uğraşan ve gayrimenkul ticareti yapan şahıslar vardır. Bu hususta çağımız İslam hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Muhammed Ebu Zehra, 4200 metre karelik bir saha üzerine oturmuş bir binanın safi gelirinin 1/10 (onda birini) devlete vergi olarak verileceğini ifade ettikten sonra şunları söylüyor: Kişinin kendi oturduğu eve, mesela köylerdeki evler gibi gelir getirmeyen ve özel mesken olarak kullanılan bir takım evlere, gelir getirmesi için yapılmış bir çok apartmanı bulunan kişinin kendi oturduğu eve vergi düşmez. Bunlarda zekatın sebebi tahakkuk etmediğinden fıkıhçıların verdikleri hüküm de bu yönde olmuştur.⁴⁶⁸

Vehbe Zuhayli de bina ve sanayi tesislerinin zekatı hakkında şunları söylemektedir:

Çağımızda sermaye, gelir elde etmek için toprak ve ticaret dışında başka alanlara da yönelmiş bulunmaktadır. Kira elde etmek için iş yeri ve binalar yaptırma, üretim için tesis edilen fabrikalar ile uçak, gemi, tır ve diğer vasıtalar, sığır ve tavuk çiftlikleri kurma bu yönde yapılan işlerdir. Bunların hepsi tek bir özellik ve vasıfta ortaklırlar. O da bunların bizzat kendilerinden zekât-vergi vermek gerekmediğidir. Ancak bunların gelirlerinden ve karlarından vergi vermek gerekir.

Fakihlerin büyük çoğunluğu bu tür gelir getiren tesislerden ve binalardan zekât-vergi vermenin farz olduğu hususunda bir açıklamada bulunmamışlar, şöyle demişlerdir: Oturmak için

⁴⁶⁸ Muhammed EbuZehra, İslamda Sosyal Dayanışma, çev: E.Ruhi Fırlalı-Osman Eskicioğlu, s. 170

elde bulundurulan evlerden, ev eşyasından iş aletleri ile tezgâhlardan ve hayvan ve araba olsun binek vasıtalarından zekât-vergi vermek gerekmez.

H.1385/M.1965 yıllarında İslam âlimlerinin yaptıkları İslami araştırmalar toplantısında şu husus karara bağlanmıştır: Zekât-vergi vermenin farz olduğu hususunda nas (ayet, hadis) bulunmayan ve fiki bir açıklama yapılmayan gelir getirici malların hükmü aşağıdaki şekildedir:

Gelir getiren büyük binalarla sanayi tesisleri, gemiler, uçaklar ve benzeri malların bizzat kendilerinden (aynından) zekat-vergi vermek farz olmaz, bilakis bunların safi gelirlerinden nisap şartı ile üzerlerinden bir yıl geçme şartı bulununca vergi vermek gerekir.

Bu gibi mallardan verilecek zekât miktarı yılsonu itibariyle kırkta bir(1/40)dir. Yani yılsonunda, ticaret malları ile nakitlerde olduğu gibi zekâtları safi gelirin kırkta biri (% 2,5) kadardır. Şirketlerde ise, karın toplamına itibar edilmez, ancak her ortağın kendi başına sahip olduğu hisseye düşen kara bakılarak vergisi ödenir.⁴⁶⁹

Sadece üretimden vergi alan bir sisteme göre çağımızda evleri üç gruba ayırmak mümkündür:

a) Kişinin kendi oturduğu evden, ister yapı değeri nazarı itibara alınarak, ister beyan veya tahrir usulü ile her ne suretle olursa olsun, vergi almak gayri meşrudur. Bunlardan vergi alınmaz; çünkü bu bir tüketimdir, üretim değildir.

b) Kirada bulunan evlerden, bu evlerin sayısı ister az olsun ister çok olsun, bizzat kendilerinden vergi alınmaz. Ancak

⁴⁶⁹ Vehbe Zuhayli, a.g.e. III, 354

bunlardan elde edilen kira ve gelir nisaba ulaşmış ve üzerinden de bir yıl geçmiş ise, elde edilen bu meblağın kırkta birini veya yüzde iki buçüğünü vergi olarak vermek gerekir.

c) Bu gruba giren evler de tamamen ticaret malı olarak alınıp satılan, gayrimenkul ticareti yapan şahısların elinde bulunan evlerdir. Ev alıp satan bir tüccar, işi ev alıp satmak olan bir müteahhit, ticaret hükmen üretim kabul edildiği için, vergi vermesi gerekir. İslam hukuku, ticarete 1/40 veya % 2,5 bir vergi oranı getirmiş bulunmaktadır. Buna göre elinde 40 milyar lira değerinde bir evi bulunan bir tüccar, devlete 1 milyar lira vergi vermek zorundadır. Hepsi eşit ve değerleri aynı olmak üzere elinde 40 tane daire bulunan şahıs da bu dairelerden birisini vergi olarak verir.

Özet olarak İslam'da ancak gelir getiren binalardan elde edilen kar ve gelire göre vergi alınır; yoksa kişilerin bizzat kendilerinin oturmakta oldukları ev ve dairelerden hiçbir vergi alınmaz.

Hayvanlar Vergisi

Hayvanlar vergisi, Türkiye'de 1950 seçimlerini izleyen dönemde kaldırılmıştır.

Bu mükellefiyet türünde, vergi miktarı sabit idi. Besili olsun veya olmasın, et veya diğer hayvan ürünlerinin fiyatları yükselsin yahut düşsün, sahibinin yalnız birkaç hayvanı veya büyük bir sürüsü bulunsun, konusuna giren cinslerden her biri için tespit edilmiş bir maktu vergi baş hesabı ile tahsil edilirdi.

Bazı hayvan cinslerine uygulanan bir *baş vergisi* karakterinde idi.

Prof Dr. Fritz Neumark, Hayvanlar vergisinin belirli eşyaya sahip olmak dolayısıyla alınan bir vergi saymaktaydı. Prof. M. Orhan Dikmen ise, Hayvanlar vergisini özel ilkel bir randıman vergisi olarak nitelendirmiştir.⁴⁷⁰

Bu Verginin Eleştirisi

Cahiliye Araplarından bazıları, ekinlerinden ve hayvanlarından bir kısmını Allah ile putları arasında bölüşürlerdi. Şu Allah'ın payı, şu da tanrılarımızın payı derlerdi. Allah için ayırdıklarını konuklara ve fakirlere sarf ederler, tanrılar için ayırdıklarını da onların huzurunda yapılacak ayin v.s. şeylere harcarlardı. Eğer Allah'ın hakkından putun hakkına bir şey geçerse, onu öyle bırakırlardı. Putun hakkından Allah için ayrılan tarafa bir şey geçerse, onu alıp tekrar putun hakkına katarlardı. “Allah zengindir, bunlar fakirdir.” derlerdi. Çünkü puta ayrılan, neticede yine kendilerine kalacağından onun hakkından Allah için ayrılan tarafa bir şey geçmemesine dikkat ederlerdi. Bunun üzerine şu ayet geldi.⁴⁷¹

“Allah'ın yarattığı ekin(ler)den ve hayvanlardan Allah'a pay ayırdılar. Zanlarınca: ‘Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza.’ dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan, ortaklarına ulaşıyor. Ne kötü hüküm veriyorlar!”⁴⁷²

Bu ayet-i kerime, cahiliye toplumunda yapılan bölüşümün kötü bir hüküm (kanun ve kurallarla) yapıldığını bize göstermektedir. Elmalılı, bu hüküm ne cahilce, ne zalimce, ne

⁴⁷⁰ Feridun Ergin, Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 386

⁴⁷¹ İbn Hişam, Sire, I, 80

⁴⁷² En'am 6/ 136

bedbahtça bir hüküm, ne büyük hüsrân şeklinde dile getirmektedir.⁴⁷³ Ayrıca Elmalılı, bu cahili adam, kazancında hak hükümlere muhalif emeller takip ettiği gibi, sarfiyatında da zararlı, haksız ve faydasız olarak o mabutları adına bir takım *vergileme* ve masraflara mahkûm olur diyerek, konumuz açısından, zararlı, haksız ve faydasız bir vergileme yapıldığını ifade etmektedir.⁴⁷⁴

Salih Tuğ'un da belirttiği gibi zirai mahsullerden vergi alınması hususunda Kur'an ayetleri arasında sarih ve birçok kaideler bulunmasına rağmen, hayvanlara ait Mekke'de nazil olmuş olan ve dolayısıyla vergi mevzuuna temas eden sadece bu ayet vardır.⁴⁷⁵

Ayeti, tefsir kitaplarında anlatılan nüzul sebebini nazarı itibara almadan düşündüğümüz zaman, cahiliye düzeninde zirai ürün ve hayvanlardan, toplum (Allah) için bir hisse-pay (vergi) ayrıldığı; bir hisse de ortaklara ayrıldığı; ancak toplumun hakkı olan hisseyi ortaklarına aktarırken, ortaklarının hissesini ise topluma ulaştırmamaları çok kötü, haksız bir hüküm ve adaletsiz bir bölüşüm olarak anlaşılmaktadır. Burada adeta bir tarafın hukuku korunup muhafaza edilirken diğer tarafa hiçbir şey yapılmamakta; bir tarafın kaybolmuş hakları tazmin edilip telafi edilirken, diğer tarafa ise böyle bir muamele yapılmamaktadır.⁴⁷⁶ Bu ise doğru, faydalı ve güzel bir davranış değil, tam tersine yanlış, zararlı ve kötü bir harekettir. Ayette zirai ürünlerden ve hayvanlardan Allah'a-topluma bir hisse ayrıldığı açıkça beyan edilmektedir.

⁴⁷³ Elmalılı M.H.Yazır, a.g.e. III, 2060

⁴⁷⁴ Elmalılı, a.g.e. III, 2062

⁴⁷⁵ Salih Tuğ, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, s. 58

⁴⁷⁶ Bakıp karşılaştırınız: Mehmet Vehbi, Hulasatü'l-Beyan, IV, 1539

İslam hukukçuları her hayvandan vergi almayı düşünmemişler; bir hayvandan vergi alınabilmesi için onun *saim* veya ticari olması gerekir. Altı ay veya daha fazla bir zaman için meralarda otlayan hayvanlara *saim* (çoğulu *sevaim*) derler. Bir hayvandan vergi alınabilmesi için onun otlak hayvanı olması şarttır.⁴⁷⁷

Selim A. Siddiki, hayvan vergisi hakkında şunları söylemektedir: *Sevaim* (otlak hayvanları), vergiye tabidir. Kelime anlamıyla “*sevaim*” otlayan her çeşit hayvanı ifade eder. Binek veya yük taşımak için kullanılan hayvanlar, vergiye tabi değildir ve bunlar, “*sevaim*” deyimini ile ifade edilmezler. Bu deyim, daha sonra ticaret maksadıyla satılmak için otlatılan hayvanları da kapsamaz. Bu son zikredilen hayvanlar, ticaret malı sayılır ve birincilerle aralarındaki fark çok büyüktür. *Sevaim* deyimini ile ifade edilen hayvanlar, süt, kıl ve yünlerinden ve nesillerinden faydalanmak için otlatılıp yetiştirilirler. Sadece en az altı aydan fazla otlayan hayvanlar *sevaim* sayılırlar. Bununla birlikte altı ay veya daha fazla bir zaman için yem ile beslenen hayvan, *saim* sayılmaz ve vergiden muaftır. Ancak bu hayvan eğer ticaret malı yapılırsa o takdirde vergisi vardır. Eğer bir kimse ticaret amacıyla hayvan satın alsa, sonra bu hayvanları *sevaim* olarak kullansa, yıl, onların *sevaim* olduğu tarihten itibaren işlemeye başlar.

Bu münasebetle İbn Abbas’ın rivayet ettiği bir hadisi şerifi hatırlamak yerinde olacaktır. Bu hadise göre Hz. Peygamber’in şöyle söylediği bildiriliyor: “İş için veya yük hayvanı olarak

⁴⁷⁷ Bkz. Kasani, *Bedayi*, II, 26; Mergnani, *Hidaye*, I, 69; Mevsili, *el-İhtiyar*, I, 109

kullanılan hayvanlardan sadaka (vergi) alınmaz.”⁴⁷⁸ Bu yüzden, verginin genel prensibi, yani, malın kullanılmasını değil, kendisinde mevcut olan maddi üretkenlik niteliğini arayan ve bu nitelikteki malları zekata-vergiye tabi kılan genel prensip, burada da uygulanır. Gene, hayvan, yem ile besleniyorsa, vergi alınmaz. Çünkü bunun masrafı sahibine ağır gelir. Oysa sevaim hayvanların bakımı pahalı değildir.⁴⁷⁹

Netice olarak İslam ekonomisinde ticaret malı olarak alınıp satılan bir de devletin topraklarında otlayıp yayılan hayvanlarda vergi vardır. Ama sığır, at ve buna benzer kullanılan hayvanlarda ise vergi yoktur. Çünkü birinciler üretim, ikinciler ise tüketim kategorisine girmektedir. Binilen attan, tarlada çift sürmek için beslenen öküzden vergi alınmaz.

Artan ve Azalan Müterakkilik

Artan müterakkilik, gelir dilimi yükseldikçe, daha yüksek marjinal oranın uygulandığı vergi tarifesidir. Bu tip tarifede *marjinal vergi oranı* gelir diliminin üst kademelerine çıktıkça artarak çoğalır. Diğer bir ifade ile artan oranlı müterakki tarifede, bir sonraki aynı büyüklükte gelir dilimine bir *öncekinden daha yüksek oranla* artan vergi nispeti uygulanır.

Genellikle pratikte gelir vergilerinde gelir dilimlerinin ilk basamaklarında artan oranlı müterakkilik uygulandığı halde, gelir diliminde üst kademelere doğru çıktıkça müterakkilik

⁴⁷⁸ Biz bu metni hadis kitaplarında bulamadık. “Müslüman üzerine kölesi ve atı hakkında sadaka-vergi yoktur.” hadisini Müslim, Zekât, 9; Ebu Davud, Zekât, 11; İbn Mace, Zekât, 15; Nesai, Zekât, 16 rivayet etmişlerdir. Ebu Yusuf da “Kısrak ve köle zekâtından ümmetimi affettim.” ve “Siz, kısrak ve köle zekâtından affettim.” gibi hadisler nakledilmektedir. Bkz. Kitabü'l-Harac, s. 135

⁴⁷⁹ Selim A. Siddîki, İslam Devletinde Mali Yapı, s. 63–64

önce *düz*, daha sonraları *azalan müterakkilik* halini alır. Nitekim bu duruma 1972 yılına kadar Türk Gelir Vergisi tarifesinde de rastlanır. Şöyle ki, düşük gelir dilimlerinde, bilhassa kümülatif olarak 265.000 TL ya gelinceye kadar artan oranlı müterakkilik mevcuttur. Ondan sonraki gelir dilimlerinde müterakkilik oranı düşmektedir.⁴⁸⁰

Azalan müterakkilik, vergide ve özellikle *gelir vergisinde* müterakkiliğin, *matrah büyüdükçe* artma oranının azalmasıdır. Çoğalan müterakkiliğe karşı bir tarife sistemidir. Tatbikatta, müterakkilik hemen daima azalan bir biçimdedir. Türk Gelir Vergisi de azalan bir müterakkilik tarifesi tatbik etmektedir.

Azalan müterakkilik başlıca iki şekilde tertip edilebilir. Birincisinde *artma oranları sabit tutulduğu halde* tarife basamakları gittikçe genişletilmektedir. İkincisinde ise, tarife basamakları aynı kalmakta, *artma oranı azaltılmaktadır*. Bundan başka vergi dilimleri, tarife basamakları ve vergi oranları arasında türlü kombinezonlar kurarak çok çeşitli şekillerde “azalan müterakki tarifeler” elde edilebilir.

Sınırlı müterakkilik, *zaruri olarak azalan müterakkiliğe* varır. Çünkü marjinal oranın tatbik edildiği dilimin üstünde kalan gelirler için artık vergi oranı artışı söz konusu değildir.

Türk Gelir Vergisinin 1972 başlangıcında yürürlükteki tarifesi, basit bir azalan müterakkilik sisteminin nasıl olduğunu göstermektedir.⁴⁸¹

Gelir Dilimleri

Vergi Oranları

%

⁴⁸⁰ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 50–51

⁴⁸¹ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 50–51, 82

İlk	2500 lira için	10
Sonra gelen	2500 “ “	15
“ “	5000 “ “	20
“ “	15000 “ “	25
“ “	30000 “ “	35
“ “	60000 “ “	45
“ “	120000 “ “	60
“ “	225000 “ “	60
“ “	255000 “ “	65
“ “	285000 “ “	68
1 Milyon lira ve fazlası için		60

Bu Usulün Eleştirisi

Artan müterakkilik ve azalan müterakkilik ifadeleri bir vergi ortaya koymaktan ziyade verginin alınış biçiminde bir farklılık getirmesi bakımından daha çok usulde yeniliktir.

Bu vergi, temelde devlet hizmetlerinden faydalanma prensibine dayanmaktadır. İnsanın geliri çok olduğu zaman devlet ona çok hizmet götürmüş, az olduğu zaman ise az hizmet götürmüş; dolayısıyla az kazananın az, çok kazananın ise çok vergi alınmış olur. Bu vergi, çıkış noktası itibarıyla yanlış, fakat vardığı netice itibarıyla doğru bir anlayıştır. Devlet hizmetlerini ücret ile yapar prensibine dayandığı için yanlış bir hükme dayanmakta; ancak çok malı olandan çok, az malı

olandan da az vergi alındığı için sonuç itibariyle hak ve adalet ölçülerine daha yakındır.

Artan-oranlı (progressive) ve *azalan-oranlı* (regressive) *vergileme*. Diğer yandan, gittikçe artan ağırlık, *aşamalı gelir vergileri* üzerine konulmaktadır. Devlet harcamalarından çok az faydalandığını bile söylese, 20,000 dolar geliri olan birisi, 10,000 dolar geliri olandan daha fazla vergilendirilmektedir. Yüksek gelirlili adam, yalnızca daha fazla gelir vergisi ödemekle kalmaz, üstelik, gerçekten, gelirin *daha büyük bir oranını* buna ayırır. Vergi oranındaki bu tedrici değişme, her bir kimseye, gelirinin daima *aynı oranını* vergi olarak ödettilen, “salt orantılı vergi” (düz oranlı) ye karşıt durumdadır; düşük gelirin yüksek gelirlere nazaran daha fazla bir oranını alan “azalan-oranlı” (regressive) vergiye ise çok daha karşıttır.

Bir vergi, düşük gelirlilere oranla, yüksek gelirlilerden de aynı, daha çok, ya da daha az alınmasına dayanılarak, sırasıyla düz-oranlı, artan-oranlı veya azalan-oranlı diye isimlendirilir.⁴⁸²

Biz, batı dünyasının demokrasi, insan hakları, serbest piyasa ekonomisi ve artan-oranlı vergi anlayışı ile İslam düşüncesine yaklaşmakta olduğunu anlıyoruz. Ancak yaklaşmakta olup İslam’ın geldiği noktaya yükselememektedir. Biraz sonra bu hususu artan oranlı vergi anlayışı ile zekat vergi anlayışını mukayese ederek açıklamaya çalışacağız.

Ancak batı dünyasının değerleri olan demokrasi, insan hakları, serbest piyasa ekonomisi ve laiklik anlayışlarının temelinde İslam düşüncesi yatmaktadır. Ancak batı dünyası dayandığı bu temeli tam olarak yansıtamamıştır. Mesela laiklik

⁴⁸² Paul A.Samuelson, İktisat, s. 188

anlayışı buna örnek olarak verilebilir. Çünkü Amerikalı bir araştırmacı olan Michael H. Hart, beş bin yıldır insanlığa hizmet etmiş olan çeşitli meslek ve misyon sahibi olan kimselerden 100 kişiyi sıralayıp birinci sıraya en etkili olduğu için İslam Peygamberi Hz. Muhammed'i koymasının sebebini O'nun hem dini, hem de laik düzeyde üstün başarılı olmasına bağlayarak şöyle diyor: "Dünyanın en etkili insanlar listesinin başına Hz. Muhammed'i koymam bazı okurları şaşırtabilir, bazıları da kuşkuya düşürebilir, ancak Hz. Muhammed tarihte, hem dini hem de laik düzeyde üstün başarılı olan tek insandı.

Mütevazı bir aileden gelen Hz. Muhammed dünyanın en büyük dinlerinden birini kurmuş, yaymış ve çok etkili bir politik lider olmuştur. Bugün, ölümünden on üç yüzyıl sonra, etkisi hala güçlü ve yaygındır... Ayrıca, Hz. İsa'nın aksine Hz. Muhammed, dini olduğu kadar laik bir liderdi. Aslında Arap fetihlerinin ardındaki itici güç olarak tüm zamanların en etkili politik lideri derecesine ulaştığı söylenebilir."⁴⁸³

Batı dünyası laikliği İslam'dan doğru bir şekilde alamadığı gibi, artan-oranlı vergiyi de tam öğrenememiştir. Çünkü artan oranlı vergide mükellefin doğrudan doğruya devlete çalıştığı, yıl içerisinde elde ettiği gelirlerinin hepsini devlete vergi olarak verdiği bir nokta bulunmamaktadır.

Bu meseleyi biraz açmakta fayda vardır. Bilindiği gibi İslam ekonomisinde vergi, kişinin sahip olduğu mal, ticaret eşyası ve para üzerinden ve yüzde olarak alınır. Mesela 40 milyar lirası bulunan bir kimse devlete 1 milyar lira öder. 100 milyar lirası olan bir tüccar, yıl boyunca hiç kar ve gelir elde

⁴⁸³ Michael H. Hart, En Etkin 100, çev: Mehmet Harmancı, Promat Basım ve Yayın San. ve Tic. A.Ş. İstanbul-1994, s. 1, 7

etmese bile, sahip olduğu bu meblağ nisabın üzerinde olduğu için devlete 2,5 milyar vergi vermesi gerekir. Dolayısıyla bu tüccarın sermayesi küçülmüş ve 97,5 milyar liraya inmiş demektir. 40 milyar lirası bulunan başka bir kimse ise yıl içersinde 1 milyar kazanarak sermayesini 41 milyar lira yapmış olsun. Bu tüccar da devlete 1 milyar lira vereceği için 40 milyar lira sermayesi olduğu gibi kalmış, dolayısıyla bu şahıs doğrudan doğruya devlete çalışmış demektir. İşte artan oranlı vergilerde bu noktayı bulmak, yani sermayenin olduğu gibi kaldığı, mükellefin o yıl elde ettiği bütün gelir ve karlarını devlete vergi olarak ödediği bir hal yoktur. Halbuki zekat vergi sisteminin esasında, zenginleri daha da zengin etmek, kapitali daha çok büyötmek amacı bulunmadığı için, azalan verim kanununa göre kar ve gelirler sonsuza kadar büyümediğinden dolayı belli bir noktadan sonra sermayenin büyümesi durur ve bu münasebetle mükellef bu noktadan sonra devlete-topluma çalışmış olur. Oysa artan oranlı vergi sisteminde bu noktayı bulmak mümkün değildir. Çünkü mükellefin ödediği vergi oranı ne kadar yüksek olursa olsun, onun elde ettiği gelir mutlaka devletle kendisi arasında paylaşılmaktadır. Başka bir ifade ile bu sisteme göre devlet ne kadar çok vergi alırsa alsın, mükellefe az da olsa bir hisse düşmekte ve onun sermayesi şişmeye ve büyümeye devam etmektedir. Hâlbuki İslam'ın önerdiği sistemde % 2,5 kar ve gelir elde eden devlete çalışmış, daha düşük kazanan sermayesini küçölmüş, daha çok kazanan ise zenginliğini artırmış demektir. Az önce ifade ettiğimiz gibi, sermaye büyödükçe belli bir noktadan sonra kar ve gelir azalacağı için, aşırı zenginlerin, tröstler, karteller ve tekellerin oluşması İslam toplum bünyesinde mümkün değildir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de

“Ta ki, o mallar içinizden sadece zenginler arasında tedavül eden ekonomik bir güç olmasın”⁴⁸⁴ buyrulmaktadır.

Azalan oranlı ve düz oranlı vergiler ekonomik değildir. Çünkü devletin-toplumun hakkı olan bir şeyi, bireye bırakmak hem hukuka, hem bilime ve hem de ekonomiye aykırı düşer. Çok alacağı yerde az vergi almak veya verginin bir kısmını bağışlamak ve bu hususta af çıkarmak hükümetlerin görevi değildir.

Artan oranlı vergiler ise yukarıda söylediğimiz gibi, İslam’ın vergi sistemine bir yaklaşımdır. Çünkü az kazananın az, çok kazananın çok vergi almaktır. Fakat bu sistem, zekat vergi sisteminin ekonomik hayatta yaptığı şeyi yapamaz. İslam vergi sistemi branşının ehli olmayanları, çalışmakta oldukları alanlardan çekip alır. Böylece oralara daha ehil olanların gelmesini sağlamış olur. Mesela ticari alanda ticari kabiliyeti olanlar faaliyet gösterir. Her yıl sermayesine % 2,5dan daha az gelir sağlayan bir tüccar, sermayesi her sene bir miktar küçüleceği için, bir gün ticarete iş yapamaz hale gelir ve çekilmek zorunda kalır.

Çift Vergileme

Çift vergileme, bir vergi mevzuu üzerinden birden fazla vergi almayı ifade eder. Vergilemede genel prensip, bir mevzudan aynı mahiyette tek bir veri alınmasıdır. Çift vergileme, ya bu prensibin istisnası yahut bu prensibe aykırı bir faaliyet teşkil etmektedir. Çift vergileme aynı vergi otoritesi tarafından tatbik edileceği gibi, değişik vergi otoritelerinin tasarrufları neticesinde de ortaya çıkabilir. Öte yandan, çift

⁴⁸⁴ Haşr 59/ 7

vergilemeye sebebiyet veren değişik vergi otoriteleri siyasi bakımdan birbirine bağlı veya birbirinden müstakil olabilirler. Böylece çift vergileme mesela, aynı devletin bir mevzuata birden fazla mükellefiyet yüklemesinden; devlet ile mahalli idare vergilerinin aynı konulara tatbik edilmesinden; nihayet birden fazla devletin aynı mevzuu vergileme alanları içine almalarından ortaya çıkabilmektedir. Aynı devletin siyasi sınırları içinde olduğu müddetçe çift vergileme isteyerek tatbik ediliyor demektir. Birden fazla devletin vergileme yetkisini mümkün olduğu kadar genişletme temayülünü aksettirmektedir. Milletlerarası çift vergilemenin kaldırılması için, bir devlete ödenen verginin diğer devlete ödenenden mahsup edilmesinin kabulü gerekir Dünyada, bunu sağlayan anlaşmaların gittikçe arttığı görülmektedir. Türkiye de son yıllarda bu tip anlaşmalar yapmaya başlamış ve ilk anlaşmayı Almanya ile imzalamıştır.

Çift vergileme meselesi, vergi teorisinde gelir vergisine karşı eskiden beri yönetilmiş bir tenkit dolayısıyla özel bir anlam taşımaktadır. Gerçekten, başta J.S.Mill olmak üzere bazı iktisatçılar, bir taraftan bütün geliri, diğer taraftan bu gelirden yapılan yatırımdan sağlanan kazancı da teklif ettiği için gelir vergisinin tasarrufu iki defa (mükerrer) vergilendirdiğini iddia etmektedirler. Bunlara göre, gelirin tüketime giden kısmı bir kere vergilendirildiği halde, gelirin tasarruf edilen kısmı önce vücuda gelirken, ondan sonra da verim sağlarken olmak üzere iki defa vergilendirilmektedir. Bu düşüncenin çağımızdaki en güçlü temsilcisi olan N. Kaldor'un "Expenditure Tax" tezi esas itibariyle bu iddiaya dayanmakta ve tasarrufu vergi dışında

tutmak kalkınmayı hızlandırma gayesine yönelmiş bulunmaktadır.⁴⁸⁵

Çift Vergilemenin Eleştirisi

Çift vergileme prensibi İslam ekonomisinde olmadığı gibi, bunun kabul edilmesi de mümkün değildir. Çünkü tekrar vergi alınması yani mükerrer vergi olması için bir sebep, ihtiyaç veya bir zaruretin bulunması gerekir. İslam ekonomisinde vergiler yılda bir defa alınır. Ticaret, sanayi ve her türlü üretimde; altın, gümüş, para ve kıymetli evrakta böyledir. Fakat toprak ve tarladan kaldırılan mahsuller böyle değildir. Tarladan yılda bir defa ürün kaldırılırsa bir defa vergi alınır; iki defa kaldırılırsa iki, üç defa kaldırılırsa üç yani her mahsul kaldırılıştta devletin hakkı olan vergisi verilir.

Ticaret, para, altın ve gümüş gibi konularda yılda bir defa vergi alınacağı hususunda Ebu Yusuf Kitabü'l-Harac adlı eserinde şunları söylüyor: “Vergi memuruna, darbedilmiş 200 dirhem yahut 20 miskal (96 gram) halis altın veya 200 dirhem altın ya da darbedilmiş (sikkelenmiş-kesilmiş) 20 miskal altın arzolunduğu vakit, sahibi müslüman ise % 2,5; zimmî ise % 5, harbi ise % 10 vergi alır. Vergiler seneliktir. Senenin muayyen bir zamanında vergi alındıktan sonra, o tarihten itibaren bir yıllık süre içinde bir daha vergi alınmaz. Zira bu vergiler seneliktir. Müddet dolmadan önce birkaç defa görülse dahi, bir işlem yapılmaz.”⁴⁸⁶

Hz. Ömer, Ziyad b. Hudayr'ı Irak ve Şam vergilerini toplamak üzere memur olarak görevlendirdi. Müslümanlarda 1/40, zimmîlerden 1/20, ehli harpten ise 1/10 nispetinde vergi

⁴⁸⁵ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 188

⁴⁸⁶ Ebu Yusuf, Kitabü'l-Harac, s. 218

alınmasını emretti. Beni Tağlip kabilesinin Hıristiyan üyelerinden birisi, atıyla beraber Ziyad b. Hudayr'a uğradı. (Sınırdan geçerken) ata 20 bin dirhem kıymet takdir ettiler. Ziyad, adama "İstersen atı bana ver, 19 bin dirhem al; istersen at sende kalsın 1000 dirhem öde" dedi. Bunun üzerine adam 1000 dirhem ödedi.

Sonra aynı sene içinde dönerken, tekrar Ziyad'a uğradı. Ziyad, adama, "Bin dirhem daha ver" dedi. Tağlipli, "Her uğradığımda benden bin dirhem mi alacaksın?" dedi. Ziyad da "evet" dedi. Bunun üzerine adam derhal Hz. Ömer'e gitti. Mekke'de bir evde Hz. Ömer'i buldu. Yanına varmak için izin istedi. Huzura aldılar. Hz. Ömer:

—Kimsin sen? Dedi.

Adam Hıristiyanlardan birisi olduğunu söyledi ve şikayetini anlatmaya başladı.

Hz. Ömer adamın sözünü keserek "kafi, yeter" dedi; fazla bir şey söylemedi.

Adam, Ziyad b. Hudayr'a avdet etti. Hz. Ömer'den tam bir cevap alamamış olması sebebiyle, istenen 1000 dirhemi vermek istedi. Ziyad'ın yanına vardığında, bir de ne görsün? Hz. Ömer'in talimatı kendisinden evvel Ziyad'a ulaşmıştı. Talimatta "Herkim sana uğrar da ondan gerekli vergiyi alırsan, gelen senenin aynı gününe kadar o kimse tekrar uğrarsa -büyük bir fazlalık bulman hariç- ondan bir şey alma" deniliyordu.

Bunu duyan Tağlipli Hıristiyan hemen şöyle dedi: "Allah'a yemin ederim ki, ben şu anda gönül rızası ile sana bin dirhem verecektim. Ben şahadet ederim ki, Hıristiyanlıktan

uzağım. Artık ben, sana bu talimatı yazan adamın dinine girdim ve müslüman oldum.” dedi.⁴⁸⁷

İslam’da gümrük vergisi diye bir şey olmadığını daha önce söylemiştik. Ticaret ise hükmen üretim kabul edildiği için ticari mallardan vergi alınır. Bunun dışında çifte vergileme diye bir vergi olamaz. Çünkü ne gelir artmış ve ne de fazla bir kar elde edilmiştir. Ancak iki devlet arasında olan bu ticari vergi alındığı takdirde bir zarar gelecekse o takdirde bu ticari vergi de kaldırılabilir. Fakat normal şartlar altında bu ve bu gibi vergileri kaldırmak, bağışlamak veya affetmek insan haklarını ve özlük haklarını ihlal olacağından, gayri meşru sayılır.

Tarh

Tarh: vergi konusu olan belirli bir şahıs veya şeye (olay, madde, değer vs.) ait vergi borcunun hesaplanıp tesbit edilmesine *verginin tarhı* denir. Bu tesbit işleminde önce kanundaki usule göre *matrah* belirlenir, sonra bu matraha *vergi tarifesi* uygulanarak *vergi borcu* bulunur. Tarh işlemi çoğunlukla *vergi dairesi* tarafından yapılır; fakat *bizzat mükellef* tarafından yahut *üçüncü şahıslar* tarafından yapılması da mümkündür. Mesela çağdaş gelir vergisinde mükellef vergi konusunu ve matrahını beyan ettiği gibi, ayrıca bu matraha ait orana göre vergi borcunu da hesaplar ve beyan eder. Tarh işleminin üçüncü şahıslar tarafından yapılmasını bugün *kaynakta tevki*f usulünde görmekteyiz. Yirminci Yüzyıldan evvel devlet bazı vergilerde tarh ve tahsil işlerini *mültezim* denilen aracı kişilere gördürmekteydi.

⁴⁸⁷ Ebu yusuf, Kitabü'l-Harac, s. 222; krş Yahya b. Âdem, Kitabü'l-Harac, çev: Osman Eskicioğlu, s. 213, No: 222.

Verginin tarihinde uygulanan belli başlı usuller şunlardır:

a) *Beyanname usulü:*

Bu usulde verginin tarihine esas teşkil edecek bütün bilgiler (vergi matrahı, mükellefin şahsi durumu v.s.) mükellef tarafından bildirilir. Vergi borcu bu bilgilere dayanılarak maliye idaresi tarafından hesaplanabileceği gibi mükellef tarafından da hesaplanabilir. Beyanname usulü diğer tarh usullerinden daha modern ve yararlıdır. Bu usul mükellefin vergi ödeme iktidarını gerçeğe oldukça yakın bir şekilde tesbit etmeğe imkan verdiği için daha adildir. Ayrıca vergi konusunu oldukça doğru ölçtüğü ve vergi konusundaki gelişmeleri yakından takip ettiği için de gelir açısından verimlidir.

b) *Götürü Usul:*

Burada belirli mükellef gruplarına ait vergi oranları ya da vergi borcu miktarları tesbit edilir. Belirli bir gruba giren mükelleflerin hepsi aynı vergiyi öder. Bu usul gayet kolaydır; fakat vergi ödeme gücünü tam olarak tesbit edemez ve uygulamada genellikle vergi kaybına yol açar.

c) *Dış belirti (karine) usulü:*

Burada vergi konusu bizzat ölçülemez; fakat onunla yakın bağlantısı olduğu var sayılan bazı belirtiler konunun mevcut olduğuna ve büyüklüğüne esas olarak kabul edilir. Geçmişte yaygın olarak uygulanmış olan bu usulün bazı örnekleri şunlardır: Bir iş yerinin vergilendirilmesinde o iş yerinin kirası veya o iş yerinde çalışan kişi sayısı; bir binanın vergilendirilmesinde kapı ve pencere sayısı; arazinin vergilendirilmesinde ağaç sayısı gibi. Bu usulün uygulanması hem mükellef, hem de maliye açısından çok kolay olmakla

beraber, gayri adil ve düşük verimli olmak gibi önemli mahzurları vardır.

d) İdarece Takdir Usulü:

Burada vergi matrahını ve borcunu idare tesbit eder. Özellikle gayri menkul vergilerinde görülen bu usulde idare vergi konusunun değerini takdir eder ve ilgili tarifeyi uygulayarak vergi borcunu ortaya koyar.

Çağımızda beyanname usulü gittikçe yayılmış ve vergilerin büyük çoğunluğunu içine almıştır.⁴⁸⁸

Bu Usulün Eleştirisi

Çağımız vergi anlayışında maalesef hemen hemen bütün devletler bu vergi işini istismar etmektedirler. İstedikleri zaman istedikleri vergiyi koymakta, istedikleri vergiyi kaldırmakta ve kendilerini bu konuda ilimden, kültür ve gelenekten vareste sayarlar. Bir defa devletin, aldığı vergi karşılığı olarak, ilk önce vatandaşın bütün haklarını koruması lazımdır; eğer koruyamamışsa o takdirde tazmin etmesi gerekir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebu Bekir döneminde 634 yılı başlarında Amr b. el-As, Yezid b. Hasene komutasında Bizanslılarla Yermük Savaşı yapılmıştır. Bu savaştan önce müslümanlar Hıms halkı ile güvenlik anlaşması yapmışlar; müslümanlar bu halkın can, mal, ırz ve namuslarını koruyacaklar, buna karşılık cizye adında bir vergi alacaklardır. Müslümanlar, Yermük savaşı ile meşgul olacaklarından, Hıms halkının güvenliği ile ilgilenemeyip onların can, mal ve diğer haklarını koruyamayacakları için hımslılardan almış

⁴⁸⁸ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 883

oldukları cizye vergilerini kendilerine geri vermişlerdir. Bu tarihen sabit bir olaydır.⁴⁸⁹

Verginin tarh ve tahakkuku İslam ekonomisinde ta baştan beri ciddi tutulmuş bir iştir. Hz. Ebu Bekir'in zekât-vergi vermek istemeyenlere karşı savaş ilan ettiği bilinmektedir. Hz. Peygamber ve Raşit halifeler zamanında İslam devletinde müslüman vatandaşlara zekattan başka bir vergi yoktu. Zekât, bir sadaka değil, vermeyen ve vermek istemeyenlere karşı cebir ve zor kullanılarak alınan miktarı belli bir devlet vergisi idi. Bu vergi ödemelerinin önemini müminin ruhuna daha iyi bir şekilde yerleştirmek amacıyla İslam, bunu dini bir vazife, Allah'ın birliğine iman, namaz, oruç ve hac gibi, Allah'ın bir emri olduğunu ilan etti. Eğer iman ruhani bir vazife; namaz, oruç ve hac bedeni vazifeler ise, zekat-verginin verilmesi de mali bir vazifedir.⁴⁹⁰

İslam, zekât vergisinin tarh ve tahakkuku hususunda bir takım esaslar getirmiştir. Tasarruf üzerine, toprak mahsulleri üzerine, ticaret eşyası, umumi otlaklarda yayılan hayvan sürüleri, madenler, deniz mahsulleri v.b. üzerine tarh edilmiş vergiler vardır.⁴⁹¹

Verginin tarh ve tahakkukunun elamanları olan vergi kavramı, vergi mükellefi, vergi mevzuları, vergi nispetleri, tahsil usulleri, tahsil devreleri ve vergi teşkilatı İslam kültüründe açıklanmış bulunmaktadır.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Bkz. Belazuri, Fütuhu'l-Büldan, çev: Mustafa Fayda, Sevinç Matbaası, Ankara-1987, s. 195

⁴⁹⁰ Muhammed Hamidullah, İslama Giriş, s. 112

⁴⁹¹ Muhammed Hamidullah, İslama Giriş, s. 113

⁴⁹² Bkz. Salih Tuğ, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, s. 49

Kur'an'da gerek Mekki ve gerekse Medeni olan ayetler arasında, Peygambere vergi alma yetkisi veren ayetler vardır: "İhtiyaç fazlası olan malı al."⁴⁹³ "Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki, ihtiyaçlarınızdan arta kalanı."⁴⁹⁴ "Onların mallarından, kendilerini temizleyecek bir vergi al."⁴⁹⁵ Bu ayetler Hz. Peygambere vergi toplama yetki ve görevini verdiği için, O bazı şahısları bazı yerlere vergi memuru olarak görevlendirmiştir. Mesela Muaz b. Cebel, Amr b. Hazm, Ubade b. Samit ve Abdullah b. el-Lütebiyye bunlar arasındadır.⁴⁹⁶ Vergi memurları gittikleri yerlerde mükelleflerle konuşarak ve anlaşarak vergileme işlemini birlikte gerçekleştiriyorlardı. Vergi memuru mükellefe tahsil için geldiği zaman, mükellef kendisine bütün kolaylığı göstermeye mecburdur. Keza aynı şekilde vergi memuru da ona ödeme hususunda kolaylaştırıcı tekliflerde bulunacaktır.⁴⁹⁷ Mükellef vergiye tabi bütün emvalini memura arz eder ve ona gerekli bütün malumatı verir.⁴⁹⁸ Tahakkuk ettirilen vergiye mükellef, yine vergi memuru nezdinde itirazda bulunabilir, fakat onun vereceği karar nihaidir; bu kararı tatbik edilir.⁴⁹⁹ Bu durum Halife Ömer devrinde daha da geliştirilerek vergi memurlarının ve şikâyeti olan mükelleflerin, Hac mevsimi Kâbe'ye gelerek ihtilafı olan hususun Halife huzurunda

⁴⁹³ A'raf 7/ 199

⁴⁹⁴ Bakara 2/ 219

⁴⁹⁵ Tevbe 9/ 103

⁴⁹⁶ Ebu Yusuf, Kitabül-Harac, s.142; Abdülhay el-Kettani, Nizamü'l-Hukumeti'n-Nebeviyye, I, 247

⁴⁹⁷ Ebu Ubeyd, Kitabü'l-Emval, s. 509, No: 956-957; el-Kettani, el-Teratibü'l-İdariyye, I, 400

⁴⁹⁸ Ebu Ubeyd, a.g.e. s. 556-558, No: 1099-1105

⁴⁹⁹ Ebu Ubeyd, a.g.e. s. 556-557, No: 1099, 1101-1102

çözümlemesi ve son şekle sokulması gibi bir duruma dönüşmüştür.⁵⁰⁰

Hız. Peygamber, vergi memurlarına görev verip onları vazifeli oldukları yerlere gönderirken, malların en kalitelisinden ve en iyilerinden değil, orta ve hatta düşük seviyede olanlarından alınması hususunda emir verip sıkı sıkı tembihlerde bulunurdu.⁵⁰¹ İslam hukukçusu Mevsili, “Vergi olarak malın iyisini almak mükelleflere zarar verir, kötüsünü almak ise hak sahiplerine-fakirlere zarar verir.” demek suretiyle bu hususta dengeye ve orta seviyeye dikkat çekmiştir.⁵⁰² O zamanın şartlarında vergiler aynı olarak alındığı için, mesela 40 koyunu olan bir mükelleften 1 koyun alınacaktır. İşte bu bir koyun sürünün en iyisi mi, en kötüsü mü, yoksa orta seviyede biri mi olacaktır? Vergilerde vergi memurunun da payı olduğu için, vergi memurları bölgede toplanan tüm malların sekizde birini alacaklarından, malların en iyisini ve en pahalısını almaya çalışırken, mükellefler de en kötüsünü vermeye çalışacak, neticede böylece orta seviyeli bir malda anlaşma gerçekleşecektir.

Tahakkuk ettirilen vergi, aynen ödenebileceği gibi, aynı kıymette başka bir mal veya nakit de onun yerine ödenebilir. Bu husus bilhassa Yemen’e gönderilen Muaz b. Cebel’in uygulamalarında kendini göstermektedir. Serahsi bu tezi tuttuğu halde, Şafii vergi tarifelerinde nispetlerin aynı olduğu, bu

⁵⁰⁰ Kettani, a.g.e. I, 237–238, 267

⁵⁰¹ Bkz. Ebu Yusuf, a.g.e. s. 144

⁵⁰² Abdullah b. Mahmut el-Mevsili, el-İhtiyar, Mısır–1951, I, 103

sarahat dolayisiyle bu hususta bir değişiklik yapılamayacağı görüşündedir.⁵⁰³

Götürü Vergilendirme

Götürü vergilendirme sisteminde, *gerçek matrah* aranmaksızın ve mükellefin münferit durumu dikkate alınmaksızın kanunla konulmuş kriterlere ve usullere göre, *genel takdirle* vergi takdir olunur.

Bu sisteme *kesim usulü* de denir.

Götürü vergilendirme ile *idari takdir* arasındaki fark şudur: *İdari takdirde*, vergi işlemi *sübjektiftir*, ferdi olarak yapılır. *Götürü vergilendirmede* ise, objektif ölçülerle ve *genel takdirle* bütün bir mükellef grubunun yahut sınıfının ödeyeceği miktar yeknesak bir şekilde tayin edilir. Mesela bir komisyon marifetiyle binalarda gayri safi iradın teker teker incelettilmesiyle matrah tayini, *idari takdire* dayanır. Buna karşılık bir bölgede, bir ilde, bir ilçede, bir kentte beyannameye tabi olmayan mesleki kazanç kategorileri veya bordroda ücretlerine stopaj uygulanmayanlar hakkında yetkili komisyonların *toplu* takdiri, götürü vergilendirmedir.

Götürü vergilendirme ile *dış belirtiler* arasında yakınlık vardır. *Dış belirtiler* usulünde, bazı alametler matrah olarak alınmaktadır. Kapı ve pencere sayısı yahut ciro hacmi gibi.. Götürü vergilendirmede ise, eski devirlerde bazan *abone sistemi* uygulanırdı. Günümüzde ise, Maurice Duverger'in belirttiği gibi, dış alametleri objektif karakteristiklerine göre yorumlayarak vergi otoritesinin gerçeğe yaklaşılmaya çalıştığı görülmektedir. Mesela yalnız pencere ve kapı sayısının yahut

⁵⁰³ Serahsi, Mebsut, II, 156; Ebu Ubeyd, a.g.e. No: 949-960; Yahya b. Âdem, Kitabü'Harac, No: 525, 526

yüz ölçümünün matraha esas tutulması yerine, dükkânın bulunduğu semte ve cadde veya arka sokakta olmasına göre ve faaliyetin mahiyetini dikkate alarak *katsayılar* uygulanmaktadır.⁵⁰⁴

Abone

Abone, vergicilikte demode olmuş bir usuldür.

Bu sisteme göre, bir yükümlü veya yükümlüler grubu, önceden tesbit edilmiş maktu bir miktar üzerinden vergisini öder.

Eskiden özellikle Fransa'da tahakkuk memurlarının haksız işlemlerinden ve vergi anlaşmazlıklarını takip zorluğundan usanmış olan köylü ve esnaf, *abone* usulünün uygulanmasını isterlerdi. Maliye teşkilatı da, tahakkuk işlemlerinin güçlük arz ettiği hallerde, *abone* sistemini tercih ederdi.

Gelir vergisi sisteminin gelişmesinden sonra, abone usulü önemini kaybetmiştir.

Götürü vergilendirme, gelir vergisi sisteminde abone usulünün yerini almıştır.⁵⁰⁵

Götürü Vergi ve Abone Usulünün Eleştirisi

İslam'ın hukuk anlayışında herhangi bir hüküm, mutlaka bir sebebe ve bir illete dayanır. İlet ve sebep varsa orada hüküm vardır; sebebin bulunmadığı yerde konumuz açısından mesela vergi vermek de yoktur. Verginin sebebi yoksa, bu vergi nereden ve niçin alınsın ? Vergi alınmaması gereken yerde vergi almak, vergi alınacak yerde almamak, az alınacak yerde çok almak ve çok alınacak yerde ise az almak, bütün bunlar

⁵⁰⁴ Feridun Ergin, Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 357-358

⁵⁰⁵ Feridun Ergin, a.g.e. s. 1

hukukta yeri bulamayan davranışlardır. Hanbelî hukukçularından Ebu Yala el-Ferra, bu konuda bir yıl önce şunu söylemiştir: “Vergiyi artırmak halkın hukukuna zulümdür, vergiyi düşürmek ise Beytü’l-Malin (Hazinenin) hukukuna zulümdür.”⁵⁰⁶ Mevsili de “Vergi olarak malın iyisini almak mükelleflere zarar verir, kötüsünü almak da hak sahiplerine-fakirlere zarar verir” demektedir.⁵⁰⁷

Götürü, kelime olarak, bir işi veya bir şeyi ince ölçüp tartmadan göz kararı ile almak veya yapmak anlamına gelir. Böylece karanlıkta el yordamı ile bir şey alır gibi, vatandaşlardan götürü usulü ile vergi alınmaz. Matrah nazarı itibara alınmadan, vergiye esas teşkil edecek, vergi için temel olacak mal ve gelir bilinmeden vergi alınabilir mi? Buna tahmini vergi demek daha doğru olur. Haksızlıklara sebep olacağı; emsallerine göre daha az veya daha çok vergi alınacağı için, gerçek matrah aranmadan ve mükellefin münferit durumu dikkate alınmadan, genel takdirle vergi alınmaz. İslam ekonomisinde vergiye mevzu bütün malların ve iktisadi kıymetlerin matrahları, nisapları belirlenmiştir.

Ciro hacminin biraz dışı dokunur tarafı bulunmakla birlikte, dükkânın veya herhangi bir iş yerinin pencere ve kapı sayısına göre veya binanın hacmine dayanarak vergi belirlemek akıl karı değildir. Bu usuller vatandaşlar arasında ayrıcalık yarattığı gibi devlete karşı da güveni sarsar. Bu bakımdan abone usulünün de savunulacak bir tarafı yoktur. Önceden tesbit edilen maktu bir miktar üzerinden vergi ödenemez. İnsanın kendi ihtiyacı olan bir malı vergi olarak devlete vermesi,

⁵⁰⁶ Ebu Yala el-Ferra, Ahkamü’s-Sultaniyye, Mısır-1966, s. 246

⁵⁰⁷ Abdullah b. Mahmud el-Mevsili, el-İhtiyar, Mısır-1370/1951, I, 103

bünyenin kan kaybetmesi ve vücudun su kaybolmasına sebep olması gibi bir mana taşır.

İdari Takdir

İdari takdir usulünde, ferdi matrahı tayin eden vergi dairesidir.

Resen takdir durumları hariç, idarece takdir usulü günümüzde terkedilmiştir.

İdari takdirin tipik tarihi bir örneği, *Varlık Vergisidir*.⁵⁰⁸

Varlık Vergisi

Varlık vergisi, İkinci dünya savaşında Türkiye’de uygulanmıştır.

1942 yaz aylarında, iktisadi durum bozulmuştu. Emisyon artmakta ve fiyatlar yükselmekte idi.⁵⁰⁹ Mal darlığı çekiliyordu ve karaborsacılık yayılmıştı. Geçim sıkıntısı, ağırlaşmıştı. Kolay enflasyon kazançlarından yararlananlar, göze batar durumda idi.

Hükümet, Kasım ayının başlangıcında *emisyon fazlasını* geri çekmek ve *aşırı kazançları* mükellefiyet altına almak amacı ile bir defalık olağan üstü bir vergi tasarısı hazırlayarak Meclise getirdi.

Bu bir servet vergisi idi. Ancak *matrahı* ve *nispeti* kanunla tayin edilmiş değildi. Vatandaşların tespit edilebilmiş varlıkları dikkate alınarak ve üst tarafı *tahmine* dayanarak vergi kesilecekti. Kesilen vergi, birkaç haftada ödenmezse cezalı

⁵⁰⁸ Feridun Ergin, a.g.e. s. 404

⁵⁰⁹ Emisyon: Piyasaya para arz etmek demektir. Piyasada kullanılan nakit paranın tamamına emisyon hacmi derler.

olarak tahsil edilecekti. Vergi borcunu ödemeyenler, Anadolu'da bedeni mükellefiyete tabi tutulacaklardı.

Vergi miktarının tahmine dayanan *idare takdirine* bırakılması, büyük haksızlıklara yol açmıştır. Uygulanan takdir ölçüleri, herkes için aynı olmamıştır. Vergi yükü altında ezilenlere yahut vergiyi çok hafif geçiştirenlere rastlanmıştır. Birçok varlıklı kişiler de, *likiditelerinin kıfayetsizliği* yüzünden imkânsızlıkla karşılaşmışlardır. Hükümet, tayin edilen sürede beklediği geliri elde edememiştir. Emisyon daraltılmamış ve çok geçmeden vergi borçlarını taksite bağlamak cihetine gidilmiştir.⁵¹⁰

İdari Takdir ve Varlık Vergisinin Eleştirisi

Adaletsiz vergiye bir örnek de vergi matrahının vergi dairesi tarafından tayin edilmesi usulü ile alınan vergilerdir. Haksızlığa sebep olduğu için bu usulle vergi almak tarihe karışmıştır. Ancak zaman zaman ihtiyaç içinde kalan hükümetler varlık vergisi gibi benzer yollara başvurumaktadırlar.

Normal şartlar altında hükümetlerin vergide yapacağı bir şey yoktur. Çünkü vergi meselesi, çok önemli bir konu olması dolayısıyla, bir anayasa mevzuudur. Onun için İslam ekonomisinde vergi mevzuları, vergi oranları ve dolayısıyla vergi matrahları Kur'an ve sünnetle belirlenmiş olan konulardır. Kuran'da temel vergi nispeti olarak 1/5 oranı yani % 20 nispeti getirilmiştir.⁵¹¹ İmkânların çok verimsiz olması halinde bu nispetler, % 10, % 5 ve % 2,5 oranlarına kadar düşürülmektedir. Bu oranlar hadislerle sabittir. Toprak ürünlerinden, para ve ticari mallardan alınan vergiler bunlara örnek teşkil eder. "Hasat

⁵¹⁰ Feridun Ergi, a.g.e. s. 941

⁵¹¹ Enfal 8/ 41

günü onun hakkını veriniz.” ayetinin⁵¹² anlamını hadisçiler ve hukukçular, öşür (onda bir veya % 10 olarak) açıklamışlardır.⁵¹³

Devletin bütçe açıklarını kapatması ve diğer ihtiyaç harcamaları için para basması ne kadar yanlış ise vergi ihdas etmesi de o kadar yanlıştır. Devlet karşılıksız para basarsa, emisyon hacmi artar, fiyatlar yükselir, mal darlığı olur ve karaborsacılık başlar, iktisadi hayatta bir takım vurguncular baş gösterir. Onun için İslam ekonomisinde halktan mecburi vergi almak anlamına gelen karşılıksız para basıp piyasaya sürme yoktur. Çünkü ekonomik dengeler bozulur; havadan kazanan aşırı zenginler ortaya çıkar; bir yanlış bir yanlışı doğurur; devlet de bunlardan vergi toplamak gibi böyle varlık vergisi usullerine başvurur.

Dış Belirtiler Usulü

Dış belirtiler usulü, vergi tarhının dayandığı usullerden biridir. *Karine usulü*, diye de adlandırılan bu usulde *vergi konusu* ile *vergi matrahı* birbirinden ayrılmakta ve konuyu temsil ettiği farz olunan bazı dış belirtiler *matrah* olarak alınmaktadır.

Vergi salma ve muhasebe tekniğinin günümüzdeki kadar ileri bulunmadığı da, gelirlerin veya servetlerin hesaplanmasında direkt hesaplama metodu yerine, bunları temsil ettiği kabul edilen ve tespiti çok kolay olan dış belirtilerin matrah olarak alınır. Mesela, bir binanın iradı yerine kapı ve pencere sayısı matrah olarak alınıyordu veya bir avukatın yıllık kazancı yerine, ödediği kira esas alınıyordu.

⁵¹² En'am 6/ 141

⁵¹³ Bkz. Yahya b. Âdem, a.g.e. No: 396–399; Ebu Yusuf, a.g.e. s. 99; Salih Tuğ, a.g.e. s. 55; Serahsi, Mabsut, III, 2

Böylece vergi hesaplaması daha kolay fakat mevzu ile çok zayıf ilişkisi bulunan karineler üzerine oturtuluyordu.

Dış belirtiler usulünde *matrahın tespiti* çok kolaydır. Ancak bu idari kolaylık yanında *vergilemede adaletsizlik* doğmaktadır. Zira aynı gelir ve servetin dış belirtileri farklı olabileceği gibi, matrah olarak kabul edilen bu karineler vergi mevzuundaki değişiklikleri tam ve doğru olarak aksettiremez. Vergiye esas olarak alınan dış belirtilerin, yani vergi matrahının vergi mevzuundaki değişiklikleri izleyememesi, kamu gelirinde verim ve esnekliği ortadan kaldırır.⁵¹⁴

Bu Usulün Eleştirisi

Dış belirtiler usulü isminden de anlaşılacağı gibi dışardan görünen bazı şeylere dayanarak vergi almaktır. Bunda vergi konusu ile vergi matrahı birbirinden ayrıldığı için burada adalet aramak boşunadır. Mesela bir binanın geliri yerine kapı ve pencere sayısının matrah olarak alındığı; bir avukatın yıllık kazancı yerine de ödediği kiranın esas alındığı gibi. Eğer gelirden vergi alınacaksa, bir avukatın yıllık gelirini, bürosuna ödediği kira ile ölçmeye kalkmak kadar yanlış bir şey olabilir mi? Bu usulün vergilemede adaletsizlikler doğurduğu, kabul edilen karinelerin vergi mevzuundaki değişiklikleri tam ve doğru olarak aksettiremediği, vergiye esas olarak alınan dış belirtilerin yani vergi matrahının vergi mevzuundaki değişiklikleri izleyemediği ve kamu gelirlerinde verim ve esnekliği ortadan kaldırdığı iktisatçılar tarafından kabul edilen hususlardır. Vergi, devletin kamu ihtiyaçları için harcayacağı mal ve para demektir. Onun için vergi denilen şey doğrudan mala ve paraya dayanarak hesaplanır. İslam hukukunda vergiye

⁵¹⁴ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 219

mevzu mallar, bütün zirai mahsuller, meralarda otlayan hayvanlar, madenler, ticari mallar, altın, gümüş, para ve ekonomik değeri olan kıymetli evraktır.⁵¹⁵ Bu çeşit mal ve paralara dayanarak ve vergi nispetine bakarak vergi tarh ve tahakkuk ettirilir. Yoksa kapı ve pencereye dayanarak ya da kiraya bakarak vergi alınmaz.

Beyan Sistemi

Beyan sistemi, mükellefin vergi tarhına esas teşkil edecek bilgileri bir beyanname doldurarak maliye dairesine bildirmesi usulüdür. Bu sistem hemen her memlekette eskiden beri *gümrük* ve *muamele* vergilerinde uygulanmaktadır.

Günümüzde beyan sistemi *gelir*, *servet*, *veraset* ve *intikal* vergileri gibi *sübjektif vergilere* de girmiştir.

Verginin tespiti için yapılan beyan, ya bir binanın yüz ölçümü, kirası, pencere adedi gibi dış belirtilere yahut fiyat, gelir, servet gibi matraha esas olan değere dayandırılmaktadır. Mükelleften matraha esas olan unsurlar dışında tarhın doğruluğunu sağlayacak değişik bilgiler de istenmektedir. Ayrıca gelir ve servet vergilerine ait beyanlarda genellikle mükellefin şahsi, ailevi ve mali vaziyeti yer almaktadır. Beyan sisteminin mükellefi -belki de istemeyeceği- bir takım açıklamalara zorlaması, bu sistemin uygulanmasında çeşitli zorluklar doğurmaktadır. Bu sistemin fayda ve sakıncaları vardır.

Beyan sisteminin fayda ve mahzurları genellikle şu şekilde açıklanmaktadır:

⁵¹⁵ Bkz. Salih Tuğ, a.g.e. s. 54–66

Sistemin iki önemli *faydası* mevcuttur. Bir kere bu sayede vergi idaresi ile mükellef arasında bir *işbirliği* sağlanmış olmaktadır. Öte yandan, *vergi randımanının* artmasını ve ödeme gücüne intibakını kolaylaştırmaktadır.

Mahzurlarına gelince; bu sistem mükellefi sıkılmaktadır. Öte yandan mükellef beyanlarının yetersizliği halinde bunların maliye idaresince incelenmeleri ve kontrolleri *zorluklar* doğurmaktadır. İnceleme ve kontroller mükellefi sıktığı gibi maliye memurlarını da şüphe altında bırakabilmektedir.

Bununla beraber beyan sistemi, modern vergiciliğin vazgeçilemeyen bir unsuru haline gelmiştir ve tatbikatı gittikçe yayılmaktadır.⁵¹⁶

Bu Sistemin Eleştirisi

Vergi alırken mükellefin beyanına göre vergi almak insana güvenme esasına dayanır. İslam hukukunda beraat-i zimmet yani suçsuzluk asıl olduğu için⁵¹⁷ mükellefe güvenmek ve mükellefin beyanını kabul etmek doğru bir harekettir. Mesela *benim 40 kilo altınım var* diyen bir kuyumcuya, vergi memurunun *öyleyse bana 1 kilo altın ver* demekten başka yapacağı bir şey yoktur.

Beyan sisteminin, mükellefin doğru beyan etmemek ve bunu inceleme ve kontrol güclüğü gibi mahzurları olabilir. Fakat gerçek devlet anlayışının uygulamadaki yansımaları bu mahzurları ortadan kaldıracaktır. Mesela devlet, tüm vatandaşların can, mal ve her türlü akid ve sözleşmelerinin teminatı, koruyup muhafaza edeni ise kişilerin ne kadar mala sahip olduklarının açık delili vergilerdir. Şu halde kişinin ancak

⁵¹⁶ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 114

⁵¹⁷ Mecelle, Madde: 8

vergisini verdiği malın sigortası vardır. Sigortalı malları devlet tazmin eder. Mesela yukarıdaki kuyumcunun dükkânı soyulsa, 1 kilo altını vergi olarak verdiği için, devlet ona 40 kilo altını tazmin edecektir.

İslam’da gümrük, muamele, servet, veraset ve intikal vergileri bulunmadığı için, beyan sistemi sadece buralarda cereyan eder diyemeyiz.

Vergi İstisnaları

Vergi istisnaları, iktisadi amaçlarla ya da adaletle ilgili görüşlere uyarak genellik prensibinin kısıtlanmasıdır. Verginin konusu ile ilgili olarak yapılan sınırlamalara, daha doğrusu *vergiden hariç tutma* durumuna “istisna” denir. Verginin konusu üzerindeki mükellefiyet *objektif mükellefiyet* olarak tanımlanır. Bu itibarla istisna, objektif vergi mükellefiyetinde bir sınırlamadır.

İstisnalar *tam* ve *kısmi* olmak üzere ikiye ayrılabilir. Tam istisnada belirli işlerden sağlanan gelirler hiç bir şekilde vergilendirilemez. Mesela yatırım amacıyla getirilen mallar, gümrük vergisine tabi olmayabilir. Kısmi istisnada ise belirli bir sınırın üstünde vergi uygulanır.

İstisnalar sürelerine göre de sürekli ve geçici diye ikiye ayrılırlar. Sürekli istisnalar hep devam eder; geçici istisnalar ise belirli bir süre sonunda ortadan kalkar.

Türk vergi sisteminde vergi istisnalarına birçok örnek görmek mümkündür. Mesela emekli maaşları, dul ve yetim aylıkları vergiden istisna edilmiştir. Aynı şekilde ölüm, sakatlık, hastalık gibi sebeplerle verilen tazminatlar, işten çıkma tazminatları da vergi istisnalarına dâhildir. Yazar, tercüman, ressam, heykeltıraş ve benzerlerinin eserlerini satmak suretiyle

elde ettikleri gelirin 10.000 lirası vergiden istisna edilmiştir. Bankaya yatırılan mevduat için bir müesseseden bir yılda sağlanan faizin 500 lirası vergiye tabi değildir.

Kurumlar vergisinde, bir kurumun iştirak kazançları (iştirak edilen şirket sermayesinin % 10 undan fazlasına sahip olmak ve bu sahiplik durumunun son bilânçodan evvel bir yılı doldurmuş olması şartıyla) vergiden istisna edilmiştir. Yine kurumlar vergisinde kooperatiflerde dağıtılan risturnlar istisnadan yararlanır.

Örneklerde de görüldüğü gibi istisnalar objektiftir ve verginin konusu ile ilgilidir.⁵¹⁸

Vergi İstisnalarının Eleştirisi

İslam hukukunda ekonomik güce sahip olduğu halde, herhangi bir sebepten dolayı vergiden hariç tutma gibi bir işlem yoktur. İslam anlayışında devlet, tüm vatandaşların velisi durumundadır.⁵¹⁹ O nedenle devlet, kim olursa olsun bütün vatandaşlara aynı muameleyi yapmak zorundadır; onlar arasında bir ayrımcılığa ve ayrıcalığa sebep olacak şeylere tevessül etmez. Aynı konuma sahip oldukları halde bazı vatandaşlardan vergi alırken diğerlerinden almama gibi bir duruma düşmez. Ancak yabancı memleketlerin, ekonomiye zarar verecek şekilde ithal ve ihracatta bir takım tedbirlere başvurması halinde devlet de aynı şekilde muamele etme yetkisine sahiptir. Buna mütekabiliyet esası denir ki, misli ile mukabele etmek demektir. Ayette “Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar, siz de ona saldırın”⁵²⁰ buyrulmaktadır.

⁵¹⁸ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 946–947

⁵¹⁹ Enfal 8/ 72

⁵²⁰ Bakara 2/ 194

Burada bir şeye, misli ile mukabele etme genel kuralı getirilmiştir.⁵²¹ Muhammed Hamidullah, İslam'da Devlet İdaresi adlı eserinde İmam Muhammed eş-Şeybani'nin, yabancı bir devlette bir vergiden muaf tutma olayı varsa, aynı devletin mensupları da İslam toprağında o vergiden muaf olacağı hakkındaki görüşünü nakletmektedir.⁵²² Şu halde toplumlar ihtiyaç halinde müteakabiliyet esasını tatbik edebilirler. Ayette genel bir ifade kullanılarak “*Kim size tecavüz ederse, siz de ona o kadar tecavüz edin*” denilmekle, birey, toplum veya herhangi bir kurum kim olursa olsun karşımızdakine aynı şekilde muamele etme yetkisi verilmiş; ayrıca hangi konuda tecavüz edildiği ifade edilmediği için de her konuda yetki verilmiştir. İthalat ve ihracatı kısıtlayana aynı şekilde kısıtlama ile mukabele edilir. Vergi koyana vergi konulur, vergi kaldırına da vergi kaldırılabilir.

İslam ekonomisi ile bu günkü ekonomiler birbirinden tamamen farklı statüler uygulamaktadır. Mesela yatırım amacı ile dışarıdan getirilen mallar gümrük vergisine tabi değildir desek, İslam ekonomisinde gümrük vergisi bulunmadığı için, bu istisnanın hiçbir önemi kalmamaktadır. Yine aynı şekilde emekli maaşları, dul ve yetim aylıkları vergiden istisna edilmiştir desek İslam'da gelir vergisi bulunmadığı için, bu tür vergilerin yeri yoktur. Bugün ölüm, sakatlık, hastalık gibi sebeplerle verilen tazminatlar, işten çıkarma tazminatları da vergi istisnalarına dâhildir. Hâlbuki İslam ekonomisine göre böyle tazminatlar yoktur. İşçi işi her zaman bırakabildiği gibi, işveren de her zaman işe son verebilir. İşçi ve işveren arasında,

⁵²¹ Bkz. Elmalılı M.H. Yazır, a.g.e. I, 698

⁵²² Muhammed Hamidullah, İslamda Devlet İdaresi, s. 106

eğer sözleşmede açıkça beyan edilmemiş ise, karşılıklı iradelerini ipotek altına alma diye bir şey olamaz. Bunlar, ekonomide temel, evrensel ve değişmez kuralları ve nirengi noktalarını bulamamadan kaynaklanan sıkıntılardır. İslam ekonomisinde mükellefin vergi verme zorunluluğu devam ettiği müddetçe o vergisini verecektir. Eğer nisabın altına düşer, başka bir ifade ile fakirleşirse, o takdirde vergilerin 1/8 i fakirlere yardım olarak dağılacağı için⁵²³ kendisine düşen payı alır. İslam ekonomisinde tabir caiz ise fakirlik tazminatı vardır; ölüm, hastalık ve sakatlık gibi bir tazminat yoktur.

Vergi Muaflıkları

Vergi muaflıkları, vergi mükellefinin vergi borcunu ödeme yükümlülüğüne “sübjektif mükellefiyet” denir. Sübjektif mükellefiyet iktisadi amaçlarla veya vergi adaleti açısından sınırlandırılabilir. Yani belirli kişiler vergi dışı tutulurlar. Sübjektif mükellefiyetin sınırlandırılmasına “vergi muaflığı” denir.

Vergi muaflığı tam veya kısmi olabilir. Mesela gelir vergisinde belirli mükellef grupları -gelirleri ne olursa olsun- vergiden muaf olabilirler. Bu, tam muaflık durumudur. Mükellefler belirli sınırın altında kazandıkları takdirde, vergiden muaf olurlarsa, bu kısmi muaflıktır.

Vergi muaflığı, süresi açısından, geçici veya sürekli olabilir. Mükellef sadece belirli bir süre için vergiden muafsa, bu “geçici vergi muaflığı”dır. Böyle bir süre sınırlaması yoksa, muaflık süreklidir.

Türkiye’de uygulanan gelir vergisinde muaflıklara birçok örnek bulmak mümkündür. Mesela ticaretle uğraşan gezici

⁵²³ Tevbe 9/ 60

satıcılar ve gezici olarak iş yapan zanaat sahipleri vergiden muaf tutulmuşlardır. Sahip olduğu işletmenin büyüklüğü kanunda belirtilen sınırların altında olan ve yıllık brüt satışları 30.000 lirayı aşmayan çiftçiler gelir vergisinden muaftır.⁵²⁴

Kurumlar vergisinde de şu kurumlar için vergi muafiyeti tanınmıştır: a) Piyasada kanuni tekele sahip olan kamu iktisadi kurumları, b) Esas olarak kamu yararı için faaliyette bulunan kamu iktisadi kurumları (insan ve hayvan sağlığını koruma ve tedavi amacı ile çalışan kurumlar; ilim, fen ve güzel sanatları yaymak ve teşvik etmek amacını güden kurumlar gibi)⁵²⁵

Bu Anlayışın Eleştirisi

Vergi muafıkları da aynı vergi istisnaları gibi İslam ekonomisinde yeri olmayan usullerdir. Toplumdaki her hangi bir sınıf diğer sınıflar aleyhine vergiden muaf tutulamaz. Eğer toplum düzeninin bozulması söz konusu yani teknik ifade ile bunda bir zarurete var ise ancak o takdirde böyle bir usul uygulanabilir. Yoksa ne ekonomide, ne siyasette ve ne de başka bir alanda normal şartların kural ve kaideleri ile anormal şartların kaide ve kuralları aynı anda bir arada tutulamazlar.

Vergi muafılığı olarak İslam hukukunda teknik ifade ile ancak nisap bulunmaktadır. Nisabın dışında bir vergi muafılığı yoktur. Nisap muafılığı ise tüm Müslümanlara eşit bir şekilde uygulanır. Belli bir miktarın altında bir paraya veya mala sahip olanlar vergi vermezler.⁵²⁶

⁵²⁴ Bu rakamın yıllar öncesine ait olduğunu hatırlamakta yarar vardır.

⁵²⁵ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 947

⁵²⁶ Nisap hakkında bkz. Muhammed Necatullah Sıddıki, İslam Ekonomi Düşüncesi, s. 78

İslam ekonomisinde tekellilik anlayışı da yoktur. Hiçbir şahıs veya kuruma meşru olan bir konuda yasak getirilemez. Ayette “Ey peygamber! Sana Allah’ın helal kıldığını niçin haram edersin”⁵²⁷ buyrulmaktadır. Bu ayetin tefsirinde Elmalılı, Allah’ın helal kıldığı bir şeyi hiçbir kimsenin haram edemeyeceği gibi, haram kıldığı bir şeyi de helal etmeye hakkı ve haddi yoktur, demektedir.⁵²⁸

Vergi muafılığı konusunda sadece vakıflar hatıra gelebilir. Mesela vakıf arazilerden elde edilen ürünlerin öşürleri devlete vergi olarak intikal ediyor mu? İslam hukukunda vakıflar doğrudan doğruya devlete-kamuya hizmet eden kurumlardır. Bu sebeple onların bütün gelirleri devlete intikal ettiği için ayrıca vergi vermeleri gerekmez. Ancak bir vakıf arazisini kiralayan kimse ürünü kaldırdığı zaman bunun onda birini ayırıp devlete vergi olarak verebilir. Kira bedelini de ödedikten sonra geri kalan kısım kendi malı olur.

Buraya kadar görüldüğü gibi çeşitli isimler altında birbirinden tamamen farklı, kimisi üretim, kimisi tüketim, bazısı gelir, bazısı da gidere dayalı bir takım vergiler vardır. Bu vergiler arasında zıtlıklar bulunduğu için henüz daha gerçek verginin ne olduğu keşfedilememiş demektir. Bize göre gerçek vergi, en uygun ve adil verginin istihsal vergisi olduğunda şüphe yoktur. Ancak bu üretim vergisinin uygulamada, netice itibariyle muamele vergisi haline dönüşmemesi; alınan vergi aynıyla tüketicilere yansıtılmaması gerekir. Mesela bir madenin üretiminden alınan vergi, bu madenin satışı esnasında fiyata ilave edilerek alıcıya aktarılmamalıdır. Böyle yapıldığı takdirde

⁵²⁷ Tahrim 66/ 1

⁵²⁸ Elmalılı M.H. Yazır, a.g.e. VI, 5104-5105

bu istihsal vergisi olmaktan çıkıp özel bir muamele vergisi haline gelmiş olur. Artık buna istihsal veya üretim vergisi adı verilemez. Bu durumda yapılacak iş, vergiyi gerçek üretim vergisi haline getirmektir. Bu da üretici mükelleften vergiyi para olarak almak yerine, bizzat mahsulden pay almak suretiyle gerçekleşebilir. Mükellef mahsulünü satmadan önce vergiyi para olarak almak zulüm yapmak demektir. Malı satarken yine para olarak almak vergiyi muamele vergisi haline dönüştürür. O halde yapılacak tek şey, mahsul elde edilince devletle mükellef bir araya gelerek bu mahsulü aralarında paylaşacaklardır. Mesela 10 ton buğday kaldıran bir çiftçi, 1 tonunu devlete vergi verip geri kalan 9 tonunu kendisi alır; böylece herkes kendi malını istediği gibi değerlendirir. Bu usul, vergi anlayışına ve verginin tarifine de tam manasıyla uymaktadır. Vergi, kamunun, milli hâsıladan payını alması demektir. O halde vergi, para olarak değil, mal olarak alınmalıdır.

İSLAM TOPLUMUNDA VERGİ ve BAZI PROBLEMLERİN ÇÖZÜMÜ"⁵²⁹

Giriş

Bugün hemen hemen bütün dünya fiziki alanda Rönesans medeniyetinin ürünlerini yaşamaktadır dersek herhalde hata etmiş olmayız. Hatta çağımızda insanoğlunun teknolojik bakımdan genel anlamda bir birlik ve bütünlük sağladığını söylemek mümkündür. Ancak bilim ve teknolojinin insana sunduğu bunca mal, mülk, imkân ve vasıtalara rağmen insanlara mutlu değildir; yeryüzünün hemen hemen her tarafında içtimai, siyasi ve iktisadi sıkıntılar vardır.

Bilindiği gibi batı Rönesans, reform ve aydınlanma hareketleriyle hayatı değiştirmeyi amaçlamış ve bu maksatla yeni bir felsefeye sahip olmuştur. Bu yeni felsefe de yeni bir insan anlayışı, yeni bir toplum, yeni bir din, yeni bir hukuk ve yeni bir devlet anlayışı getirmiştir.⁵³⁰ Burada hemen söyleyelim ki, batı dünyası fiziki alanda yani bilim ve teknolojiye ne kadar başarılı olmuşsa, metafizik-dini alanda yani insani ilimlerde ve beşeri hayatta o kadar başarısız olmuştur. Bunun sebebi, sanayi yolu ile maddeye istediği şekli veren ve onu dilediği kalıba sokan ilim adamlarının aynı şeyi insan ve toplum için de

⁵²⁹ Kombassan Holding ile Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Konya İlahiyat Vakfının 25–29 Eylül 1996 tarihinde birlikte düzenledikleri I.Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi'nde sunulan tebliğin metnidir.

⁵³⁰ Bkz. Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Başnur Matbaası, Ankara 1967, s. 251

yapabilecekleri zehabına kapılmış olmalarıdır. Hâlbuki insan ve toplum kanun ve kurallarını maddede olduğu gibi laboratuvarlarda bulmak ve yapmak mümkün değildir. İnsan iradesine dayanan her türlü hareket ve davranışların ölçüsünün, kaide ve kurallarının adresi dindir ve ilahi kitaplardır. Oysa batı, aydınlanma çağı ile toplumdan, hukuk ve ekonomiden dini dışlamıştı. Bu yüzden insan ve toplumdaki dengeler bozuldu; tabii-ilahi olarak tespit edilmiş olan nirengi noktaları değiştirdi. Netice olarak tarım toplumundaki terim, tarife ve tasnifler sanayi toplumunda değiştirildi, yenilendi, daha doğrusu karışıp alt-üst olup içinden çıkılmaz bir hale geldi. En çok değişim de dini, siyasi ve ekonomik alanlarda yapıldı. İşte bu günkü içtimai, iktisadi ve siyasi sıkıntıların gerçek sebebi bu değişimlerdir diyebiliriz. Çünkü bu değişimler yüzünden toplum yapısının kolonları ve kirişleri yer değiştirdi; dolayısıyla toplumun dengeleri bozuldu ve nirengi noktaları alt-üst oldu.

Bu durumda bize, Türkiye'ye ve İslam alemine düşen görev, böylece bozulmuş olan bu toplumu yeniden inşa etmektir. Yani dinamiklerini kaybetmiş ve statik hale gelmiş olan bu devlet, ekonomi ve vergi anlayışlarını terk ederek, konuldukları manalardan koparılmış ve böylece bozulmuş olan bu terimlere yeni ve gerçek anlamlar kazandırmaktır. Bu şekilde terim, tarif ve tasnifleri yenilemek suretiyle dengelerini yitirmiş olan bu toplum düzenini yeniden yapılandırma görevi ile karşı karşıya olduğumuzu bilmek mecburiyetindeyiz.

Gazali'den,⁵³¹ Şatıbi'ye,⁵³² ve bu güne kadar İslam Hukukçularının pek çoğu insan ve toplumun, zaruri olarak, 1-

⁵³¹ Bkz. İmam Gazali, el-Mustasfa, Matbaatü Mustafa Muhammed, Mısır-1937/1357, I, 140

Dini, 2- İlmî, 3- İçtimai (idari ve siyasi), 4- İktisadi ve 5- Ailevi olmak üzere, beş temel esas üzerinde yükseldiğini kabul ederek bu hususun bütün din ve ilahi hukuklarda böyle uygulandığını söylemişlerdir.⁵³³ Şu halde bu müesseseler, vücudumuzdaki kan dolaşımı, solunum, sindirim ve boşaltım sistemlerinin çalışması gibi aralarında iş bölümü yaparak, birbiriyle ahenkli bir şekilde çalışacaklardır.

Mesela ekonomik hayat, dini, ilmi, içtimai ve aile hayatıyla ahenkli bir biçimde faaliyet gösterirken ayrıca kendi içinde de uyumlu olacaktır. Burada bir örnek vermek gerekirse vergide vasıtalı ve vasitasız usulünün uygulanması, hem üretimden ve hem de tüketimden vergi alınması gibi kanunlar, zıtları bir araya getirdiği için açık bir çelişkidir başka bir şey değildir. Çünkü eğer vergi doğrudan alınacaksa, dolaylı vergiye lüzum yoktur. Zaten dolaylı olarak vergi alma usulü, marjinal (haddi) fayda açısından mükelleflerden eşit değil, farklı farklı alınacağı için bu usul bir zulüm teşkil eder. Ayrıca verginin sebebi üretim ise üretimin tam zıddı olan tüketimden niçin vergi alınıyor? Böylece hem üretim ve hem de tüketimden vergi almak bir çelişki olmaz mı? İslam hukukçusu Ahmed el-Kuduri (972–1037) bundan yaklaşık bin sene önce kişinin oturduğu evinden, giydiği elbisesinden ve kullandığı ev eşyasından vergi (zekât) vermeyeceğini söylemişti.⁵³⁴ Çünkü bu mallar kişinin

⁵³² Bkz. İbrahim b. Musa eş-Şatbi, el-Muvafakat Fi Usuli'l-Ahkâm, Matbaatü'l-Medeni, Kahire–1970, II, 4–5

⁵³³ Bkz. Şatbi, Muvafakat, II, 5; Ahmet Hamdi Akseki, İslam, Matbaa-i Ebuzziya İstanbul–1943, s. 289 dn. 1; İsmail Hakkı İzmirli, Anglikan Kilisesine Cevap, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Ankara–1995, s. 55–99; Osman Keskiöğlü, Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku, Ayyıldız Matbaası, Ankara–1969, s. 35

⁵³⁴ Ahmed el-Kuduri, Kitabü'l-Kuduri, Üçler Matbaası, İstanbul–1975, s. 27

kendi asli ihtiyacı ile (yani tüketimle) ilgili olup nami-üretken olmadığı için vergiye tabi tutulmazlar.⁵³⁵

Rönesans medeniyetinin ekonomik dengeleri nasıl bozduğunu daha iyi anlamak için bir örnek daha vermek istiyorum. Daha sonra açıklayacağımız gibi İslam ekonomisinde verginin sebebi nami olan (üreyen) maldır⁵³⁶ yani üretimdir. Zaten İslam vergi sisteminde tüketime dayalı veya tüketimden dolayı herhangi bir vergi verme usulü yoktur.⁵³⁷ Buradaki üretimden maksat izafî üretim değil; gerçek üretimdir. Yani hem birey hem toplum; hem fert ve hem de devlet açısından üretim meydana gelmiş olması şarttır. Mesela miras ve intikalde birey açısından bir üreme ve çoğalma meydana gelmiştir; ancak toplum ve devlet açısından bir üreme ve artış meydana gelmemiştir. Toplum açısından değişen bir şey yoktur; çünkü sadece Ahmet'in malı Mehmet'e geçmiştir. İşte bu yüzden İslam ekonomisinde miras ve intikal vergisi yoktur.⁵³⁸ Ayrıca yine bu anlayıştan ötürü alım-satım vergisi de yoktur. Bu sebeple İslam'da vergi hem birey ve hem de toplum açısından meydana gelen üretimden alınır.

Bize göre Rönesans medeniyeti, kendi analizleri içersinde boğulup kalmış, doğru senteze gidememiş; insandan daha ziyade eşyaya yakışan bir medeniyettir. Çünkü bu medeniyet anlayışında din ile ilim; birey ile toplum, fert ile devlet, dünya

⁵³⁵ Abdülğani el-Ğanımı, el-Lübab, I, 140

⁵³⁶ Muhammed b. Es-Serahsi, Kitabü'l-Mebcut, Beyrut-1398/1978, II, 149

⁵³⁷ Bkz. Yusuf el-Karadavi, İslam Hukukunda Zekât, çev: İbrahim Sarmış, İstanbul-1984, II, 531

⁵³⁸ M.A. Mannan, İslam Ekonomisi, çev: Bahri Zengin, Özdemir Basımevi, İstanbul-1973, s. 266-267 adlı eserinde İslam'da miras ve intikal vergisi varmış gibi, böyle bir verginin tesbitinden bahsetmektedir ki, bu anlayış bize göre İslam vergi hukuk mantığına ters düşer.

ile ahiret, insan ile eşya, mal ile para, serbest alan ile planlı alan, bölgesel ile küresel, normal ile anormal durum hep birbirine karıştırılmıştır. Hâlbuki bunlar İslam düşüncesinde biri diğerinin opoziti ya da fonksiyonu durumundadır. Mesela İslam'da fert ile devlet denge halinde olup birisi diğerine karışmaz. Biri hak sahibi olduğu zaman diğeri borçlu; birisi borçlu olduğu zaman ise diğeri alacaklı olur. Bu iki şahsiyet arasında tam bir iş bölümü ve tam bir iş birliği vardır. Çünkü birisi velayet-i hassa, diğeri ise velayet-i ammedir. Birisi arabanın ön tekerlekleri ise diğeri arka tekerlekleridir. Tekerlekler arabayı, fert ve fertler ile devlet ise toplum binasını birlikte taşırlar. Ancak biri diğerine karışmaz. Mesela üretme bireyin işi, vergi alma ise devletin işidir. Malların istihsalı, istihlaki, mübadele ve tedavülü tamamen fertlerin elindedir. Normal şartlar altında devlet bunlara karışmaz. Mallar fertlerin yönetiminde olurken buna karşılık para işleri de tamamen devletin denetim ve gözetimi altındadır. Bu hususta Kureşi, İslam'da nakit ve para işlerinde yegâne salahiyyetli merci devlettir, demektir.⁵³⁹

Rönesans medeniyetinin ekonomi anlayışında mal ile para da birbirine karıştırılmıştır. Çünkü modern ekonomi artık mal ekonomisi değil, Halil Şakir Kahyaoğlu'nun da dediği gibi, bir para ekonomisidir.⁵⁴⁰ Hâlbuki bugün ihtiyaçlarımızı gideren para değil, henüz maldır. Çünkü parayı ne yiyor ve ne de giyiyoruz. İbn Abidin'in dediği gibi para amaç değil, amaç için bir araçtır. Asıl amaç ve maksat ise mallardan faydalanıp

⁵³⁹ Bkz. Enver İkbâl Kureşi, Faiz Nazariyesi ve İslam, çev: Salih Tuğ, Ahmet Said Matbaası, İstanbul-1966, s. 131

⁵⁴⁰ Bkz. Halil Şakir Kahyaoğlu, Umumi İktisat, Endüstri Basım ve Yayınevi, İzmir-1960, s. 81

ihtiyaçlarımızı gidermektir.⁵⁴¹ Mal ile para farklı şeyler olduğu için ekonomik düzenin veya vergi sisteminin mala dayanması ile paraya dayanması farklı neticeler doğurur. O nedenle bugünkü vergi sistemi İslam'ın önerdiği vergi sistemine uygun düşmemektedir.

Mecelle'de “Velayet-i hassa velayet-i ammeden akvadır”⁵⁴² denilmektedir. Buna göre bir vakfın mütevellisi varken ona devlet karışamaz. Yine aynı şekilde evlenme işi bireylerin işi olup velisi bulunan kişiler bu velileri tarafından evlendirilirler. Evlenme şu yaşta olacak, bu yaşta olmayacak diye bir kanun çıkarılamaz. Çünkü evlenme, kamunun işi değil, bireyin işidir. Eğer kişinin velisi ve bir yakını yoksa o takdirde bu evlendirme görevini devlet üzerine alır. O nedenle Hz. Peygamber, “Velisi bulunmayanın velisi, devlettir.” buyurmuşlardır.⁵⁴³ Bu genel açıklamalardan sonra şimdi İslam toplumunda zekâtla ilgili bazı problemlerin çözümüne geçebiliriz.

Zekât İslam Toplumunun Vergisidir

İslam düşüncesinde zekâtın çok önemli bir yeri vardır. Bir taraftan namaz toplumun manevi tarafını; bireylerin Allah ile olan irtibatını meydana getirirken; zekât da diğer taraftan toplumun maddi yönünü, mükelleflerin devlete verdiği maddi desteği ifade eder. Böylece İslam, toplumda namaz ile zekâtı birleştirirken sanki fizik ile metafizik bütünlüğü sembolize etmiş oluyordu. Çünkü insan ruh ile beden bir bileşkesi idi.

⁵⁴¹ Bkz. İbn Abidin, Reddül-Muhtar, Beyrut, T.Y. IV, 100

⁵⁴² Mecelle, madde: 59

⁵⁴³ Bkz. Buhari, Nikâh, 41; Ebu Davud, Nikâh, 19; Tirmizi, Nikâh, 14; İbn Mace, Nikâh, 15

İşte bu bileşimin bir neticesi olarak Kur'an-ı Kerim'de zekât verme ile namaz kılmak önemine binaen 26 yerde birlikte zikredilmiştir.⁵⁴⁴ Ayrıca ayette Allah'ın Mekke'li muhacirleri iktidar mevkiine getirdiği zaman onların namaz kılıp zekât verdiklerinden açık bir şekilde bahsedilmektedir.⁵⁴⁵

Hz. Peygamber de hadisinde madde ile mana bütünlüğünü ifade eder gibi, namaz ile zekât beraberliğine ve bunların ayrılmaz bir bütün olduğuna işaret ederek şöyle buyuruyordu: "Namaz ile zekât arasını ayıran kimselerle kesinlikle savaşıyorum. Çünkü zekât malın hakkıdır."⁵⁴⁶

Zekât, sözlük olarak birisi üreme, diğeri ise temizleme olmak üzere iki manaya gelir.⁵⁴⁷ Bu kelimenin kökünde bulunan üreme manası daha sonra hukukçular tarafından "nema" adı altında zekât vergisine sebep kabul edilmiştir. Serahsi, dünyada malın, ahirette ise sevabın artıp çoğalmasına sebep olduğu için zekâta bu ad verildiğini söylemekte ve aynı zamanda zekâtın, sahibini, günahlardan temizlediği için bu ismi aldığı açıklamaktadır.⁵⁴⁸

Kasani'nin ifadesine göre zekât vergisini toplama hakkı bizzat sultana-devlete aittir. Bunun için Hz. Peygamber (s.a.v.),

⁵⁴⁴ Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, el-Mu'cemü'l-Müfrehes Li-Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim, zekât maddesi

⁵⁴⁵ Hacc 22/ 41

⁵⁴⁶ Buhari, İtisam, 2, 28; Zekât, 1; Müslim, İman, 32; Ebu Davud, Zekât, 1; Tirmizi Zekât, 1; İman, 1; Nesai, Zekât, 3; Tahrim, 1; Cihad, 1

⁵⁴⁷ Bkz. Mütercim Asım Efendi, Kamus Tercümesi, zekât maddesi; Rağib el-İsfehani, el-Müfredat Fi Ğaribi'l-Kur'an, Matbaat-ü Mustafa el-Babi el-Halebî, Mısır-1961/1381, s. 213; Serahsi, Mebsut, II, 149

⁵⁴⁸ Serahsi, Mebsut, II, 149; Bkz. Hasan İbrahim Hasan-Ali İbrahim Hasan, en-Nüzumu'l-İslamiyye, Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire-1970, s. 248

Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde zekâta tabi malların vergilerini devlet bizzat kendisi alır ve gereken yerlere dağıtır. Bu usul, Hz. Osman dönemi gelinceye kadar böyle devam etti. Hz. Osman iş başına geldiği zaman İslam ülkesi pek çok genişlemiş, Müslümanların nüfusu artmış ve malları çoğalmıştı. Bu sebeple zekâtın hükümet memurları vasıtasıyla tahsil edilmesi bazı zorluk ve yolsuzluklara, hatta vergi mükellefleri için bazı haksızlıklara sebep oluyordu. İşte bu yüzden Hz. Osman vergiye tabi malları, görünen ve görünmeyen (zahiri ve batini) mallar diye iki kısma ayırdı. Bir ramazan günü hutbeye çıkıp batini malların zekâtlarını mükelleflerin kendilerinin verebileceğini ifade ederek şöyle dedi: “Ey müminler! Dikkat ediniz, zekât verme ayınız geldi. Buna göre kimin malı ve borcu varsa, hesabını yapıp geri kalan malının zekâtını versin.” Hz. Osman, bu tebliğini oldukça kalabalık bir sahabe topluluğunun huzurunda yaptı. Dinleyiciler arasından hiçbir kimse itiraz etmediği için de Hz. Osman’ın bu görüşü kabul edilmiş oldu.⁵⁴⁹

Buradan anlaşılıyor ki, devletin izin vermesi durumunda mükellefler bir kısım vergilerini toplumda gereken yerlere verebilirler. Nitekim bugün de kamuya hizmet eden kurum olarak kabul edilmiş bulunan bazı dernek ve cemiyetlere yardımda bulunan kimseler, makbuzlarını ibraz ettikleri takdirde bu ödemeleri vergiden düşülmektedir.

Zekât aslında toplumun hakkı olan bir vergidir. Devlet toplumun temsilcisi olduğu için bu hakkı toplum adına fertlerden almakta ve gereken yerlere dağıtmaktadır. Burada devlet ile vergi mükellefi birbirine karşı, alacaklı ve borçlu olan iki şahıs durumundadır. Zekâtını verecek mükellef borçlu olup

⁵⁴⁹ Kasani, Medayi, II, 6-7; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslamiyye, IV, 78

vermekle görevli, buna karşı devlet de hak sahibi olup bunu almakla yükümlüdür. Nitekim ayette “Onların mallarından bir sadaka (vergi) al.”⁵⁵⁰ Buyurularak, vergi alınması hususunda topluma (devlete) emir verilmektedir.⁵⁵¹

İncil’deki “Kayser’in hakkını Kayser’e, Allah’ın hakkını da Allah’a verin.”⁵⁵² Sözü ile Kur’an-ı Kerim’deki “Namazınızı kılın, zekâtınızı verin”⁵⁵³ ayeti arasında tam bir benzerlik vardır. Çünkü inananlar bir taraftan Allah’ın hakkı olan ibadeti yaparken, diğer taraftan da devletin hakkı olan vergiyi vererek, üzerlerine düşen görevlerini yerine getirmiş olurlar.

İslam’da birey ile toplum, fert ile devlet hem biri diğerinden ayrı ve hem de birbiriyle beraber çalışan iki kurum gibidirler. Solunum sistemi ile kan dolaşımı nasıl hem birlikte ve hem de ayrı çalışıyorlarsa birey ile toplum da aynı öyledirler. Bir taraftan birey farz-ı ayn olarak üzerine düşen vazifeleri yerine getirirken, diğer taraftan toplum da farz-ı kifaye olarak kendisine düşen görevleri ifa edecektir.⁵⁵⁴ Fert ve fertler çalışırken devlet de onların güvenliğini sağlayacak, fertler üretecek ve ürettikleri mallara sahip olacak, devlet de onların bu mülkiyet haklarını koruyacaktır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Rönesans ve sanayi toplumunda devlet anlayışı değiştiği için fert ve devlet dengesi

⁵⁵⁰ Tevbe 9/ 103

⁵⁵¹ Krş. Vehbe Zühayli, İslam Fıkhı Ansiklopedisi, çev: Nureddin Yıldız, Risale Yayınevi, İstanbul-1994, III, 373

⁵⁵² Kitap-ı Mukaddes, Matta 22/ 22

⁵⁵³ Bakara 2/ 110; Nur 24/ 56

⁵⁵⁴ Farz-ı ayn, birey için olan bir görev; farz-ı kifaye ise toplum için olan bir görevdir. Bkz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, İstanbul-1936, I, 116; Joseph Schacht, İslam Hukukuna Giriş, çev: Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener, A.Ü. Basımevi, Ankara-1977, s. 130

de bozulmuştur. Oysa fert ile devlet biri diğèrinin fonksiyonu olduğundan aralarında tam bir ahenk ve denge bulunmalıdır. Devlet aynı aile gibi tabii bir uzviyettir. Devleti suni olarak büyötmek veya küçölmek bir şey ifade etmez.

Verginin Tarifi

Zekâtın biri temizleme, diğèri ise üreme olmak üzere sözlük olarak iki manaya geldiğini az önce söylemiştik. Zekâtın yani verginin tarifine ya da terim ve ıstılah manasına gelince, İslam hukukçuları bu konuda çeşitli tanıımlar yapmışlardır.⁵⁵⁵ % 2,5 tan % 20'e kadar değışen oranlarda, mal ve tasarruf üzerinden zorunlu olarak alınan bir vergidir.⁵⁵⁶ Hanefiler ise zekât vergisini şöyle tarif ediyorlar: Belli malların belli bir kısmını belli bir zaman sonra belirli yerlere vermektir.⁵⁵⁷

Verginin Sebebi

Varlıklar arasında insan toplu yaşama bakımından apayrı bir yere sahiptir. İbn Haldun'a göre insanlar için sosyal hayat kaçınılmaz bir zarurettir.⁵⁵⁸ Onun için insanlar, aralarında iş bölümü yaparak, topluca, birlikte yaşamaktadırlar. Filozoflar bunu "*İnsan tabiatı itibariyle medenidir*" sözüyle ifade ediyorlar. İnsanların böylece bir arada beraber yaşamalarının bir neticesi olarak aralarında sevgi, merhamet ve yardımlaşmanın bulunması zaruridir. Hz. Peygamber de bu konuda şöyle buyurmaktadır: "Bütün müminleri, birbirlerine merhamet,

⁵⁵⁵ Bkz. Vehbe Zuhayli, a.g.e. III, 247–248

⁵⁵⁶ M.A. Mannan, a.g.e. s. 315

⁵⁵⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslamiyye, IV, 77; Kamil Miras, Tecrid-i Sarih, Başbakanlık Basımevi, Ankara–1974, V, 5; Yunus Vehbi Yavuz, İslam'da Zekât Müessesesi, Ahmet Said Matbaası, İstanbul–1972, s. 29

⁵⁵⁸ İbn Haldun, Mukaddime, çev: Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul–1968, I, 100.

sevgi, lütuf ve yardımlaşma hususunda bir vücut gibi görürsün. O vücudun bir organı hastalanınca, vücudun diğer organları ateşlenerek ve duyarlık göstererek hasta organın elemi ni paylaşırlar.”⁵⁵⁹

Bedrüdün el-Ayni bu hadiste Müslümanların haklarına saygı, birbirleri aralarında sevgi ve yardımlaşmayı teşvik vardır, demektedir.⁵⁶⁰ Ayrıca bu hadisten İslam’ın toplum anlayışının organik toplum görüşüne yakın olduğunu söylemek mümkündür.

Biyolojik ve fizik hayatta her olayın bir sebebi olduğu gibi, sosyal ve ekonomik hayatta da her türlü hareket ve davranışın, her çeşit hak ve vazifenin, alacak ve borcun, yetki ve sorumluluğun da bir sebebi vardır. Vergi alıp vermek ekonomik bir olaydır. O nedenle vergi niçin verilir, bunun doğru bir şekilde tespit edilmesi gerekir.

1-İktisatçılara Göre

İktisadi kaynaklara baktığımız zaman vergi konusunda biri *istifade*, diğeri ise *iktidar* olmak üzere iki çeşit teori geliştirildiği görülür. Bu her iki görüş de toplum-devlet felsefesinden ve anlayışından kaynaklanmaktadır. *İstifade teorisi*, devletin *sosyal mukaveleye* dayandığı doktrininden ortaya çıkmıştır. Bu devlet anlayışına göre her hak bir vazife karşılığıdır; buna göre her hizmet de mutlaka mukabil bir hizmetle karşılır. Devletin vazifesi kişilerin mal ve canlarını korumak, üretim imkân ve güvenliğini sağlamak; buna karşı fertlerin vazifesi de devletin bu konuda yapacağı harcamalara katılmaktır.

⁵⁵⁹ Buhari, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66; Tecrid-i Sarih, XII, 128

⁵⁶⁰ Bedrüdün el-Ayni, Umdetü'l-Kari, Beyrut T.Y. XXII, 107

Faydalanma teorisi değişik şekillerde açıklanmıştır. Bazılarına göre devlet, herkesin farklı paylara sahip olduğu bir ticaret veya sanayi kurumudur. Yani devlet, bir ticari şirket gibidir. Zira sağlanan fayda, fertlerin ekonomik durumlarıyla orantılıdır.⁵⁶¹

İktidar teorisi ise *organik devlet görüşünden* hareket etmekte ve kamu harcamalarının fertlere sağladığı fayda ile, fertlerin bu harcamalara iştirakleri arasında doğrudan bir alaka olmadığı fikrine dayanmaktadır. Başka bir ifade ile fert, kamu harcamalarından sağladığı faydadan müstakil olarak, bu harcamaların finansmanına katılmalıdır. Bu katılma ise ferdin maddi ve mali iktidarı nispetinde olur.

Devlet vatandaşlar üzerine vergi koyma yetkisine sahiptir, vatandaşlar da konmuş olan bu vergiyi ödemekle yükümlüdürler. Dolayısıyla vergi ile devlet hizmeti arasında bir alaka mevcut değildir. Vergi vermek, devlete karşı yerine getirilmesi gereken mücerret bir vazifedir. Böyle olunca verginin vatandaşlar arasında dağılışının ölçüsü olarak iktidarın (yani iktisadi gücün) alınması gerekir. Ancak bu suretle vergiyi mükellefler arasında adil bir şekilde dağıtabiliriz. Bu adil vergi dağılımından maksat, vergi verenlerin yaptıkları fedakârlığın eşit olması hususudur. Yani iktisadi güçleri eşit olanların eşit vergi, farklı olanların ise farklı vergi ödemeleri gerekir. Bu teoriye göre eşitlendirilmesi gereken fedakarlık, marjinal fedakarlıktır. Gelirin azalan marjinal fayda prensibi, yani gelir arttıkça her ilave birimin daha düşük bir fayda sağlama esası, yüksek gelirli bir kimse tarafından ödenen bir vergi, düşük gelirli bir kimsenin ödediği daha az bir vergiden daha kıymetli

⁵⁶¹ Bkz. Memduh Yaşa, *Ak İktisat Ansiklopedisi*, İstanbul–1973, s. 446

olamaz. Bu sebeple artan oranlı (müterakki) vergi tarifeleri, adil vergi yükü dağılımı için vazgeçilmez bir şarttır.⁵⁶²

2-İslam Hukukuna Göre

Görüldüğü gibi iktisatçılar faydalanma teorisi ile düz oranlı, ve iktidar teorisi ile de artan oranlı olmak üzere iki çeşit vergi anlayışı getirmişlerdir. Bir konuda böyle esaslı bir sebebe dayanmadan farklı iki türlü yol izlemenin pek faydalı olacağı kanaatinde değiliz. Bu ikileme usulü aynı hem üretimden ve hem de tüketimden vergi almaya benziyor ki, biz, bu çelişkileri bu günkü medeniyetin ekonomiyi ilim haline getiremediğine bağlıyoruz. Çünkü ilim demek olayların sebep ve neticelerini bilmek demektir. Vergi olayının biri üretim, diğeri de tüketim olmak üzere birbirine zıt iki sebebi olur mu? Oysa bugün yapılan uygulama bundan başka bir şey değildir.

Faydalanma teorisinin bizzat kendi içerisinde çelişkiler bulunmaktadır. Çünkü ferdin ödediği vergi ile devletin götürdüğü hizmet arasındaki adalet nasıl sağlanacaktır? Fertlerin devlet hizmetlerinden sağladığı faydayı ölçmek çoğu kere mümkün değildir. Fakir ile zengin, ödedikleri vergi nispetinde devlet hizmetlerinden faydalanacağına göre, devletin milli savunma, emniyet, adalet ve eğitim gibi hizmetlerini, bu zengin ile fakir sınıflar arasında nasıl paylaşacağız. Bundan başka vergi vermeyen kimseleri bu hizmetlerden mahrum etmek bir haksızlık olduğu gibi, mümkün de değildir.⁵⁶³

Bu teoride devletin ticari bir şirket gibi düşünülmesi ve ona göre vergi alınması, İslam'ın devlet ve vergi anlayışı bakımından kabul edilemez bir husustur. İlgili nasslar ve

⁵⁶² Memduh Yaşa, a.g.e. s. 418

⁵⁶³ Bkz. Yusuf el-Karadavi, a.g.e. II, s. 515

metinler ve bu konu üzerine yazılmış İslami eserler incelendiği zaman devletin böyle bir müessese olmadığı görülür. Kaynaklarda kamu görevlerinden ve devlet başkanlığından “*velayet*” diye bahsedilmektedir.⁵⁶⁴ Kendisine veliyyülemr, emirülmüminin, imam ve halife gibi unvanlar verilen devlet başkanı ise, kamu üzerinde velayeti bulunan bir şahsiyettir.⁵⁶⁵ Hadislerde devlet başkanı, kendisi ile korunulan bir kalkan ve idare ettiklerinden sorumlu olan bir yönetici olarak tavsif edilmektedir.⁵⁶⁶ Hz. Peygamber de bizzat bir devlet başkanı olarak “Velisi olmayanın velisi benim.” buyurmuşlardır.⁵⁶⁷

Netice olarak İslam’a göre devlet, öyle bir sigorta veya ticari bir şirket değil, bilakis vatandaşlara eşit muamele eden, bir veli ve baba gibi aralarında adalet dağıtan, zulümden koruyan, kollayan, kamu üzerinde velayeti olan, bunun için de sorumluluğu bulunan hükmi bir şahsiyet olup devlet başkanı tarafından temsil edilir. Devlet, aynı aile kurumu gibi, toplumda tabii bir uzviyettir.

Az kazanandan az, çok kazanandan çok vergi alınması yönünden iktidar teorisinin yani artan oranlı gelir vergisi sisteminin, zekât sistemine benzediğini söylemek mümkündür. Ancak burada zekât vergi sisteminin gelirden alınan bir vergi olmadığını hemen söylememiz gerekir. Çünkü İslam’ın zekât vergi sisteminde vergi alınan malların yüzde üzerinden alındığı

⁵⁶⁴ Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Maverdi, el-Ahkamü’s-Sultaniyye, Mısır-1966, s. 55, 65, 77; Ebu Yala el-Ferra, Ahkamü’s-Sultaniyye, Mısır-1966, s. 28-30; Ahmed İbn Teymiye, el-Hisbe Fi’l-İslam, Kahire-1387, s. 6-8; es-Siyasetü’ş-Şeriyeye, Matbaatü’l-Müsenna, Bağdat, T.Y. s. 10-15

⁵⁶⁵ Bkz. Bakara 2/ 124; Sad 38/ 26; Ömer Nasuhi Bilmen, a.g.e. VIII, 249

⁵⁶⁶ Müslim, İmare, 20, 43

⁵⁶⁷ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, Beyrut-1389/1969, IV, 133

için az maldan az, çok maldan ise çok alınmış olur. Sadece bu yönüyle artan oranlı vergi usulü ile aralarında bir benzerlik vardır. Çünkü artan oranlı vergi sisteminde yüksek gelir sahibinden çok, düşük gelir sahibinden ise az vergi alınmaktadır. Yalnız zekât sisteminin bu yönüyle bir benzerliği olsa bile artan oranlı gelir vergisi sisteminin sahip olmadığı farklı yanları da bulunmaktadır. Çünkü zekât sistemi mal ve paradan alındığı için, bir taraftan daha fazla kar elde etmek üzere sermayeyi ihtiyaç açığı mal üretim alanlarına sevk etmesiyle yatırımlara teşvik edilmiş olur. Diğer taraftan da böylece piyasada üretilmeyen bir malın bulunmamasıyla istifçilik ve karaborsacılığa fırsat verilmemiş olur.

Zekât vergi sisteminin diğerlerine göre daha dinamik olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü zekât maldan (paradan, kıymetli evrak ve döner sermayeden) yüzde olarak alındığı için, yıl içerisinde % 2,5 kazanan mükellef doğrudan doğruya devlete çalışmış demektir. % 2,5dan az kazanan, mesela % 1 kazanan mükellefin sermayesi, % 2,5 zekât vereceği için, % 1,5 küçülecek demektir. % 5 kazanan ise sermayesini % 2,5 oranında büyütecek demektir. Ayrıca zekât sisteminde görülen, belli bir kar yüzdesinden sonra devlete çalışma olayı artan oranlı vergi sisteminde yoktur. Çünkü mükellef ne kadar çok kazanırsa kazansın bu kazandığı miktar, devlet ile kendisi arasında belli bir oranda paylaşılmaktadır. Bu bakımdan zekât sisteminin ekonomik hayatta daha dinamik bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Mesela yatırımcılar ve tüccarlar sermayelerini piyasada % 2,5dan daha fazla gelir getirecek mallara yatırır. Bu demektir ki piyasada az olup aranan ihtiyaç malları daha fazla üretilip arz edilecektir. Böylece yok olan mallar piyasada alıcıların beğenisine sunulunca kıtlık ve yokluktan dolayı

meydana gelmiş olan fiyat pahalılığı ortadan kalkacak ve denge sağlanarak bu tür malların fiyat ve değerlerinde normale dönüş başlayacaktır.

Her yıl sermayelerine % 2,5 kadar bir gelir sağlayamayan beceriksiz ve kabiliyetsiz iş adamları ve tüccarlar ise zamanla buldukları alanlardan daha başarılı olabilecekleri başka sahalara kayacaklardır. Böylece ekonomik hayatta herkes kendisine uygun bir işin başında olmakla tabii bir iş bölümü sağlanmış ve daha çok üretim elde edilmiş olacaktır.

İslam'da vergiyi zengin öder; fakir ödemez. Vergi mükellefinin belirlenebilmesi için zengin ile fakirin tarif edilmesi gerekir. Zengin kime derler ve fakir kime derler bilmemiz lazımdır. İslam hukukunda nisap kadar mala sahip olan şahsa zengin derler. Dolayısıyla bu nispette yani nisap kadar mala sahip olamayan kimse ise fakir kabul edilir. İslam ekonomisinde zengin ile fakir vergi açısından farklı konumlara sahiptirler. Çünkü zengin vergi verirken, fakir vergi vermez; fakir sadece vergi vermemekle kalmaz, aksine fakir olduğu için, devlete ve bütçeye verilmiş olan vergilerde pay sahibi olarak işsizlik maaşı gibi bir ücret veya yardım alır.

Zekâtın bir borç, Allah'ın emri bir farz ve görev olması için, tayin edilmiş bulunan belli miktarlara *nisap* adı verilir.⁵⁶⁸ Vergi alınan malların nisapları Hz. Peygamber tarafından tespit edilip bildirilmiştir.⁵⁶⁹ Bu konuda ayrıntılara girmeden bir misal olmak üzere, 200 dirhem gümüş, 20 dinar altın, 5 deve, 30 sığır, 40 koyun veya keçi, toprak ürünlerinde de 5 vask (yaklaşık 1 ton kadar mahsul), adı geçen bu malların nisap miktarları

⁵⁶⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, a.g.e. IV, 76

⁵⁶⁹ Burhanüddin Ali b. Ebu Bekir el-Merğmani, el-Hidaye, Mısır-1937, I, 68

olduğunu söyleyelim. İfade ettiğimiz gibi bu miktarları Hz. Peygamber tayin ve tespit etmiş olup bunlar hadis kitaplarında zikredilmektedir.⁵⁷⁰ Burada açıklanan bu mahsul, para ve hayvanlara ait zenginlik miktarlarının Hz. Peygamber zamanında ekonomik değer olarak birbirine eşit olduklarını söylemekte fayda vardır. Mesela koyun ticareti ile meşgul olan bir kimseyi ele alacak olursak, kırk ve kırktan fazla koyunu bulunan bir şahıs zengin sayıldığı için vergi verecek; otuz dokuz ve ondan daha az bir koyuna sahip olan kimse ise fakir sayıldığından zekât-vergi vermeyecektir. Ticarete vergi oranı kırkta bir veya % 2,5 olduğu için 40 koyunu bulunan bir tüccar 1 koyunu veya onun kıymetini vergi olarak devlete verir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Muaz b. Cebel'i (r.a.) Yemen'e görevli olarak gönderirken ona, "...vergiyi zenginlerinden al, fakirlerine ver." diye emir vermişti.⁵⁷¹ Bu hadiste görüldüğü üzere fakir, sadece vergi vermemekle kalmıyor, üstelik verilen vergilerden kendisine pay ayrılmakla, devlet giderlerinden nakden veya aynen faydalanmış oluyordu. Kur'an-ı Kerim'de de "Onların mallarından bir vergi al"⁵⁷² buyrulmaktadır. Serahsi bu ayete dayanarak, verginin sebebinin mal, yani iktisadi güç olduğunu şöyle açıklamaktadır: Allah bu ayetle malı (yani ekonomik değeri veya gücü) verginin vücut sebebi kılmıştır. Çünkü vacip bir iş sebebine izafe edilir. Bundan dolayı ayette zekât (vergi) kelimesi, mal kelimesine izafe edilmiştir. Fakat her mal sahibinin vergi vermesi gerekmez. Hz. Peygamber Muaz'a "zenginlerinden al" buyurduğundan, vergiyi ancak zengin olanlar verir. Zenginlik ise belli bir mal miktarı ile

⁵⁷⁰ Müslim, Zekât, 1-7; İbn Mace, Zekât, 3-7

⁵⁷¹ Tirmizi, Zekât, 6

⁵⁷² Tevbe 9/ 103

meydana gelir ki, bu da şariin (kanun koyucunun) tayin ettiği nisaptır.⁵⁷³

Zekât Vergisinin Sebebi

İslam devletinde normal şartlar altında zekât vergi olduğu gibi, vergi de zekâttır. Çünkü Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde devlet, zekâtın dışında başka bir vergi almamıştır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi İslam hukukçuları ayet ve hadislerle dayanarak zekâtın sebebinin mal olduğunu söylemişlerdir. Çünkü ayette “Onların mallarından bir sadaka (vergi) al.” buyrulmuştur.⁵⁷⁴ Az önce yukarıda Serahsi’nin bu ayete dayanarak zekâtın sebebinin mal olduğu hakkındaki görüşünü nakletmiştik.

Zekâtın sebebinin mal olduğu hususunda hadisler de vardır. Daha önce geçtiği üzere Hz. Muhammed, namaz ile zekâtın arasını açanlarla savaşağını bildirdikten sonra “Çünkü zekât mali bir haktır.” buyurmuştur.⁵⁷⁵ Hz. Peygamber devletin hukuki olarak, cebir ve zor ile alacağı hakkı ifade ederek, “Gerçekten malda zekâttan başka bir hak yoktur.” buyurur.⁵⁷⁶ Bireyin kendiliğinden dini, ahlaki, vicdani ve ihtiyari bir hak olarak vereceği bir sadakayı kastederek de “Gerçekten malda zekâttan başka bir hak vardır.” buyurmuştur.⁵⁷⁷

Molla Hüsrev Mir’at adlı eserinde zekâtın sebebinin nisap olduğunu, nema yani üreyen mal olma özelliğinin ise şart

⁵⁷³ Serahsi, Mebsut, II, 149

⁵⁷⁴ Tevbe 9/ 103

⁵⁷⁵ Buhari, İtisam, 2, 28; Zekât, 1; Müslim, İman, 1; Ebu Davud, Zekât, 1

⁵⁷⁶ İbn Mace, Zekât, 3

⁵⁷⁷ Tirmizi, Zekât, 27, No: 659; Darimi, Zekât, 13

olduğunu ifade ettikten sonra şöyle diyor: Aslında nema batini-gizli bir şeydir. Bu sebeple biz, nema şartı yerine yıl şartını getirdik. Çünkü malların ve hayvanların üremeleri ve çoğalmaları mevsimler sayesinde gerçekleşir. Hatta mevsimler değiştikçe mallara olan talep de değişir. Böylece yıl vergi için bir şart olmuş olur. Çünkü yılın yenilenmesi nemanın yenilenmesi, nemanın yenilenmesi ise gerçek sebep olan malın yenilenmesi demektir. Böylece yıl yenilendikçe vergi verme işi de yenilenmekte, sebep tekerrür ettikçe hüküm de tekerrür etmektedir.⁵⁷⁸ Böylece mal zekât vergisinin vücup sebebi olduktan sonra, nisap, yıl ve nema da edasının şartı olmaktadır.

İnsanların ihtiyaçları üretilmiş bulunan mallar sayesinde giderilir. Vergi maldan alındığına göre ihtiyacı gideren şey de maldır. O nedenle ihtiyacı gidermeyen şey bu anlamda mal sayılmaz. Bu sebeple üretim araçları bu manada bir mal olmadıkları için üretim vasıtaları ister bir makine, ister tarla veya ev olsun, üretim araçlarının bizzat kendilerinden vergi alınmaz.

Bir ferдин kendi ihtiyacı varken elindeki bir malı başkasına vermesi mümkün değildir. O yüzden nisabın altında bir mala sahip olan kimse fakir sayılarak vergi mükellefi yapılmamıştır.

Netice olarak İslam ekonomisinde verginin temelini mal yani üretimin teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Zaten İslam hukukunda bir üretimden bir de ticaretten vergi alınmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de konuyla ilgili olarak "Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardığımız

⁵⁷⁸ Molla Hüsrev, Mir'atü'l-Usul, Amire Matbaası, İstanbul-1890-1307, s. 298

ürünlerden infak ediniz”⁵⁷⁹ buyrulmaktadır. Burada *kazandıklarınız* ifadesinden İslam hukukçuları ticareti anlamışlardır.⁵⁸⁰ Onun için ticaret mallarından zekât vergisinin alınacağı hususunda İslam âlimleri ittifak etmişlerdir.⁵⁸¹

Ticarete mevzu olan bütün malların % 2,5 vergisi vardır. Ayrıca malların mübadelesini sağlayan altın, gümüş, para ve kıymetli evrakın da aynı ticaret eşyası gibi vergisi verilir. Toprağa dayalı bir medeniyette ve tarım toplumlarında sadece üretim vergisinin bulunması tabiidir. Ancak İslam geldiği zaman dünya ekonomik açıdan mübadele döneminde bulunuyordu. Diğer dinlerin vergi anlayışında ticaret vergisi gibi bir kalem olmasa bile dünya mal mübadelesi döneminde bulunduğu için, İslam, nisabın üzerindeki ticaret mallarından 2,5 vergi alma prensibini getirmiştir.

Roger Garaudy, Sosyalizm ve İslamiyet adlı eserinde Batılıların orta çağda sadece topaktan vergi aldıklarını, şahsi mülkiyet ve ticari vergiyi Müslümanlardan öğrendiklerini kastederek şöyle diyor: “Batının feodal ve Hıristiyan ortaçağında vergiler yalnız topaktan alınırdı. Arap fethinden sonra yeni bir vergi sistemi beliriyor: kişisel mülkiyet üzerinden alınan bir vergi.”⁵⁸²

Zekât-Vergi Mükellefleri

⁵⁷⁹ Bakara 2/ 267

⁵⁸⁰ Bkz. Cassas, Ahkamü'l-Kur'an, Beyrut, T. Y. I, 457; İbn Arabî, Ahkamü'l-Kur'an, Mısır-1972, I, 235

⁵⁸¹ Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim el-Münzir, Kitabü'l-İcma, çev: Abdülkadir Şener, Gaye Matbaası, Ankara-1983, s. 33; Abdülvahhab eş-Şa'rani, Kitabü'l-Mizan, Mısır-1317, I, 9

⁵⁸² Roger Garaudy, Sosyalizm ve İslamiyet, çev: Doğan Avcioğlu- E. Tüfekçi, Gün Matbaası, İstanbul-1965, s.13

İslam'da vergi mükellefi olabilmek için çeşitli mezhepler tarafından farklı şartlar ileri sürülmüştür. Kimi mezhepler şahsa ağırlık verirken, bazı mezhepler de mala ağırlık vermişlerdir. Mesela Hanefiler bu konuda insan unsurunu ön plana alarak vergi mükellefi olabilmek için kişinin mükellef-akıllı olması gerektiğini ileri sürerler. Hatta Merğmani'nin bu konudaki ifadesi aynen şöyledir: Hür, akıllı, baliğ ve Müslüman olan kimsenin, tam bir mülkiyet sahibi olup ve üzerinden bir yıl geçerse, zekât vermesi gerekir.⁵⁸³ Bu hususta onların dayandıkları delil, Hz. Aişe tarafından rivayet edilen şu hadistir: Üç kişiden hukuki mükellefiyet kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyan kimseden, ergenlik çağına erişinceye kadar çocuktan ve iyi oluncaya kadar deliden.⁵⁸⁴ Bundan başka Hanefiler zekât vermenin bir ibadet olduğunu savunurlar. Serahsi'nin bu konudaki ibaresi de aynen şöyledir: Zekât sadece ve sadece bir ibadettir; bu sebeple çocuklara farz değildir.⁵⁸⁵

Burada şimdi vergi mükellefinin kim ve hangi şartlara sahip olduğunu iyi bir şekilde anlarsak, daha sonra zamanımızdaki bazı problemleri çözerken meselemizi kolay bir şekilde halletmiş oluruz. Çünkü İslam hukukunda vergi mükellefi demek, hukuki kişilik sahibi bir şahsiyet demektir. Mesela iki kişinin ortak olarak kırk koyunları bulunsa, bu sayı nisap miktarı olan kırk rakamına ulaştığı için bu koyunların bir tanesi zekât olarak verilecek mi? Bu soru mezhepler tarafından farklı olarak cevaplandırılmıştır. Mesela İmam Şafi'ye göre evet bu malın zekâtını vermek gerekir. İmam Malik ve Ebu

⁵⁸³ Merğmani, Hidaye, I, 68

⁵⁸⁴ Buhari, Hudud, 22; Talak, 11; Ebu Davud, Hudud, 17; Tirmizi, Hudud, 1; İbn Mace, Talak, 15

⁵⁸⁵ Serahsi, Mabsut, II, 163

Hanife'ye göre gerekmez. Çünkü bu kırk koyunu iki ortak arasında paylaştığımız zaman, yirmişer koyun düşer ki, böylece bu rakam nisap miktarı olan kırka ulaşmamıştır. Öyleyse bu iki ortaktan hiç birisinin hissesi nisaba ulaşmadığı için zekât vermesi gerekmez.⁵⁸⁶

Bu konuda İmam Şafi'nin de el-Ümm adlı eserinde naklettiği⁵⁸⁷ Hz. Peygamber'den bir hadis nakledilmektedir. Buna göre Hz. Muhammed, “Zekât (artar veya eksilir) endişesiyle, ayrı ayrı bulunan zekât malları toplanmaz; toplu bulunan mallar da birbirinden ayrılmaz”⁵⁸⁸ buyurmuşlardır.

Kanun ve kuralların boşluklarını aramak ve bu açıklardan faydalanarak görevden kaçmak insanlar için her zaman mümkündür. Burada bir kanun maddesini örnek olarak verelim. “*Otlak hayvanlarına sahip olanlardan vergi alınır. Her kırk koyunda 1 koyun alınır. 40'tan 120 koyuna kadar 1 koyun, 120'den 200'e kadar 2 koyun, 200'den 300'e kadar 3 koyun vergi olarak alınır.*” Kanunun metni budur. Buna göre bu kuralların arasında bulunan boşluklardan faydalanarak vergi kaçırmak mümkündür. Ayrı sürüleri birleştirmek ve birleşik sürüleri ayrı göstermek suretiyle vergi kaçırılabilir. Mesela Ali, Veli ve Hasan'ın ayrı ayrı kırkar tane koyunları olsa, bunlar birer tane olmak üzere toplam 3 koyunu vergi olarak vereceklerdir. Ama bunlar biz ortağı, bizim sahip olduğumuz 120 koyun bir tek sürüdür, derlerse o takdirde 2 koyun vereceklerdir. Böylece bunlar 1 koyunu vergiden kaçırmış

⁵⁸⁶ İbn Rüşd Muhammed b. Ahmed, Bidayetü'l-Müctehid, Matbaat-ü Mustafa el-Babi el-Halebî, Mısır-1969/ 1379, I, 258

⁵⁸⁷ İmam Şafii, el-Ümm, Daru'l-Ma'rifet, Beyrut-1973/1393, II, 13

⁵⁸⁸ Buhari, Zekât, 35; Şirket, 3; Ebu Davud, Zekât, 5; Tirmizi, Zekât, 4; Nesai, Zekât, 5; İbn Mace, Zekât, 13

olurlar. Bu, ayrı malları toplayıp bir araya getirmek suretiyle yapılan bir hiledir ki, böyle yapmak hadiste yasaklanmıştır. Ayrıca hadiste vergi memurunun fazla vergi almak için, birleşik malları ayırıp daha çok vergi alması da yasaklanmış bulunmaktadır.

Burada vergi mükellefi açısından şirkete vergi vermek düşer mi, ya da İslam hukukunda mal ağırlıklı hükmi şahsiyet anlayışı var mıdır sorusu hatıra geliyor. Başka bir ifade ile vergide devlet ile vatandaş arasındaki alaka dini mi yoksa hukuki midir? Mal ağırlıklı ve sadece mala dayanarak hukuki bir işlem yapılabilir mi? Kanaatimizce bu sorular, insanların ve mezheplerin ihtilaf etmelerine sebep olmuştur.

Mesela aynı zamanda Şafii mezhebine mensup olan Abdülvahhab eş-Şarani, Mizanü'l-Kübra adlı eserinde bu konuyu dile getirerek hayvanlarının toplamı nisaba ulaşan iki kişi, Ebu Hanife ve İmam Malike göre zekât vermez. İmam Şafii'ye göre ise verir diye nakletmektedir.⁵⁸⁹ Ayrıca ticaret mallarının zekâtında, verginin kıymet üzerinden mi, yoksa maldan mı verileceği ve verginin şirkete mi, yoksa zimmete mi taalluk ettiği hususunda İmam Şafii'nin iki görüşü olduğunu da nakletmektedir.⁵⁹⁰

Çocuk veya yetimin malına zekât düşer mi? Bir ortaklıkta vergi, şirkete mi, yoksa hakiki şahıs olarak ortakların kendilerine mi düşer? Hanefilere göre çocuk ve yetimler namaz ve oruçtan sorumlu olmadıkları gibi, zekâtta da sorumlu değildirler. İbrahim en-Nahai, Hasan Basri ve Said b. Cübeyr gibi şahsiyetler de bu görüştedirler. Şafilere göre ise çocuğun

⁵⁸⁹ Abdü'l-Vahhab eş-Şarani, Mizanü'l-Kübra, Mısır-1317, II, 5

⁵⁹⁰ Abdülvahhab eş-Şa'rani, a.g.e. II, 9

malına zekât düşer. Hz. Ali, Abdullah İbn Ömer, Cabir, Hz. Aişe gibi şahsiyetler ve İmam Malik, İmam Şafii, Süfyan Sevri, Ahmed b. Hanbel, İshak, Ebu Sevre ve daha birçok hukukçu bu görüştedirler.⁵⁹¹

Şirkete hükmi şahsiyet olarak vergi vermek düşer mi sorusunda İslam bilginleri ihtilaf etmişlerdir. Biraz evvel Abdülvahhab eş-Şa'rani'nin bu konuda İmam Şafii'nin zekat şirkete taalluk eder ve zimmete taalluk eder şeklinde iki görüşü olduğu hakkındaki bilgiyi nakletmiştik. Ebu Hanife'ye göre ise ister iki ortaklı ve isterse çok ortaklı bir şirket olsun, şirkete zekât düşmez. Eğer her birinin hissesi nisaba ulaşırsa, hakiki şahıs olarak ortaklara düşer. Ortaklar, ortak olmadan önce teker teker yalnız başlarına hangi hükme bağlı iseler ortak olduktan sonra da o hükme tabi olurlar.⁵⁹²

Konuyu özetleyecek olursak, İslam hukukunda verginin genel adı zekâttır. İslam hukuku ile yönetilen bir devlette normal şartlar altında vergi olarak sadece zekât vergisi alınır. Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde bu usul hep böyle devam edip gitmiştir. Bu beş devlet başkanı kendi zamanlarında hep aynı uygulamayı yapmışlardır. Şu halde İslam'da vergi zekât demektir, zekât da vergi anlamına gelir.

İslam'da devlet ile vatandaşlar arasında hukuk-velayet bağı vardır. Zekât vergisi bir vecibe ve yükümlülük olduğu için bu görevi yerine getirecek olan kimselerin akıllı, baliğ ve Müslüman olması şarttır. Hanefî mezhebine göre vergiyi sadece

⁵⁹¹ Bkz. İbn Rüşd, a.g.e. I, 245; Vehbe Zuhayli, a.g.e. III, 255; Bedrüddin el-Ayni, a.g.e. VIII, 237

⁵⁹² Bkz. Bedrüddin el-Ayni, a.g.e. IX, 10; Kamil Miras, Tecrid, V, 213

hakiki şahıslar öder; Şafii mezhebine göre ise dernek, cemiyet ve şirket gibi hükmi şahıslar da ödeyebilir. Bu hususta nihai kararı verecek olan kurum, vergi bir toplum işi olduğundan, vilayet, eyalet veya devlet şurasıdır.

İslam ekonomisinde vasıtalı vergiler olmadığı gibi, tüketimden de vergi alınmaz. Vergi sadece üretim ve ticaret malları (altın, gümüş, para, kıymetli evrak ve bu gibi şeyler) den alınır. İslam'da birey ve toplum ya da fert ve devlet bütünlüğü veya dengesi bulunduğu için, üretim hem fert ve hem de devlet açısından gerçekleşmiş olmalıdır. Birey açısından üretim olup da toplum açısından olmazsa bundan vergi alınmaz. İşte bu sebepten dolayı İslam'da miras ve intikal vergisi olmadığı gibi, alım ve satım vergisi de bulunmamaktadır. Vergi, nami-üretken olan mallardan alındığı için tüketimden vergi alınmaz. O nedenle mükellefin kendi oturduğu binadan, bindiği otomobilden ve bütün yaptığı harcamalardan da vergi alınmaz.

Vergi üretimden alınır dedik. Bu üretimin de hem fert ve hem de devlet veya birey ve toplum açısından gerçekleşmiş bir üretim olması lazım gelir. Mesela miras ve intikalde bu şart gerçekleşmediği için böyle bir vergi ihdas edilemez. Bu, insanın birey ve toplumsal özelliklere sahip olmasından kaynaklanan bir hadisedir. Bu sebeple İslam'ın bireye emirleri olduğu gibi, topluma da emirleri vardır. İslam terminolojisinde bireye olan emirler *farz-ı ayn*, topluma olan emirler ise *farz-ı kifaye* olarak isimlendirilir. Bunu fark eden müsteşrik Joseph Schacht bile, İslam Hukukuna Giriş adlı eserinde şahsın vecibelerinden ve toplumun mükellef olduğu vecibelerden bahsetmektedir.⁵⁹³

⁵⁹³ Joseph Schacht, İslam Hukukuna Giriş, çev: Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1977, s. 130

İslam hukukunun birey ve toplum, fert ve devlet olmak üzere iki ayağı bulunmaktadır. Verginin sebebi üretim olunca bu üretimin hem birey ve hem de toplum açısından gerçek bir üretim olması gerekir. Mesela örnek olarak bir köyü ele alalım. Bu köyde her birinin yüz tane koyun olmak üzere beş tane çoban bulunsun. Ahmet, Mehmet, Hasan, Hüseyin ve Ali adındaki bu çobanların koyunlarının toplamı beş yüz eder. Şu halde bu köyde toplam olarak beş yüz tane koyun bulunmaktadır. Ali'nin yüz koyunu var ama köyün beş yüz koyunu var. Ali ölüp, koyunları oğlu olan Veli'ye geçtiği zaman, Veli yüz koyuna sahip olduğu için hemen vergi vermesi gerekmez. Çünkü Veli açısından bir artma ve çoğalma meydana gelmiştir, ama köy açısından bir üretim, artma ve çoğalma meydana gelmemiştir. İşte bu yüzden bu intikalden dolayı Veli'nin zekât vermesi lazım gelmez. Veli, ancak bir yıl geçtikten sonra, kendisi mala sahip olduğu tarihten bir yıl geçtikten sonra vergi vermesi gerekir. Şu halde netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, verginin sebebi üretim ise, üretimi verginin sebebi olarak kabul eden bir toplum ve devlet için, miras ve intikalden dolayı vergi almak adalet değildir.

Bazı Vergi Meseleleri ve Çözümü

Bilindiği üzere hayatın devam edebilmesi için insanların yeme, içme, giyme ve barınma gibi ekonomik ihtiyaçlarının tatmin edilmesi gerekir. Tarım toplumunda hayatın kaynağı toprak olduğu gibi, sanayi toplumunda ise hayatın kaynağını petrol ile demirin teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Tarım toplumunda ticari atlardan vergi alınıyordu Sanayi toplumunda da ticaret malı olan otomobillerden vergi alınacak mı? Tarım toplumunda herkes ekip biçtiği topraktan elde ettiği mahsulün

% 10' unu vergi olarak veriyordu. Mesela sanayi toplumunda toprağı, arpa ve buğday ekiminde değil, tavuk üretme çiftliği olarak kullanan kimseden vergi alınacak mı, alınacaksa ne kadar alınacak?

Tarım toplumunda üç kişinin ortak olduğu 119 tane koyunu bulunan bir sürüden İmam Ebu Hanife'ye göre hiç zekât alınmaz. İmam Şafii'ye göre ise 1 koyun vergi olarak alınır. Eğer sürü 120 koyun olursa Ebu Hanife'ye göre 3 koyun vergi olarak alınır. İmam Şafii'ye göre ise 2 koyun alınır. Bu üç ortak sanayi toplumunda bir yün fabrikası kursalar, vergilerini nasıl ve ne kadar vereceklerdir? Hayatın yaşama şart ve vasıtaları tarımdan sanayiye geçtiği için bu değişik ortamın meselelerini bir çözüme kavuşturmak mecburiyetindeyiz. Şimdi bazı sorular sorarak bunların cevaplarını bulmaya çalışalım.

Çok ortaklı bir şirket organizasyonunda, ortakların hisselerinin zekâtı şirket tarafından verilebilir mi? Verilirse şartları var mıdır?

Bu sorunun cevabına geçmeden önce verginin bir toplum işi olduğunu söylemeliyiz. Fert, birisi bireysel, diğeri ise toplumsal olmak üzere iki özelliğe sahiptir. Bireysel tarafını ilgilendiren konularda içtihat ederek, bizzat kendisi kara verir. Toplumsal olaylarda ise fert ve fertler değil, toplum adına karar verme yetkisine sahip olan devlet, istişare ederek karar verir. Devlet ancak kamuyu ilgilendiren konular hakkında yetkili olup ferdin hakkı olan alana müdahale etmez. Daha doğrusu dini ve ahlaki kuralları bireyler çalıştırıp uygular; hukuki kuralları ise devlet çalıştırıp uygular. Tabi bu durum normal şartlar altında, vatandaşlar ve devlet kendilerine mahsus olan bu görevlerini yerine getirdiği zaman böyledir. Toplum canlı bir uzviyete

benzediği için devlet veya vatandaşlar görevlerini ihmal ettikleri zaman ahlaki bir kaide ve kural hukuksallaşabilir; hukuki bir kural da ahlakileşebilir. Mesela toplumda yollarda örtülü olarak gezip dolaşmak ahlaki bir iştir. Yolda çıplak olarak yürüyen bir kimse, ahlaka, örf ve âdete mugayir hareket etmiş olur. Bu durumda yapılacak tek şey, giyim, kuşam, kılık ve kıyafet ahlaki bir konu olduğu için, bu çıplak kişiyi gören vatandaşlar hemen yaklaşip bunun mümkün olmadığını söyleyerek örtünmesine yardımcı olacaklardır. Ancak hiçbir kimse ilgilenmek istemez ise o takdirde bir polis gelip müdahale ederek o kimsenin böyle çıplak olarak gezmesine izin vermez. Burada ahlaki bir kural ihlal edildiği için, bunu bertaraf edecek bir birey bulunmadığından, mesele hukuka intikal etmiş ve devletin temsilcisi olan polis hukuki yaptırım ilkesine dayanarak zorla örtünmeyi sağlamıştır.

İşte vergi toplumda normal şartların gerektirdiği bir husus olup bireylerin değil, devletin görevli olduğu bir konudur. Başka bir ifade ile vergi hukuki bir mevzu olup devlet bu vazifesini toplumun vekilleri olan şura üyeleri ile istişare etmek suretiyle yerine getirir. Kimlerden ne zaman ne kadar vergi alınacak ve nerelere dağılacak meselesini devlet, istişare ile karar verir ve uygular.

Vergi, hukuk bağı ile fert ile devleti bağlayan bir kamu görevidir. Hukuk ise yeryüzünde Allah'ı temsil etmektir. Hukuk, aynı zamanda bir temsil kurumudur. Kur'an-ı Kerim'de bu görevden "*emanet*" diye bahsedilir ki, bu vazife Allah tarafından göklere, yere ve dağlara teklif edildi; fakat onlar bunu kabul etmediler; varlıklar arasında sadece insan kabul

etti⁵⁹⁴ Bu yüzden hukuka ve hukuki kişiliğe sadece insan sahip olup malların bu anlamda kişiliği yoktur. Roma hukukunda olduğu gibi⁵⁹⁵ malların insandan ayrı olarak hukuki bir şahsiyetleri yoktur. İnsanlar da mal veya paralarına dayanarak şahsiyetlerini artırıp çoğaltamazlar. Mesela bir şirkette sermayenin % 49 hissesine sahip olan 49 ortağa karşı, % 51 hisseye sahip olan bir kişinin dediği olmaz. Çünkü mal insanın kişiliğini artırmaz.

İslam hukukunda kendi fiiline ilahi hitabın taalluk ettiği şahsa mükellef denir.⁵⁹⁶ Başka bir ifade ile alacaklı ve borçlu olma hususunda yetkili olma kişilik, böyle şahıslara da mükellef veya şahsiyet sahibi kişi adı verilir.⁵⁹⁷

İslam hukuku üzerine çalışmalar yapan fakat bu hukukun künhüne eremeyen müsteşriklerden biri olan Joseph Schacht, İslam Hukukuna Giriş adlı eserinde İslam Hukukunun hükmi şahsiyet-tüzel kişiliği tanımadığını söylemekte⁵⁹⁸ ve İslam hukukunda *kurum* (corporation) kavramı olmadığını, hükmi şahsiyet kavramının da bulunmadığını iddia etmektedir.⁵⁹⁹ Hâlbuki İslam hukuku akıllı ve baliğ olan kimseye kişilik tanıdığı gibi, insan topluluklarına da kişilik tanır. Fakat İslam hukuku insanlardan ayrı olarak mallara, yalnız başına kişilik tanımaz. Malın şahsiyeti olacaksa bu ancak

⁵⁹⁴ Ahzab 33/ 72

⁵⁹⁵ Bkz. Hüseyin Cahit Oğuzoğlu, Roma Hukuku, Yeni Desen Matbaası, Ankara-1959, s. 51

⁵⁹⁶ Büyük Haydar Efendi, Usul-i Fıkıh Dersleri, Fatih Matbaası, İstanbul, T.Y. s. 465

⁵⁹⁷ Krş. Muhammed Ebu Zehra, İslam Hukuku Metodolojisi, çev: Abdülkadir Şener, A.Ü.Basımevi, Ankara-1973, s. 321

⁵⁹⁸ Joseph Schacht, a.g.e. s. 134

⁵⁹⁹ Joseph Schacht, a.g.e. s. 161

insanla beraber olur. Mesela vakıf malları mütevellileri ile birlikte tüzel kişiliğe sahiptir.⁶⁰⁰ Ayrıca şirketler de tüzel kişiliğe sahiptir. Bütün fıkıh kitaplarında şirket çeşitlerinin kuralları açıklanmaktadır. Hazine-Beytülmalin de bir tüzel kişiliği vardır.⁶⁰¹ Hatta hazine İslam hukukuna göre tüzel kişiliğe sahip olduğu içindir ki, yaklaşık bin sene önce yaşamış olan, Hanbelî hukukçularından Ebu Ya'la el-Ferra, el-Ahkamü's-Sultaniyye adlı eserinde “*Fazla vergi almak mükelleflerin hukukuna zulüm, az vergi almak ise hazinenin hukukuna zulüm olur.*” demiştir.⁶⁰² Buradan anlaşılıyor ki, hazine devlet mallarının bulunduğu bir mahal olarak kabul edilmekle tüzel bir kişiliğe sahiptir.

İslam hukukunda tüzel kişilik, bir azimet mi, yoksa bir ruhsat işi mi olduğu tartışılmalıdır. Bu uzun açıklamalardan sonra şimdi sorunun cevabına geçebiliriz.

İmam Ebu Hanife'ye göre şirketler tüzel kişilik olarak vergi vermezler. Bu şirketi meydana getiren hakiki şahıslar, bütün mameleklerini toplayıp eğer nisaba ulaşmışsa o takdirde üzerlerine düşen vergilerini verirler. Bu hususta fıkıh kitaplarında daha çok koyun sürüleri örnek olarak verilir. İmam Şafi ise daha evvel yukarıda zikrettiğimiz “Vergi endişesi ile ayrı olan mallar birleştirilmez; birleşik (şirket halinde) olan mallar da ayrılmaz.” hadisine dayanarak, şirketin bir tüzel

⁶⁰⁰ Bkz. Hayreddin Karaman, Mukayeseli İslam Hukuku, İrfan Matbaası, İstanbul-1974, s. 206

⁶⁰¹ Bkz. Abdülkadir Udeh, Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk, çev: Ali Şafak, Feryal Matbaası, Ankara T.Y. II, 23

⁶⁰² Ebu Ya'la el-Ferra, el-Ahkamü's-Sultaniyye, Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır-1966, s. 246

kişilik olarak sahip olduğu malların vergisini verebileceğini söylemiştir.

Kaynaklarda bu hadisteki yasaktan maksadın, insanların vergi kaçırmak için çeşitli hileli yollara başvurma yasağı olduğu açıklanmaktadır.⁶⁰³ İbare ile delalet bu olunca, işaretle delaletten şirketlerin tüzel kişiliğe sahip olarak vergi verecekleri anlaşılabilir. Nitekim İmam Şafii bu doğrultuda bir düşünceye sahip olmuştur.

İbn Abidin bu konuları anlatırken şunları söylemektedir: Her ne kadar 9 şartın bir araya gelmesiyle şirket (hulta) caiz olsa bile biz Hanefilere göre ortak otlak koyunu ve ticari malın nisabından zekât vermek gerekmez. Bu ifade Hanefi mezhebi ile Şafii mezhebi arasındaki ihtilafı açıklamaktadır. İmam Şafi'ye göre ortak sürü nisaba ulaşmışsa zekât vermek gerekir. Mesela iki kişinin ortak olduğu 40 tane koyunu bulunan bir sürüden 1 tanesini zekât olarak vermek lazım gelir. Ebu Hanife ise sürüyü şahıslar açısından mütalaa ederek, bir kişiye 20 koyun düşmektedir; bu ise nisabın altında bir rakamdır, öyleyse zekat vermek gerekmez, şeklinde düşünmektedir. Ona göre sürünün sayısı ancak 80 koyun olduğu zaman kişiler 40'ar koyuna sahip olacakları için, birer koyunu (toplam 2 koyunu) vergi olarak verirler.

İbn Abidin'in zikrettiği 9 şart şunlardır: 1-Ortaklar mükellef kişiler olacak, 2-Mali yılbaşında ortaklık kurulmuş olacak, 3-Ortaklık, ortaklık maksadıyla kurulmuş olacak, 4-Otlakları bir olacak, 5-Sulakları bir olacak, 6-Sağılan sütler bir

⁶⁰³ Bkz. Kamil Miras, Tecrid-i Sarih, V, 211

kapta toplanacak, 7-Çobanları bir olacak, 8-Damızlıkları bir olacak, 9-Ağılları bir olacak.⁶⁰⁴

Konuyla ilgili olarak Kamil Miras meseleyi şu şekilde açıklamaktadır: Hulta ve şirkette şu hallere itibar edilir: Çoban, koç, mera, sulak, ağıl, sağan. Binaen aleyh hulta muteber olmak için, ortak koyunlar bir çobanın idaresinde bulunmalı, koçları bir olmalı, bir meradan otlamalı, bir nehrin bir maslağın, bir kovanın suyunu içmeli, bir ağılda yatmalı, sütleri de bir elden sağılmalıdır. Hatta koruyucu köpekleri de bir olmalıdır.⁶⁰⁵

Netice olarak İmam Şafii ve diğerlerine göre bu şartları taşıyan şirket, sürünün sayısı nisaba ulaştığı zaman zekâtını-vergisini verir. Ancak Hanefî mezhebi, zekât-vergide tüzel kişilik olarak şirkete bir yetki tanımamaktadır. Hanefî mezhebinin bunu yapması mümkün değildir. Çünkü Hanefî mezhebi zaten zekâtı baştan bir ibadet olarak kabul etmiştir. İbadet ise hakiki kişilerle ilgili bir husus olup hükmi şahıs ve tüzel kişilerle bir alakası yoktur. Ancak bu Hanefî görüşün pratik bir faydası olduğu söylenebilir. Bir kişi, aynı alandaki birçok şirkete ortak olabilir ve kendisinin ayrı ayrı olan mallarını hesap ederek vergisini verebilir. Zaten zekâtın bir ibadet mi, yoksa bir muamele mi olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Şahsen benim görüşüm zekâtın-verginin bir ibadet değil, bir hukuki muamele olduğu doğrudur. Bunu hakiki-özel şahıs gibi, hükmi-tüzel kişiler de verebilir mi meselesine gelince bu bir prensip meselesidir. Şahısların ödemesini kabul eden dolayısıyla şirketlerin vergi vermesini kabul etmeyen bir toplumda uygulama böyle yapılmış olur. Bu

⁶⁰⁴ İbn Abididn, II, 34

⁶⁰⁵ Kamil Miras, Tecrii Sarih, V, 213

görüşün ekonominin çalışması bakımından daha doğru olduğu kanaatindeyim. Ancak bir şirketin kendi ekonomik gücüne göre zekât-vergi vermesi de İslam'a aykırı bir şey gibi görülemez.

Zamanımız açısından bugün kanuni olan bütün şirketler adı geçen şartları taşımaktadır. O nedenle Şafii mezhebine göre bir şirket, mallarının zekât vergisini bizzat kendisi verebilir. Şafii ve Hanefi mezheplerinin şirket kendisi zekat verebilir ve veremez şeklindeki ihtilafın çözüleceği yer, yine şirketin bulunduğu mahallin ekonomik şuralarıdır. Çünkü ekonomik şura hukuku koruyup kollayan ve uygulanmasını sağlayan devlet kurumlarından biridir. Vergi de zaten toplum-devlet ile ilgili hukuki bir muameledir. Sadaka-hayır ise zekâttan-vergiden farklıdır; zekât toplumdaki daha ziyade bireyle ilgili bir husustur. Bu yüzden zekât ile sadaka tamamen ayrı şeylerdir diyebiliriz. Zekât, şeri, hukuki, kanuni ve mecburi bir muameledir. Sadaka ise dini, ahlaki, vicdani ve ihtiyari bir muameledir.

Zekâta esas servet, zorunlu vergiler çıktıktan sonra mı hesaplanmalıdır? Ya da zekâta ilave olarak verilen zorunlu vergilerin İslam'da yeri nedir?

İslam'da dinin yarısı namaz ise diğer yarısı da zekât vergisidir denilebilir. Kur'an-ı Kerim'de kurtuluşa eren müminlerin yedi tane sıfat ve özelliğe sahip oldukları açıklanır; bunlardan vergi ile ilgili olanı hakkında "Onlar, vergi vermek için çalışırlar" buyrulmaktadır.⁶⁰⁶ Şu halde Müslümanlar, ekonomik hayatta refah toplumu olabilmek için vergi vermek amacıyla çalışıp faaliyet göstereceklerdir.

⁶⁰⁶ Müminun 23/ 4

Devlete vergi vermek, mülkiyet sahibi olmanın bir gereğidir. Mülk, insanları yönetmek; milk ise malları yönetmek demektir. İnsanları yönetecek öğrencileri yetiştiren okula eskiden mülkiye derlerdi; şimdi ise Siyasal Bilgiler Fakültesi diyorlar. İşte mülkiye ismi bu mülk kelimesinden gelmektedir.

Mülk kelimesi Kuran'ın pek çok yerinde insanların yönetimi hakkında kullanılmaktadır.⁶⁰⁷ Türkçemizde yanlış olarak mülkiyet kelimesi mülkiyet kelimesinin yerinde kullanılmaktadır. Burada mülk ile milkin birbiriyle irtibatı olduğundan hareket ederek, ferdin bir mala sahip olmasının devletin varlığına bağlı olduğunu ifade etmek istiyorum. Mülkiyetin varlığı devletin varlığı ile kaimdir. Devletin bulunmadığı yerde mülkiyetin varlığından söz edilemez. Onun için ferdin mülkiyeti, mala sahip olması ve onu yönetmesi, vergi ve devlet üçlüsü arasında bir irtibat vardır. Fert Müslüman, devlet de İslami kurullarla çalışıp onlara uyuyorsa bir problem yoktur. Devlet, hakkı olan zekât vergisini alır ve çekilir; Müslüman vatandaş da vergisini ödemiş bir mükellef olarak huzur içerisinde bulunur. Ancak devlet, zekât almıyor, kendi koyduğu usullere göre vergi alıyorsa o takdirde zekât vergi yerine geçer mi?

Bu hususta İslam âlimleri arasında ihtilaf vardır. Bir kısmı devlete verilen verginin zekât yerine geçebileceğini savunurken, diğerleri geçmez demişlerdir. Ağırlıklı kısım devlete verilen vergilerin zekât sayılamayacağıdır.⁶⁰⁸ Çünkü zekât vergi sistemi

⁶⁰⁷ Bkz. Bakara 2/ 102, 247, 251, 258; Al-i Imran 3/ 26; Taha 20/ 120; ayrıca bak. Mütercim Asım Efendi, Kamus Tercümesi, mülk maddesi

⁶⁰⁸ Bkz. Ali Özek, İbadet ve Müesseseler Olarak Zekât, Yaylacık Matbaası, İstanbul-1984, s. 246-250; Yusuf el-Karadavi, İslam Hukukunda Zekât, II, 616-630; Vehbe Zuhayli, a.g.e. III, 379

ile bugünkü vergi sistemleri ayrı şeylerdir. Kimlerden ne kadar, ne zaman ve nasıl vergi alınacağı meselesi zekât ile diğerleri arasında tam bir zıtlık vardır. Mesela zekât üretimden alınır; vergi tüketimden de alınır; zekât zenginden alınır, vergi fakirden de alınır; zekât vasıtasız bir vergidir, verginin ise vasıtalı olanı da vardır; zekâtın, ihtilafı olmakla birlikte, bir ibadet yönü vardır, verginin ise ibadet yönü yoktur; zekât, mükellefin sahip olduğu mal, para ve kıymetli evrak gibi şeylerden alınır, vergi ise gelirden alınır; zekât yüzde üzerinden alındığı için dinamiktir, vergi maktu olarak alındığı için statiktir; zekât belli bir noktadan sonra (% 2,5 kar elde eden bir sermaye sahibi) mükellef devlete çalışmış olur, vergide (artan oranlı gelir vergisi) ise mükellef, kazandığı karı, her zaman devlet ile paylaşır; zekâtta ticaret malı, altın, gümüş, para ve kıymetli evrak ay yılına göre alınır, vergi ise güneş yılına göre alınır... Zekât ile vergi arasında mevcut olan daha birçok farklılıkları saymak mümkündür. Dağılım yerleri bakımından da farklar bulunmaktadır. En önemli fark, zekât alınıp ve dağılışı itibariyle ekonomik hayatta yatırım, mal, para ve sermaye dolaşımı, kabiliyetli olanların ticari hayatta kalması, kabiliyetsizlerin başka alanlara kayması, sermayenin, piyasanın en çok ihtiyaç duyduğu yerlere hızlı bir şekilde sevk edilmesi gibi konularda dinamik bir fonksiyon icra eder. Bu bakımdan zekat ile vergi birbirinden farklı olan şeylerdir.

Bizim kanaatimize göre aslında zekât, şer'i, hukuki, kazai, kanuni ve mecburi bir vergidir. Devlet eğer zekât değil de vergi alıyorsa, o zaman zekâtın hukukiliği ortadan kalkacak ve dini, ahlaki, vicdani ve ihtiyari bir hal alacaktır. Buna göre bir Müslüman zorunlu vergiler çıktıktan sonra geri kalan servetinin zekâtını verebilir. Burada çok önemli bir nokta vardır: Zekât,

belli bir vergi olarak, Müslümanlar Mekke'den Medine'ye hicret edip devletlerini kurduktan sonra farz kılınmıştır. Mekke'de ve devlet kurulup tam yerleşip oturuncaya kadar iki yıl Medine'de Müslümanların asli ihtiyaçlarından fazla olan mallarını devlete verdiklerini görüyoruz. Müessesese olarak Ensar ve Muhacir kardeşliği, bunun açık bir delilidir. Ayrıca sahabeden mallarının tamamını ve yarısını getirip Hz. Peygamber'e veren Hz. Ebu Bekirler ve Hz. Osmanlar bu konuda kişi bazında örnek olan şahsiyetlerdir. Tabii İslam devletinin bulunmadığı bir yerde Müslüman İslam için malını verirken kendi iş hayatında rantabl bir şekilde hareketini sağlayacak kadarını kendisine bırakmalıdır. Artık bu durumda verginin dışında zekât vereceklerin yüzde iki buçuk, yüzde beş veya on gibi bir nispet vermek olmaz. Çünkü bu, iman gücüne dayanan bir şeydir. Ebu Bekir'in yaptığı gibi, malının tamamından yüzde iki buçuğa kadar yeri vardır.

Müslümanların Müslüman olmayan devletlerine verdikleri vergiye gelince, bir Müslüman mensup olduğu bir devletin vatandaşlık sıfatını üzerinde taşıdığı müddetçe diğer vatandaşlar gibi, üzerine düşen vergiyi ödemek bir hukuk görevidir. Bu aynı zamanda dini bir vecibedir. Çünkü Müslümanlar yapmış oldukları sözleşmelere sadık kalırlar. Ya vatandaş olursunuz ve bu vatandaş olmanın gerektirdiği şeyleri yerine getirirsiniz veya vatandaşlıktan ayrılırsınız. Bunun dışında yapılacak herhangi bir şey yoktur. Yalnız burada önemli bir nokta vardır: Kimi devletler vatandaşlarına mali güçlerinin çok üstünde vergi koyuyor şeklinde şikâyetler duyulmaktadır. Bu yüzden bazı mükellefler vergi kaçırarak kimisi az, kimisi de çok vergi vermiş oluyorlar. İşte böyle bir durumda bizim bir Müslüman

yapacağımız tavsiye onun normal olanı yapması şeklinde olacaktır.

Sanayi sektöründeki üretim makinelerinin zekâtı nasıl olmalıdır?

Tarım toplumunun ekonomik terminolojisi ile sanayi toplumunun ekonomik terminolojisi birbirinden farklıdır. Zamanımızdaki vergi terimleri ile İslam'daki zekât vergisinin terimleri de birbirinden tamamen farklı şeylerdir. Zekât sisteminde sermaye vergisi vardır dersek yanlış yapmış oluruz. Çünkü sermaye denildiği zaman bunun içine sabit sermaye ve döner sermaye, her ikisi de girmektedir. Üretimde kullanılan makinelere, bina ve tesislere sabit sermaye adı verilir. İslam geleneğinde üretimdeki sabit sermayeden, tesislerden ve üretim vasıtalarından vergi alınmaz. Mesela toprak bir üretim vasıtasıdır. Bunun için tarlanın bizzat kendisinden vergi alınmaz; tarlanın sürülüp üretim yoluyla meydana getirilen mahsulden, üründen alınır ve onun normal şartlar altında onda biri alınır.⁶⁰⁹ Ayette “Her biri mahsul verdiği zaman mahsulünden yiyin. Devşirildiği ve toplandığı gün de hakkını verin” buyrulmuştur.⁶¹⁰ Hz. Peygamber, mücmel olan bu ayetin manasını şu hadisiyle açıklamaktadır: “Yağmur ve kaynak suları ile sulananlarda öşür (1/10 vergi), aletle sulama suretiyle yetiştirilen mahsulde ise yarı öşür (1/20 vergi) vardır.”⁶¹¹ Buhari'nın naklettiği bir hadiste de şöyle buyrulmaktadır: “Yağmur ve kaynak suları ile sulanan yahut kökleri suyu bulan mahsulde tam öşür (1/10 vergi), sulama amelîyesi ile (insan,

⁶⁰⁹ İbn Abidin, a.g.e. II, 48

⁶¹⁰ Enam 6/ 141

⁶¹¹ İbn Mace, Zekât, 17, Hadis No: 1816

hayvan ve teknik alet yardımından faydalanarak) yetiştirilen mahsullerde ise yarı öşür (1/20 vergi) vardır.”⁶¹²

Bu ayet ve hadislerden anlaşıldığı üzere üretimde vergi, üretim vasıtalarının bizzat kendilerinden değil, meydana getirilen üründen, masrafsız-normal üretimden, yüzde on nispetinde bir vergi alınmaktadır. Üretim vasıtasının bizzat kendisinden vergi almak demek, üretimi baltalamak demektir. Çünkü üretimi sağlayan makineden vergi almak onun bir parçasını almak demektir. Bir parçası alınıp koparılmış olan makine ise çalışamaz ve üretim yapamaz. Bu sebeple üretimde üretim araçlarından değil, meydana getirilen üründen yüzde olarak alınır.

Ticaret vergisi ise böyle değildir. Ticarete sermaye ile onun ürünü sayabileceğimiz kar, aynı cinsten olduğu için mükellef, sahip olduğu altın, gümüş, para, ticaret malları ve kıymetli evraklar, bütün bunları topladıktan sonra meydana çıkan yekûnun yüzde iki buçüğünü vergi olarak verir.

Bedeli ödendiği halde teslim alınmamış olan bir malın zekâtı var mıdır?

Daha önce İslam vergi sisteminde alım satım vergisi diye bir vergi çeşidinin bulunmadığını söylemiştik. Ayrıca zekat vergi sisteminde verginin tüketimden değil, üretimden alındığını da açıklamıştık. Üretim de koyunların kuzulaması ile sayılarının artması, topraktan buğday mahsulünün kaldırılması gibi, ya hakiki üreme olur; ya da ticari hayatta (altın, gümüş, ticaret malları ve kıymetli evrakın kullanılması suretiyle) kar yaparak hükmi üretim olur. İşte İslam’da birisi üretim alanı,

⁶¹² Buhari, Zekât, 56

diğeri ise ticari alan olmak üzere verginin iki sahası bulunmaktadır. Buna göre:

Bir mükellef ticaret malını satın aldı ve bedelini de ödedi. Mesela yine koyun ticareti yapan bir kimseyi örnek olarak verelim. Bu kimsenin elinde 30 koyun bulunsa, fakat yurt içinden veya yurt dışından 20 koyun daha satın aldı. Yalnız bu 20 koyun henüz eline geçmedi. Vergi ayı olan ramazan ayı da geçmek üzeredir. Bu kimse elinde 30 koyun olduğu için, bu rakam nisap sayısı olan 40 rakamına ulaşmadığından, bu şahıs üzerine vergi vacip olmaz.⁶¹³ Ayrıca fıkıh kitaplarında verginin farz olabilmesi için tam bir mülkiyet şartı olduğundan⁶¹⁴ yani mal ve paranın mükellefin tasarruf salahiyeti dâhilinde bulunması gerektiğinden, kişi elinde olmayan bir şeyi tasarruf edemeyeceği için, yolda gelmekte olan 20 koyunun da zekâtı olamaz; zaten ramazan ayı yani vergi ayı da bitmiş ve vergi memurları gelip sadece 30 koyunu tespit edip gitmişlerdir. Eğer 20 koyun eline geçip sahip olduğu koyun sayısı 50'ye çıktığı ve bu rakam nisaba ulaştığı için bu koyunlardan bir tanesini veya onun bedelini gelen vergi memuruna verecekti.

Bir kimse yurt dışından bizzat kendisi kullanmak üzere bir araba, elbise veya her hangi bir tüketim maddesi getirmiş olsa, İslam'da normal şartlar altında gümrük vergisi olmadığı için, kişinin ithal ettiği bu mallardan vergi alınmaz. Ancak ticaret yapmak amacıyla mal ithal eder, bu mallar nisap nispetinin

⁶¹³ Biz burada bu meseleyi Hz. Peygamber zamanında 20 miskal altın 200 dirhem gümüşe eşit, 200 dirhem 40 koyuna eşit olduğu prensini kabul ederek çözümlüyoruz. Yani 40 koyunun kıymeti 20 miskal (96 gram) altına eşit olduğunu kabul ediyoruz. Böylece ticari hayatta da koyunun nisabını 40 rakamı teşkil etmiş olur.

⁶¹⁴ Bkz. Merğınani, a.g.e. I, 68; İbn Abidin, a.g.e. II, 4

üzerinde olur ve üzerinden bir yıl geçerse o takdirde bu malların kırkta birini vergi olarak verir.

Sonuç

İslam'ın kendine mahsus bir vergi sistemi vardır. Bu, zekât vergi sistemidir. Bu sistem bugün dünyada uygulanmakta olan hiçbir vergi sistemine benzemez. Zekât vergi sistemi, kimden, ne zaman, nasıl ve ne kadar vergi alınacağını bildirmiştir. Her mükellef kendisinin sorumlu olduğu vergi miktarının ne kadar olduğunu bilir. Akıllı, baliğ, hür ve Müslüman olan vatandaşlar zekât verirler. İslam'da vergi sadece üretimden alınır, tüketimden vergi alınmaz. Ticari hayat hükmen nami sayıldığı için, yani kar sayesinde üreme ve çoğalma meydana geldiği için, ticari mallardan, altın, gümüş, para ve kıymetli evrakdan da vergi alınır.

Tüketim olduğu için kişinin oturduğu evden ve bindiği arabadan vergi alınmaz. Ayrıca İslam'da normal şartlar altında gümrük vergisi bulunmadığı için yurt dışından bizzat kişinin kendisi için getirmiş olduğu bir maldan da ne kadar pahalı olursa olsun, vergi alınmaz. Fakat mecburi bir zaruret varsa devlet, geçici olmak üzere gümrük vergisi koyabilir.

Üretim, hem fert ve hem de toplum açısından olacağı için, miras ve intikalden, yapılan alım ve satımlardan vergi alınmaz. Çünkü miras ve intikalde, alım ve satımlarda birey açısından bir üreme ve çoğalma meydana gelmiş olsa bile toplum açısından bir çoğalma meydana gelmemiştir.

İslam ekonomisinde toprak ile yapılan üretimlerden güneş yılına göre vergi alınır. Ticaret mallarını vergileri ise ay yılına göre alınır.

Vergi mükellefler tarafından verilmez; devlet tarafından vergi memurları (yani amiller) vasıtasıyla mükellefin ayağına gidilerek alınır.

Vergiler, normal şartlar altında (azimet) beşte bir, onda bir, yirmide bir ve kırkta bir olmak üzere yüzde üzerinden alınır. Eğer ihtiyaç ve zaruret varsa bu nispetler iki katına çıkarılabilir.

Vergi üretim vasıtalarında değil, meydana getirilen üründen alınır. Bu sebeple tarlanın ve üretim vasıta ve makinelerinin zekâtı yoktur.

Şirket tüzel kişi olarak, İmam Şafii'ye göre zekât verebilir. Ebu Hanife'ye göre ise veremez; şirket değil, ortaklar kendileri verirler.

Elde mevcut olmayan bir malın veya paranın tasarrufumuzdan uzak olduğu için, aynı alacaklarda olduğu gibi, vergisi yoktur.

Doç. Dr. Osman Eskici oğlu'nun "İslam Toplumunda Vergi ve Bazı Problemlerin Çözümü" Tebliğiyle İlgili Müzakere Raporu

1) İşleme Yöntemi

Yararlı, ama uzun sayılacak bir girişten sonra ele aldığı konuları işlemeye başlayan, daha çok İslam'ın ekonomik yaklaşımlarını gündeme getiren çalışmalarıyla tanıdığımız tebliğci, ağırlıklı olarak zekatın İslam kurallarıyla yönetilen bir devlette biricik vergi olduğu konusunu işlemiş bulunuyor. Güzel ve derli-toplu bir tebliğ hazırladığı için kendisini kutluyorum.

Tebliğle ilgili olarak bazı hususları, müzakere çerçevesinde yeniden gündeme getirmek istiyorum.

a- Verginin Temeli:

Tebliğcimiz, s. 21'de, İslam hukukçusu Ahmet el-Kuduri'nin bundan bin yıl önceden ev, giysi ve ev eşyası gibi zorunlu ihtiyaç maddelerinden zekât verilmeyeceği konusunu gündeme getirdiğinden söz ediyor. Oysa Kur'an-ı Kerim'deki "fazlayı al" (huzi'l-afve) ilkesi, verginin dayandığı temel çok açık bir biçimde belirtmiştir.

b- Zekât Dışındaki Vergiler:

Tebliğci s. 2'de, s. 8'de, s. 12 ve 18'de zekât dışındaki vergilerin hukuki meşruluğuna şu sözleriyle değiniyor: "Daha sonra açıklayacağımız gibi, İslam ekonomisinde verginin sebebi nami olan maldır, yani üretimdir. Zaten İslam vergi sisteminde tüketime dayalı veya tüketimden dolayı herhangi bir vergi verme usulü yoktur."(s. 2), "Az kazananın az, çok kazananın çok vergi alınması yönünden iktidar teorisinin, yani artan oranlı

gelir vergisi sisteminin zekât sistemine benzediğini söylemek mümkündür. Ancak burada zekât vergi sisteminin gelirden alınan bir vergi olmadığını hemen söylememiz gerekir.”(s. 8), “İslam ekonomisinde vasıtalı vergiler olmadığı gibi, tüketimden de vergi alınmaz. Vergi sadece üretim ve ticaret malları (altın, gümüş, para ve kıymetli evrak ve bu gibi şeyler) den alınır.” (s. 12), “Eğer bir kimse, kendisi kullanmak üzere, gerek yurt içinden ve gerekse yurt dışından nereden alıp getirirse getirsin, bu bir tüketim olduğu için, bunun bir vergisi yoktur.” (s. 18)

s. 8’deki, “gelirden alınan bir vergi olmadığını hemen söylememiz gerekir” ifadesinin açıklamaya muhtaç olduğunu düşünüyorum. Öşür, maden ve defîne, bal, deniz ve su ürünleri, sanayi ürünleri birer gelirdir. Tebliğcimiz, “üretim” kavramını daha ön planda tuttuğu için, “gelir” kavramını böylece yorumlamış olabilir. Bu konuyu biraz açması gerektiğini düşünüyorum.

Burada “zekât dışındaki vergilere ve zekat oranlarının artırılması durumuna, yeterli ölçüde değinilmediğini belirtmek istiyorum. Tebliğci, yalnızca sonuç bölümünde “Vergiler normal şartlar altında (azimet) beşte bir, onda bir, yirmide bir ve kırkta bir olmak üzere yüzde üzerinden alınır. Eğer bir zaruret varsa bu nispetler iki katına çıkarılabilir.” demek suretiyle, gerektiğinde zekât oranlarının iki katına kadar çıkarılabileceğine kısaca değinmiş oluyor. Oysa biricik vergi zekât olduğuna göre, öteki vergilerin tarhi ve zekât oranlarının arttırılması konularına yeterli ölçüde değinilmesi gerekirdi.

c- Sanayi Makinelerinin Zekâtı:

Tebliğci, üretim vasıtalarının bizzat kendilerinden değil, meydana getirilen üretimden vergi alınacağını belirtmekle

birlikte, sanayi ürünlerindeki vergi oranına açık bir biçimde değinmemektedir. Bu konuya bir nebze değinilmesi, iyi olurdu.

d- Teslim Alınmamış Malın Zekâtı:

Tebliğci, tüketim vergisi alınmayacağını belirtmiş, ele geçmeyen mal için zekât ödenmeyeceğini, çünkü tam mülkiyet şartını taşımadığını örnekle ifade etmiştir.

Kanaatimce, bu konu da biraz açıklanmaya ve üzerinde düşünölmeye muhtaç. Sözelimi, günümüzde önemli ve yurt dışından getirilen mallar için, sigorta/kasko zorunluluğu veya imkanı vardır. Sigortalanmış bir mal, acaba tam mülkiyet kapsamına girer mi? Bence, düşünölmeye değer bir konu. Bu durumda, sigortalı-sigortasız mal ayrımı yapılabilir.

Son olarak, şu hususu belirtmek istiyorum: “İslam’da toprak ile yapılan üretimlerden güneş yılına göre vergi alınır.” (s. 19) ifadesi, “hasat dönemine göre” biçiminde söylene, ada anlaşılır olabilirdi.

2) Sonuç:

Tebliğci, ele aldığı konuları, belli bir çerçeveye oturtarak işlemiş, zekât-vergi ilişkisine ağırlık vererek, diğer sorunları ise kısaca geçerek, güzel bir tebliğ hazırlamış, pek çok konuyu aydınlatmıştır. Kendisini kutluyorum.

Doç. Dr. Vecdi AKYÜZ

M. Ü. İlahiyat Fakültesi

Öğretim Üyesi

İstanbul

MODERN VERGİ ANLAYIŞI ve ZEKÂT⁶¹⁵

Giriş:

Ekonomideki “inkısam” veya “bölüşüm” konusunun çok önemli olduğunu söylemek, bir gerçeği ifade etmek demektir. İktisatçılar, “hangi mallar, ne kadar, nasıl ve kimler için üretilir?” problemini, toplumların çözmek zorunda olduğunu ileri sürüyorlar.⁶¹⁶ Çözülmesi lazım gelen meselelerden birisi de “üretim katılanların payları” konusudur. Dolaylı veya dolaysız olarak, üretim faaliyetine katılmış olanların haklarını vermek de en az üretimi meydana getirmek kadar önem taşır. Çünkü üretim neticesinde ortaya çıkan artı değer kimin hakkı olduğu hususu üzerinde, toplumcu ve bireyci görüşlerin tartışmaları daha hala sürüp gitmektedir. Her iki tarafın da kazançlı çıkacakları bir şekilde anlaşmaları ve bu artı değeri emek ve sermaye arasında paylaşmalarını, bu konuda belki en doğru bir çözüm yolu olabilir.

Üretim vasıtaları arasında emek, tabiat, müteşebbis ve sermaye gibi unsurların bulunduğu malumdur. İktisatçılar, üretime katılan bu elamanlara ücret, kira, kar ve faiz adı altında, bir bölüştürme yapmak suretiyle, hisselerini vermektedirler. İslam’daki bölüştürme usulünde ise, faiz haram sayılara, ayrı bir yol takip edilmiştir.

Yine iktisatçılar, üretimden hisse alanlar arasına katılması lazım gelen faktörlerden birisinin de devlet olduğunu ileri

⁶¹⁵ Bu makale D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisinin V. sayısında, 225–250 sayfaları arasında 50 sayfa olarak yayınlanmıştır. İzmir, 1989

⁶¹⁶ Bkz. Paul A. Samuelson, İktisat, s. 16

sürüyorlar. Umumi menfaatlerin idaresine memur olan devletin de, diğer faktörler gibi, bir gelire muhtaç olması son derece tabiidir. Bu sebeple devlet de üretimden bir pay alma hakkına sahiptir. İşte devletin, üretimden, dolayısıyla gelir ve servetlerden almış olduğu bu hisseye vergi adı verilir.⁶¹⁷ Şu halde devlet, dolaylı ve dolaysız olarak, üretim hizmetlerine katılmakta ve bu hizmete karşılık, üretimden vergi adı altında kendisine düşen payını almaktadır.

Üretimde hangi mallar, nasıl, ne kadar ve kimler için üretilir sorusuna karşılık; bölüştürmede üretime katılan faktörlerin ne kadar ve nasıl pay alacakları konusu karşımıza çıkmaktadır. İşte biz, bu makalemizde İslam'da devletin üretimden alacağı payını yani vergiyi (zekâtı), modern vergi anlayışı ile mukayese ederek, incelemeye çalışacağız.

I-Vergi Kavramı ve Zekât

Bilindiği gibi vergi, devletin üretimden aldığı paya verilen addır. Bunun ekonomide birbirine yakın, çeşitli tarifleri yapılmıştır. Bunlardan iki tanesini görelim. "Vergi, kamu giderlerini karşılamak üzere, devletin tek taraflı olarak ve vergileme yetkisine dayanarak, kişilerin gelir ve mallarından aldığı ekonomik değerlerdir."⁶¹⁸ "Vergi, devletin özel ve tüzel kişilerden, hukuki ve siyasi cebirle, karşılıksız olarak, yaptığı hâsılattır."⁶¹⁹

İslam devletinin vergisi demek olan zekâtın tarifine geçmeden önce İslam hukukçularının, ayetlerde geçen bazı kelimelerin zekât manasına geldiğini ifade ettiklerini

⁶¹⁷ Halil Şakir Kahyaoğlu, Umumi İktisat, İzmir-1960, s. 145-146

⁶¹⁸ Akif Erginay, Vergi Hukuku, Ankara-1977, s. 3

⁶¹⁹ Memduh Yaşa, Ak İktisat Ansiklopedisi, İstanbul-1973, s. 213

söylemeliyiz. Bunlardan Maverdi, eserinde “sadaka”nın zekât; zekâtın da sadaka demek olduğunu, her ne kadar kelimeler farklı olsa bile manalarının bir olduğunu yazmaktadır.⁶²⁰ Aşağıdaki ayetlerde geçen zekât, sadaka, hakk, infak, ihsan ve iane kelimeleri de aynı manada yani zekât (vergi) manasında anlaşılmalıdır.⁶²¹ “Namazı kılın, *zekâtı* verin.”⁶²², “Ey Muhammed! Mallarının bir kısmını, kendilerini temizleyip arıtacak *sadaka* olarak, al...”⁶²³ “Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir *hak* vardır.”⁶²⁴ “Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda *infak* etmeyenlere can yakıcı bir azabı müjdele.”⁶²⁵ “Ey insanlar! Kazandıklarınızın temizlerinden ve size yerden çıkardıklarımızdan *infak* edin”⁶²⁶ “İhsan edin, şüphesiz Allah *ihsan* edenleri sever.”⁶²⁷ “İyilikte ve fenalaktan sakınmakta *yardımlaşın (iane)*”⁶²⁸

Şu halde zekâtın, genel manada, bütün vergileri ifade etmek üzere, bugünkü deyimle vergi demek olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Muhammed Hamidullah, bu konuda aynen şöyle demektedir: “Zekât tabiri bir Müslümancın, Müslüman bir hükümete ödediği vergi manasına gelir. Gerek Hz. Peygamber ve gerekse halifeler devrinde, Müslümanlardan

⁶²⁰ Maverdi, Ahkamü’s-Sultaniyye, s. 113

⁶²¹ Serahsi, Mabsut, II, 149; Kasani, Bedayi, II, 2; Muhammed Hamidullah, İslam Hukuku Etüdları, çev: Kemal Kuşçu, İstanbul-1984, s. 103-104

⁶²² Nur 24/ 56; Mücadele 58/ 13; Müzzemmil, 73/ 20

⁶²³ Tevbe 9/ 103

⁶²⁴ Zariyat 51/ 19

⁶²⁵ Tevbe 9/ 34

⁶²⁶ Bakara 2/ 267

⁶²⁷ Bakara 2/ 195

⁶²⁸ Maide 5/ 2

tahsil edilen bütün vergiler, bu tabirle ifade edilmişlerdir.”⁶²⁹ Muhammed Ebu Zehra da zekâttan bahsederken, “Bu dini farizaya, tabiri caiz ise, içtimai vergi demek, daha doğru olur. Biliyoruz ki, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) onu topluyordu; Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer (r.a.) de topladı.”⁶³⁰ demektedir.

Zekâtın böylece İslam devletinin vergisi demek olduğunu tespit ettikten sonra tarifine geçebiliriz. Vergiyi iktisatçılar çeşitli şekillerde tarif ettikleri gibi, zekâtı da İslam hukukçuları birbirine yakın bir şekilde tarif etmişlerdir. Ancak biz burada bakış açımıza en yakın olan bir tarifi vererek, bu paragrafı kapatmak istiyoruz. “İslam hukukunda zekât, belli bir malın, belirlenmiş şartlar dâhilinde, hak sahiplerine temlik edilmesidir.”⁶³¹

II-Zekât-Vergi Farkı

Biz burada zekâta vergi derken veya İslam âlimlerinin onu vergi tabiri ile ifade ettiklerini kaydederken⁶³² zekâtın, vergiye eşit olduğunu ve dolayısıyla vergi ile zekât arasında herhangi bir farkın bulunmadığını söylemek istemiyoruz. Zekât ile bugünkü vergiler arasında şekil yönünden bazı benzerlikler bulunmakla birlikte, temelde büyük farklılıklar vardır. Zekât,

⁶²⁹ Muhammed Hamidullah, Modern İktisat ve İslam, çev: Salih Tuğ-Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul-1969, s. 17

⁶³⁰ Muhammed Ebu Zehra, İslam’da Sosyal Dayanışma, çev: E. Ruhi Fırlah-OsmanEskicioğlu, İstanbul-1969, s. 153

⁶³¹ Abdurrahman el-Ceziri, Kitabü’l-Fıkhı Ala’l-Mezahibi’l-Erbaa, Mısır T.Y. 2.Bask, I, 590; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuki İslamiye, IV, 77; Yusuf el-Karadavi, İslam Hukukunda Zekât, çev: İbrahim Sarmış, I, 51; Yunus Vehbi Yavuz, İslam’da Zekât Müessesesi, s. 29

⁶³² Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, III, 2572, VII, 5358; Ömer Nasuhi Bilmen, a.g.e. IV, 72-119; Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, çev: M.Sait Mutlu-Salih Tuğ, II, 215-231

devlet tarafından alınan bütün vergileri, genel manada ifade ederken, onun İslam devletinin vergisi olduğunu tekrar etmeliyiz. Bu yönü ile zekât, dini bir devletin vergisi olmaktadır.

Yeri geldikçe açıklanacağı üzere, zekât, bugünkü devletlerin gelire veya tüketime dayalı olarak, almakta oldukları alım-satım vergisi, bina vergisi, emlak vergisi, gelir vergisi, harcama vergisi, kurumlar vergisi, sermaye vergisi... gibi vergilerden hiç birisine benzememektedir. Zaten İslam vergi sisteminde tüketime dayalı veya tüketimden dolayı her hangi bir vergi mevcut değildir.⁶³³ Bu yönüyle İslam vergi teorisi, sanki “vergi, devletin üretimden aldığı bir paydır” esasını kabul etmiş gibi gözükmektedir. Vergi mükellefi olabilmek için maldaki “nema” (üreme ve çoğalma) vasfının şart olması da bu görüşü destekler. Bundan dolayı İslam’da şu veya bu vergi vardır, demek yerine, İslam’da zekât vergisi vardır, demek en doğrusudur. Çünkü hangi vergi çeşidini söylerseniz söyleyin, bir benzer yönü bulunma ihtimali ile birlikte, farklı bir tarafı da mutlaka olacaktır. Mesela İslam’da servet veya sermaye vergisi vardır, dersiniz, bu doğru bir ifade olmaz. Çünkü sermaye, döner ve sabit olmak üzere ikiye ayrılır. Bir nevi üretim araçlarını ifade eden ve sabit sermaye demek olan sabit tesislerin bizzat kendilerinden vergi alınmaz. Döner sermayeden yani fabrikalarda üretilen üründen vergi (zekât) alınır.

Ayrıca gelirler ve veraset ve intikal yoluyla elde edilen mallar, nisaba ulaştığı ve ancak üzerinden bir yıl geçtiği takdirde zekâta tabi tutulurlar. Yani gelir, veraset ve intikal, az olsun çok olsun, prensip olarak, hemen doğrudan doğruya

⁶³³ Bkz. Yusuf el-Karadavi, a.g.e. II, 531

vergiye tabi tutulmaz. Hâlbuki modern vergi anlayışı bunun aksinedir.⁶³⁴

Zekât, emlak vergilerinden de farklıdır. Çünkü emlak vergileri, gayr-i menkul mallardan alınır ve çoğu zaman bölgeden bölgeye değişir. Hâlbuki İslam'da sahipleri tarafından kullanılan evlerden vergi-zekât alınmaz.⁶³⁵

Özet olarak söylemek gerekirse, zekât ile verginin birbirine benzeyen ve benzemeyen yönleri vardır. Devlet tarafından, karşılıksız olarak, cebren alınıp toplumun yararına harcanması benzer yönleridir. Benzemeyen yönleri ise, isimleri ve bu isimlerin taşıdıkları mana; mahiyet ve düzenlenmeleri; matrah ve miktarları; sarf yerleri ve devlet ile alakaları bakımından, zekât ile vergiler birbirinden ayrılmaktadırlar.⁶³⁶

Netice olarak, zekâtın sadece bir vergi olmayıp İslam dininin beş esasından biri olması dolayısıyla, aynı zamanda ibadet yönü de bulunduğundan, bu sebeple de “dini-mali vergi” veya “ibadet-vergi” demenin daha doğru olacağını söyleyebiliriz. Ancak burada İslam âlimleri arasında zekâtın bir ibadet mi yoksa bir muamele mi olduğu hususunda ihtilaf edilmiş olduğunu belirtmekte fayda vardır.

III- İstifade Teorisi

Kaynakların kamu ve piyasa sektörleri arasında en münasip bir şekilde dağılımı ve vergi yükünün toplumda adaletli bir biçimde bölünmesi için iki teori geliştirilmiştir. Bunlardan birincisi istifade, diğeri ise iktidar teorisi.

⁶³⁴ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 832

⁶³⁵ M.A. Mannan, İslam Ekonomisi, s. 415

⁶³⁶ Bkz. Yusuf el-Karadavi, a.g.e. II, 505–513; Hayreddin Karaman, Zekât, İstanbul–1984, s. 222–225; M.A. Mannan, a.g.e. s. 414–415

Genellikle maliyede ve özellikle vergi teorisinde istifade prensibine dayanan bu görüş, XVIII. Y.Y. sonlarının hakim düşüncesini aksettirmektedir. Bu, devletin sosyal mukaveleye dayandığı doktrininden kaynaklanır. Bu devlet anlayışına göre, hak, vazife karşılığıdır; buna göre hizmet mutlaka mukabil bir hizmetle karşılanır. Devletin vazifesi kişilerin mal ve canlarını korumak; fertlerin vazifesi ise devletin bunun için yapacağı masraflara katılmaktır. Demek oluyor ki, devletin yaptığı ve kişilere sağladığı hizmetler ile, fertlerden aldığı vergi arasında tam bir alaka bulunmakta, ikincisi birincisinin neticesini teşkil etmektedir.

İstifade teorisi, değişik şekillerde izah edilmiştir. Bazılarına göre devlet, herkesin farklı paylara sahip olduğu bir ticaret veya sanayi kurumudur. Yani devlet, bir şirket gibidir. Vergi de bu şirketteki paylara göre ödenmektedir.

Dayandığı temel fikir itibariyle istifade teorisi, düz oranlı (mütenasip) vergi tarifesine götürür. Zira sağlanan fayda, fertlerin ekonomik durumlarıyla orantılıdır.⁶³⁷

Bu teorinin bizzat kendi içersinde çelişkiler bulunmaktadır. Ferdin ödediği vergi ile devletin götürdüğü hizmet arasındaki adalet, nasıl sağlanacaktır. Fertlerin devlet hizmetlerinden sağladığı faydayı ölçmek çok kere mümkün değildir. Fakir ile zengin ödedikleri vergi nispetinde devlet hizmetlerinden faydalanacağına göre, devletin milli savunma, emniyet, adalet ve eğitim gibi hizmetlerini, bu zengin ile fakir sınıflar arasında nasıl paylaşacağız. Vergi vermeyen kimseleri

⁶³⁷ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 446

bu hizmetlerden mahrum etmek haksızlık olduğu gibi, mümkün de değildir.⁶³⁸

Devletin ticari bir şirket gibi düşünülmesi ve ona göre vergi alınması, İslam'ın devlet ve vergi anlayışı bakımından, kabul edilemez bir husustur. İlgili naslar ve metinler ve bu konu üzerine yazılmış İslami eserler incelendiği zaman devletin böyle bir müessese olmadığı görülür. Kaynaklarda kamu görevlerinden ve devlet başkanlığından “*velayet*” diye bahsedilmektedir.⁶³⁹ Kendisine veliyyülemr, emirülmüminin ve halife gibi unvanlar verilen devlet başkanı ise, amme-kamu üzerinde velayeti bulunan bir şahsiyettir.⁶⁴⁰ Hadislerde devlet başkanı, kendisi ile korunan bir kalkan ve idare ettiklerinden sorumlu olan bir çoban-yönetici olarak tavsif edilmektedir.⁶⁴¹ Peygamber Efendimiz de bir devlet başkanı olarak, “Velisi olmayanın velisi benim”, buyurmuşlardır.⁶⁴²

Netice olarak İslam'a göre devlet, öyle sigorta veya ticari bir şirket değil; bilakis vatandaşlara eşit muamele eden, bir baba gibi, aralarında adalet dağıtan, koruyan, kollayan, amme-kamu üzerinde velayeti olan, bunun için de sorumluluğu bulunan yüce, değerli ve kutsal bir makamdır.⁶⁴³

IV- İktidar Teorisi

⁶³⁸ Yusuf el-Karadavi, a.g.e. II, 515

⁶³⁹ Maverdi, a.g.e. s. 55, 65, 77; Ebu Yala el-Ferra, a.g.e. s. 28–30; İbn Teymiye, el-Hisbe, s. 6–8; es-Siyasetü's-Şer'iyye, s. 10–15

⁶⁴⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, a.g.e. VIII, 249

⁶⁴¹ Müslim, İmaret, 20, 43

⁶⁴² Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 133

⁶⁴³ Buradaki kutsallık, İslama göre kişinin görüşü dokunulmazdır. Devletin de görüşü ve dolayısıyla çıkardığı kanun ve emir de dokunulmazdır ve kutsaldır. Yürürlükte kaldığı müddetçe ona saygı duymak bir vazifedir.

İktidar teorisi, organik devlet görüşünden hareket etmekte ve kamu harcamalarının fertlere sağladığı fayda ile, fertlerin bu harcamalara iştirakleri arasında doğrudan bir alaka olmadığı fikrine dayanmaktadır. Diğer bir ifade ile fert, kamu harcamalarından sağladığı faydadan müstakil olarak, bu harcamaların finansmanına katılmalıdır. Bu katılma ise ferdin maddi ve mali iktidarı nispetinde olur.

Devlet, vatandaşlar üzerine vergi koyma hakkına sahip, vatandaşlar da vergi ödemeye görevli bulunmaktadır. Vergi ile devlet hizmeti arasında bir alaka mevcut değildir. Vergi vermek, devlete karşı yerine getirilmesi gereken mücerret bir görevdir. Böyle olunca, verginin vatandaşlar arasında dağılışının ölçüsü olarak iktidarın (yani iktisadi gücün) alınması gerekir. Ancak bu suretle vergiyi mükellefler arasında adil bir şekilde dağıtabiliriz. Bu adil vergi dağılımından maksat, vergi ödeyenlerin yaptıkları fedakârlığın eşit olması hususudur. Yani iktisadi güçleri eşit olanların eşit vergi, farklı olanların ise farklı vergi ödemeleri gerekir. Bu teoriye göre eleştirilmesi gereken fedakarlık, marjinal fedakarlıktır. Gelirin azalan son birim yararı prensibi, yani gelir arttıkça her ilave birimin daha düşük bir fayda sağlama esası, yüksek gelirli bir kimse tarafından ödenen bir vergi, düşük gelirli bir kimsenin ödediği daha az bir vergiden daha kıymetli olamaz. Bu sebeple artan oranlı (müterakki) vergi tarifeleri, adil vergi yükü dağılımı için, vazgeçilmez bir şarttır.⁶⁴⁴

Bu teorinin prensip olarak genelde İslam'ın vergi anlayışına az mala sahip olandan az, çok mala sahip olandan ise çok vergi alma açısından uygun olduğu söylenebilir. Çünkü

⁶⁴⁴ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 418

malı bulunan ve iktisadi bir güce sahip olan kişi vergi vermektedir. Müterakki usulün uygulanması ile de yüksek gelir sahibinden çok, düşük gelir sahibinden ise az vergi alınmaktadır. Bu bakımdan bu usulün İslam'ın vergileme esasına benzer yönleri bulunmaktadır. Ancak İslam vergi sisteminin ekonomik hayatta icra ettiği fonksiyonu gerçekleştirmekten uzaktır. Çünkü müterakki gelir vergisi anlayışında gelir, her zaman devletle mükellef arasında paylaşılmaktadır. Mesela belli bir noktadan sonra gelirin % 70'i devlete vergi olarak gitse bile, gelirin % 30'u mükellefe kalmaktadır. İslam'ın vergi anlayışında ise, vergi, gelirle birlikte sermayeden alındığı ve yüzde olarak alındığı için, belli bir noktadan sonra mükellef kişi, kendisine gelir sağlayamaz ve tamamen devlete çalışmış olur. Mesela sermayesine yılda % 5 ilave (kar) kazandıran bir tüccar, bu yıllık kazancını devlet ile aralarında eşit olarak paylaşmak zorundadır. % 2,5 kazanan bir tüccar ise, yüzde iki buçuk vergi vereceğinden, tamamen devlet için çalışmış olur. % 1 kazanan bir tüccar ise, zarar etmiş ve dolayısıyla onun sermayesi, vereceği vergi sebebiyle % 1,5 nispetinde küçülecek demektir.

Meseleye bir başka yönden bakacak olursak, farklılıklar, kendisini yine gösterir. Mesela İslam'da vergiyi zengin öder; fakir ödemez. Zengin ile fakirin kısaca tanımı şudur: Örnek olarak koyun ticareti ile meşgul olan bir Müslüman vatandaşı ele alalım. Eğer bu mükellef kırk koyuna sahip ise, zengin sayılır ve bunun için de vergi vermek zorundadır. Eğer 39 koyunu olsaydı, fakir sayıldığından, vergi vermekten muaf olacaktı. Onun için İslam'da vergi zenginden alınır; fakirden alınmaz diyoruz. Nitekim Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel'i

Yemen'e vali ve vergi memuru olarak gönderirken "... vergiyi zenginlerinden al, fakirlerine ver." diye emir vermiştir.⁶⁴⁵

Bu hadiste görüleceği üzere, fakir, sadece vergi vermemekle kalmıyor, üstelik verilen vergilerden kendisine pay ayrılmakla, devlet gelirlerinden nakden veya aynen faydalanmış oluyordu. Kur'an-ı Kerim'de de "Onların mallarından vergi olarak al" buyrulmaktadır.⁶⁴⁶ Serahsi, bu ayete dayanarak, verginin sebebinin mal, yani iktisadi güç olduğunu şöyle açıklamaktadır: Allah bu ayetle malı (yani ekonomik gücü) verginin vücup sebebi kılmıştır. Vacipler, sebeplerine izafe edilir. Bundan dolayı zekât (vergi), mala izafe edilmiştir. Fakat her mal sahibinin vergi vermesi gerekmez. Hz. Peygamber, Muaz'a "zenginlerinden al" buyurduğundan⁶⁴⁷ vergiyi zengin olanlar verir. Zenginlik ise belli bir mal ile meydana gelir ki, bu da şariin (kanun koyucunun) tayin ettiği nisaptır.⁶⁴⁸

Zekâtın farz olması için, tayin edilen belli miktarlara nisap adı verilir.⁶⁴⁹ Kendilerinden vergi alınan malların nisapları Hz. Peygamber tarafından tespit edilmiştir.⁶⁵⁰ Bu konuda ayrıntılara girmeden, bir misal olmak üzere, 200 dirhem gümüş, 20 dinar altın, 5 deve, 30 sığır, 40 koyun veya keçi, toprak ürünlerinden de 5 vask (yaklaşık 1 ton kadar ürün), adı geçen bu malların nisap miktarları olduğunu söyleyelim. Az önce geçtiği üzere, bu

⁶⁴⁵ Bkz. Tirmizi, Zekât, 6

⁶⁴⁶ Tevbe 9/ 103

⁶⁴⁷ Tirmizi, Zekât, 6

⁶⁴⁸ Serahsi, a.g.e. II, 149

⁶⁴⁹ Ö.N.Bilmen, a.g.e. IV, 76

⁶⁵⁰ Bürhanüddin Ali b. Ebu Bekir el-Merğımani, el-Hidaye, Mısır-1937, I, 68; Abdullah b. Mahmud, el-Mevsılı, el-İhtiyar Li Ta'lili'l-Muhtar, Mısır-1951, I, 99

miktarları Hz. Peygamber tayin ve tespit etmiş olup bunlar hadis kitaplarında zikredilmektedir.⁶⁵¹

İşte belirlenen bu miktarlar, o notadan itibaren, mükellefe zekâtın farz olduğunu göstermektedir. Bu seviyeye yükselmemiş, dolayısıyla bundan daha az olan mallarda vergi mecburiyeti yoktur. Bu sebeple fikhi bir ıstılah olan nisaba, modern ekonominin diliyle asgari geçim indirimi veya en az geçim indirimi dersek pek hata etmiş olmayız.⁶⁵² Çünkü fertlerin geçinmeleri için gerekli olan asgari gelir miktarının vergiye tabi tutulmamasına asgari veya en az geçim indirimi denir. Asgari geçim indirimi, esasını vergilemede iktidar teorisinde bulur ve bugün bütün gelir vergisi sistemlerinde rastlanan bir usuldür.⁶⁵³

Şah Veliyyullah ed-Dehlevi, bu nisap miktarlarının hikmetini şöyle açıklamaktadır: Tahıl ve hurmanın nisapları, 5 vask olarak takdir edilmiştir. Çünkü bu kadar mal, en küçük bir aileye, bir yıl boyunca yeter. Zira en küçük aile, karı, koca ve bir çocuk veya bir hizmetçiden oluşur. Bir insanın günde ortalama yiyeceği bir rıtıl (yarım kilo kadar) veya bir müdd (yarım kilodan biraz fazla) kadardır. Her biri bu kadar yiyecek olursa, onlara, bir yıl boyunca yeter ve artar. Geri kalan mallarını da diğer masrafları için harcarlar.⁶⁵⁴

Gümüşün ve gümüş paralarının nisabı, 200 dirhem olarak takdir edilmiştir. Çünkü bu miktar gümüş de en küçük bir aileye, normal fiyatlarla bir yıl boyunca yeter. Ucuzluk ve

⁶⁵¹ Bkz. Müslim, Zekat, 1-7; İbn Mace, Zekat, 4, 6, 9, 12, 13; Tirmizi, Zekat, 3, 4, 5, 7

⁶⁵² Bkz. Ahmet Debbağoğlu, İslam İktisadına Giriş, İstanbul-1970, s. 348

⁶⁵³ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 277

⁶⁵⁴ Şah Veliyyullah ed-Dehlevi, Hucetullahi'l-Baliğa, Beyrut T.Y. II, 43

pahalılık bakımından orta derecede olan ülkelerin piyasaları tetkik edildiğinde, bu durum açıkça görülür.⁶⁵⁵

Biz de koyunun nisabı olan kırk koyun üzerinden bir hesap yapalım. Ortalama bir koyunun fiyatını 50 milyon civarında olduğunu düşünecek olursak, kırk koyun iki milyar kadar bir ekonomik meblağ ortaya çıkar ki, küçük bir aile için, asgari geçim indirimi olarak, bunun iyi bir para olduğunu söyleyebiliriz.

V- Vergi Mükellefleri

Kanunen kendisine vergi borcu isabet eden gerçek veya tüzel kişiye vergi mükellefi denir. Mükellef, kendi payına düşen vergi borcunu, kanunda belirtilen süre içinde ve hazırlanması gerekli şekil şartlarına uyararak (beyanname hazırlanması gibi), ödemek zorundadır.

Bir örnek vermek gerekirse: Gelir vergisinin mükellefi gerçek kişiler, kurumlar vergisinin mükellefi, kurumlar, Veraset ve intikal vergisinin mükellefi karşılıksız (ivazsız) olarak, bir iktisadi varlık elde edilen kişiler, Gümrük vergisinin mükellefi de vergiye tabi olan malı yurda getiren ithalatçılardır.⁶⁵⁶ Modern vergi anlayışındaki vergi mükelleflerinin tanımını böyle özet olarak verdikten sora şimdi de İslam'ın görüşünü açıklamaya çalışalım.

İslam hukukuna göre vergi mükellefi şöyle tarif edilmektedir: Akıllı, balığ, hür ve nisaba sahip olan her Müslüman vergi mükellefidir.⁶⁵⁷ Böyle bir kimsenin zekat vermesinin zaruri olduğu hususunda bütün İslam hukukçuları

⁶⁵⁵ Şah Veliyyullah, a.g.e. II, 43

⁶⁵⁶ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 698–699

⁶⁵⁷ Merğınani, a.g.e. I, 68

ittifak etmişlerdir. Ancak yetim (veya çocuk), deli, köle ve alacaklı veya borçlu olan, ya da vakıf malı işletenler gibi, tam mülkiyet sahibi sayılmayan kimselerin malları vergiye tabi tutulup tutulmaması konusunda ihtilaf edilmiştir.⁶⁵⁸

Zekât vergisinin farz olması için mükellefin birinci vasfı, onun Müslüman olmasıdır. Bu bakımdan zekât, gayr-i Müslimlere farz değildir. Çünkü onlar, bir Müslüman gibi inanmadıklarından, İslam'ın emirlerine karşı muhatap değildirler.⁶⁵⁹

Bilindiği gibi İslam devletinde halk, tam bir din hürriyetine sahip bulunmaktadır. Bu konudaki ayet, “Dinde zorlama yoktur.”⁶⁶⁰ Temel prensibini getirmiştir. Bunun için halk arasında başka dinlere mensup vatandaşlar da bulunur. Bir sınıflama yapacak olursak, İslam'a göre vatandaşlar, Müslim, gayri Müslim ve müstemen olmak üzere, üç kısma ayrılırlar. Bu gruplar, vergi bakımından ayrı ayrı statüye tabidirler. Gayr-i Müslimler Müslümanların yükümlü olduğu zekât vergisine karşılık; cizye, haraç ve ticaret öşrü (gümrük) adı altında üç çeşit vergi öderler.⁶⁶¹

İslam hukukçuları, vergi mükelleflerinin akıllı ve balığ olması gerektiği hususunda ittifak ederken, buluğa ermemiş çocuk (yetim) ile, sorumluluk taşıyamayacak derecede akıl hastası olan kimselerin (delilerin), zengin oldukları takdirde, vergi mükellefi sayılıp sayılmayacakları konusunda ihtilaf etmişlerdir.

⁶⁵⁸ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Ahmed İbn Rüşd, Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid, Mısır-1379/1960, I, 245

⁶⁵⁹ Mevsili, a.g.e. II, 99

⁶⁶⁰ Bakara 2/ 256

⁶⁶¹ Bkz. Salih Tuğ, Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, Ankara-1963, s. 84-100

Sahabeden Hz. Ali, Abdullah b. Ömer, Cabir, Hz. Aişe; fukaradan İmam Malik, İmam Şafii, Ahmed b. Hanbel, İshak ve Ebu Sevr gibi şahıslar, bunarı vergi mükellefi sayarlar. Dolayısıyla bunların mallarından, velileri vasıtasıyla, vergi alınır.

Said b. Cübeyr, Hasan-ı Basri, İbrahim Nahai ve Ebu Hanife gibi İslam âlimleri ise, zengin olsalar bile, akıl hastası ile yetim çocuğun mallarından vergi alınmaz görüşünü benimsemişlerdir.⁶⁶²

Bu konuda İbn Rüşd, Hz. Ali'yi birinci grupta zikrederken; Kasani ile Mevsili, onu, ikinci grupta gösteriyorlar. Buna ilave olarak Mevsili, Hz. Ali'nin "Çocuğa namaz farz oluncaya kadar zekât farz olmaz." dediğini kaydetmektedir.⁶⁶³ Buradan anlaşılıyor ki, herkes kendi görüşünü teyit etmek için mesnet aramaktadır.

Bu ihtilaf, zekât (vergi), aynı namaz gibi bir ibadet mi, yoksa fakirlerin (yani devletin), zenginlerin malları üzerindeki bir hakkı mı yani başka bir ifade ile hukuki bir muamele midir, sorusundan kaynaklanmaktadır. Zekât aynı namaz ve oruç gibi bir ibadettir, fikrini benimseyenler, diğer ibadetlerde aranılan mükellefin akıllı ve baliğ olma şartını vergide de düşündüklerinden yani çocuk ve akıl hastasının ehliyete sahip olmadıkları için, üzerlerine zekâtın farz olmadığını söylerler. Akıl hastası ile yetim çocuğun malından vergi verilmelidir, görüşünü benimseyenler ise böyle bir şart ileri sürmemektedirler.⁶⁶⁴

⁶⁶² Bkz. İbn Rüşd, a.g.e. I, 245

⁶⁶³ Kasani, a.g.e. II, 4; Mevsili, a.g.e. I, 99

⁶⁶⁴ İbn Rüşd, a.g.e. I, 245

Bunları veri mükellefi saymayanlar, Hz. Peygamber'in "Balığ oluncaya kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan, düşünüp anlayıncaya kadar da deliden kalem (yani sorumluluk) kaldırıldı."⁶⁶⁵ Hadisine dayanmaktadırlar. Onları vergi mükellefi sayanlar ise, yine Hz. Peygamber'in "Kim bir yetime veli olursa, onun malı ile ticaret yapsın; bırakmasın, yoksa zekât onu yiyip bitirir."⁶⁶⁶ hadisi ile "Yetimlerin mallarını geliştirin, ta ki, zekat onları yiyip tüketmesin."⁶⁶⁷ hadisini delil getirmektedirler. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam da bu konuda: "Bize göre çocuğun malında zekât farzdır. Nasıl onun velisi malına bakıyor; alıyor ve satıyorsa, vergisini de verir," demektedir.⁶⁶⁸ Kasani ise, İbn Ebi Leyla'nın, "Çocuk adına velisinin vergi vermeye hak ve salahiyeti yoktur. Bu sebeple eğer verecek olursa, verdiği kadar malı tazmin etmesi gerekir." dediğini nakletmektedir.⁶⁶⁹

Bu mesele, çocuğun ehliyeti ile ilgili bir konu olduğu için, bunu ehliyet açısından ele almamız gerekir. Buna göre, mali külfetler çocukların mallarında da geçerlidir. Onların mallarından öşür ve harac vergileri alınır. Cumhura göre mallarından zekat da alınır. Çünkü cumhura göre zekât, mali bir külfet olup verilirken niyete lüzum yoktur.⁶⁷⁰

⁶⁶⁵ İbn Mace Talak, 15; Ebu Davud Hudud, 16

⁶⁶⁶ Tirmizi, Zekât, 15; Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, Kitabü'l-Emval, Kahire-1388/ 1968, s. 611, No: 1299

⁶⁶⁷ Ebu Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref en-Nevevi, el-Mecmu, T.Y.,Y.Y. V, 329; Ebu Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali el-Beyhaki, es-Sünenü'l-Kübra, Haydarabad-1352, IV, 107; Ebu Ubeyd, a.g.e., s. 611, No: 1300

⁶⁶⁸ Ebu Ubeyd, a.g.e. s. 620, No: 1332

⁶⁶⁹ Kasani, a.g.e. II, 4

⁶⁷⁰ Muhammed Ebu Zehra, İslam Hukuku Metodolojisi, s. 323

Kanaatimize göre, zekâtı namaza benzeterek ve Peygamberimizin çocuğun, uyuyanın ve akıl hastasının sorumlu olmadıklarını bildiren hadisine dayanarak, bunların malları üzerine vergi vermek düşmez demek, pek isabetli bir görüş olmasa gerektir. Çünkü zekât ile namaz, birbirine yüzde yüz benzeyen iki ibadet değildir. Biri bedeni, diğeri ise mali bir vecibedir. Namaz, mükellefin bizzat kendi zatı ve şahsı ile alakalı olarak farz kılınmış bir ibadettir. Bundan dolayı da bizzat kendisinin eda etmesi gerekir. Hâlbuki zekât böyle değildir. Zekât, mükellefin bizzat kendi şahsından değil, onun mali gücünden kaynaklanan bir husustur. Mesela çocuk namaz kılmadığı zaman bu işi onun adına yapacak birisi yoktur. Böyle bir şey düşünülemez. Hâlbuki zekât (vergi) mali bir fonksiyondur. Çocuğun her türlü mali fonksiyonu devam ederken, onun adına velisi veya vasisi alıp satıp dururken ve her türlü mali tasarruflarda bulunurken vergi gerekmez demek doğru olmaz. Çünkü nema, nisap ve bir yıl geçmiş olma şartları üzerlerinde mevcut olan mallar, her türlü akidlere, hak ve vecibelere tabi tutulurken, vergiye tabi tutulmaması, hukuki bir uygulama değildir. Bir taraftan verginin sebebinin mal olduğunu kabul ederken, diğer taraftan mal ortada bulunurken, sahibi çocuk diye vergi almamak, sebep müsebbep bağıntısını tersine çevirmek olur. Bu sebeple yetim çocuklar ile akıl hastalarının malları, vergiye tabi tutulmalı ve tahakkuk eden vergi, velileri tarafından ödenmelidir, diyoruz.

VI- Vergilerin Tarh ve Tahakkuku

Modern vergi anlayışına göre, vergi konusu olan belirli şahıs veya şeye (olay, madde, değer vs.) ait vergi borcunun hesaplanıp tespit edilmesine verginin tarhı denir. Bu tespit

işleminde önce kanundaki usule göre matrah-bir gelirin vergiye esas alınan kısmı belirlenir, sonra da matraha, vergi tarifesi uygulanarak, vergi borcu bulunur.⁶⁷¹

Daha önce nisap hakkında söylediğimiz gibi, İslam vergi sisteminde nisabı, matrahı ve vergi nispetlerini Hz. Peygamber tayin ve tespit etmiştir.⁶⁷² Kur'an-ı Kerim'de bu konuda her hangi bir hüküm yoktur. Böyle olmakla beraber, vergiye mevzu olan mallar, ilgili ayetlerde, bazen altın ve gümüş gibi özel isim olarak,⁶⁷³ bazen ekin ve meyve gibi cins ve nevi olarak,⁶⁷⁴ bazen “Yerden sizin için çıkardıklarımızdan, kazandıklarımızdan verin.”⁶⁷⁵ Şeklinde umumi olarak, bazen da “mal” adı altında, her şeyi içine alan bir ifade ile zikredilmişlerdir.⁶⁷⁶ İslam hukukuna göre vergiye tabi olan bu malları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1-Altın, gümüş ve ekonomik değeri olan evrak ve paralar.

2-Meralarda otlayan deve, sığır, manda, koyun, keçi, at ve diğer hayvanlar.

3-Ticarette alınan, satılan ve bütün ticari akitlere konu olan her çeşit mallar.

4-Bütün zirai mahsuller; tahıllar, sebzeler ve meyveler.

5- Petrol, maden, taş ve diğerleri gibi, yeraltı ve yerüstü servetleri.

⁶⁷¹ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 883

⁶⁷² Merğınani, a.g.e. I, 68; Mevsılı, a.g.e. I, 99

⁶⁷³ Tevbe 9/ 34

⁶⁷⁴ Enam 6/ 141

⁶⁷⁵ Bakara 2/ 267

⁶⁷⁶ Tevbe 9/ 103; Zariyat 51/ 19

İlk üç kalem malda verginin tahakkuk edebilmesi için, bu mallar nisaba ulaştıktan sonra, üzerlerinden bir yıl geçmesi yani nisaba ulaştığı andan itibaren bir yıl sonra vergi alınması gerekir. Son iki kalem malda ise böyle bir şart yoktur. Bu mallar elde edilince vergileri de hemen verilir.⁶⁷⁷

Modern vergi anlayışında verginin hesaplanabilmesi için beyanname usulü, götürü usulü, karine usulü ve İdarece takdir usulü gibi metotlar uygulanmaktadır.⁶⁷⁸ Bunlardan sadece birincisi yani beyanname usulü, İslam vergi sistemine uygun düşmektedir. Buna göre verginin tarhına esas teşkil edecek bütün vergiler mükellef tarafından vergi memuruna bildirilir. Mesela altın, gümüş, para ve ticaret eşyası gibi ekonomik değerlerden her hangi birisine sahip olan mükellef, kendisinin bir yıldan beri 40 Reşat altını veya kırk milyar lirasının bulunduğunu beyan ederse –nema, nisap ve yılanma gibi şartlar mevcut olduğundan- bu kalem mallarda vergi oranı kırkta bir olduğu için, bir milyar lirayı ve Reşat altınlarından birisini devlete vergi olarak verir.

Burada koyun, deve ve sığır gibi vergi alınan hayvanlardan da bir örnek vermek gerekirse, onların vergilerini de yine Hz. Peygamber şöyle tahakkuk ettirmiştir. “Her 40 koyunda 1 koyun verilir. 40’tan 120 koyuna kadar 1 koyundur. 120’den 200’e kadar 2 koyun, 200’den 300’e kadar 3 koyun verilir. Bundan sonra her 100 koyunda 1 koyun olarak devam eder.

5 deve için 1 koyun, 10 deve için 2 koyun, 15 deve için 3 koyun, 20 deve için 4 koyun verilir. 20’den 35’e kadar iki yaşında 1 dişi deve, 35’den 45’e kadar üç yaşında 1 dişi deve,

⁶⁷⁷ İbn Kudame, el-Muğni, Beyrut-1985, II, 257

⁶⁷⁸ Bkz. Memduh Yaşa, a.g.e. s. 883

90'dan 120'ye kadar dört yaşında 2 dişi deve verilir. 120'den sonra her 50 deve için dört yaşında 1 dişi deve ve her 40 deve için de üç yaşında 1 deve verilir.

30'dan az olan sığırın vergisi yoktur. 30'dan 40'a kadar iki yaşında 1 dana, 40 olunca üç yaşında 1 dana verilir. 40'tan çok olunca her 30 sığır için iki yaşında 1 dana ve her 40 sığır için de üç yaşında 1 dana vergi olarak verilir.⁶⁷⁹

Diğer usuller ise İslam'ın vergi anlayışına ve vergi adaletine uygun düşmemektedir. Mesela götürü usulde belli bir meslek grubuna giren mükellefler, tayin edilmiş aynı vergiyi öderler ki, bunların gelirleri eşit olmayacağı gibi, aynı ekonomik güce sahip oldukları da iddia edilemez.

İdarece takdir usulüne göre alınan vergilerin de adil olduğu söylenemez. Mesela dönüm başına alınan emlak vergileri gibi, İslam'da tarlanın kendisinden değil, meydana gelen üründen vergi alınır. Mesela 100 ton buğday kaldıran bir ziraatçı, mahsulünün 10 tonunu devlete vermek mecburiyetindedir.

Modern vergi anlayışındaki verginin tahakkukuna gelince, tarh edilen bir vergi borcunun tahsil edilebilir hale gelmesine verginin tahakkuku adı verilir. Tahakkuk genellikle verginin tarhından sonra cereyan eden bir olaydır. Özellikle vasitasız vergilerde bu iki olay arasında bazen uzun olabilen bir müddet vardır. Buna mukabil vasıtalı vergilerde tarh ile tahakkuk bir arada cereyan etmektedir.⁶⁸⁰

Verginin tarh ve tahakkukunda uygulanacak olan ve Adam Smith tarafından ileri sürüldüğü iddia edilen vergileme

⁶⁷⁹ Ebu Yusuf, Kitabü'l-Haraç, çev: Ali Özek, İstanbul-1970, s. 133-134

⁶⁸⁰ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 875

prensipieri (eşitlik, belirlilik, uygunluk ve iktisadilik esasları) modern vergi uygulamalarından ziyade, İslam'ın vergi anlayışına daha yakındır. Çünkü bu esaslar, vergilerin ihdasında, eşitlik, adalet ve uygun kaynak dağılımı gibi, bir takım hedeflere ulaşılabilmesi için göz önünde bulundurulması gereken esaslardır.⁶⁸¹ Mesela vasıtalı ve vasitasız vergilere baktığımız zaman, marjinal fayda açısından, bunların pek adil, eşit ve uygun olmadığı görülmektedir. Burada anlayamadığımız bir husus, modern vergi anlayışında vergiden, bir taraftan devletin üretimden aldığı pay diye bahsedilirken, diğer taraftan çeşitli şekillerde tüketimden de vergi alınmasıdır. İşte bu tüketimden alınan vergilerden birisi de vasıtalı vergilerdir. Vergi, gelir veya serveti doğrudan doğruya teklif ediyorsa vasitasız, bir olayı -mesela harcamayı- bu gücün belirtisi sayarak, vergilendiriyorsa vasıtalı sayılmaktadır.⁶⁸²

İslam vergi sisteminde tüketim vergisi diye bir vergi tanınmamaktadır.⁶⁸³ O sebeple İslam'da vasıtalı vergi kavramı yoktur. Zira bu, verginin mükellef tarafından ödenmesi esasına dayanır. Burada verginin özellikle tüketiciye yansıtılması İslam'ın kabul edemeyeceği bir uygulamadır.⁶⁸⁴

Vasıtalı vergilerde zengin ile fakirin, belli bir tüketim maddesinden alınan vergide fedakârlığa katlanma hususunda eşit oldukları iddia edilemez. Çünkü gelirin azalan marjinal fayda prensibine göre, gelir arttıkça her ilave birim, daha düşük bir fayda sağlar. Bunun için zengin tarafından ödenen bir verginin, fakir bir kimsenin ödediği daha az bir vergiden daha

⁶⁸¹ Memduh Yaşa, a.g.e. s. . 947

⁶⁸² Memduh Yaşa, a.g.e. s. 945

⁶⁸³ Yusuf el-Karadavi, a.g.e. II, 531

⁶⁸⁴ Bkz. Ahmed Debbağoğlu, a.g.e. s. 342

değerli olduğu kabul edilemez. Mesela her hangi bir kalem mal için, zengin ile fakirin ödedikleri 10'ar milyon lira, aynı değerde değildir. Başka bir tabir ile 10 milyon lirayı öderken zenginin yaptığı fedakârlık ile aynı parayı öderken fakirin katlandığı fedakârlık eşit değildir. Zenginin fakirden on misli daha fazla ekonomik güce sahip olduğunu düşünenecek olursak, fakirin 10 milyon lira ödediği yerde, zengin olan bu kimse 100 milyon lira ödediği takdirde eşit fedakârlık yapmış olurlar. Bu durumda zengin, fakirin ödediği miktara göre 90 milyon lira devlete borçlu; fakir ise zenginin ödediği 10 milyon liraya karşı fazla ödeme yapmış, dolayısıyla devletten 9 milyon lira alacaklı demektir. Bu matematik ifadelerde görüleceği gibi, vasıtalı vergilerde adaleti sağlamak mümkün olmadığından, İslam ekonomisinde vasıtalı vergi yoktur. Netice olarak, vasıtalı vergi ve diğer yollardan alınan tüketim vergisinin adil olmadığını söyleyebiliriz.

Bu tüketimden vergi alınması meselesi, herhalde iktisatçıların ihtiyaç ve fayda anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Her hangi bir ihtiyacı tatmin etmeye fayda denir. İhtiyacı tatmin etme yani faydayı doğurma özelliği ise malda bulunur. Üretilen bir malın tüketilmesiyle fayda meydana geldiği gibi, mesela bir doktorun hastasına bakması şeklinde, hizmet vermek suretiyle de fayda meydana gelir. Ekonomik anlayışa göre fayda, bir ihtiyacın tatmini demek olduğundan, insana menfaat sağlama manasına gelmez.⁶⁸⁵ Bu anlayışa göre sığara, içki, afyon ve kumar aletleri gibi şeyler zararlı olmalarına rağmen, bir ihtiyacı tatmin ettikleri için, fayda sağlamaktadırlar. Yani bir malın üretilmesi ile, her hangi bir

⁶⁸⁵ Bkz. Hazım Atıf Kuyucak, İktisat Dersler, İstanbul-1960, s. 39

konuda hizmet verilmesi, fayda meydana getirme bakımından aynıdır. Tarlasında pamuk üreten bir kimse fayda meydana getirdiği gibi, barınma ihtiyacını giderdiği için, evinde oturan bir kimse de fayda elde etmektedir. Evde oturmakla, pamuk üretmek, fayda meydana getirmek açısından aynı şeylerdir. Öyleyse pamuk üreticisinden vergi aldığımız gibi, bina vergisi de almalıyız. İslam ise tüketimden veya hizmet vermekten dolayı meydana gelecek fayda ile, malın üretilmesiyle meydana gelecek faydayı aynı kabul etmediğinden, hiçbir zaman bu anlayışa gitmemiş ve tüketimden vergi almayı kabul etmemiştir. Bu sebeple İslam'ın vergi anlayışında bina vergisi gibi tüketim vergileri yoktur.

VII- Vergilerin Tahsili

Modern vergi anlayışında vergi borcunun mükellef tarafından ödenmesi ve bu tutarın maliye idaresi (ya da onun temsilcisi) tarafından teslim alınması işlemine verginin tahsili adı verilir. Tahsil, verginin tarhını ve tebliğini izleyen bir safhadır. Ödeme ile birlikte vergi borcu ortadan kalkar.

Günümüzde vergiler devlet tarafından tahsil edilmektedir. Tahsil eden idare, merkezi devletin bir dairesi olabileceği gibi, mahalli bir idare de olabilir. Emanet usulü adı verilen bu usulde vergi toplama işini gören kişiler devletin maaşlı memurlarıdır. Verginin ödenişi veya tahsili çeşitli usullerde olabilir. En yaygın usul, mükellefin vergiyi maliye idaresine bizzat ödemesidir.⁶⁸⁶

Kur'an-ı Kerim'de verilerin tahsili ile ilgili her hangi bir usul tarif ve teklif edilmiş değildir. Ancak "Onların mallarından

⁶⁸⁶ Memduh Yaşa, a.g.e. s. 877

vergi al.”⁶⁸⁷ “Devşirildiği gün onun vergisini (hakkını) verin.”⁶⁸⁸ “Vergiyi (infakı), gerek kazandıklarınızın ve gerekse sizin için yerden çıkardıklarımızın temizlerinden yapın. Kendinizin, ancak göz yumarak, alabileceği düşük ve bayağı şeyleri vermeye kalkmayın.”⁶⁸⁹ “Neyi vergi (nafaka) olarak vereceklerini soruyorlar; de ki, “artanı-fazlayı”⁶⁹⁰ “Sen afiv yolunu tut.”⁶⁹¹ (Yani vergi alacağın zaman halka zorluk vermeyecek surette ve zaruri-asli ihtiyaçlarından fazla olan mallardan al)⁶⁹² gibi ayetler vergilerin tahsili konusunda bazı esaslar getirmiş bulunmaktadır.

Hz. Peygamber, “Tahıldan tahıl, koyundan koyun, deveden deve, sığırdan sığır”⁶⁹³ derken, verginin hangi cins ve kalite maldan tahsil edileceğini bildiren ayeti⁶⁹⁴ açıklamış oluyordu. Böylece verilecek vergilerin, ne gibi mallardan verileceği beyan edilmiş, her malın vacib olan vergisinin kendi cinsinden ve kalitesinden olacağı⁶⁹⁵ üstün veya düşük kaliteden olamayacağı gösterilmiş bulunmaktadır.

Fazla vergi alarak mükellefi, noksan vergi alarak bütçeyi zarara sokmaya vergi memurunun hakkı yoktur.⁶⁹⁶ Hz. Peygamber vergi memurlarını, mükelleften haksız vergi almamaları hususunda uyarılarda bulunurdu. “Vergi almada

⁶⁸⁷ Tevbe 9/ 103

⁶⁸⁸ Enam 6/ 151

⁶⁸⁹ Bakara 2/ 267

⁶⁹⁰ Bakara 2/ 219

⁶⁹¹ A’raf 7/ 199

⁶⁹² Hamdi Yazır, a.g.e. III, 2356

⁶⁹³ İbn Mace, Zekât, 16

⁶⁹⁴ Bakara 2/ 267

⁶⁹⁵ Hamdi Yazır, a.g.e. I, 910

⁶⁹⁶ Bkz. Mevsili, a.g.e. I, 103; Ebu Yala, a.g.e. s. 246

haddi aşan memur, vergiyi men eden kimse gibidir”⁶⁹⁷ buyururken, böyle yapanların hiç vergi ödemeyen veya vergiye karşı çıkanlardan hiçbir farkları olmadığını bildirmiş oluyordu.

Hz. Peygamber (s.a.v.), Muaz b. Cebel’i Yemen’e memur olarak gönderirken: “Sakin onların mallarının iyisini alma”⁶⁹⁸ diye tavsiye etmişti. Mesela irili ufaklı ve orta boyda koyunları bulunan bir mükellefin vergisi, ne iyilerinden ve ne de kötülerinden alınır; belki orta boy mallardan tahsil edilir. Hangi çeşit mal çoğunlukta ise, vergiyi onlardan almada bir sakınca yoktur. Fakat zayıf mallar çoğunlukta iken iyilerinden alınmaz.⁶⁹⁹ Memurlar, kendilerine pay çıkarmak için, böyle bir tasarrufta bulunamadıkları gibi, hediye dahi kabul edemezler. Memurların hediye alamayacakları hususunda Hz. Muhammed zamanında hediye kabul etmiş olan bir memura karşı onun gösterdiği tepki kaynaklarda delil olarak zikredilmektedir. Hz. Peygamber, İbnü’l-Lütbiyye el-Ezdi adındaki şahsı, Beni Süleym kabilesinin vergilerini tahsile memur etmişti. Görevden dönüp Medine’ye gelince, “Bu mallar sizin, şu mallar da bana hediyedir.” dediğinde Hz. Peygamber son derece kızmış ve minbere çıkarak şöyle buyurmuştu: “Benim gönderdiğim bu memura ne oluyor ki, -Bu sizindir, bu da bana hediye edilmiştir-diyor. Acaba o, anasının ve babasının evinde otursaydı, bu ona hediye edilir miydi?”⁷⁰⁰

Kaynaklarda, vergilerin aynı veya nakdi olarak tahsilinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Nakdi yani kıymet olarak tahsil edildiği takdirde hangi fiyattan yani malın alış fiyatından mı,

⁶⁹⁷ İbn Mace, Zekât, 14; Tirmizi, Zekât, 19; Ebu Davud, II, 105, No:1585

⁶⁹⁸ Ebu Davud, II, 105, No: 1584; İmam Şafii, el-Ümm, Beyrut T.Y. II, 57

⁶⁹⁹ Bkz. Ebu Yusuf, a.g.e. s. 143; İmam Şafii, a.g.e. II, 10

⁷⁰⁰ Ebu Yusuf, a.g.e. s. 142; Buhari, Ahkâm, 24; Zekât, 67

yoksa günün rayıcı olan satış fiyatından mı takdir edileceği hususunda da yine görüş ayrılıkları vardır.⁷⁰¹ Biz bu konuda fazla ayrıntılara girmeden şunu söylemek istiyoruz: Vergini aynı olarak tahsili ve gerektiğinde yine aynı olarak hesap yapılması prensip olarak kabul edilmiş bir esastır. Ancak vergilerin nakdi olarak, yani malların kıymetleri üzerinden verilmesi de caizdir. Değişik şartlar altında her iki usulün de faydalı veya zararlı yönleri bulunabilir. Fakat nakdi olarak alma usulünün daha faydalı olduğu iddia edilemez.⁷⁰² Aynı vergi usulünün mükellefe kolaylık sağladığını kabul etmekle birlikte,⁷⁰³ bunun daha çok ekonominin işleyişi ile alakalı olduğu kanaatindeyiz. Çağımız ekonomilerinin bir para ekonomisi olduğu ve öyle çalıştığından dolayı⁷⁰⁴ nakdi vergi usulünün daha iyi olduğu düşünülebilir. Ancak İslam ekonomisinin bir mal ekonomisi olduğunu unutmamak gerekir. Bunun ekonomide veya vergide pratik faydası şudur: Para değerinin düşmesi, alacak ve borç ödemelerinde ve verginin hesaplanmasında bir problem meydana getirmez. Mesela otomobil ticareti yapan bir mükellef, vergisini hesaplarken, alış fiyatı üzerinden mi, yoksa satış fiyatı üzerinden mi hesaplayayım diye bir tereddüde düşmez. Çünkü onun borcu, mesela kırk otomobili bulunsun, bir otomobili vergi olarak devlete vermektir. Eğer kıymet olarak yani para olarak vermek istediği takdirde bir otomobilin o günkü fiyatı ne ise o miktarı vergi olarak verir. Tabi bu fiyatın da satış fiyatı olacağı açıktır.

⁷⁰¹ Bkz. Ebu Ubeyd, a.g.e. s. 582–586; İbn Rüşd, a.g.e. 1, 269; Yusuf el-Karadavi, a.g.e. I, 347

⁷⁰² Bkz. Muhammed Hamdi Yazır, a.g.e. I, 910–912

⁷⁰³ Bkz. Selim A. Sıddıki, a.g.e. s. 32

⁷⁰⁴ Bkz. Memduh Yaşa, a.g.e. s. 610; Halil Şakir Kahyaoğlu, Umumi İktisat, Endüstri Basım ve Yayımevi, İzmir–1960, s. 81

Modern vergide olduğu gibi, İslam'da da vergileri devlet alır. Ancak Hz. Osman'ın vergi alınan malları, görünür ve görünmez (zahiri ve batini) diye iki kısma ayırması ve görünmez mal vergi mükelleflerinin, vergilerini devlete vermeyip bizzat hak sahiplerine vermelerini istemesi, vergilerin yarısının devlete, yarısının da halka verilmesi gibi bir usul ortaya çıkarmıştır. Çünkü görünür malların vergisini devletin alması bir esastır. Görünür mallar, sebze, meyve ve tarım ürünleri ve hayvanlar gibi gözlenip, saklanması mümkün olmayan mallardır. Görünmez mallar ise, altın, gümüş, para ve ticaret malları gibi, saklanması mümkün olan mallardır.⁷⁰⁵ Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer devirlerinde bütün vergileri devlet aldığı halde, Hz. Osman'ın niçin böyle bir tatbikata gittiği hususunda bazı yorumlar yapılmıştır.

Hz. Osman zamanında İslam ülkesi son derece genişlemiş, Müslümanlar çoğalmış ve insanlar değişmişti. Bu sebeple vergilerin hükümet memurları vasıtasıyla tahsil edilmesi bazı zorluklara ve yanlış hareketlere sebebiyet vermeye başladığından, görünmez malların vergilerini verme işi, mükelleflerin emanetine bırakılmıştı.⁷⁰⁶ Hz. Osman vergi memurlarının, Müslümanların gizli mallarını araştırıp yoklamalarını ve bu hususta haksız davranışta bulunmalarını iyi görmediğinden, bunu önlemek için, bu tür vergilerin verilmesini sahiplerine bırakmıştı.⁷⁰⁷ Hz. Osman'ı bu çeşit bir davranışa

⁷⁰⁵ Bkz. Maverdi, a.g.e. s. 113; Ebu Yala el-Ferra, a.g.e. s. 115

⁷⁰⁶ Ö.N. Bilmen, a.g.e. IV, 78; Hamdi Yazır, a.g.e. III, 2574

⁷⁰⁷ Kemalüddin İbnü'l-Hümmam, Fethu'l-Kadir, Mısır-1315, I, 487; Mehmet b. Fıramurz Molla Hüsrev, Dürrü'l-Hukkam, İstanbul-1972, I, 172

sevk eden başka bir sebep de kendi fakir akrabalarına zekâtı ile yardım etmek isteyenlere imkân verme düşüncesi olabilir.⁷⁰⁸

Hemen hemen bütün Hanefi kaynaklarında, bu uygulamaya sahabeler tarafından herhangi bir itiraz yapılmadığından, bu usulün icma ile sabit olduğu söylenmekte ve hatta devlet başkanının bu tür vergileri (görünmez, gizli malların vergilerini) isteme hakkının bile olmadığı beyan edilmektedir.⁷⁰⁹

Cassas bu konuda şunları söyler: Görünür malların vergilerini sadece devlet alır. Mükellef bunu kendiliğinden fakire verse bile, vergi borcundan kurtulmuş olmaz. Hz. Osman hayvanlardan vergi almak için memur görevlendirdiği halde, ticaret malları için bir memur görevlendirmede. Çünkü ticaret malları görünmez mallardandı. Fakat ticaret malları, bir yerden başka bir yere nakledilirken, hayvanlara benzer kabul edildi ve bu sebeple de bunların vergilerini almak üzere memurlar tayin edildi. Bu ticaret mallarının hayvanlara benzeyip görünür mal haline dönüştükleri için Ömer b. Abdülaziz memurlarına, yoldan gelip geçen Müslüman tüccarlardan 20 dinardan 1/5 (yarım) dinar, zimmîden 20 dinardan 1 dinar vergi almalarını söyledi. Ömer İbn Hattab da memurlarına Müslümanlardan 1/40, zimmîlerden 2/40, müstemenlerden (yabancı tüccarlardan) 4/40 vergi almalarını yazmıştı. Tabii ki, bu vergiler, zekâtтан ayrı bir vergi değildi.⁷¹⁰

⁷⁰⁸ Muhammed Ebu Zehra, İslamda Sosyal Dayanışma, s. 153

⁷⁰⁹ Bkz. Cassas, a.g.e. III, 155; Ö.N. Bilmen, a.g. e. IV, 78

⁷¹⁰ Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razi el-Cassas, Ahkamü'l-Kur'an, BeyrutT.Y. III, 155

Serahsi de vergileri devletin alması konusunda Şu ilmi açıklamaya yer verir: Vergi, İmamın (İslam devlet başkanının) hukuki temsil (Şer'i velayet) yetkisine dayanarak, almış olduğu mali bir haktır. Bu sebeple üzerinde cizye (baş vergisi) olan kimse, bu borcunu kendiliğinden, savaŐanlara veremeyeceği gibi, mükellef de devlet başkanının vergi alma yetkisini kaldırma gúcüne sahip değildir. Serahsi, bu hususu iki yönden ele alıp açıklamaktadır:

1-Verginin sırf Allah hakkı olması dolayısıyla, onu sadece Allah'ın haklarını alma hususunda vekil tayin edebilen kimse alır ki, o da devlet başkanıdır. Bu sebeple vergisini devlet başkanı veya onun vekilinden başkasına veren bir mükellef, vergi borcundan kurtulmuş olmaz. Buna göre biz, vergisini fakirlere dağıttığını iddia eden bir kimse, her ne kadar doğru söylese bile, ondan ikinci defa tekrar vergi alınır, diyoruz. Kendisi ile Rabbi arasında olan bir konuda fakire ödemedede bulunmakla, borçtan kurtulmuş sayılmaz. Bu görüş bazı Hanefi hukukçularının da tercih ettiği bir husustur. Çünkü vergilerin harcama yerlerini seçip belirleme konusunda devlet başkanının bir tasarısı olabilir. İŞte mükellefin, herhangi bir yere kendi kendine ödeme yapmak suretiyle, başkanın düşüncesini kesintiye uğratmaya hakkı yoktur.

2- Vergi memuru, fakir için çalışan bir görevlidir. Hiç Şüphesiz toplanan vergilerde fakirin de hakkı vardır. Fakat memur, vergiyi alma konusunda fakirin velisi durumundadır. O kadar ki, fakir bu hakkını kendiliğinden isteyemez; istese bile ödeme yapmak gerekmez. Böylece vergi borcu, çocuğa olan bir borç durumundadır ki, borçlu, bunu çocuğun velisine verecek yerde çocuğa vermektedir.

Buna göre mükellef, kendisi ile Rabbi arasında bulunan bir konuda fakire ödeme yapmakla borçtan kurtulmuş olur. Artık vergisini ödediği konusunda doğru söylediği belli olunca, fazla üzerine varılmaz. Çünkü fakir, hakkında bizzat teslim alabilen kimselerden biridir. Fakat onun istemesiyle ödeme gerekmez. Bu sebeple vergi memuru, fakirin kanun (şeriat) tarafından tayin edilmiş vekilidir. Vergi mükellefi, fakire istemeden ödemede bulunduğu zaman maksat hasıl olmuş demektir. Ancak çocuk böyle değildir. Çünkü o, hakkını teslim alabilecek kimselerden sayılmaz. Bu sebeple çocuğa ödeme yapan bir mükellef borçtan kurtulmuş olmaz.⁷¹¹

Vergilerin tahsilinde zamanın da önemli bir yeri vardır. Uygunluk prensibi, verginin, mükellef için en uygun zamanda ve uygun tarzda tahsilini gerektirir.⁷¹² Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de, yukarıda geçtiği üzere, "Hasat günü hakkını verin"⁷¹³ buyrulmaktadır. Burada bu ayette toprak ürünlerinden ne zaman vergi alınacağı hususu belirtilmektedir. Ancak bu hususta çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İmam Şafii, bu ayete dayanarak toprak ürünleri, vergi alınacak seviyeye gelince, vergi tahsil edilir, der. İkinci görüş ise, mal, hasattan sonra tüketime elverişli bir hale geldiği zaman, mesela üzüm kurutulup yenilecek bir duruma geldiği, maden de eritilip altın haline geldiği zaman vergi alınmasıdır.⁷¹⁴

Muhammed b. Mesleme, buradaki zamandan maksat, mahsulün kaldırıldığı gündür, der. Bundan başka vergilerin, malların kullanılmaya elverişli oldukları zaman alınacağını

⁷¹¹ Serahsi, a.g.e. II, 162

⁷¹² Selim A. Siddiki, a.g.e. s. 31

⁷¹³ Enam 6/ 141

⁷¹⁴ İmam Şafii, a.g.e. II, 36

söyleyenler de bulunmaktadır.⁷¹⁵ Buradan şöyle bir neticeye varabiliriz ki, toprak mahsulleri, yıllanma şartı olmadan, üretilip mal haline geldiklerinde vergiye tabi tutulurlar. Bir bölgede ekip dikme ve hasat etme zamanları yılın hep aynı mevsimlerine rastlar. Yani ürünler mevsimlere göre elde edilirler. Dolayısıyla bu ürünlerin vergileri de yine mevsimlere göre tahsil edilir. Böylece toprak mahsullerinin vergilerinin tahsilinde güneş yılının esas olduğu anlaşılmaktadır.

Ebu Yusuf, Müslüman, zimmî ve yabancı tüccarlardan alınan ticaret vergilerinin senelik olduğunu söyledikten sonra şöyle der: Senenin muayyen bir zamanında vergi alındıktan sonra, o tarihten itibaren bir senelik süre içinde bir daha vergi alınmaz. Zira bu vergiler seneliktir.⁷¹⁶

Hz. Peygamber çifte vergilemenin yokluğunu yani bir yılda iki defa vergi alınmayacağını ifade etmek üzere, “Vergide ikileme (katlama) yoktur”⁷¹⁷ buyurmuşlardır.

Hz. Osman bir ramazan günü hutbeye çıkarak, “Dikkat edin, vergi ayınız gelmiş bulunmaktadır. Kimin malı ve borcu varsa, hesabını yapsın ve vergisini versin.” buyurmuştur.⁷¹⁸ Buradan altın, gümüş, para ve ticaret mallarının vergilerinin tahsili ramazan ayında yapıldığı anlaşılmaktadır. Yani bu tür vergilerin tahsili ay yılına göre yapılır. Bu durumda ay yılı, güneş yılından daha kısa olduğu için, her 33 güneş yılında 34 ay yılı vardır. Ve 33 güneş senesinde 34 ay yılı vergi vermek gerekir. Böylece mükellef, adı geçen bu ve buna benzer

⁷¹⁵ Bkz. Ebu Bekir b. Abdullah İbn Arabî, Ahkamü'l-Kur'an, Mısır-1972, II, 762

⁷¹⁶ Ebu Yusuf, a.g.e. s. 218

⁷¹⁷ Ebu Ubeyd, a.g.e. s. 519, No: 981

⁷¹⁸ Kasani, a.g.e. II, 6

mallardan 33 yılda 34 defa vergi vermiş olur ki, bunun ekonomik hayatta önemli bir rol oynayacağını söyleyebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

- A. Refik altınay, Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri, İstanbul–1931
Abdullah b. Mahmud, el-Mevsili, el-İhtiyar Li Ta'lili'l-Muhtar, Mısır–1951
Abdurrahman el-Ceziri, Kitabü'l-Fıkh Ala'l-Mezahibi'l- Erbaa, Matabi-u Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Mısır-T.Y.
Abdü'l-Vahhab eş-Şarani, Mizanü'l-Kübra, Mısır–1317
Abdülaziz Ivaz Bedevi, en-Nizamü'l-Mali el-İslami el-Mukarin, Ehram Matbaası, Kahire–1972
Abdülhak Kemal Yörük, Hukuk Felsefesi Dersleri, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul–1952
Abdülhay el-Kettani, Muhammed b. Cafer, Nizamü'l-Hukumeti'n-Nebeviyye, Beyrut T.Y.

- Abdülkadir Udeh, Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk, çev: Ali Şafak, Feryal Matbaası, Ankara T.Y.
- Abdülkadir Udeh, Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk, çev: Ruhi Özcan-Ali Şafak, Rehber Yayıncılık Ankara-1990
- Abdülkerim Zeydan, Ahkamü'z-Zimmiyyin ve'l-Müste'menin, Bağdat-1963
- Abdülvahhab eş-Şa'rani, Kitabü'l-Mizan, Mısır-1317
- Ahmed el-Kuduri, Kitabü'l-Kuduri, Üçler Matbaası, İstanbul-1975
- Ahmed İbn Hanbel, Müsned, Beyrut-1389/1969
- Ahmed İbn Teymiye, el-Hısbe Fi'l-İslam, Kahire-1387
- Ahmet Debbağoğlu, İslam İktisadına Giriş, İstanbul-1970
- Ahmet Hamdi Akseki, İslam Dini, Başnur Matbaası, Ankara-1972
- Ahmet Hamdi Akseki, İslam, Matbaa-i Ebuzziya İstanbul-1943
- Ahmet İbn Teymiye, es-Siyasetü'ş-Şeriyye, Matbaatü'l-Müsenna, Bağdat, T.Y
- Akif Erginay, Vergi Hukuku, Ankara-1977
- Ali b. Muhammed el-Pezdevi, Keşfü'l-Esrar, Dersaadet-1307
- Ali Erişen, Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli, İstanbul-1987
- Ali Özek, İbadet ve Müessese Olarak Zekât, Yaylacık Matbaası, İstanbul-1984
- Asım Efendi, Kamus Tercümesi,
- Aykut Herekmen, Genel Vergi Kuramı, Kalite Matbaası, Ankara-197683
- Bedrüddin el-Ayni, Umdetü'l-Kari, Beyrut T.Y.
- Belazuri, Fütuhu'l-Büldan, çev: Mustafa Fayda, Sevinç Matbaası, Ankara-1987
- Burhanüddin Ali b. Ebu Bekir el-Merğınani, el-Hidaye, Mısır-1937
- Büyük Haydar Efendi, Usul-i Fıkıh Dersleri, Fatih Matbaası, İstanbul, T.Y.
- Celal Yeniçeri, İslamda Devlet Bütçesi, Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, İstanbul-1984
- Cemil Sena, Filozoflar Ansiklopedisi, Remzi Kitabevi, Yükselen Matbaacılık, İstanbul-1976
- Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razi el-Cassas, Ahkamü'l-Kur'an, Beyrut T.Y
- Ebu Bekir b. Abdullah İbn Arabî, Ahkamü'l-Kur'an, Mısır-1972

- Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim el-Münzir, Kitabü'l-İcma, çev: Abdülkadir Şener, Gaye Matbaası, Ankara-1983
- Ebu Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali el-Beyhaki, es-Sünenü'l-Kübra, Haydarabad-1352
- Ebu İsa Muhammed b. İsa, Sünenü't-Tirmizi, Mısır-1356/1937
- Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, Kitabü'l-Emval, Kahire-1388/ 1968
- Ebu Ya'la el-Ferra, el-Ahkamü's-Sultaniyye, Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebî, Mısır-1966
- Ebu Yala el-Ferra, Ahkamü's-Sultaniyye, Mısır-1966
- Ebu Yusuf, Kitabü'l-Harac, çev: Ali Özek, İstanbul-1970
- Ebu Zekerriya Muhyiddin b. Şeref en-Nevevi, el-Mecmu, T.Y.,Y.Y
- Ebu'l-A'la el-Mevdudi, İslamda Toprak Mülkiyeti, çev: Mehmet Yaşar Şahin, İrfan Yayınevi, İstanbul-1972
- Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Maverdi, el-Ahkamü's-Sultaniyye, Mısır-1966
- Enver İkbâl Kureşi, Faiz Nazariyesi ve İslam, çev: Salih Tuğ, Ahmet Said Matbaası, İstanbul-1966
- Fafruddin er-Razi, Tefsir-i Kebir, Matbaatü'l-İslamiyye, Mısır-Kahire-1937
- Fritjof Capra, Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası, çev. Mustafa Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul-1992
- Güneş Caner, Madencilik Yatırımları ve Ekonomik Değerlendirme Teknikleri, MTAE Yayınları, Ankara-1976
- H. Dalton, Public Finance, London 1936
- Halil Şakir Kahyaoğlu, Umumi İktisat, Endüstri Basım ve Yayımevi, İzmir-1960
- Hamza Aktan, İslamda Madenlerin Hukuki Statüsü, Atatürk Ü. Basımevi, Erzurum-1986
- Hasan İbrahim Hasan-Ali İbrahim Hasan, en-Nüzumu'l-İslamiyye, Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire-1970
- Hayreddin Karaman, Mukayeseli İslam Hukuku, İrfan Matbaası, İstanbul-1974
- Hazım Atif Kuyucak, İktisat Dersler, İstanbul-1960
- Huseyn b. Muhammed er-Rağıb el-İsfahani, el-Müfradat Fi Ğaribi'l-Kur'an

- Hüseyin Cahit Oğuzoğlu, Roma Hukuku, Yeni Desen Matbaası, Ankara–1959
- İbn Abidin, Reddü'l-Muhtar, Beyrut, T.Y
- İbn Arabî, Ahkamü'l-Kur'an, Mısır–1972
- İbn Haldun, Mukaddime, çev: Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul–1970
- İbn Hazm Ali b. Ahmed b. Said, el-Muhalla, Beyrut-T.Y
- İbn Kudame, el-Muğni, Beyrut–1985
- İbn Nüceym, el-Bahru'r-Raik, Kahire 1310/1893
- İbn Rüşd Muhammed b. Ahmed, Bidayetu'l-Müctehid, Matbaat-ü Mustafa el-Babi el-Halebî, Mısır–1969/ 1379
- İbn Sa'd, et-Tabakatü'l-Kübra, Beyrut–1388/1966
- İbn Teymiye, es-Siyasetü'ş-Şer'iyye, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdad, T.Y.
- İbrahim b. Musa eş-Şatbi, el-Muvafakat Fi Usuli'l-Ahkâm, Matbaatü'l-Medeni, Kahire–1970
- İmam Gazali, el-Mustasfa, Matbaatü Mustafa Muhammed, Mısır–1937/1357
- İmam Şafii, el-Ümm, Daru'l-Ma'rifet, Beyrut–1973/1393
- İsmail Fazıl Pelin, Finans İlmî, İstanbul–1937
- İsmail Fenni Ertuğrul, Hakikat Nurları, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. İstanbul–1949
- İsmail Fenni Ertuğrul, Maddiyyun Mezhebinin İzmihlali, Orhaniye Matbaası, 1928, Y.Y.
- İsmail Hakkı İzmirli, Anglikan Kilisesine Cevap, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Ankara–1995
- Joseph Schacht, İslam Hukukuna Giriş, çev: Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener, A.Ü. Basımevi, Ankara–1977
- Kemalüddin İbnü'l-Hümmam, Fethu'l-Kadir, Mısır–1315
- Kurtubi, el-Cami, Kahire–1387/1967
- M. Duverger, Amme Maliyesi, çev: İ.H.Ülkmen, Ankara–1955, s. 396
- M.A.Mannan, İslam Ekonomisi, çev: Bahri Zengin, Özdemir Basımevi, İstanbul–1973
- Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Başnur Matbaası, Ankara 1967
- Macit Gökberk, Felsefenin Evrimi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul–1979

- Mehmet b. Firamurz Molla Hüsrev, Düreru'l-Hukkam, İstanbul–1972
- Mehmet Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, Kitap Matbaası, İstanbul–1998
- Mehmet Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara–1975
- Memduh Yaşa, Ak İktisat Ansiklopedisi, İstanbul–1973
- Mevlana Şibli, Asr-ı Saadet çev: Ömer Rıza Doğrul, İst–1974
- Michael H. Hart, En Etkin 100, çev: Mehmet Harmancı, Promat Basım ve Yayın San. ve Tic. A.Ş. İstanbul–1994
- Molla Hüsrev, Mir'atü'l-Usul, Amire Matbaası, İstanbul–1890–1307
- Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Kurtubi, Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid, Mektebet-ü ve Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır–1379–1969
- Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Musa b. Babuya el-Kummi, Men La Yuhdiru el-Fakih, Tahran–1390
- Muhammed b. Es-Serahsi, Kitabü'l-Mebcut, Beyrut–1398/1978
- Muhammed b. Muhammed er-Rudani, Büyük Hadis Külliyyatı, çev: Naim Erdoğan
- Muhammed Ebu Zehra, et-Tekafülü'l-İctimai Fi'l-İslam, ed-Daru'l-Kavmiyye, Kahire–1384 H – 1964
- Muhammed Ebu Zehra, İslam Hukuku Metodolojisi, çev: Abdülkadir Şener, A.Ü.Basımevi, Ankara–1973
- Muhammed Ebu Zehra, İslam'da Sosyal Dayanışma, çev: E. Ruhi Fığlalı-OsmanEskicioğlu, İstanbul–1969
- Muhammed Ekrem Khan, A Survey of Contemporary Economic Thought in İslam
- Muhammed Fuad Abdülbaki, el-Mu'cemü'l-Müfehres Li-Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim,
- Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Matbaa-i Ebuuzziya, İstanbul–1935
- Muhammed Hamidullah, İslam Hukuku Etüdleri, çev: Kemal Kuşçu, İstanbul–1984
- Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, çev: Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul–1990
- Muhammed Hamidullah, İslama Giriş, Çev: Kemal Kuşçu, İrfan Matbaası, İstanbul–1973

- Muhammed Hamidullah, İslamda Devlet İdaresi, Çev: Kemal Kuşcu, Ahmed Said Matbaası, İstanbul–1963
- Muhammed Hamidullah, Modern İktisat ve İslam, çev: Salih Tuğ-Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul–1969
- Muhammed Necatullah Sıddiki, İslam Ekonomi Düşüncesi, çev: Yaşar Kaplan, Zafer Matbaası, İstanbul–1984 Kamil Miras, Tecrid-i Sarih, Başbakanlık Basımevi, Ankara–1974
- Orhan Hançerlioğlu, Ekonomi Sözlüğü, Yükselen Matbaacılık, İstanbul–1976
- Osman Eskicioğlu, İslam Hukuku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi, Anadolu Matbaacılık, İzmir–1995
- Osman Keskiöglü, Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku, Ayyıldız Matbaası, Ankara–1969
- Osman Şekerci, İslam Şirketler Hukuku, Marifet yayınları, İstanbul–1981
- Paul A. Samuelson, İktisat, çev: Demir Demirgil, İstanbul–1970
- Paul Hazard, Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme, çev: Erol Güngör, Yüksel Matbaası, İstanbul–1981
- Rağıb el-İsfehani, el-Müfredat Fi Ğaribi'l-Kur'an, Matbaat-ü Mustafa el-Babi el-Halebî, Mısır–1961/1381
- Redhouse Türkçe-İngilizce sözlük, Ahmed Said Matbaası, İstanbul–1974
- Roger Garaudy, Sosyalizm ve İslamiyet, çev: Doğan Avcıoğlu- E. Tüfekçi, Gün Matbaası, İstanbul–1965
- S. Waqar Ahmad Husaini, Principles of Environmental Engineering Systems Planning in İslamic Culture, Law Politics
- Salih Tuğ, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, A. Ü. Basımevi, Ankara–1963
- Selim A. Sıddiki, İslam Devletinde Mali Yapı, çev: Rasim Özdenören, İstanbul–1972
- Seyyid Hüseyin Nasr, Bir Kutsal Bilim İhtiyacı, çev: Şahabeddin Yalçın, İnsan Yayınları, İstanbul–1995
- Seyyid Sabık, Fıkhu's-Sünne, Beyrut–1389/1969
- Shaik Muhammad Uthman, Qur'an ka ma'ashi rujhan
- Şah Veliyyullah ed-Dehlevi, Huccetullahi'l-Baliğa, Beyrut T.Y.

- Şibli Numani, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, çev:
Talip Yaşar Alp, Çağ Yayınları, İstanbul–1979
- Şükrü Baban, İktisat Dersleri, Kenan Basımevi, İstanbul–1942
- Şükrü Baban, Üniversite Konferansları, Dünya Para Meseleleri
Taberi, Camiu’l-Beyan, Kahire–1960
- Tahavi, Ebu Cafer, Ahmed b. M., eş-Şurut es-Sağır, Tahkik Ruhi
Özcan, Bağdat-1394/1974
- Vecdi Akyüz, Siyaset İbn Teymiye, Emek Matbaacılık, İstanbul–1985
- Vehbe Zühayli, İslam Fıkhı Ansiklopedisi, çev: Nureddin Yıldız,
Risale Yayınevi, İstanbul–1994
- Yahya b. Âdem, Kit’tabü’l-Harac, çev: Osman Eskicioğlu, Anadolu
Matbaacılık, İzmir–1996
- Yunus Vehbi Yavuz, İslam’da Zekât Müessesesi, Ahmet Said
Matbaası, İstanbul–1972
- Yusuf el-Karadavi, İslam Hukukunda Zekât, çev: İbrahim Sarmış,
İstanbul–1984